216.2

Library of the Museum

OF

COMPARATIVE ZOÖLOGY,

AT HARVARD COLLEGE, CAMBRIDGE, MASS.

Founded by private subscription, in 1861.

Bought.

No. 7272.

Nov. 10. 1879

VERHANDELINGEN,

VAN HET

BATAVIASCH

GENOOTSCHAP.

VI. DEEL.

VERHANDELINGEN

VAN HET

BATAVIAASCH

GENOOTSCHAP.

VI. DEEL.

VERHANDELINGEN
VAN HET
BATAVIASCH
GENOOTSCHAP
DER
KUNSTEN EN WEETENSCHAPPEN.
ZESDE DEEL.

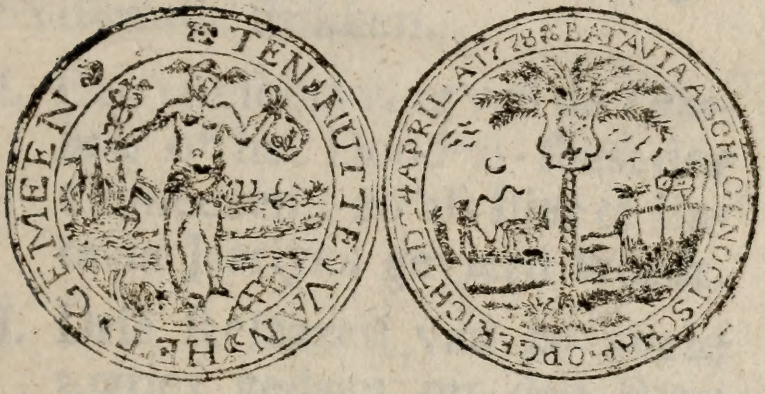

TE BATAVIA,

Gedrukt in d'E: Compagnies Boek-drukkery;

By PIETER VAN GEEMEN 1792.

heid dier plaats, door het Extra-ordinair Lid FRANÇOIS VAN BOEKHOLD, toen Commandant van 's Comp: Post aldaar, thands Tweede Resident aan 't Hof van den Keizer van Java te Souracarta.

III. Eene Beschryving van een gedeelte der Ommc- en Bovenlanden dezer Hoofdstad &a:, door het Dirigeerende Lid A: TEISSEIRE; waar van het Vervolg in een volgende Deel zal gegeeven worden.

IV. Een gedeelte van eene Verhandeling over de Muziek van Wylen den op Ceilon bescheiden Onderkoopman JOHANNES FRANCISCUS GRATIAAN, Lid dezes Genootschaps. Eene stof, wel niet regtstreeks tot het plan van dit Genootschap behoorende, doch 'er niet

niet geheel van vervreemd, en niet onwaardig geacht om den tegenwoordigen mangel van meer eigenaartige eenigzins aan te vullen, tot welk einde het Vervolg voor eene volgende uitgaaf mede bewaard blyft.

§ 2.

Met de gewoone plegtigheden werdt wederom op den 8. Maart des voorigen Jaars eene Algemeene Vergadering gehouden. De Heer VERMEER Vice-Præses van Dirigeerende Leden opende dezelve met de volgende Rede:

LUISTERLYK OPPERHOOFD VAN NEERLANDS OOSTER-VOLKPLANTINGEN, ZO WEL ALS VAN BATAVIA'S KONSTMINNEND GE-NOOTSCHAP,

VOORTREFLYKE MANNEN DIE TOT DE BLINKENDSTE WAARDIGHEEDEN IN DEZE GEWESTEN VERHEEVEN ZYT,

AANZIENLYKE ZAMENING VAN GEËERDE KONSTGENOTEN,

Bewondert de vernuftige Weereldbeschouwer in de wyd uitgestrekte Ryken der Natuur, dien verbazenden keeten van weederzydse betrekkingen en weederkeerige invloeden, waar door ieder deel van 't eindloos heelal aaneen-geschakeld word, en tot 't bestaan en de bestendige voortduring van 't gants Geschapendom zamen vloeid;

Trefd

Trefd Hem die zagte overeenſtemming van milloenen verſchillende en uit hunnen aard ſtrydige Weezens, die eeven als de vermenging der doſſte en knarsſendſte klanken, in een konstig Muſycq eene zagte melody vormen, de ſchoonſte orde als uit den ſchoot der wanorde te voorſchyn doed komen; Bekoord Hem 't glinſterend Cieraad, dat daar door over de verſcheidene Toneelen der Natuur verſpreid word; Word zyn gevoelig hart, hier door in eerbiedige aanbidding der Albeſturende Heemelwysheid opgetogen; Hoe veel te meer moet 't den aandagtigen Beſpiegelaar der vernuftige Weereld, den verligten Mensſenvriend dan niet treffen, zig met zyne Natuurgenoten, in eenen zelven kring van betrekkingen geplaatst te zien, door onderlinge pogingen 't geluk van 't gants Mensdom te zien bevorderen, en ieder van deszelvs Leeden door weederzydſe belangen en verbintenisſen, zodanig aan elkander verknogt te zien, dat zy alle, als door eene onweerſtaanbare neiging gedreeven, tot één hoofddoel zamen werken? Dat toch myne geëerde Hoſers, zulk een gouden keeten 't mens-

lyk geſlagt zamen ſnoere, Dat, dat uit zo veele verſcheidene Leeden zaamgeſteld, en over alle bewoonbre deelen van 't Aardryk wyds en zyds verſpreid Lichaam, in eenen ſtand van weederzydſe betrekkingen en weederkeerige invloeden van deszelvs Leeden geſteld zy, is allerzigtbaarst: Of zou Ik U hier zo veele verbintenisſen der verſchillende Weereld-Volkeren, zo veele zaamgevlogtene belangen en pogingen derzelven behoeven te herrinneren; waar door zy elkanderen, hunne voortbrengſelen meede deelen, weederzydſe veiligheeden bezorgen, de Leevensgeneuchten verdubbelen, de nationale welvaard bevorderen? Of zou Ik U 't treffend Tafereel der Volkshuishoudingen behoeven te malen, U in 't zelve 't geringst en aanzienlykst Lid der Maatſchappye, den prachtigſten Troon-Vorst met den gemeenſten Herderknaap en armſten Dagloner in zulk een naauw Verband vertonen, dat zy, eeven als de, wel in aanzien en weerdigheid verſchillende, dog elkander eeven ſterk benodigt zynde Leeden van ons Lichaam, eenen weederkeerigen en eevenreedigen invloed op elkanderen

deren hebben, zonder welken ze niet kunnen beſtaan? Wat Gelukzaligheeden dit, ô Sterveling over U dierbaar Leeven verſpreid, wat zagte genoegens U dit doet ſmaken, hoe zeer hier door de natuurtoneelen voor U vervrolykt, derzelver grensſen als voor U uitgezet, hare weldadigheeden voor U verdubbeld worden, bezeefd, gevoeld Ge allerleevendigst.

Hoe meenig Lotgeval van Uw Leeven wierd niet verbeeterd door den raad, de hulp of beſcherming van vermogende en dienstvaardige Natuurgenoten! hoe meenig verrukkelyk ſtond, deed U de omgang der Braven niet genieten! hoe meenig hartenleed wierd niet verzagt, en als van den geknelden boezem in den ſchoot der trouwe vriendſchap afgeſchoven! Dat zelv de onverſchilligſte verkeering met onze Natuurgenoten een ſtreelend genoegen verſchaffe, dat 'er niets akelers voor 't menslyk hart bedagt kan worden, dan een Éénling in de Natuur te zyn, weet Ge alle myne Horers; Hoe veel te verrukkelyker word dan deeze verkeering niet, hoe veel zaligryker die betrekking, wat ryke bronnen van eedele

genoegens doed zy als onder onze treeden ontſpringen, wanneer zy zig tot de hogere kringen van 't Ryk der Geesten verheft, de verheevenſte beſpiegelingen van 't eedel vernuft ten onderwerpe, de weederzydſe beſchaving en uitbreiding van onze vernuftige vermogens en zeedelyke geaartheeden ten doele heeft? Gelyk toch in de natuurlyke Weereld, zo word ook in de vernuftige Weereld, de eene fakkel aan de andere ontſtoken, de voortplanting der menslyke denkbeelden door eenen weederkeerigen invloed bevordert, 't geheel Ryk der waarheid door de weederzydſe pogingen van ieder byzonder Lid uitgebreid. En wat zagte geneuchten, Nyver Letterminnaar, voeld Ge hier door niet in uwen boezem opryzen! Één ſtraal van ware wysheid op uwen Natuurgenoot te mogen neerſchieten, Één ſtraal van 't Ligt dat Hem beglansd tot 't binnenst van uwen boezem te voelen indringen, wat verrukkelykheeden die 't hart alleen gevoelen, maar de bekrompene mensſenſpraak niet uitdrukken kan! Schitterende Vernuften die de bewondering der Weereld aan U boeide, hoe eng

was mogelyk de kring uwer kundigheeden gebleeven? [Trouwens uw eigen getuigenis doed 't ons vermoeden,] Hoe eng was mogelyk de kring uwer kundigheeden gebleeven, had Ge in geene betrekkling tot andere vernuften geſtaan, en 't Ligt dat U toeſtraalde aan geene andere Fakkelen konnen ontſteeken, ja als in laaiende vlammen uitbreiden! Hoe akelig was uw ſtand geweest, hoe ſomber uw Leeven, Grote Zielen die U der algemeene Welvaard des Mensdoms gewyd had, had Ge als Eenlingen moeten leeven, zonder eenige uwer ſchrandere gedagten, uwer verligte kundigheeden, uwer verheevene beſpiegelingen aan Iemand meede te kunnen deelen! Ik verbeel my hier, myne Horers, een NEUTON, een BOERHAVE, een LEIBNITS, een 'SGRAVEZANDE en zo veele andere Pronkcieraaden der menslykheid, voor eenen tyd tot zulk eenen ſtaat van volſtrekte eenzaamheid verweezen, van alle hoop en uitzigt berooft, om immer Iemand met hun ligt en kennis te beſtralen, hoe opgetogen zouden zy niet geſtaan hebben, op dat eerſte ogenblik dat hun den om-

gang met redemagtige, voor onderwys en eedele gevoeligheeden vatbare Natuurgenoten had aangevoerd! Trouwens, Me dunkt, Ge bezefd en gevoeld dit heeden alle, myne Geëerde Hoorers, Of zou deez dag, dit plechtig ſtond 'er U geene leevende aandoeningen van doen ontwaren? Gewenste Dag dien de Heemelgunst vrolyk toeſtrale, wat eedele, wat roerende, wat verrukkelyke betrekkingen doed Ge mynen boezem gevoelen! Wat vlammenden gloed, Gouden Morgenzon, ontſtaken uwe eerſte ſtralen in myn hart! Ik verbeelde my by 't ryzend Morgenrood, Neerland in blydſchap opgetogen, den vrolykſten Feestdag te zien vieren, Hoſannaas en Zeegenklanken te horen aanheffen; Hier ontwaakte alle myne neerlandſe gevoeligheeden, hier gloeide 't neerlands bloed in myne aderen, hier vermengde Ik my als in den drang van Neerlands zingende en zeegenende reien.

Dierbaar Vaderland, was de ſtille taal van myn bewogen hart, wees gezeegend van den Heemel, wees gezeegend boven alle andere Natien der Weereld, wees gezeegend in den Vorst

dien

dien Ge aan uw hoofd ziet pralen, Zie Hem lang het blinkend ſpoor der voorvaderlyke Grootmoedigheid, Natie-min, en Godvrugt betreeden, dat de Jaren die zynen Vaderen verkort wierden, zynen Leevtyd werden toegevoegd, en Zyn doorlugtig huis gevestigd blyve tot in lengte van dagen!

Hoe gezeegend is de dag niet, hoe diep moet die ons dankbaar geheugen niet ingeëtst ſtaan, die ons zelv maar eene enkele genoeglykheid aanvoerd, hoe veel te meer dan wanneer We die verdubbelt zien, en by de nationale betrekkingen, altoos zo heilig en dierbaar, ook die der Vriendſchap, der vernuftige zamenleeving en verkeering der Geesten gevoegd zien! En wat glansſen, wat vrolyke glansſen verſpreiden zy dan niet over deezen dag, wanneer Wy ons, die als Neederlanders reeds door zulke ſterke banden aan elkanderen geſtrengeld waren, in eene nog engere betrekking, als Leeden van één der eedele Weetenſchappen gewyd Genootſchap beſchouwen, door de dierbaarſte belangen aan elkanderen geſnoerd, in dezelve nutte pogingen, en tot dezelve bedoelingen als in één Lichaam ver-

vereend! Gedoogt voortreffliyke Beſturers, wier eedele genoegens de zagtſte glansſen van 't aangezigt doen afſtralen, Gedoogt kundige Meede-Beſturers wier blakenden yver en onvermoeide trouw hier billyk gemeld zy, Gedoog aanzienlyke Vergadering van verligte Meedeleeden en Kunstgenoten, dat Ik U met deezen dag blymoedig begelukke, en de belangen van ons Genootſchap Uwer vermogende beſcherming, Uwer aanhoudende vlyt, Uwer toegeneegenheid en nyvre arbeidzaamheid, needrig aanbeveele; Daar 't doel van ons Genootſchap zo eedel is, Wie zou 't niet met den vlammendſten yver pogen te bevorderen? Daar verligte kundigheeden de ſchitterendſte Cieraden der menslykheid zyn, Wie, door eedele zucht aangeprikkeld, zou daar niet naar ſtreeven? Daar onze weederzydſe betrekkingen de rykſte bronnen der menslyke gelukzaligheeden voor ons openen, Wie zou dezelve niet ſteeds verleevendigen en aanwakkeren? Daar We in dit afgeleegen Gewest meer dan elders, de begaafftheeden en vermogens onzer Natuur aan te kweeken hebben, Wie die de voortreff-

trefflykheid van zyn weezen eenigzints bezeíd, zou 'er geene dubbele pogingen aan toewyden? Daar We . . . . . maar zagt, Laat Ik hier uwe eedelmoedigheid niet belgen; De Waarheid en Weetenſchappen, hebben, vertrouwen We de ſterkſte voorſpraken in uw eigen hart, Ik zie een eedel yvervuur in uwen boezem gloeien: Uw eigen vernuft te beſchaven, dat van anderen te verligten, 't Ryk der Waarheid en Deugd te ſchragen en deszelvs grenſſen uit te breiden, is voortaan 't verheeven doel uwer pogingen; De zagte ſtreelingen der Wysheid, 't echt gevoel uwer eigene voortrefflykheid, beneevens de bewondering en hoogagting uwer Tydgenoten, mogen haar ten Lone ſtrekken! De Heemel doe 't ons daar toe wel gelukken!

Zyner Hoog-Edelheid behaagde het goedgunſtig door den Eersten Secretaris der Hooge Regeering P: VAN DE WEERT dit Andwoord te laaten voorleezen:

WEL

WEL EDELE GESTRENGE HEER, EN HEEREN,

DE DIRECTEUR, DIRIGEERENDE EN VERDERE HEEREN LEDEN VAN 'T BATAVIASCH GENOOTSCHAP!

Het mag my thands weder gebeuren, op dezen plegtigen dag, waar op wy het geluk hebben, de heugelyke verjaaring van ZYNE DOORLUCHTIGE HOOGHEID, onzen hooggeachten Opperbewindhebber en Opper Gouverneur Generaal te mogen vieren, het Bataviasch Genootschap, in de luisterryke tegenwoordigheid van de Hooge Regeering dezer Gewesten, en in gezelschap van een aanzienlyk getal haarer Leden, alhier vergaderd te zien, om een openbaar bewys te geeven, van den pryslyken lust en yver, die haar bezielt, om dit Genootschap in stand te houden, en haaren bloei zo veel mogelyk te bevorderen, door productie van het Vyfde deel haarer verhandelingen, genoegzaam alleen uit haaren eigen

boe-

boezem voordgevloeid, ten blyke niet alleen van haare werkzaam poogingen, om, ter beandwoording aan de loflyke inrigting van dit geſticht, nuttig te zyn voor het Gemeen, maar ook ten betooge, welke progreſſen men zoude mogen voorzien, indien hun Genoot-ſchap van elders en van buiten, door eene kragtdaadige medewerking, in het fourneeren van Producten van geest en vernuft, ter bevordering van heilzaame en algemeene belangens, en bereiking van menschlievende bedoelingen, opgebeurd en onderſteund werdt.

Ik voldoe derhalven aan den eisch, om de aanſpraak van den Heer Directeur van 't Bataviasch Genootſchap te beandwoorden, met te meer genoegen, zo wel, daar men mag ontwaaren, dat het gem: Genootſchap weder tot de vereischte activiteit is gebragt, als wegens de aangenaame hoop en verwagting, dat haar voorbeeld, alle Liefhebbers van Konsten en Weetenſchappen mag aanmoedigen, en opwekken om mede te werken, ter meerder bevordering van den bloei van dit Genootſchap.

Ik bedanke derhalven het Bataviasch Ge-

Genootſchap, voor de ſierlyke aanſpraak, die de Heer Directeur, uit haaren naam, aan de Hooge Regeering heeft gelieven te doen, ten naderen betooge van de pryslyke oogmerken, die ze tot het doelwit hunner betragting hebben geſteld, en door volharding in hunnen yver, en met verhefving boven veele ongunſtige omſtandigheden, mitsgaders verdubbeling hunner poogingen, te beandwoorden aan de inrigting van het Genootſchap, ten einde nuttig te zyn aan het Gemeen.

Op die gronden hebbe ik dus ook vrymoedigheid, uit naam van de Hooge Regeering, op het billyk verzoek van het Bataviasch Genootſchap, aan het zelve, de gunſtige reflexie van Hun Hoog Edelens te verzekeren, en aan het Bataviasch Genootſchap toe te zeggen die beſcherming en ondersteuning, die het zelve, van hunne welmeenende bedoelingen ten nutte van het Gemeen kan verwagten.

Ik wensche ten dien einde hartelyk toe aan het Bataviasch Genootſchap, den milden Zegen des Hemels, een heilzaam gevolg van haare bedoelingen,

en

en die aangenaame ſatisfactie, ter vergelding van haaren arbeid en yver, in de zelfs-bewustheid van nuttig te zyn aan het Gemeen.

Met opzicht tot het verder verrigte wyzen we te rug na het Programma kort naa dezelve uitgegeeven.

Dit eene verdient nog gemeld, dat het Dirigeerende Mede-lid LE DULX deze Vergadering beſlooten heeft met eéne openbaare Genees- en Natuurkundige Les *over den aart, voornaamſte eigenſchappen en voordeelen der Dampkringslucht*, waar by verſcheiden Proeven, grootendeels met de Luchtpomp, gelukkig en tot algemeen genoegen gedaan werden. Jammer, dat dit nuttig Mede-lid ons zoo vroeg door de dood ontrukt is!

§ 3

Het Ordinair Lid Mr. P: Ross

van eene op *Borneo* volbragte Commisfie te rug gekomen, en zederd ook al overleden, vereerde aan 't Genootfchap eenen van daar medegebragten echten Bezoar-fteen, benevens eenen Beker van flangen hout, waar aan de kragt wordt toegefchreeven, dat dranken daar in gefchonken bitter worden, en dan tot een goed maag-middel verftrekken, terwyl het daar in liggende Zaagzel gebruikt wordt om de bitterheid te vermeerderen.

Van het Buiten-Dirigeerende Lid J: A: SCHILLING Gouverneur van Ambon, heeft het Genootfchap mede onlangs ontvangen honderd ftuks Ambonfche-Plantgewaszen, die daadlyk in den Hortus geplant zyn.

Het is ons altyd aangenaam zulke meldingen te maaken.

Met

§ 4

Met opzicht tot de uitgeschreeven Prysvraagen kunnen we berigten, dat reeds twee Andwoorden op de Eerste van het Jaar 1790., voorleden Jaar gecontinueerd, zyn ingekomen, die in verwagting van nog andere Andwoorden, ter beoordeeling op zyn' tyd bewaard blyven.

§ 5.

Naa de uitgaaf van het Jongst Programma in Maart 1791. zyn de volgende veranderingen onder de Leden voorgevallen.

Door de dood, die in de laatste tyden hier zo veele verwoesting maakte, zyn ons weggerukt

Uit de Wel Edele Gestrenge Heeren Directeuren,

Mr. WILLEM VAN DER BEKE, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indie.*

Uit de Dirigeerende Leden,

GUILLIAM PIETER LE DULX, *Med: Dr, Opper-Chirurgyn van het Kasteel, en Viſitateur van de Reede.*

HENDRIK ISAAC GUITARD, *Opperkoopman, en Gecommitteerde tot en over de Zaaken van den Inlander.*

Uit de Ordinaire Leden,

JAN REINIER COORTSEN, *Koopman, Eerſte Adminiſtrateur in het Zuiker-Pakhuis, en Geaſſumeerd Lid in den Achtb: Raad van Juſtitie.*

PHILIPPUS DE ELWYK, *Tweede Secretaris der Hooge Regeering.*

GOSE THEODORE VERMEER, *Koopman, Eerſte Adminiſtrateur in de Pakhuizen bezyden de Waterpoort, Schepen, Curator en Scholarch.*

JAN DANIEL BEYNON, *Opperkoopman en Secretaris van den Achtb: Raad van Juſtitie.*

MARTEN CORNELIS WEYERMAN, *Koopman en Secretaris van Heemraaden.*

HER-

HERMANUS DE ROO, *Koopman, en Eerſte Landmeeter.*

Mr. NICOLAUS MATTHÆUS, *Notaris.*

Mr. PAULUS ROSS, *Raad Ordinair van Juſtitie, en Prointerim Advocaat Fiscaal van Nederlands Indië.*

JOHANNES CORNELIS VAN MASSAU, *Majoor van de Cavallerie.*

ALEXANDER AGERBEEK, *Oud-Bailliu.*

GERARD JACOB HAESEBROECK, *Predikant in de Nederduitſche Gemeente.*

LOUIS WYBRAND VAN SCHELLEBEEK, *Notaris.*

JACOB HACKER, *Onderkoopman, en Klein Winkelier.*

JACOBUS COENRADUS FELIX COX, *Onderkoopman en Tweede Adminiſtrateur in den Medicinaalen Winkel.*

CAREL WILLEM VAN BOSE, *Lieutenant van de Infanterie.*

HENRIK JAN VAN SCHULER, *Koopman.*

ANTHON GERHARD GUNTHER, *Predikant in de Portugeesche Gemeente.*

NICOLAAS WILHELM STAGMEYER, *Koopman en Factuurhouder.*

JAN CAREL OVERMAN, *Koopman en Boekhouder op het Equipagie Comptoir.*

Uit de Extra-Ordinaire Leden,

Op Chormandel,

PAUL ENGELBERT VAN HALM, *Koopman en Hoofd-Administrateur te Paleacatta.*

Op Cabo de Goede Hoop,

Mr. CORNELIS VAN AARSSEN, *Koopman en Secretaris van Politie.*

Op Javas Noord-Oost-Kust,

LEENDERT HENRIK VERMEHR, *Lt Colonel der Infanterie, Commandant van de Militie.*

ABRAHAM LODEWYK PALM, *Onderkoopman, Ontvanger der Domeinen en Kasfier.*

Na het Vaderland zyn vertrokken

Uit de Ordinaire Leden,

EZECHIEL LOMBARD, *Stads-Chirurgyn.*

CORNELIS SINKELAAR, *Opper-koopman en Opperhoofd over het Generaal Soldy-Comptoir.*

CAREL PIETER REIGERSMAN, *Koopman en Eerſte Adminiſtrateur in de Westzydſche Negotie-Pakhuizen.*

Uit de Extra-Ordinaire Leden,

ADRIANUS GERARDUS KRAYENHOFF, *Koopman, Fiscaal en Dorp-meester te Hougly.*

NAAMLYST

DER

HEEREN

DIRECTEUREN, DIRIGEERENDE

EN ANDERE

LEDEN

VAN HET

BATAVIASCH GENOOTSCHAP DER KUNSTEN EN WEETENSCHAPPEN &c.

OPPER-DIRECTEUR:

Zyne Edelheid, de Hoog Edel Groot Achtbaar Heer

MR. WILLEM ARNOLD ALTING,

GOUVERNEUR GENERAAL VAN NEDERLANDS INDIE.

Directeur 1778. Opper Directeur zederd September 1780.

DIRECTEUREN:

De Wel Edele Groot Achtbaare Heeren,

HENDRIK VAN STOCKUM, *Eerſte Raad en Directeur Generaal van Nederlands Indië*, 1778.

ANDRIAAN MOENS, *Oud Directeur Generaal van Nederlands Indië*, 1778.

De Wel Edele Geſtrenge Heeren,

DAVID JOAN SMITH, *Raad Ordinair van Nederlands Indië*, 1778.

WILLEM JACOB VAN DE GRAAFF, *Raad Ordinair van Nederlands Indië, Gouverneur en Directeur van Ceilon*, 1778.

JOHAN GERARD VAN ANGELBEEK, *Raad Ordinair van Nederlands Indië, Gouverneur en Directeur van Mallabaar, Lid* 1779, *Dir*: 1784.

JOHANNES SIBERG, *Raad Ordinair van Nederlands Indië, Lid* 1778, *Dir*: 1784.

ADRIAAN DE BOCK, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, Lid.* 1778, *Dir.* 1787.

JAN GREEVE, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, Lid* 1784, *Dir.* 1787.

MR. ISAAC TITSINGH, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, Lid* 1778, *Dir.* 1789.

JAN

JAN HENDRIK WIEGERMAN, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, Lid* 1778, *Dir. in* 1789.

Mr. PIETER GERARDUS VAN OVERSTRATEN, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, Gouverneur en Directeur van Javas Noord-ooſt-Kuſt, Lid* 1784, *Dir.* 1790.

GYSBERT JACOB WELGEVARE, *Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indië, Lid* 1778, *Dir.* 1791.

VOORZITTENDE DIRECTEUR BY DIRIGEERENDE LEDEN:

ADRIAAN MOENS, *Oud Directeur Generaal van Nederlands Indië, zederd* 1783.

DIRIGEERENDE LEDEN:

THEODORUS VERMEER, *Predikant in de Nederduitſche Gemeente, Curator en Scholarch, Vice-Præſes, Lid* 1778, *Dirig. Lid.* 1784, *Vice-Præſ.* 1789

FREDRIK SCHOUWMAN, *Koopman en Eerſte Adminiſtrateur in den Medicinaalen Winkel, Lid* 1778, *Dir. Lid* 1784.

ANDRIES TEISSEIRE, *Oud-Lid van het Eerw: Collegie van Heemraaden, Lid* 1789, *Dir. Lid* 1789.

Mr. CAREL SAXE, *Raad Ordinair in den Achtb. Raad van Juſtitie, en Prointerim Advocaat Fiscaal van Nederlands Indië en Water Fiscaal, Lid* 1784, *Dir. Lid* 1789.

JEREMIAS SCHILL, *Predikant by de Lutherſche Gemeente alhier, Lid en Dir. Lid* 1790.

CAREL van NAERSSEN, *Onderkoopman en Commiſſaris in de Bank Courant en van Leening, Lid en Dir. Lid* 1791.

JOHAN THEODOOR ROSS, *Predikant in de Nederduitſche Gemeente, Secretaris van het Genootſchap, Lid, Dir. Lid en Secret.* 1790.

OR-

ORDINAIRE LEDEN;

Ingekomen in het Genootſchap in 1778.

DIRK GOEDBLOED, *Oud-Eerſte Secretaris der Hooge Indiaſche Regeering.*

CHARLES LOUIS COLMOND, *Brigadier, en Hoofd over Compagnies Militie in Indie.*

JAN ANDRIES DUURKOOP, *Oud-Majoor titulair der Infanterie.*

ERICUS JOHANNES WILTENAAR, *Predikant by de Portugeeſche Gemeente, Curator en Scholarch.*

WILLEM VINCENT HELVETIUS VAN RIEMSDYK, *Opperkoopman en Oud Commiſſaris tot en over de Zaaken van den Inlander.*

JACOB VAN HEEMSKERK, *Opperkoopman en Vendumeeſter.*

MR. JOHANNES CHRISTOFVEL SCHULTZ, *Oud-Schepen titulair en Eerſte Vendumeeſter.*

CHRISTIAAN MARTIN PROHN, *Oud Majoor der Infanterie.*

STEVEN POELMAN, *Opperkoopman, en Drosſaard der Bataviaſche Ommelanden.*

HENDRIK PIETER BANGEMAN, *Koopman en Oud-Adminiſtrateur in de Pakhuizen op Onruſt.*

MR. GYSBERTUS HEMMY, *Koopman en Groot Winkelier.*

GERARD JOAN RUNSTORFF, *Onderkoopman en Adjunct Eerſte gezwooren Klerk ter Secretary van Hunne Hoog-Edelheden.*

WILLEM CHRISTOFVEL ENGERT, *Boekhouder Generaal, Curator en Scholarch.*

MR. WYBRAND DE JONGH, *Koopman en Secretaris van Schepenen.*

JACOBUS HERMANUS PARINGAUW, *Koopman.*

CHRISTIAAN HENDRIK VON ERATH, *Koopman en Oud-Opperhoofd over Sumatras Weſtkuſt.*

WILLEM HENDRIK VAN BYLAND, *Oud-Opperhoofd te Jaggernaikpoeram.*

ARNOLDUS CONSTANTYN MOM, *Oud-Opperkoopman van het Kaſteel, 27 Dec. 1779.*

ANDRIES HARTSINCK, *Opperkoopman, 7 Febr. 1780.*

DANIEL KREYSMAN, *Oud-Kapitein ter Zee. 8 Maart 1780.*

JOHAN CASPER SPERLING, *Binnen Regent van het Buiten-Hospitaal, 5. Febr. 1781.*

NICOLAUS ENGELHARD, *Opperkoopman, en Commiſſaris tot en over de Zaaken van den Inlander. 9 Octob. 1784.*

Ver-

Verkoren den 4 November 1784.

PHILIP HENDRIK DE HAART, *Commandeur ter Zee en Opper-Equipagiemeester.*

JOHAN HENDRIK HOLLE, *Onderkoopman en Kassier der Bank Courant en van Leening.*

JOHAN GODLIEB JONAS SCHWARTZE, *A. L. M. & Philos. Doct. Onderkoopman, Bibliothecaris en Archivaris, en Opzichter der Bibliotheek van het Genootschap.*

Verkoren den 4 February 1790.

LAMBERTUS JANSZ. HAGA, *Oud-Gouverneur van Banda.*

NICOLAAS MAAS, *Bailliu der Stad Batavia, Curator en Scholarch.*

COENRAAD MARTIN NEUN, *Visitateur Generaal der Indische Negotie-Boeken.*

HENDRIK CASPER ROMBERG, *Opperkoopman en Opperhoofd van het Generaal Soldy-comptoir.*

DIRK JANSZ NANNINGA, *Predikant in de Nederduitsche Gemeente.*

DANIEL BORGSTEIN, *Predikant in de Nederduitsche Gemeente.*

ADRIAAN ZOMERDYK, *Predikant in de Maleidsche Gemeente.*

BERNARDUS GYSBERTUS WURTENBERGER, *Predikant op 't Eiland Onruſt.*

ADRIAAN ANTHONY 's GRAVEZANDE, *Opperkoopman.*

WILLEM JACOB ANDRIESSE, *Kapitein ter Zee en Onder-Equipagiemeeſter.*

PIETER VAN DE WEERT, *Eerſte Secretaris van de Hooge Indiaſche Regeering.*

ANDREAS CANTEBEEN, *Hoofd van de Chirurgie.*

JACOBUS ANTHONIUS BEYVANCK, *Fabriek.*

YSBRAND HENDRIK FRANCOIS VINCENT, *Opperkoopman, Sabandhaar en Licentmeeſter.*

CHRISTIAAN LOUIS ARNOLD, *Schepen dezer Stad.*

JACOBUS MARTINUS BALJE, *Schepen dezer Stad.*

JEAN DAT, *Oud-Schepen.*

IGNATIUS AANZORG, *Eerſte Practicyn in het Binnen-Hospitaal.*

JACOBUS THEODORUS REYNST, *Koopman en Eerſte Adminiſtrateur in de Pakhuizen op Onruſt.*

WILLEM JACOB CRANSSEN, *Tweede Opperkoopman van het Kaſteel,*

PIE-

PIETER BOTERKOPER, *Tweede Secretaris der Hooge Indiaſche Regeering.*

Mr. CORNELIS ADRIANUS CANTER VISSCHER, *Raad Ordinair in den Achtbaaren Raad van Juſtitie.*

NICOLAAS VAN BERGEN VAN DER GRYP, *Notaris, Curator en Scholarch.*

JACOB GEORGE DIEDERIK PASCHEN, *Stads Apotheeker.*

JOHANNES WILHELMUS BOVENS, *Practicyn in het Wees- en Arm-huis,*

WILLEM MICHAEL DOCKERS, *Medic. Doct. Practicyn in 't Geſlicht voor de Penniſten.*

STEPHANUS DOMINICUS OLDENZEEL, *Eerſte Gezwooren Klerk ter Secretary van Hunne Hoog-Edelheden.*

SAMUEL VAN HOESEN, *Koopman en Eerſte Adminiſtrateur in het Proviſiemagazyn.*

PETRUS ADRIANUS GOLDBACH, *Koopman en Eerſte Adminiſtrateur in de Weſtzydſche Pakhuizen.*

Mr. WILLEM ADRIAAN SENN VAN BASEL, *Onderkoopman en Tweede Adminiſtrateur in de Pakhuizen op Onruſt.*

GERARD JACOB TITSINGH, *Koopman en Eerſte Adminiſtrateur in het Nieuw Kleeder-pakhuis.*

GEORGE FREDERIK WINKELMANS, *Oud-Onderkoopman.*

WILLEM BERNARD JOHAN GARRISSON, *Onderkoopman en Boekhouder op het Hospitaals Comptoir.*

PHILIP LEONARD VAN EYS, *Onderkoopman en Tweede Adminiſtrateur in de Pakhuizen hezyden de Waterpoort.*

JAN CONSTANTYN VAN SON, *Onderkoopman en Guarniſoen-Schryver.*

PIETER PHILIP DU PUY, *Onderkoopman en Secretaris van Boeaelmeeſteren.*

JEREMIAS OTTO CAULIER, *Onderkoopman, en Gezwooren klerk by den Achtb. Raad van Juſtitie.*

JAN JACOB VOGELAAR, *Koopman, Boekhouder op het Guarniſoen Comptoir en Kaſſier der Koſtpenningen.*

ALBERTUS HENRICUS WIESE, *Onderkoopman en Secretaris van Heeren Weesmeeſteren.*

GYSBERT HENRICUS DE WITT, *Onderkoopman.*

JOSEPH DAT, *Lid van het Eerw. Collegie van Heemraaden.*

PAUL

PAUL BERGMAN, *Hoofd-Ingeland en Oud-Heemraad.*
GUILLIAUMD ELIE TEISSEIRE, *Burger.*
JAN JACOB VAN POLANEN DE BEVERE, *Notaris.*

Verkoren den 28 February 1791.
JACOBUS JOHANNES VAN MAAS, *Eerſte Opperkoopman van het Kaſteel.*
MATTHYS SENN VAN BASEL, *Opperkoopman en Groot Kaſſier.*
GODFRIED CHRISTOFVEL FETMENGER, *Koopman en Geaſſumeerd Lid in den Achtb. Raad van Juſtitie.*
JOHANNES VAN HEK, *Koopman, Eerſte Adminiſtrateur in de Pakhuizen bezyden de Waterpoort, en Schepen dezer Stad.*
PIETER ENGELHARD, *Koopman, Eerſte Adminiſtrateur in het Yzer-magazyn en Schepen dezer Stad.*
LAMBERTUS ZEGERS RYZER, *Koopman en Secretari: van den Achtb: Raad van Juſtitie.*
CAREL CUVEL, *Notaris.*
JACOBUS PAULUS BARENDS, *Onderkoopman, Boekhouder, Secretaris en Pandbewaarer in de Bank Courant en van Leening.*
ISAAK DE RAATH, *Practicyn in het Ambagts-kwartier.*

Ver-

Verkoren den 7 Maart 1791.

CAREL HENDRIK SPECHT, *Vice-Præsident van Heeren Schepenen.*

ALBERTUS HENRICUS VEUGE, *Koopman, Negotie- en Munt-Boekhouder.*

GERRIT SMIT, *Tweede Practicyn en Verbandmeester in het Binnen-Hospitaal.*

JOHANNES HEIM, *Onderkoopman en Tweede Administrateur in den Grooten Winkel.*

JOHANNES LAMBERTUS PONTY, *Stads Chirurgyn.*

EXTRA-ORDINAIRE LEDEN:

Op Amboina,

Verkoren den 4 February 1790.

JOHAN ADAM SCHILLING, *Gouverneur en Directeur, Buiten-Dirigeerende Lid,* 8. *April* 1790.

BALTHAZAR SMISSAART, *Opperkoopman en Secunde.*

JOHAN COENRAAD FEYE, *Predikant.*

JOHAN FREDERIK ROUSSELET, *Predikant.*

Mr. DANIEL JACOB BLONDEEL, *Koopman en Hoofd te Saparoea.*

JO-

JOHANNES HOGERWAARD, *Koopman en Hoofd van Hila.*
BAREND JOOST ABEL COENDERS VAN HELPEN, *Predikant, 7. Maart* 1791.

Op Banda,

PETRUS DOROTHEUS MARIA VAN DER AA, *Onderkoopman, 4 Febr.* 1790.

Op Ternaten,

ALEXANDER CORNABE, *Gouverneur en Directeur, Lid* 1778, *Buiten-Dirigeerende Lid,* 8 *April* 1790.
GEORGE FREDERIK DURR, *Fiscaal en Winkelier,* 4 *Dec.* 1780.
JAN RUYSSENAAR, *Predikant, 7 Maart* 1791.

Op Maccasser,

Verkoren den 4 February 1790.
WILLEM BETH JACOBSZ., *Gouverneur en Directeur, Buiten-Dirigeerende Lid,* 8 *April* 1790.
JOHAN HENDRIK HAEFFELY, *Predikant.*
CORNELIS MEURS, *Onderkoopman en Resident op Bima.*

JO-

JOHAN GODFRIED BUDACH, *Opperkoopman en Secunde, 7 Maart 1791.*

Op Malacca,

Verkoren den 4 February 1790.

ABRAHAM COUPERUS, *Gouverneur en Directeur, Buiten-Dirigeerende Lid, 8 April 1790.*

FRANCOIS THIERENS, *Opperkoopman en Secunde.*

AUGUST FREDERIK STAROSKY, *Predikant.*

DAVID RUHDE, *Koopman, Fiscaal en Kassier.*

Mr. JACOB VAN KAL, *Onderkoopman, Secretaris van Politie en Ontvanger der Domeinen.*

Op Chormandel,

JACOB EILBRACHT, *Opperkoopman en Gezaghebber, 1779, Buiten-Dirigeerende Lid 14 Febr. 1792.*

JACOB SAMUEL DE RAAFF, *Onderkoopman, Pakhuismeester, Negotie- en Tol-Boekhouder.*

CASPARUS LEONARDUS EILBRACHT, *Koopman en Opperhoofd te Jaggernaikpoerom 1779.*

NI-

NICOLAAS TADAMA, *Opperkoopman en Oud-Gezaghebber*, 4 *Febr.* 1790.
PHILIP HENDRIK HESHUSIUS, *Onderkoopman en Opperhoofd te Bimilipatnam*, 4 *Febr.* 1790.

Op Ceilon,

WILLEM JACOB VAN DE GRAAFF, *Gouverneur en Directeur*, *Directeur van het Genootschap*, 1778.
BARTHOLOMÆUS JACOBUS RAKET, *Commandeur van Jaffenapatnam*, 1778.
RUDOLPH SAMUEL TAVEL, *Onderkoopman*, 6 *Sept.* 1779.

Verkoren den 7 Mai 1781.
JOHANNES REINTOUS, *Koopman en Eerste Pakhuismeester*, *te Colombo.*
DANIEL BURNAT, *Oud-Opperkoopman te Colombo.*
MATTHEUS VAN DER SPAR, *Koopman en Administrateur te Gale.*
JOHAN LODEWYK SCHEEDE, *Majoor en Commandant te Gale.*

Verkoren den 4 February 1790.
PIETER SLUYSKEN, *Commandeur van Gale.*
MATTHEUS PETRUS RAKET, *Opperkoopman en Hoofd-Administrateur te Colombo.*

CA-

CAREL FREDERIK SCHREUDER, *Opperkoopman en Deſſave te Jaffenapatnam.*

MR. CHRISTIAAN VAN ANGELBEEK, *Opperkoopman en Deſſave te Mature.*

JOHANNES LAMBERTUS HOFFMAN, *A. L. M. & Phil. Doct. Predikant te Colombo.*

CAREL FREDERIK SCHRODER, *Predikant te Jaffenapatnam.*

MANUEL MORGAPPA, *Predikant te Jaffenapatnam.*

FREDERICUS WILHELMUS CAPELLE, *Predikant te Gale.*

OLKE ANDRINGA, *Kapitein ter Zee en Equipagie-meeſter te Colombo.*

DANIEL DITLOFF, GRAAF VAN RANZOW, *Koopman en Opperhoofd te Nigombo en Chilauw.*

WILLEM SEBASTIAAN BOERS, *Onderkoopman en Dispenſier te Colombo.*

JAN DAVID D' ESTANDEAU, *Onderkoopman, Fiscaal en Kaſſier te Gale.*

ADRIAAN SEBASTIAAN VAN DE GRAAFF, *Onderkoopman en Opperhoofd te Calpetty.*

BENEDICTUS LAMBERTUS VAN ZITTER, *Koopman en Secretaris van Politie te Colombo, 7 Maart 1791.*

Op

Op Cabo de Goede Hoop,

CORNELIS JACOB VAN DE GRAAFF, *Gouverneur en Directeur*, 4 *Febr.* 1790, *Buiten-Dirigeerende Lid* 8 *April* 1790.

MR. JOHANNES LE SUEUR, *Opperkoopman en Keldermeester*, 1779.

Verkoren den 4 February 1790.

JOHANNES ISAAC RHENIUS, *Opperkoopman, Secunde en Hoofd-Administrateur.*

HOSPERUS RITZEMA VAN LIER, *A. L. M. & Phil. Doct. Predikant.*

PHILIPPUS HERMANUS GILQUYN, *Colonel en Chef der Artillerie*

EGBERTUS BERGH, *Winkelier en Ordinair Gecommitteerde by de Monstering.*

OLOF MARTINI BERGH, *Onderkoopman.*

Verkoren den 7 Maart 1791.

JOHANNES PETRUS SERRURIER, *Predikant.*

CHRISTIAAN FLECK, *Predikant.*

ANDREAS LUTGERUS KOLVER, *Predikant by de Lutherſche Gemeente.*

TOBIAS CHRISTIAAN RONNENKAMP, *Secretaris van de Wees-kamer.*

Op Javas Noord-Ooſt-kuſt,

MR PIETER GERARDUS VAN OVERSTRATEN, *Gouverneur en Directeur, Directeur van dit Genootſchap.*

Verkoren in 1778.

JACOBUS VAN SANTEN, *Opperkoopman en Hoofd-Adminiſtrateur te Samarang.*

MR. NICOLAAS ALEXANDER LELYVELD, *Koopman en Reſident te Paccalongang.*

MR. NICOLAAS SCHWENKE, *Koopman en Reſident te Griſſé.*

ANTHONY BARKEY, *Opperkoopman en Gezaghebber in den Ooſt-hoek.*

MARTINUS LEONARDUS GAASWYK, *Onderkoopman en Reſident te Joana.*

JOHAN FREDERIK, BARON VAN RHEEDE TOT DEN PARKELER, *Opperkoopman en Eerſte Reſident te Souracarta.*

WOUTER HENDRIK VAN YSSELDYK, *Opperkoopman en Eerſte Reſident te Djocjocarta. 7 Febr.* 1780.

FREDERICUS MONTANUS, *Predikant te Samarang, 1 July* 1780.

JOHANNES WILHELMUS CROSE, *Koopman, Eerſte Pakhuismeeſter en Negotie-Boekhouder te Samarang, 5 Febr.* 1781.

JAN

JAN LUBBERT UMBGROVE, *Koopman en Reſident te Tagal*, 4 *Nov.* 1784.

DIRK VAN HOGENDORP, *Koopman en Reſident te Japara*, 4 *Nov.* 1784.

Verkoren den 4 February 1790.

BAREND JAN VAN NIEUKERKEN genoemd NYVENHEIM, *Koopman, en Fiscaal te Samarang.*

FRANCOIS VAN BOEKHOLD, *Koopman, en Tweede Reſident te Souracarta.*

GODOFRIDUS VAN MASSAU, *Onderkoopman, en Reſident te Rembang.*

PIERRE GUILLAUME JOSEPH BERNARD DE CHASTEAUVIEUX, *Kapitein van de Infanterie, en Commandant in den Ooſt-hoek.*

JOHAN GEORGE STEINMETZ, *Kapitein ter Zee en Eerſte Informateur in het Marine-School te Samarang.*

Op Bengalen,

CORNELIS VAN CITTERS ARNOUDSZ., *Opperkoopman, en Gezaghebber.*

Op Suratte,

MR. ABRAHAM JOSIAS SLUYSKEN, *Directeur*, 1778, *Buiten-Dirigeerende Lid* 8 *April* 1790.

CAROLUS LYNIS, *Onderkoopman, en Secretaris van Politie*, 4 *Febr.* 1790.

Op Sumatras Weſt-kuſt,

MR. PHILIPPUS JOHANNES VAN DER STENGH, *Koopman en Opperhoofd*, 1779, *Buiten-Dirigeerende Lid*, 14 *Febr.* 1792.

JOHAN FREDERIK ZUGEL, *Boekhouder en Reſident op Poelo Chinco*, 1778.

Op Mallabaar,

JOHAN GERARD VAN ANGELBEEK, *Gouverneur en Directeur, Directeur van het Genootſchap.*

JOHAN ADAM CELLARIUS, *Onderkoopman, en Pakhuismeeſter*, 6 *Sept.* 1779.

JAN LAMBERTUS VAN SPALL, *Opperkoopman, Secunde, en Hoofd-Adminiſtrateur*, 4 *Febr.* 1790.

Op Bantam,

FREDERIK HENDRIK BEYNON, *Commandeur*, 1778, *Buiten-Dirigeerende Lid*, 8 *April* 1790.

JACOBUS VAN DEN BOGAARD, *Koopman, en Adminiſtrateur*, 4 *Febr.* 1790.

GER-

GERRIT PIEPER, *Onderkoopman, en Fiscaal, 7 Maart* 1791.

Op Japan,

Verkoren den 4 February 1790.
PETRUS THEODORUS CHASSE, *Opperkoopman en Opper-Hoofd.*
HENDRIK ANDRIES ULPS, *Opperkoopman en Opper-Hoofd.*
HENDRIK WILLEM DRONSBERGH, *junior, Koopman en Pakhuismeester.*

Op Cheribon,

GODFRIED CAREL GOCKINGA, *Opperkoopman en Resident*, 4 *Nov.* 1790.

Op Timor,

TIMOTHEUS WANJON, *Koopman en Opper-Hoofd. 4 Febr.* 1790.

Op Palembang,

PIETER WALBEEK, *Koopman en Eerste Resident*, 1779.
THEODATUS RYNHOLD CHRISTOFVEL DE WINTER, *Onderkoopman en Tweede Resident*, 4 *Febr.* 1790.

CORRESPONDEERENDE LEDEN:

C. C. H. VAN DER AA, *Predikant der Lutherſche Gemeente, en Secretaris der Hollandſche Maatſchappy te Haarlem.*

L. BICKER, *Medic. Doctor en Secretaris van het Bataafsch Genootſchap te Rotterdam.*

J. W. TE WATER, *Theol. Dr. en Profesor te Leiden.*

M. TYDEMAN, *J. U. Dr. en Profesſor, en Secretaris van het Provinciaal Genootſchap te Utrecht.*

J. A. ENGELHARD, *Procureur Generaal, en Lid van het Genootſchap te Groningen.*

A. VOSMAER, *Raad en Directeur van het Natuur-en Kunſt-Kabinet van Zyne Doorl. Hoogheid in 's Hage.*

N. G. SCHROEDER, *A. L. M. Theol. & Phil. Dr. en L. L. O. O. Profeſſor te Groningen.*

J. F. HENNERT, *A. L. M. Phil. Dr en Profeſſor te Utrecht.*

E. SCHEIDIUS, *L. L. O. O. & Phil. Exeg. Profeſſor, te Harderwyk.*

S. RAU, *Theol. Dr., Theol Typ. & Exeg. & L. L. O. O. Profeſſor te Utrecht.*

H. A. SCHULTENS, *L. L. O. O. & Ant. Hebr. Profeſſor te Leiden.*

G.

G. BONNET, *Theol Dr. en Profesſor te Utrecht.*

J. A. VOS, *Theol. Dr. en Profesſor te Utrecht.*

P. HOFSTEDE, *Profesſor in de Kerkl. Geſchiedeniszen en Oudheden. en Honorair Predikant te Rotterdam.*

A. L. BURMAN, *Med. Dr. en Profesſor Botanices, te Amſterdam.*

H. H. VAN DEN HEUVEL, *Griffier van het Hof Provinciaal te Utrecht.*

MR. A. VAN ALPHEN, *Burgermeeſter te Leiden.*

P. M. VAN NIELEN, *Med. Doctor, en Directeur van het Utrechts Genootſchap.*

M. HOUTTUIN, *Med. Doctor te Amſteldam.*

S. DE MONCHY, *Med. Dr. en Profesſor te Rotterdam.*

J. H VAN SWINDEN, *A. L. M Phil. Dr. en Profesſor te Amſteldam.*

W. MUNNIKS, *Med. Dr. en Profesſor te Groningen.*

J. C. RADEMACHER, *Controleur der uitgaande Rechten te Amſteldam.*

MR. M. A. VAN GERWEN, *Raad en Burgermeeſter te Leiden.*

F. DE WILDE, *Boekhouder der O. I. Compagnie te Amſteldam.*

. . . NOLTHENIUS, *Eerſte Boekhouder der O. I. Compagnie te Amſteldam.*

F. R. RADEMACHER, *te Middelburg.*
J. TEMMINK, *Ontvanger van den* 100. *en* 200. *Penning by de O. I. Compagnie.*
W. VAN DER MEULEN,
L. F. HOLTHUISEN,
C. STOLL, *en*
C. STYGER, *alle vyf te Amſteldam.*
D. PARS, *Colonel der Burgery te Leeuwaarden.*
J. P. FOCKER, *Lector in de Wis- Natuur- en Sterre-kunde te Middelburg.*
MR. A. G. SMITH, *Advocaat te Haarlem.*
JOAN OLVERT VAILLANT, *Kapitein ter Zee in Dienſt van H. H. M.*
CHRISTIAAN ANTHONY VERHEUL, *Kapitein ter Zee in Dienſt van H. H. M.*
JOHAN GERARD LE DULX, *Philos. Stud.*

BUITENLANDSCHE CORRESPONDENTEN:

J. BANKS, *Preſident van de Academie te Londen.*
C. P. THUNBERG, *Profeſſor in de Botanie te Upſal.*
J. A. EULER, *Secretaris van het Keizerlyk Genootſchap te Petersburg.*
A. F. BUSSCHING, *Koninglyk Pruiſiſch Opper-conſiſtoriaal Raad, Director van het Gymnaſium in het Graauw Klooster te Berlin.*

MAR-

MARQUIS DE CONDORCET, *Secretaris van de Academie der Weetenſchappen, te Parys.*

GARNIER DE St. JULIEN, *Capitaine & Premier au Corps Royal du Genie de France, á Bayonne.*

BARON DE HUPSCH, *Lid van verſcheiden Academien en geleerde Genootſchappen, te Keulen.*

J. A. PASSINI, *te Hanau.*

In China,

De Heeren Supercargas, die zig daar bevinden.

De Misſionarisſen te Pekin.

Op Mauritius,

MR. CHARPENTIER DE COSIGNY, *Lieut: Colonel.*

's GENOOTSCHAPS GEMAGTIGDEN IN NEDERLAND:

REINIER ARRENBERG, *Courantier en Boekhandelaar te Rotterdam*, en

JOHANNES ALLART, *Boekhandelaar te Amsterdam*, aan welke alle Brieven en Paketten voor dit Genootschap kunnen bezorgd worden.

BATAVIA den 17 February 1792.

Uit Naam van het Genootschap,

JOH THEOD. ROSS,

Secretaris.

KORTE en eenvoudige BESCHRYVING van de Tjembing, of het zo genoemd Looden-feest der Chineezen, naar de waarneming gedaan, ten bywezen van den Wel Ed. Groot Agtb. Heer ADRIAAN MOENS, Eerſten Raad en Directeur Gen'. door wylen den Wel Eerw.' Heer JAN HOOYMAN, Predikant in de Lutherſche Gemeente alhier, verzeld van den Onderkoopman JAN JACOB VOGELAAR, die deze aantekening gehouden heeft, op Zaturdag den 4e April 1789.

Dit feest, gewis een der aanmerkelykſte, zo niet de alleraanzienlykſte, plegtigheden van deze Natie, het eerſte naa derzelver Nieuwjaar voorvallende, wordt te Batavia in een'n Hunner voornaamſte Tempels op Goenoengſarie, de begraaf-plaaats van dit volk, jaarlyks ge-

vierd, met zoo veele Ceremoniën en kostbaare toestellen, dat het den aandagt en opmerking van een ieder dubbeld verdient — Naar de verklaaringen uit Hun' eigen mond, is deze dag eenlyk bestemd ter eerbiedige nagedagtenis van Hunne afgestorven vrienden, zoo dat zulks geenzins schynt te gehooren onder Hunnen Gods-dienst. — Allerwegen is de toevloed van Menschen even groot, by duizenden zig op dezen dag verzamelende, een iegelyk voor het graf of de graven (a) van de zynen. Geen Chinees, hoe arm, of men ziet hem met de minste spaarzaamheid, en grootsten yver, een ieder naar zynen staat en vermogen, gelyk met de aanzienlykste zyner Natie, ten offer komen voor de Graven — De Officieren, alle egaal op 't deftigst uitgedoscht, in Hun purper staatzie gewaad, naar de wys der Mandaryns in China, met Hunnen Capitain aan 't hoofd, verzeld van den Boode met het schild op de borst, en verders van

(a) Het is niet onbekend, dat het onder de Chineezen een constant gebruik is, de lyken ieder apart by te leggen, zo dat de Ouders veeltyds hun e ruststaatzen zeer verre hebben van die hunner kinderen, en men den man even wyd begraaven vind van zyne vrouw.

van de aanzienlykſten onder Hun, waar by de Anachodas of Schippers en Stuurlieden van de alhier op dezen tyd aanwezende Chineeſche Jonken, den rang ſchynen te hebben met de reſpective Pagters, vergaderen zig alle gezamenlyk voor Hunnen voorsz. Tempel, gewoonlyk tegen 9 uuren in den voormiddag, wanneer de grootſte hoop van volk daar is, elk een even vlytig offeranden doende voor Hunne byzondere Graf-plaatzen, terwyl het geklapper der zo genoemde voetzoekers, van alle kanten afgeſchooten, by het geduurig geklop op de kopere bekkens, en andere Chineeſche ſpeeltuigen, een onbegrypelyk en verveelend geraas maaken.

Als dan neemt de plegtigheid by de voorſch: Officieren *voor de gaſtbe Natie* eenen aanvang, in volgende voegen:

De Capitain Chineeſch ditmaal, ſchoon aanwezig, zig verſchoonende, wyl Hy in den rouw was, zag men in zyne plaats een' der Oudſte Lieutenants voortreeden, aan het hoofd van zes andere Mede-officieren, agter Hem gerangeerd in twee reien. In deze orde marcheerden zy aan de agterzyde van meermelden Tempel, na den weſt-kant, daar de meeſte grafplaatzen zyn, en naderden tot vlak voor de deur.

alwaar de ſtoep bedekt was met een tapyt, ſtaande een ieder der gem: Officieren voor een op 't tapyt liggenderood Damaſt kuszen, met het aangezicht na Hunnen zogenoemden Tapekong of Jooſje, in den Tempel, daar het Autaar rykelyk voorzien was met brandende groote kaarzen, de uitgezogſte vrugten, confyten, bereide ſpyzen &c, naar de gewoone wys dezer Natie, niemand op Batavia onbekend — Hier op roept de Ceremoniemeeſter, voor den ingang van het Gebouw gepoſteerd, luidkeels eenige Chineeſche woorden den Officieren toe, die terſtond op Hunne kniën met het aangezicht op den grond vallende, dus den gewoonen eerbied voor Hunnen Afgod afleggen. Vervolgends ontvangen de gezamenlyke knielende Officieren uit handen van de Autaar-bedienden, (*b*) zes à agt in getal, eenige heel dunne reukſtokjes, brandende, dewelke met beide handen even voor het aangezicht gebragt, daadlyk weder worden te rug gegeeven, en door gem: Bedienden op het Autaar geplant in een bakje met aſch. — Daar naa over-

(*b*) Deze Autaar-bedienden zyn geene Geeſtelyke Perzoonen, maar eigenlyk bewooners en oppaszers van den Tempel, die, wanneer 'er in den Tempel, of by het Autaar eenige plegtigheden verrigt worden, daar toe ten dienſte ſtaan.

overhandigt men van binnen den eerſten Officier, de plaats van den Capitain bekleedende, een klein zilver kopje met Tjieuw, die Hy almede naar de gewoone manier voor het aangezicht gebragt hebbende, het vogt weder uitſtort in een voor Hem geplaatſt bakje met aarde, en het kopje dan over geeft, wanneer het een en ander weder binnen gaat en voor Jooſje wordt gezet. —— Dit gedaan zynde, ſtaan de Officieren alle op, op het geroep van den Ceremoniemeeſter, knielen weder neder met het aangezicht ter aarde, en herhaalen dit ettelyke maalen, telkens op de aankondigingen als even door den Ceremoniemeeſter, die daar naa, terwyl de Officieren gebukt liggen, van plaats verandert, en aan de ander zyde der deur knielende, van een der meermelde dienaaren een tafeltje of plankje ontvangt, beplakt met rood Chineeſch papier, en beſchreeven met verſcheide Caracters, dewelke Hy opleeſt met luide ſtem; Dit duurt byna een minut of zes, en zoude, naar de verzekeringen van verſcheide Chineezen, de naamen behelzen van de afgeſtorvenen, welker Geeſten zy meenen op deze uitnoodiging daar terſtond te zullen verſchynen, om deel te neemen in Hunne algemeene vreugde.

De leezing volbragt zynde, wordt het plankje voornoemd weder binnen gezet, en de leezer op zyn oude plaats aan d'ander zyde van den ingang gekomen, roept de bukkende luidkeels weder op, waarmede de plegtigheid in den voorsch: grooten Tempel in zo verre een einde neemt.

Dezelve geschiedt direct daar naa door voorsch: Schippers en Pagters &c., even zo als hier vooren beschreeven is ten opzicht der Officieren, en dit mede in ¾ uur voltooid zynde, gingen de Officieren en anderen in het klein nieuw Tempeltje, niet verre van den grooten aan den noord kant, voor weinige jaaren gestigt door den tegenwoordigen Capitain SWA THOEN-KO, naar de algemeene verzekeringen, eenlyk ter eere zommiger afgestorvenen, welker naamen daar ook met Chinecsche Caracters gegraveerd gezien worden op kleine plankjes, aan beide zyden van den Tapekong — Hier werden, de zelfde plegtigheden en eerbewyzingen gedaan even als. voor den grooten Tempel, eerst door de Officieren, dan de Schippers, vervolgends de Autaar-bedienden &c:

Hier naa kwamen ook de Geestelyken voor het Autaar te voorschyn, d'eerste daar van omhangen met een' rooden Mantel, met goude passementen hier en daar benaaid,

naaid, en voorzien met eenen prieſterlyken hoed op 't hoofd, terwyl vier anderen in blaauwe zyde gekleed, bloots-hoofds, twee aan twee aan weerskanten ſtonden.

De plegtpleegingen van dezen beſtonden eenlyk hier in, dat de Opperprieſter zingende voor het autaar eerſt eenige minuten met het aangezicht na den Jooſje, en daarnaa weder omgekeerd ſtaande, geduurig met een klein takje zeker water uyt een kommetje ſprengde, terwyl de vier anderen, op hunne plaatzen blyvende, mede zongen, en zonder ophouden met de kleine klokjes, waar van ze ieder één hadden, beiden — Dit ruim een quart uurs geduurd hebbende, zo nam deze plegtigheid ook een einde; waar naa men alle de figuuren van bamboezen met verguld, verzilverd en geſchilderd papier, die dus lang aan beide kanten van den ingang dezes Tempels gerangeerd ſtonden, buiten bragt, en op eenen hoop door het vuur venietigde, by het geduurig geklop daar by, door een' Prieſter op een koper bekken, en het afſteeken van verſcheide vuurwerken.

Duſdanig van verrigtingen der Voornaamſten van deze natie, vóór en in hun-

ren Tempel op dezen by Hun zeer aanmerkelyken dag.

De overigen, by duizenden in getal, die niet in den Tempel verschynen, doen Hunnen eere-dienſten, een ieder in 't byzonder met even veele vlyt en plegtigheid voor de ruſtplaatſen Hunner afgeſtorven vrienden, zonder dat ze zig aan den tyd bepaalen, of zonder dat een zig bekreunt aan den ander.

Zo veel het gedrang van den ongelooflyk grooten toevloed van Menſchen ons by deze gelegenheid heeft toegelaaten, is men ook ooggetuigen geweeſt van de verrigtingen by den Graf-kelder van eenen der aanzienlykſte Chineezen, den gewezen Ternaatſchen Capitain Ong Jamko, voor weinige jaaren hier overleden: Dit Graf zeer hoog uit den grond, naar de gewoone wys der Grooten gemetzeld, en met een ſark van arduinſteen (waar op eenige Chineeſche letters gegraveerd en verguld waren) voorzien, was ook van veele andere onderſcheiden door twee overeinde ſtaande ronde Colommen van ſteen, hebbende de hoogte elk wel van 12. voeten, en geplaatſt aan weerszyden van den kelder, vertoonende eenſgelyks den naam en geboorte-plaats van den overlee-

de-

denen met Chineeſche Caracters, die daar op ingehouden en mede verguld waren — Op het voorplein van het Graf, zeer zindelyk met kalk beplei terd, pronkten de naaſt elkander gevoegde tafels met de koſtbaarſte en heerlykſte vruchten, en andere eetwaaren, zoo van gebak, confituuren als anderzins; nevens vier ſtaatzie-ſtoelen, omhangen met fraaie met goud geborduurde kleeden, terwyl voor aan, twee geſlagte groote offer-dieren op houte ſtellen waren geplaatſt, zynde een varken en een bok met de ſchoon gemaakte ingewanden daar by, even als by alle groote plegtigheden gebruiklyk is, en dat ook plaats gevonden heeft voor aan den ingang van de voorsz: tempels.

Ter zyde van 't Graf, rond met graſzooden belegd, zaten verſcheide Slaaven Jongens met allerhande Chineeſche Muſiek-Inſtrumenten, waar by ook eene menigte zangereszen, by tuſſchen-poozingen treur-lieden opheſvende, die met alle uitterlyke tekenen van aandoening werden aangehoord door de nagelaaten weduw van den overleedenen, in gezelſchap van veele andere vrouwen van de familie, gezeten in een apart afgeſchooten vertrek van bamboezen en atappen — Wat wyder van

hier zag men ook aan de linke zyde van 't Graf den zo genoemden Tapekong, gemetzeld op de wys van eene kleine grafstede, met een steen voor aan, waar op eenige Chineesche Caracters — Hier ter plaats was het, daar de plegtpleeging aller eerst een begin nam, dit geschiede op de volgende wys: De Vrienden en Naast-bestaanden van den overleedenen (Men neeme hier onder niet de vrouwen, want deze verrigten zulks nooit, schoon alle, zoo jonge als oude, die anders nimmer uit Haare wooningen mogen te voorschyn komen, op dezen dag in 't openbaar verschynen) voor af Hunne staatzie-kleederen van blaauw en purper zyde gaas aangedaan hebbende, begaven zig, twee aan twee, voor een gedekt tafeltje voor den voorsch: Tapekong, verzeld van eenen anderen Chinees als Ceremoniemeester nevens twee Jongelingen.

De Ceremonien waren hier verder, even als te vooren gewaagd is van de Officieren, eerst voor den Tapekong, en dan voor het Graf, aan welkers voet mede verscheide wel bereide Chineesche spyzen &c waren gezet eigenhandig door de weduw. Hier by merke men wyders aan, dat als de plegtigheden reeds zyn waarge-

no-

nomen door de familie, als dan ook de vrienden en goede kenniszen te voorſchyn komen, en dat, geduurende de bewyzen van eerbied door zulk een' vreemden, de naaſte der Bloedverwanten dus lang gebukt ligt ten teken van dankbaarheid.

De ongelden by deze en andere diergelyke gelegenheden zyn gewis zeer groot, en niet wel mogelyk te bepaalen. — Men heeft ons de verzekering gedaan, dat alleen by dit laatſtgemelde graf van ONG JAMKO, ruim 300. rds. zouden zyn bekoſtigd op dezen dag.

Hoe groot de onkoſten doorgaands in het geheel beloopen voor een Chinees van aanzien — ſchoon de zulken den grond voor niet hebben, daar de gemeenen ieder daar voor moeten betaalen — om eenen Graf-kelder in orde te hebben, gelyk het behoort, kan een ieder afleiden uit het geene een geloofwaardig Chinees ons verzekerde, ten opzicht van het half voltooid Graf van wylen den Lieutenant GOUW POANSOEY, voor eenige Jaaren hieroverleeden, en begraaven niet ver van meerm: ONG JAMKO, dat naamlyk tot het nog ontbreekende wel een paar duizend rds. werden vereiſcht, die door de nagelaaten Familie voor als nog niet konden worden by een gebragt.

Wat

Wat men nu van de Ceremoniën in het groot gezien, en hier ter neder geſteld heeft, kan men ook zeggen van de andeien, in het klein mede op twee plaatzen by gewoond te hebben; het eerſte van eenen vader, die met veele gevoelige aandoeningen offeranden bragt voor het graf van zynen, nu 5. jaaren overleeden zoon, en dan van een kind van nog geen 3. jaaren, dat door de Moeder werdt onderleid in de uiterlyke tekenen van eerbewyzing voor het Graf zyns vaders.

Gewoonlyk neemen de plegtigheden op dezen dag een einde tegen den namiddag, wanneer de gekookte ſpyzen, dus lang voor de Tempelsen de Graven ten pronk geſtaan, daar worden genuttigd, en de ongekookte na huis gedraagen, en onder de familie en bekenden gedeeld.

Jammer is het, dat aan de weetgraagheid van veelen onzen Ingezetenen (hoe gering ook van getal) ten opzicht der Chineezen, zo met betrekking tot Hunnen Gods-dienſt, als Hunne zeden en gewoontens, zo weinig kan worden voldaan, uit hoofde der onbegrypelyke onkunde van wel de meeſten der Inwooneren dier anders zoo beroemde natie. — Een ſtaaltje hier van zy genoeg aanteroeren:

Men

Men vindt by voorbeeld over al boven aan de poorten Hunner Tempels, zwart of rood verlakte plankjes, met eenige Caracters daar op geſneeden; Vraagt men na de beduidenis daar van, by na niemand is er, die dieswegens de minſte onderrigting kan geven, zelfs veeltyds niet de Prieſters of Bonſen, die geſtadig Hun verblyf houden in zulke Gebouwen. — Hoe veel moeite deedt niet voorſch: Heer HOOYMAN, by deze hier voor beſchreeven gelegenheid, toen zyn Eerw: zoo binnen als buiten meerm: Tempel op Goenoengſarie ook diergelyke beſchreeven plankjes vondt. Naa veel vraagens eindelyk was 'er een onder de Officieren, die de beduidenis wiſt van die Inſcriptien, naamelyk, *Treed binnen met een opregt gemoed.*

Even zo is het geſteld met Hunne zo genoemde Wayangs ſpellen, by zulke gelegenheden altoos veelvuldig. — Die het Schouw-burg betreeden, zyn meeſt alle Balyſche meiſjes, daar onder ook kinderen van 10. en meer jaaren, die van heure Geboorte-plaats hier op Batavia komende, veel tyds niet eens in haare eigen moedertaal bedreeven zyn. — Echter weet men deze kinderen in weinig tyds zo ver te onder-

onderrigten en te brengen, dat ze raſch op het toneel verſchynen. — Alles verrigtenze met eene onbegrypelyke vaardigheid, wat de lighaams oefveningen betreft, maar of ze zelve dat gene verſtaan, wat ze zeggen, en van zig laaten hooren, hier aan is zeer te twyfvelen. Even wel zyn deeze Schouw-toneelen altoos omcingeld met duizenden van Menſchen, die nogthands eenen weetzieken Europeër meeſt al niet weeten te zeggen, wat ze hooren, en wat ze verſtaan.

RELAAS

Van een Reisje, na, en op den Berg MARBABOE, of ook wel den Berg van SALATIGA genoemd, zynde, volgends voorgeeven van de Javaanen, de hoogſte op geheel JAVA. (a)

Ik vertrok den 21. October 1785. 's morgens te Paard van *Salatiga*, en bereikte naa den middag om 5. uuren *Soental*, daar de Paarden bleeven, en het reeds zeer koud was, de Thermometer op 50. gr:, en vond daar de Javaanen in planken Hutjes rondom een vuur zitten.

Vervolgends klom ik op na *Thontil*, en kwam daar naa zes uuren; het was hier zeer koud, om 8. uuren 's avonds, de Thermometer op 45. gr:, door de wolken, die daar op de Hutjes lagen, zo dat ik niet in ſtaat was zonder een vuur te kunnen blyven.

Ik peilde, nog dien avond den top van den Berg, Zuid Oost, en een groot

(a) Deze Berg zou daar door den naam van *Marbaboe*, of *Moeder van alle de Bergen* bekomen hebben. Men weet niet, dat 'er voorheen ooit een Mensch was op geweest.

Bosch, dat ik moest pasfeeren, Zuid ten Oosten van my, om daar 's Nagts myn' weg naar te kunnen rigten; vertrok middernagt by fraaien Maaneschyn, met 2. Europeezen en verscheiden Javanen met eeten en drinken, patjols (b) bylen &a: &a: van *Thontil*, klom aanstonds op na het Bosch, daar ik om drie uuren in kwam, nam naar het Compas, den weg regt Zuid Oost door het Bosch, en liet overal kappen in de Boomen, om den weg wederte rug te kunnen vinden. Het Bosch was zelfs wild, zonder wegen, of eenige pasage; zeer groote boomen, van een geheel ander zoort, als onder den Berg gevonden wordt, eenige met vrugten, als Eikels van Eikeboomen, waren de een op den anderen gewaszen, en veele van ouderdom omgevallen. Ik deed gestadig met een pistool eenige losze schoten doen voor de Tygers, maar werd geen 't minste wild gedierte gewaar, waar van ik geloof, dat de groote koude oorzaak is, staande om 5. uuren 's Morgens de Thermometer 8. gr: boven vriezen. Naa gestadig sterk door geklommen

(b) Welk woord een *Houwee* betekent.

men te hebben, kwam ik om zes uuren uit het Bosch op een kleine vlakte, de koude was hier buitengemeen, de Thermometer 7. à 8. gr: boven vriezen; ik was by na niet in staat om te spreeken, myn handen en voeten, waren half dood door de vogtigheid van de wolken, in 't gras; het was hier buiten dat zeer aangenaam, en als of men in een' bloementuin kwam; 'er groeit een zeer kort, ruikende gras, (c) vol bloemtjes, en eene menigte kleine boomtjes, gelyk aan Rosemaryn, 8. à 10. voeten hoog, maar van een' heel anderen reuk, die men nooit ergens anders te zien krygt, als op deze plaats. De top van den Berg scheen my hier nog byna hooger als van de vlakte, de koude liet

(c) Door de Javaanen *Soulat Kedon Jaunen* genoemd, dat ongelooflyk voedzaam, ruikende en kragtig is; de Versten geeven hier een' keer in de week aan de paarden te eeten, die daar door in 't kort zeer vet en sterk worden; het groeit niet, dan zeer hoog op deze Bergen; ik heb het met den wortel na beneden gebragt, maar is gestorven; de wortels van dat gras gebruiken de Inlanders als Thee, tegen alle inwendige kwaalen. Onder de menigte veele kruiden en bloemen, die men op dit gebergte vindt, als wilde Vlier, Boter-bloemen, Weegbladen, Zwitzersche Thee &a. &a. wordt ock de Distel, gelyk die in 't Vaderland is, gevonden, en meer honderde kruiden, aan my onbekend.

niet toe hier lang te vertoeven, waarom op die vlakte eenige Javaanen laatende met patjols, om in den tyd, dat ik op klom, wat te kunnen patjollen om Kool te planten, en ander zaad te zaaien, van welk alles ik my voorzien had, ik het opklimmen vervolgde door de Rosemaryn-boomtjes, omtrend een half uur, regt na den top; hoe hooger ik kwam, hoe kaaler de Berg werdt; omtrend om tien uuren geraakte ik op den top, en vond denzelven omtrend 20. voeten breed, en 40. lang te zyn, kaal, met een weinig gras, kleine ſtruikjes, en eene groote klip. (d)

De lucht was helder, zo dat ik overal rond konde zien, in het Land *Bakalem*, de *Kadou*, het Land van *Damack*, de Noord- en Zuyd-Zee, kort om het gezicht

(d) Schoon niemand van de Javaanen weet, dat de top van den Berg ooit beklommen is, zo wist men echter te verhaalen, dat daar een groote ſteen op ligt, gelyk ik ook gevonden heb, men verhaalt, dat die ſteen, onder het beſtier van den Edelen Heer Gouverneur OSSENBERG op *Toegoe*, twee uuren van *Samarang*, zoude hebben geleegen, dat de Edel Heer Gouverneur dien ſteen wilde laate haalen, om een kostelyken diamant, die daar in zat, uit te breeken, maar dat die ſteen de nagt te vooren na den top van den *Salatigaſche Berg* verhuist was,

zicht was verrukkende. De Berg, is aan drie kanten met zeer ſteil afgaande valleiën, waar in ik niet tot beneden konde zien; ik deed eenige ſchooten met een piſtool, welk een geruisch door die valleiën, als de zwaarſte donderſlagen gaf; aan de dreuning zoude men zeggen dat de Berg hol was; ik vertoefde op den top eene groote uur om wat te rusten, en vond geen gedierte, noch vogels hoe genoemd, als eenige kleine gryze Zwaalfjes, die rondom ons heen zweefden.

De Javaanen zeggen, dat daar eenige Steen-Bokjes zig op houden, een zoort, dat in de laagten onbekend is. De Lucht was ongeſtadig koud en warm, de Thermometer op 50. tot 60. gr: ongeſtadig; ik liet 'er eenige bedden maaken, waar ik kool op plantte, en wortelen en knollen op zaaide, zo als ik op de te rug-reis, op verſcheiden plaatzen deed; en kwam 's Namiddags om 4. uuren op *Thontil* (e) en om 7. uuren

 's Avonds

(e) *Thontil*, en meer Negerytjes ligger meer als de helft op de hnogte van den Berg; de Javaanen leeven daar zeer arm en ellendig; door de koude, die door 't geſtadig overdryven van de wolken veroorzaakt

's Avonds op *Kopping*, den bloemkool-tuin van den Edelen Heer Gouverneur van

---

zaakt wordt, liggen zy nagt en dag by 't vuur, en zyn half gerookt, schoon zy volmaakt gezond zyn; alles wat tot hun gebruik noodig is, moet van beneden daar gebragt worden, terwyl 'er geen pady, klappers, bamboezen, of iets diergelyks door de koude groeit. Jagons is 't eenigste, dat 'er nog voordkomt, maar staan 8. à 9. maanden tot ze ryp zyn; het land is 'er volmaakt vrugtbaar voor alle Europeesche groentens; dat volk geneert zig met planten van kool, aardappelen, seldery knoflook, &a. &a. daar zy byna geene moeite aan doen, of kennis van hebben, en nogthands ongemeen schoon en groot worden; de bloemkool, tarwe, en gerst, groeien daar, als in 't Vaderland; het is een Land, als 'er weinige in de Waereld zyn, als 'er maar Menschen woonden, die het wisten zig tot nut te maaken; de Lugt is 'er en zeer fyn en gezond, de Thermometer ryst zelden des daags boven de 60. gr:, en daalt 'er des nagts onder de 40., in de maanden July en Augustus is 'er somtyds Ys, een schelling dik gezien.

De wolken liggen het meest van tien uuren 's Morgens, tot vier uuren des Namiddags op den Berg, en bevogtigen en verkoelen de Aarde, terwyl de Zon in de laagte alles verdroogt; 's Nagts, valt de dauw zeer sterk, zo dat alles schynt mede te werken, om dat Land volmaakt vrugtbaar te maaken. Wanneer in de maand Augustus de *allang allang*, een zoort van zeer hoog opschietende gras, droog is geworden, brandt men zo veel en zo hoog op den Berg, als het mogelyk is; in den Regen-tyd voert het water alle deze asch en de vettigheid van de bladen, &a: &a na beneden, zo dat de aarde zonder de minste moeite daar door weder gemest wordt; alles, wat ik geplant hebbe, is gelukt en zelfs ver boven de verwagting.

Het

van *Java*, 4. uuren boven *Salatiga* te rug.

Het vee, dat hier op den Berg weidt, is ongemeen vet, en groot, dat ik toeſchryf aan het koſtelyk ruikende en kruidig gras, hier voor gemeld; ik heb eenige ſchaapen daar boven gebragt, en ondervonden, dat die zo volmaakt ſlaagen, en vet worden, daar by zo ſmaakelyk zyn, dat die voor geene in Europa behoeven te wyken; de boter is hier zo hard als kaas, geel als goud, en zeer aangenaam van ſmaak.

RELAAS

Van een' Togt na den BRANDENDE BERG, op JAVA.

Ik vertrok den 17e July 1786., 's Morgens vroeg van *Salatiga*, en kwam om twaalf uuren op *Selo*, en om 2. uuren op *Ronko*, zynde de laatſte Negery op den Berg, aan den eenigen weg, daar het mogelyk is denzelven te beklimmen, de Lucht was hier koud, de Thermometer 's Middags om 12. uuren 58. gr:, en het verſchil was tuſſen *Salatiga* en daar reeds 20 gr:, en 36. tuſſchen *Samarang* en *Selo*.

Ik maakte vervolgends alles klaar, om, als de Maan op kwam, de reis te kunnen vervolgen, en peilde den top van den Brandende Berg, Zuid-Oost, en eenen hoogen Berg, dien ik eerst over moest, regt Oost van my, om daar in den Nagt den weg naar te kunnen rigten.

Met het op komen van de Maan, dat omtrend om 11. uuren was, vertrok

trok ik van *Ronko*, (a) en nam den weg regt Oost op; hoe hooger ik kwam, hoe kouder het werdt; om twee uuren op een' enkelen Berg van asch komende was, de Thermometer op 14. gr: boven vriezen gedaald; de koude was nog grooter, door de Wolken, die geſtadig over den Berg kwamen, en als hagel in 't gezicht ſneeden; de weg was hier op eenige plaatzen gevaarlyk, en zo ſmal, dat men op handen en voeten over de klippen moest kruipen, daar men aan weerskanten in grondloozen valleien afzag.

Ik zoude hier graag vertoefd hebben tot het dag was; maar de ſchrikkelyke koude liet niet toe, een moment ſtil te houden; en had ik de Inlanders niet met Arak op Gengber getrokken, op de been gehouden, waren daar vast eenigen van blyven liggen, en van de koude verſteeven. Om 5. uuren kreeg

(a) *Ronko* ligt aan den Zuid-kant van den Berg *Marbaboe*, daar *Kopping* aan den Noord-kant ligt; al het Land is hier zeer vrugtbaar, dat nog door de Asch van de Brandende Berg vermeerderd wordt; de Berg brandt altoos ſterk, maar woelt om de 10. à 12. uuren eens, wanneer hy zyne Asch op de omliggende Bergen uitſmyt; niemand weet van hier, noch op *Salatiga* ooit aardbeeving gevoeld te hebben.

ik een' kleinen regen, en daar door werdt de lucht zo koud, dat de Thermometer tot op 4. gr: boven vriezen daalde en zo geſtadig bleef, tot de Zon op kwam; wanneer wy ons voor een ontzachelyke vallei bevonden, van enkele klippen, die den Brandende Berg van alle de omliggende Bergen affnydt; de top van den Brandende Berg lag doe voor ons, omtrend zo ver, dat men met een geweer-kogel in het gat, daar de rook uit kwam, kon ſchieten; de regen was de oorzaak, dat ik niet durfde onderneemen, om van die klippen af te klimmen, om dat de ſteenen glad waren, zonder het minſt geboomte of gras, daar men zig aan houden konde; de diepte van die vallei ſchatte ik op 1000. vademen. Wanneer het droog weder was geweest, en ik onder in die vallei had kunnen komen, zoude het ook mogelyk zyn geweest, digt by het gat, daar de rook uit komt, te geraaken; want de geheele Brandende Berg beſtaat uit enkele klip, die met kleine uitgebrande ſteentjes en zwavel bedekt is, ontbloot van eenige ſtruiken of gras, zo ver ik van daar ondekken kon, en rondom door verſchei-

ſcheiden vrugtbaare Bergen ingeſlooten, daar hy als een Eiland in 't midden in ligt, en den brandende top boven uit laat zien. Het geboomte, en water, welk men verbeeldt van de laagte op den Brandende Berg te zien, is van de omliggende Bergen, zo even gemeld, die men in de laagte voor den Brandende Berg zelven aanziet.

Op den geheelen top, en verſcheiden plaatzen na beneden ligt eene groote menigte Zwavel, die geel, wit, en bruin uitziet, en alle brandt. Men hoorde van tyd tot tyd, een geruisch als of een wagen over eenen harden grond rydt; en de rook ſcheen dan wat ſterker uit het gat te komen. Zo men zig 'er naar uitruſtte, zou het niet onmogelyk zyn, om zo digt aan het gat te komen, dat men 'er eenen ſteen in konde werpen; doch die reis zou niet minder dan in drie dagen kunnen gedaan worden. Hoe hoger men komt, hoe minder men eenig wild gedierte te vreezen heeft, ſchoon het aan geen voedzel en water, op de omliggende Bergen ontbreekt; maar ik onderſtel, dat de zwaare koude daar van oorzaak is. Naa alles, zo veel als mogelyk

was,

was, onderzogt te hebben, nam ik de te rug-reis aan, die niet minder moeilyk en gevaarlyk was, en kwam 's avonds weder onder den Berg, en daags daar aan op *Salatiga*.

RE-

RELAAS

Van een' 2den Togt na den BRANDENDE BERG, of Vervolg, van den Eerſten Togt, van den 18. July 1786. (a)

Wy vertrokken, den 9. Augustus van *Salatiga* by Volle Maan, en bleeven dien Nagt op *Ronko*, de groote helft op den Berg, daar wy alles, tot het vervolgen van onze reis klaar maakten.

Den 10. 's Morgens om 4. uuren, vertrokken wy van *Ronko;* ik had, de reis wat laat begonnen, om niet voor Zons opgang, op die plaats te zyn, daar ik de voorige reis de vreeslyke koude ontmoet had. Naa ſterk door geklommen te hebben, kwamen wy tegen 7. uuren, voor die groote vallei, die den Brandende Berg van alle de omliggende Bergen affnydt, en daar ik den voorigen togt door den regen niet na beneden kon komen. De Lucht was daar buiten gemeen fyn, doch de koude verdraagelyk. Wy vertoefden hier eene

(a) Doe ik niet verder dan de groote vallei nad kunnen komen.

eene halve uur om wat te rusten, en alles te vervaardigen tot het afklimmen van die onzachlyke klip, dat wy, om half agt ondernamen, eerst 500. vademen langs eene touw, en vervolgends op handen en voeten langs de klippen.

Wy bevonden die vallei, by de 1000. vademen diep te zyn, daar wy echter na veel gevaar, en moeite tegen half negen onder kwamen; hier dagten wy alle gevaar, en moeite te boven te zyn; maar dit was de plaats, daar dezelve eerst begon, dewyl wy niet hadden kunnen zien, of ons voorstellen, dat de Berg daar zoude branden; het gene wy bevonden, dat dezelve onder aan den voet, reeds op honderde plaatzen deedt, en de klippen zo warm waren, dat men geen moment op dezelve vertoeven kon; wy ondernamen doch om na den top te klimmen, die zig van daar nog zeer hoog vertoonde.

De moeite en het gevaar was in 't opklimmen onuitspreekelyk, door dat de klippen alle los, en warm waren, en zig als uitgebrande steen-koolen vertoonden, waar aan men zig niet kon vast houden, terwyl dezelve op veele

plaat-

zen met Zwavel bedekt lagen, die door de warmte van den Berg en der ſteenen geſmolten was, op veele plaatzen kookte, en een' damp, en benaauwheid verwekte, dat men alle momenten flaauw dagt te worden. Met alle deze moeilykheden, bereikte ik toe tegen 12. uuren den hoogſten top van dezen geheel Brandende Berg, of den rand van het groote gat. (b) Geen Mensch, kon zig het gezicht, van den vreeslyken Zulver-poel voorſtellen of uitdrukken, en de akelykheid, om in denzelven te zien, was onuitſpreekelyk. Ik bevond den top wel zo groot, als de halve Stad van *Samarang*, doch na den Zuid-kant reeds geheel ingeſtort, dat ik de vorige reis niet had kunnen zien, zo dat 'er aan den Noord-kant, maar een enkele rug in gedaante, als een halve maan, meer overblyft, die omtrend 3. voeten breed is, en waar op wy ons bevonden; de rook kwam, met geweld uit die groote gaten perszen, doch men werdt geen vuur gewaar,

(b) De Thermometer op 96. gr., het ryzen van den Thermometer was niet zo zeer door de warmte van de lucht, als door den gloed van den Berg, en den damp van de Zwavel.

waar, des ik onderſtelle, dat het zelve heel laag in den grond moet zyn, en de Berg geheel hol is, zelf tot diep onder zynen voet, door dien daar op honderde plaatzen de rook uit komt, zo dat die ter eenigen tyd, nog eens geheel in zal ſtorten, dewyl alle de ſteenen reeds uitgebrand zyn, en geen de minſte ſubſtantie meer hebben.

Ik vertoefde op den top, omtrend een halve uur, en kon duidelyk merken, dat dezelve onder myne voeten brandde; want naa den korst van de Zwavel wat opgeligt te hebben, was dezelve vuurheet, en hol; Ik zette 'er eene witte vlag op, en nam de terug reis aan, die niet minder moeilyk en gevaarlyk was, en kwam 's Avonds weder in de voornoemde Negery. Door de onzachlyke hitte van den Berg en de Zwavel, hadden wy onze handen en voeten by na geheel verbrand; dat maakte ons de reis na beneden, by na ondoenlyk; doch de geheele omſtandigheid liet niet toe, daar langer te blyven. Men zou denken, dat op zulken heeten Berg onmogelyk iets kon groeien; het kwam ons derhalven aller verwonderlykt voor, dat men in de koo-

kookende Zwavel een heel klein ſtruikje vondt, een zoort van klimop, welk zelf heel warm was, en omtrend eenen voet op zyn langst, op die Zwavel lag.

OPMERKING
OVER DE
GELEGENHEID
ALS
GEZONDHEID
VAN
SALATIGA:

Salatiga ligt omtrend in 't midden van van het Eiland JAVA, zo wel van het Oosten tot het Westen, als van de Zuid tot de Nootd gerekend, en is gelegen op den voet van den Berg *Marbaboe*, of de *Salatigaſche Berg* genoemd.

De Lucht is 'er zeer getemperd, de Thermometer ryst des daags zelden boven 78. gr:, en daalt des nagts onder de 50. gr:; in de maanden July en Augustus, wanneer die wel eens by helder nagten tot 36. à 38. gr: daalt, vertellen zelfs hier de oude Europeezen van Ys, gezien te hebben.

De zuiverheid van de lucht, en de Zuidewind, die van het gebergte waait, maakt

maakt de plaats volmaakt gezond; geen dag is 'er, dat men niet merkelyk ziet, dat de lucht zig zuivert, in den regen-mousson door de regens en donder, en in den goeden mousson door de Zuide en Zuid-Ooste winden, die geſtadig op vaste tyden en dagen waaien; als in de maand January, February en Maart, is het 's morgens mooi weer, geen wind; om ééne uur komt de regen met Noorde en Noord Weste winden omtrend tot 5. uuren na den middag, wanneer de regens weder ophouden tot 9. uuren des avonds, beginnende weder ten 11. â 12. uuren, verder fraai wêêr, zomtyds wel eens ſtorm voor een quartier, met koude.

In de maand April en May, is 't mooi en aangenaam weer, weinig wind, en variabel; om de twee dagen regen met zwaaren donder; in de maand June, July, Augusrus, waaien de Zuide en Zuid-Ooste winden van 's morgens agt uuren tot naa den middag 4. â 5. uuren zeer ſterk, inzonderheid de vyf dagen van het Eerſte Quartier naa de Nieuwe Maan.

Wanneer de wind 's middags om 12.

zig legt, betrekt de lucht, en daar valt een zagte regen, waar naa het de twee volgende dagen minder waait. Doch zo de lucht betrekt, en tegen den avond zonder regen zig weder verdeelt, komt de wind des daags veel vroeger en heviger als ordinair.

In September verminderen de Zuid-Ooste winden, en men krygt van tyd tot tyd meer regens; in de maand October ſtil, variabele winden, meer regens en donder.

In November en December West-Noord-Weste winden; 's avonds 5. à 6. uuren ſterke ſtort-regens, tot midder-nagt. Door eene accuraate aantekening, van dag tot dag heb ik ondervonden, dat tusſchen de Nieuwe en Volle Maan altoos het geheele Jaar door de wind 4 à 5. dagen veel ſterker en langer waait, dan by afgaande maan, en omtrend altoos met het Eerſte Quartier toeneemt, zelfs wel eenen nagt en dag daar blyft ſtaan. Men kan 's morgens met opgaan van de Zon zien, wat weer het de geheelen dag zal wezen: zo de Zuid-kant van den Brandende Berg, met eenige witte wolkjes be-

bedekt is, volgt vast ſterker wind; hoe witter de wolkjes uitzien en vermeerderen, hoe ſterker de wind komt, die dan ook onbeweeglyk blyven; begint daar beweeging in te komen, en worden ze iets zwart, zo legt zig de wind, de lucht betrekt, en daar komt regen of geſtadige weerlicht in 't Zuiden uit zonder donder, doch dan des anderen daags de wind veel heviger. Door deze geſtadige winden, die over het kruidryk, en koel gebergte komen waaien, is *Salatiga* en de omliggende Negeryen, volmaakt gezond, men heeft hier geene vaste ziektens hoe genoemd, vroeg en najaar, drooge- en regen-mouſſon geeft geene verandering.

Europeezen, die hier 30. à 40. Jaaren geleegen hebben, betuigen nooit ziek te zyn geweest, en leeven in den hoogſten Ouderdom nog zeer gezond, en ſterk. By de 2. Jaaren dat ik hier gelegen heb, heb ik van de 46. Europeezen met Vrouw en Kinderen daar onder gerekend, nog niemand ziek, veel minder dooden gehad; Niemand weet van ongezonden kost, noch drank, elk eet en drinkt, wat zyn hart lust;

terwyl de mond-behoeftens goed koop zyn, is alles in den grootſten overvloed.

Schoon men hier kostelyk bronwater heeft, drinken de Europeezen ordinair den geheelen dag door gekernde melk, daar alle morgen eene menigte voor niets onder hen van rond gedeeld wordt. Kortom zy leeven zonder de minste omzichtigheid zo gezond, vrolyk en ſterk, als men in eene plaats in de geheele Waereld zoude kunnen wenſchen.

(Was getekend)

F: VAN BOEKHOLD.

BE-

BESCHRYVING. van een Gedeelte der Omme- en Bovenlanden dezer Hoofdſtad, doch inzonderheid van de Zuid- weſtlyke, en Weſtlyke Landen, benevens de bebouwing der Gronden, Levens-wys, en oefveningen der Opgezetenen; mitſgaders de Fabryken, en Handel in dezelve, door ANDRIES TEISSEIRE.

Ik onderneem eenige zaaken tot kennis van 't Algemeen te brengen, die ik oordeel nuttig en noodzaaklyk te zyn, vermits ik in veele gevallen beſpeurd heb, dat men, uit gebrek van genoegzaame kennis van de Bovenlanden en den Handel der opgezetenen, verſcheiden dingen in een verkeerd licht beſchouwt, en kwaalyk beoordeelt.

Myne menigvuldige doorkruyszing en ophouding in dezelve, zo in myne jeugd, toen ik agt jaaren agter een als Landmeeter onder en met den Inlander heb moeten omgaan, en vervolgends nu ze-

ventien jaaren als eigenaar van verſcheiden Land-goederen om de Zuid-weſt en Weſtlyk van deze Hoofdſtad gelegen, dezelve heb moeten beheeren, heeft my gelegenheid gegeeven om die Oorden en Menſchen van nader by te leeren kennen, dan zulks in 't gemeen geſchiedt; en nog beter heb ik den nationaalen ſmaak der bovenlandſche Javaanen en Chineeſche Landbouwers kunnen nagaan, toen ik my met de Takken des Landbouws zelf verſcheiden jaaren opgehouden heb.

De Stad BATAVIA werdt als in het jaar (*a*) 1621. voor niet zeer gezond geacht, wegens de menigvuldige ſtaande wateren en poelen, die in de Omme- en Bovenlanden gevonden werden, welke ongezondheid den bewooners derzelve toen ter tyd door de Winden uit het Gebergte aangebragt werdt; doch zederd de Landbouw aangemoedigd is geworden, zyn de Boſſchen en Wilderniszen omgeveld, de Landen ontgonnen, den ſtaande Wateren afloop gegeeven, en de poelen uitgedroogd; zo dat de ongezondheid der ſtad in het gemeen niet meer door de zuide winden ontſtaat, maar door de

(*a*) J: Bontius Ooſt-en Weſt-Indiſche warande Pag. 4.

den Noorden en Noord-Ooſten wind, die de uitwaaszemingen van het modderagtig gedeelte der ſtranden en der moeraſſen en poelen tuſſchen de *Vinkevaart* of *Angiolze* Rivier en de gegraaven *Sontbaar* aanvoeren; behalven in de kentering van den goeden tot den kwaaden mouſſon, als wanneer de Weſte-winden in de eerſte dagen mede ſchadelyke dampen uit de weſtlyke ſtranden en moeraſſen over de ſtad verſpreiden; doch omtrend éene uur gaans van de ſtad en in de Bovenlanden is het in 't gemeen zeer gezond.

De eigendommen, die particulieren, en inzonderheid de Europeezen, ſucceſsief op de Landen verkreegen hebben, hebben het meeſt toegebragt om dezelve te doen bebouwen; het aanleggen van Zuiker-plantagien heeft tot omtrend zeven uuren gaans van de ſtad de omvelling der Boſſchen en ontginning der Gronden verhaaſt; terwyl de (*b*) Pady-teeld en vervolgens het kweeken van Rundvee dezelve verder heeft uitgebreid en voltooid, zo dat men tegenwoordig zelfs tot aan het Gebergte geene andere boſſchen vindt, dan eenlyk, daar die expres bewaard worden tot brandſtofven voor Zuikermolens.

(*q*) *Pady* wordt genoemd de Ryſt, die op het veld ſtaat, of de Ryſt aan den halm, in de aren.

De koffy-plantagien worden alleen op 's E: Compagnies Landen en het Landgoed *Buitenzorg* aangekweekt; alle de proeven, die men van dezelve meer ſtadwaards en in de Beneden-landen genomen heeft zyn buiten vordering gebleeven, en veel van die verlaaten geworden wegens den zwaaren loon, die aan de Arbeiders hier beneden, meer dan boven in het Gebergte moet betaald worden, welk in de vergelyking der inkomſten met de uitgaaven de ſchaal tot de zyde van verlies doet overſlaan

Het aanleggen van voormelde plantagien in het Gebergte heeft hetzelve mede van veele zwaare boſſchen en wildernisſen ontbloot en gezuiverd, waar by het kweeken van Pady door de koffy planters niet weinig toegebragt heeft; de gemaklykheid om dat graan in die, en alle andere ryk bewaterde ſtreeken voord te brengen, geeft ſteeds eene genoegzaame zekerheid van een goeden oogſt; zulks, en de geringe behoefte der bergbewooners verzekert de Compagnie mede van eene overvloedige menigte koffy uit dezelve, zo de prys maar niet verminderd, noch bemoedigende aanſpooringen verzuimd worden.

De ontblooting der wildernisſen rond om BATAVIA, de aangelegde Boomgaarden

in

in deszelfs nabyheid, en de voordgaande toeneeming van die, benevens den akkerbouw, Zuikerplantagien, en het kweeken van Rundvee, zyn de redenen, dat de Landen, welke eertyds weinig of niets waardig waren, om dat dezelve weinig of geen voordeel afwierpen, thands zo hoog in prys gestegen zyn; vermits ze nu byna de eenigste bronnen van bestaan zyn geworden voor de Ingezetenen, nademaal de Handel met buitenlandsche waaren uit gebrek van muntspecien en eigenhandelwaaren zo goed als verloopen is. Jammer is het, dat zo wel de aanlegging van Boomgaarden als de Akkerbouw in de Zuidlyke en Oostlyke streeken voor het grootst gedeelte door Javaanen waargenoomen en geoeffend wordt; deze menschen, die weinige behoeften hebben, en niet aangezet worden, regelen hunnen arbeid ook naar dezelve, en brengen dus weinige Producten tot den Handel; hoe zeer zou dit Land bloeien, wanneer de Landbouw door een nyver volk, of eenlyk onder deszelfs bestier beoefvend werdt! De gesteldheid der Gronden, de Rivieren, en wateren, waarmede dezelve doorsneeden en vervuld zyn, de algemeene vrugtbaarheid van het Climaat, en de doorgaands geregelde saisoenen des

jaars zyn zo veele oorzaaken, die de allerrykſte voordbrengzelen belooven, en de onderneemers verzekeren van een' gewiszen oogſt; inzonderheid is zulks waar van de Gebergtens, en de ſtreeken langs de Rivier *Tsiedanie*.

De nabuurſchap van dezen Staat aan die der Inlandſche Vorſten en Regenten, die hunne ondezaaten met een volſtrekt willekeurig gezag beheerſchen, dezelve niet aanmoedigen, noch beloonen, maar alles van hun afperszen, verzekert ons genoegzaam van volk, by aldien wy hen als menſchen behandelen, gelyk zulks tot hier toe alhier geſchiedt; waarvan de aanmerklyke bevolking der Omme en Boven-landen in weinige jaaren uit de Berg- en Weſter-Javaanen, volkomen bewyzen geeft; en wat zoude men al niet mogen verwagten, zo de menigvuldige moordereien in de omme-landen voorgekomen en tegengegaan konden worden.

De omſtandigheden der meeſte Landeigenaaren, die of Dienaaren der Maatſchappy, of beampte Burgers zyn, en dus verpligt ter waarneeming van hunner Meesters belangen en die van de Colonie, zyn van dien aart, dat zy hunner byzondere zorg niet kunnen aanwenden tot het beſtieren

ſlieren van hunne Land-goederen, welk de voornaamſte oorzaak is, dat de opgezetenen der Landen zo wel van voorbeelden en aanſpooring, als van middelen tot inkoop van noodige Werk-beeſten en gereedſchappen verſteeken, van hunne oude gewoonte niet afgaan, naamlyk van niets meer te planten en te bewerken, dan zy volſtrekt tot hunne zobere levensbehoeften noodig hebben.

De menigvuldige producten, die van de Weſter-oorden afgevoerd en hier aangebragt worden, toonen, hoe eene voorbeeldige nyverheid, aanſpooringen, en genoegzaame hulp de takken des Landbouws kunnen uitbreiden, en de producten vermeerderen. 't Is waar, men zoude zeggen, dat zulks door de Chineezen geſchiedt; ja van de Chineeſche boerereien komen zeker de meeſte producten af, doch zy zyn alle geene voordbrengzels van den arbeid der Chineezen; de Chineeſche boerereien zyn met zeer weinige Landbouwers van hunne eigen Natie voorzien; dat werkzaam Volk, inzonderheid de Berg-Chineezen, welke hunne eigen kragten te wel kennen, en van hunne noodzaaklykheid te zeer overtuigt zyn, beminnaars van de Vryheid, waar aan zy alle betrekkingen opofferen, die zy ook door alle middelen

weeten te handhaaven, zyn te koſtbaar, woelig, en twiſtzugtig, om als bezoldigde Arbeiders in een groot getal op eene boererei te wezen; maar het zyn meeſt Javaanen, die door Chineezen aangezogt, beſtuurd, bezoldigd, en met de noodige middelen tot inkoop van Werkbeeſten en Werktuigen geholpen worden, die de Landen bebouwen; zy, die het werk als huurlingen doen, hebben zeker geene eigen Producten, daar dezelve aan hunne Meesters behooren, doch buiten hen zyn menige Javaanſche Landbouwers, die voor eigen rekening arbeiden, en daar toe door Chineezen aangemoedigd, en ondersteund worden, waarom zy ook doorgaands de opkoopers zyn van den oogſt en inzaam der door hen aangemoedigde en geholpen Javaanen.

By aldien dat werk, welk de Chineezen verrigten, door Europeezen, het zy als Land-eigenaaren, het zy als Landhuurers verrigt werdt, wat rykdommen zou deze Staat dan niet opleveren, wyl zulks de Javaanen dan in het algemeen meer werkzaam zoude maaken, en de arbeid door hen vlytiger beoefvend worden, daar zy beter betaald zouden worden zo wel voor hunnen arbeid, als voor hunne Producten,

ver-

vermits men doch moet onderſtellen, dat veele Europeezen met de Javaanen, die in hunnen dienſt ſtaan, of in het verſchot van geld, of in de voldoening van hunnen arbeidsloon, eerlyker zullen handelen, dan de Chineezen (:de weinige goeden uitgezonderd:) in het gemeen doen

Het voordeel, welk de Land-eigenaaren in hunne omſtandigheden van hunne Land-goederen hebben, is, dat de meesten derzelven met weinige moeite en toezicht Tien procent jaarlyks, zommigen wat meer, en anderen wat minder, van het geld, dat ze voor den koop der Landen hebben uitgegeeven, ontfangen, en daar boven het genoegen hebben, dat ze jaarlyks eens of meermaalen naar de omſtandigheden van hun beroep of dienſt, en van den afstand hunner Landen, voor weinige dagen, het zy tot eene uitſpanning, het zy ter herſtelling van hunne verzwakte gezondheid, of ter waarneeming van gewigtig Schryfwerk, tot afzondering van het gewoel en voorkoming van andere afleidingen een' keer derwaards gaan neemen, waartoe de meeſte Landen wel geſchikt zyn, als hebbende goede ryd-wegen, ſchoone ſteene huizen, bygebouwen, en tuinen. En ſchoon de pragtigſte Land-hui-

zen en tuinen zuidwaards van *Batavia* in grooter menigte, dan in de Ooit- en Wester-velden gevonden worden, zo zyn dezelve nogthands niet ontbloot van goede en vermaakelyke Landhuizen, die alle even zo kort by den anderen liggen, als die der zuidlyke ſtreeken; en om de voornaamſte van die tot algemeene kennis te brengen, zal ik dezelve kortelyk opnoemen, en die, welke om de Ooſt zyn, eerſt opgeeven, door te beginnen met die, welke boven de Fortres *Angiol* liggen.

Dan vermits hier geene gelegenheid is om kaarten der Bovenlanden te laaten drukken om by deze Beſchryving gevoegd te worden, en in verſcheiden andere werken, waar over *Batavia* geſchreeven is, wel naauw keurige plaaten zyn van de ſtad en haaren omtrek, maar geenszins van de Bovenlanden, behalven alleen in het uitmuntende werk van den Heer FRANCOIS VALENTYN, zo vind ik my verpligt om aan de gelegenheid der te beſchryven Landgoederen eenig licht te geeven door den loop der voornaamſte *Rivieren* en *Wegen*, waar aan de te beſchryven Land-goederen liggen, op te tekenen; terwyl zy, die het gemeld werk van den Heer VALENTYN bezitten, eenig meerder licht kunnen bekomen

men uit het Tweede beſtek van het koningryk *Jaccatra*, gevoegd in het vyfde Deel zyner beſchryving, handelende over *Groot Djauwa*

Natuur en kunſt hebben te zamen gewerkt om deze ſtad met genoegzaam Water te voorzien: de loop en rigting van verſcheiden Rivieren zyn van dien aart, dat men met behulp van weinige moeite en koſten dezelve als tot één middel punt heeft kunnen brengen.

Aan de Ooſt-zyde der ſtad vloeit het water uit verſcheiden kleine ſpruiten tot de Rivier *Tjie-Akong*, of *Soengy* (*c*) *Lancap*, welke zig met de *Sontbaarze* Rivier, die door de ſpruit *Tjiepienang* vergroot is, vereenigen, met bykoming van verſcheiden wateren, zo uit de *Slokkan*, als uit eene menigte water-wellen, bronnen, en binnen-wateren van groote *Rauwas* of waterpoelen, van dewelke de *Troeſang*, de *Vinkevaart*, de *Angiolze* Rivier, en de gegraaven *Sontbaar* geformeerd zyn.

Van het Zuiden ſtroomt de Rivier, die de Inlanders *Tjie-Loar* ende Europeeſche Ingezetenen alhier de *Groote Rivier* noemen, doch die de meeſte Schryvers met den naam van *Bataviaſche Rivier* beſtempelen: Dezelve ontſpruit in het ooſtlyke

der

(*c*) *Soengy* betekent in het Maleidſch eene *ſpruit*.

der twee hoogte Bergen, die men van hier ziet, en de *Megemandong* of in de wandeling de *Blaauwe Berg* genoemd worden; even beneden haaren oorſprong wordtze met honderden van ſpruiten verrykt, waar door het eene zeer aanmerkelyke Rivier is, en aan deze ſtad genoegzaam water zoude verſchafven, ingevalle het Gouvernement Generaal onder de Regering van Wylen Zyne Excellentie VAN IMHOFF niet een groote afleiding by *Buiten-Zorg* uit dezelve gemaakt hadt, die in het gemeen bekend is onder den naam van de *Slokkan*, langs de ooſt-zyde van gemelde Rivier afvloeit, en zig in de *Sonthaar* inſtort; welke *Slokkan* dient om eene groote menigte van Ryſt-landen, die aan weerszyden van haaren oever liggen, te bevogtigen. Die aftapping uit de *groote Rivier* is door de preſente Regeering weder herſteld door eene afleiding van water uit de Rivier *Tsiedarie* tot dezelve, en zulks even boven het huis te *Buitenzorg*.

Van het Zuid-weſten worden de landen mede door verſcheiden ſpruiten en Rivieren doorſneeden: de ſpruit *Kalie* (*d*) *Bata*, de Rivieren *Grogol* en *Crocot*, de ſpruit (*e*)

(*d*) *Kalie* zegt in 't Maleidſch eene *Rivier*.

(e) *Soeka boemie*, de Rivier *Pantangrahan*, de ſpruiten *Tjantiga*, *Tjie-Poetat*, *Seroa*, *Tjielidoek*, en de Rivier *Ankee* beſproeien de Ryſt-velden, die langs het grootſte gedeelte haarer oevers liggen, en verryken de ſtad met water.

Van het weſten vliet de waterryke Rivier de *Tsiedanie*, by de Schryvers en in het gemeen de *Tangerangſche Rivier* genoemd; deze neemt haaren oorſprong mede uit den Berg *Megemandong*, doch door den Heer VALENTYN is zulks verkeerdlyk aan den Berg *Salak* toegeſchreeven, maar ze wordt door eene ontelbaare menigte van ſpruiten en rivieren uit den Berg *Salak*, zynde den Weſtelyken hoogen Berg, dien men van hier ziet, verrykt; oudtyds maakte deze Rivier de ſcheiding tuſſchen hen Ryk van *Jaccatra* en *Bantam*; doch onder de Regeering van wylen den Heer Gouverneur Generaal VAN IMHOFF is dezelve op zeshonderd Roeden bewesten gemelde rivier bepaald. Deze rivier ſtort zig door verſcheiden monden tegen over het Eiland *Onruſt* in zee, en ſchoon dezelve door haaren natuurlyken loop geen water aan de ſtad geeft, zo heeft men nogthands

(e) *Soeka Boemie* betekent *luſt der Aarde*

thands omtrend vyf en dertighonderd Roeden, in eene regte lyn gerekend, boven haare uit-monding een Canaal uit dezelve na de ſtad gegraaven, dat de *Mookervaart* genoemt wordt, waar door thands het meeste water na de ſtad komt.

Alle die opgenoemde wateren vereenigen zig in en om deze ſtad: naamlyk de Rivier *Angiol* ſtroomt voor een gedeelte voor by den poſt van dien naam tot aan de ooſtlyke ſtads Buiten-barm. De gegraaven *Sonthaar* loopt eerſt in eene regte lyn omtrend op den cours van weſt, dertig graaden noorden, tot ruim zes honderd Roeden van de ſtad, van waarze gelyklynig met de *Angiolze* vaart tot digt by de ſtads Buiten-barm, op de hoogte van haaren zuid-ooſtlykſten punt *Gelderland* genoemd, vloeit, waarze haar water aan verſcheiden ooſtlyke Buiten-gragten mededeelt, en in de laatſte derzelve, naamlyk de weſtlykſte, welke de *Verburgs-gragt* genoemd wordt, uit loopt.

De *Groote Rivier* ſtroomt van het zuiden in eenen kronkelende loop langs den grooten Zuider- weg tot aan den poſt *Noordwyk*, alwaar ze gedeeltelyk door een gegraaven Canaal in eene regte lyn langs gemelden weg afvloeit tot omtrend by den poſt

poſt *Jaccatra*, daar ze weder in haare natuurlyke oevers in verſcheiden bogten by den Heeren-weg van *Jaccatra* afſtroomt, en de voorſtad aan de ooſt-zyde beſpoelt; terwyl een ander Arm, dien men op de hoogte van den poſt *Noordwyk* by den *Zieken-tuin* van dezelve afgeleid heeft, eerſt weſtwaards tot aan het Fortje *Ryſwyk* cours houdt, en van daar in eene regte lyn noord-waards afvloeit, verkrygende den naam van het *Molenvliet*; by de *Waterplaats* wordt dezelve door eenige Canaalen ooſt en weſtwaaards afgeleid, het ooſtlyke om de oude tarwe-en eenige kruidmolens, en een der weſtlyken, om den nieuwen tarwe-molen in werking te brengen; welke Canaalen vervolgends vereenigende met de wateren van de *Crocot* en de *Mooker-vaart* het zuid-en weſtlyk gedeelte der voorſtad omloopen, en by de *Dieſtpoort* midden door de ſtad heen vloeien tot in zee.

De Rivier *Crocot* komende van het zuidweſten, ontlast zig in eene doorſnyding in den *Chineeſchen Campong*, die in het weſtlyke gedeelte der voorſtad in de groote Rivier valt.

De Rivier *Paſſangrahan* valt op de hoogte van omtrend één en drie quart uur gaans

van

van de ſtad in de *Mookervaart*, waar de Rivier *Ankee* ook inſtort, omtrend een groot quart uur gaans boven de *Paſſangraaban*; welke *Ankeeze* Rivier, omtrend elf honderd Roeden beneden, haaren ouden loop herneemt, en in zee valt.

De *Mookervaart* uit het weſten herwaards geleid, verdeelt, zig by *Pieſing*, een weinig boven den poſt *Ankee*, in twee, loopende het eene deel zuidooſtwaards langs de groote of weſter Ringſloot, tot aan het Fortje de *Ketting*, daar het zig met de *Grogel* vereenigt, en door de ooſter Ringſloot noordwaards afſtroomt; werpende zig gedeeltelyk in de ſpruit *Warande*, die by het Fortje den *Vyf-hoek* een quart uurgaans van de ſtad, in de *Bacherachts gragt* valt, welke haar water in de weſter buiten-barm afdeelt, ſtroomende het eene deel langs de ſtads buiten-barm door de *Vrymans haven* in de *Groote Rivier*, en zo na zee, terwyl het ander deel door eene doorſnyding in den *Chineeſchen Campong* gemaakt, in den weſtlyken ſtroom der voorſtad vloeit. Het anderdeel des waters van de *Mookervaart* loopt van *Pieſing* regt ooſtwaards door de *Bacherachts-gragt* na de ſtad.

Dus heb ik de *wateren*, welke na de ſtad vloeien, kortlyk beſchreeven, en zal nu iets van de voornaamſte *wegen* zeggen.

Langs

Langs de *Angiolze* vaart gaat een weg van de *Rotterdammer-poort* regt ooſtwaards tot voor by het Fort *Angiol* over eene Tolbrug, die over de uitmonding van de Rivier *Angiol* gelegd is, en zo verder voor een groot gedeelte langs het zeeſtrand tot *Tjilintjing*, de *Malonda* en *Toegoe*.

Buiten de *Nieuw-poort* gaat een weg na het ooſten over de *Jaſſenbrug*, welke de *Gelderſche weg* genoemd wordt, langs de gegraaven *Sonthaar*, voor by het Fortje *Wilgenburg*, en zo verder tot na *Poloegadong*, alwaar een arm Zuidwaards loop voor by de landen *Pondok bamboe* en *Pondok-gedee* tot *Buitenzorg*; terwyl de ander arm verder Zuid-ooſt op gaat tot na *Baccaſſie* en *Crawang*.

Een ander weg gaat mede van de *Nieuwpoort* Ooſtwaards over de *Jaſſenbrug*, daar hy zuid om loopt langs de boorden der *Groote Rivier*, die de Ooſtzyde der Voorſtad beſpoelt, en zo verder weder ooſtwaards op tot aan het Fort *Jaccatra*, welke weg de *Jacc-traſche weg* genoemd wordt; van daar neemt dezelve den loop na het zuiden tot de veldſchans *Meeſter-Cornelis*, alwaar een arm ooſtwaards gaat na de landen *Pondok-bamboe*, *Pondok-gedee* en ook na *Poelo gadong*; vervolgende de weg by *Meeſter Cornelis* verder zynen cours na het zuiden tot op drie en eene halve

uur gaans van de Stad, daar de Heeren- of wagen-weg in twee verdeeld wordt, loopende de een beoosten en de ander bewesten de *Slokkan* tot *Buitenzorg*, en zo voords na *Cicero*; werdende deze weg de *Groote Zuider-weg* genoemd, die ten allen tyde goed en voor wagens bruikbaar is, vermits de karren-weg daar van is afgezonderd.

Een ander weg gaat van de *Nieuwpoort* regt Zuidwaards op, langs het *Molenviet*, tot aan het Fortje *Ryswyk*, van waar een arm ooſtwaards op gaat voor by het Fort *Noord-wyk* na het Land-goed *Weltevrede*, en daar in den Groote Zuider-weg in valt; terwyl agter vermeld Land-goed een arm na het Weſten gaat over de *Groote Rivier* en zo verder regt Zuidwaards op, houdende omtrend cours met de Groote Rivier tot voor by *Tanjong-weſt*, en zo voords na *Buitenzorg*; deze weg wordt de *Groote Weſter Zuider-weg* genoemd. ondertusſchen vervolgt het ander gedeelte van den weg, welke langs het *Molenvliet* tot aan *Ryswyk* loopt, zynen cours verder Zuidwaards op tot aan het Heeren-huis te *Tanabang*, welk het omloopt, en agter het zelve zig in drie onderſcheiden wegen verdeelt, gaande de eerſte Zuid-ooſtwaards tot op de hoogte van ander half uur gaans van de Stad, daar hy zig vereenigt met

met den Grooten Weſtlyken Zuiderweg; de ander loopt regt Zuidwaards voor by de landen *Pella Gandria Crap* en anderen, vereenigende zig eindelyk mede met den Grooten Weſtlyken Zuiderweg; de derde weg van *Tanabang* houdt tot op de hoogte van ruim twee uuren gaans van de Stad den cours na het Zuid-weſten, alwaar dezelve voor het Luſt-huis van *Grogol* zig in twee ſplitſt, gaande de een Zuidwaards langs de ooſtzyde van de Rivier *Grogol* voor by het land *Japan* tot het Land-goed *Simplicitas*, terwyl de ander voorby het huis *Grogol* omloopt, gaande van daar mede Zuidwaards langs de weſtzyde van de Rivier *Grogol* voor by *Simplicitas* na *Buitenzorg*.

Van de *Nieuwpoort* als mede van de *Dieſtpoort* gaat een anderen weg Weſtwaards door den *Chineeſchen Campong* langs de *Bacherachts-gragt* voor by den Poſt de *Vyfhoek* tot op de hoogte van eene half uurgaans van de Stad by de twee bruggen, daar een arm zuidwaards op gaat na het Fort de *Ketting*, en voor by het zelve tot de Land-goederen *Aſſam* en *Kobon jorok*, vereenigende zig voor by dezelve agter het huis te *Grogol* met den Grooten Heeren-weg; terwyl de weg langs de *Bacherachts gragt*, zynen loop weſtwaards blyft houden tot voor by het Fort *Ankee*, loo-

 pende

pende wyders over eene Tolbrug, met vervolging van zynen cours na het weſten, langs de *Mookervaart* tot aan de ſluis te *Tangerang*, waar hy overgaat van de noordzyde der *Mookervaart* na den zuidkant der *Tangerangſche Rivier* voor by de veldſchans *Tangerang*, en van daar Zuidwaards op na de Zuikermolens *Babakan*, *Tjikokol*, *Lenkong*, en vervolgends tot *Sampea* en *Buitenzorg*.

Van de *Utrechtſche poort* gaat een weg regt na het Weſten langs de *Amanus gragt* tot aan de Rivier *Ankee*, die men uit gebrek van eene brug moet doorwaaden om op den weg te komen, die voor by de Zuikermolens *Ankee*, *Capok*, *Camal*, *Dedap* loopt, en waar door men tot alle de andere Molens langs de Rivier *Tsiedanie* geleid wordt.

De voornaamſte *Rivieren* en *Wegen* afgetekend hebbende gaa ik over tot het opnoemen der met ſteene huizen of wooningen voorzien zynde *Landgoederen*.

By de breede uitmonding van de *Angiolze* Rivier in Zee, ruim eene uur gaans van de Stad, ſtaat na by het ſtrand, welk van zuiver wit zeezand beſtaat, een ruim ſteenen Heeren-huis op een Landgoed, dat voor weinige jaaren voor het grootſte gedeelte eene Wildernis was, dog thands door het aanleggen van zeer groote Viſch-

vy-

vyvers, nuttig voor 't Gemeen, en voordeelig voor den Eigenaar geworden is, het zelve is tegenswoordig een eigendom van den Heer WILLEM VINCENT HELVETIUS VAN RIEMSDYK, Opperkoopman, en gewezen Gecommitteerden tot en over de zaaken van den Inlander.

Bezuiden het zelve ſtaat eene door het gemeen ſterk bezogt wordende Herberg, die zeer vermaaklyk aan de breede Rivier *Angiol* geplaatſt is, de *Oeſterbank* genoemd, zynde met het daar aan gehoorende Landgoed en eigendom geweeſt van het Leproozen-huis, welk ook de voordeelen der huur van gemelde Herberg getrokken heeft; dat Huis is in het bezit van het Grond-eigendom van 't zelve zederd het jaar 1679. geweeſt, en is in het begin van dit jaar op approbatie der Regeering ten voordeele van gemelde Huis publiek verkogt.

Op dat zelfde beſtek, een weinig beooſten de Herberg ſtaat de Oudſte Tempel der Chineezen alhier: deszelfs Altaar is boven het Graf van een' Mahomedaanſchen Heiligen geſtigt; die beide Natien, die zulke verſchillende Godsdienſten hebben, oefvenen kunnen Godsdienſt op een en dezelfde plaats, terwyl de Chineezen met de Mahomedaanen in gemeenſchap aan het Graf offeren, en Reuk-ſtokjes aanſteeken,

ken, hoewel de Mahomedaanen noch op Altaar, noch aan de Afgoden der Chineezen, die juiſt boven het Graf ſtaan, offerande doen. Het is alleen in dezen Tempel dat de Chineezen geen varkensvleeſch tot offerande bezigen. De eenſtemmigheid en overeenkomſt van twee zo verſchillende Natien, die zulke verſchillende en tegenſtrydige Godsdienſten hebben, heeft haaren oorſprong uit onkunde, bygeloof, en dweepery, welke alles aanneemt, alles gelooft, en alles vuurigſt beyvert, zonder onderzoek, zonder overweeging, en zonder bepaaling. De overlevering verhaalt, dat de gemeenſchaplykheid der Godsdienſt oefveningen der Chineezen en Mahomedaanen in den Tempel van *Angiol* aldus haaren oorſprong genomen heeft: in het begin of omtrend het midden der voorige eeuw dreef het Lyk van een' Inlander, die by niemand bekend was, verſcheiden dagen agter den anderen in de Rivier *Angiol*, en zulks na by de plaats, daar hetzelve thands begraaven ligt, heen en weder; zulks veroorzaakte opmerking by de aldaar woonende (*f*) Boetoeners, die zulks als een wonder beſchouwd, en voor dat van een' Hei-

lgen

(*f*) *Boetoen* is een klein Eiland, dat een weinig beooſten het Eiland Celebes ligt op ruim 4 graaden Zuider breedte.

ligen genomen, opgevischt (*g*) en daar terplaats begraaven hebben, en over het Graf een dak van bamboezen en stroo gemaakt (*h*) van waar zy 's nagts licht hebben zien opgaan, terwyl vervolgends een Chineesch Inwooner van deze Stad, die door den Koophandel agter uit geraakt,

(*g*) Eene nadenkende en onderzoekende Natie zoude nimmer dat gevolg 'er uit getrokken hebben, vermits het op 'en af, heen en wedet dryven van een Lighaam daar ter plaats niet anders dan natuurlyk is; die Rivier of vaart, welke men de *Troe-sang* of in het gemeen *Angiol* noemt, en in den goeden of droogen Mousson weinig water uit de bovenlanden ontvangt, ryst en daalt ter dezer plaats, die digt by Zee ligt, dagelyks op en af, zo dat het niet vreemd is, dat een Lighaam aldaar verscheiden dagen agter een op dezelfde plaats gezien wordt, te meer, daar de boorden van deze Rivier met poelpalmen vervuld zyn, waaraan de Lighaamen by eb blyven zitten, en met den vloed 'er weder van afraaken, en na boven dryven.

(*h*) Dit verschynzel is mede zeer natuurlyk, die menschen, die van dat dryvende Lyk een' Heiligen gemaakt hebben, zyn even bekwaam om door oud verrot hout, of andere glinsterende lighaamen, gelyk glimhout, of het lillige Slym der *Sophyta*, waar van de *Loligo* by SEBA *Kabinet der natuurlyke Zeldzaamheden* III Deel, 4. Plaat, No: 3. of *Joemie Joemie* by den Inlander genoemd, of andere zoorten van Zeevisschen, waar van de schubben en slym in den nagt allersterkst glinsteren, inzonderheid die van geelagtige makreel mede door SEBA beschreeven III Deel, 27 Plaat, No: 4. op het denkbeeld te komen van lichtende glanzen uit het Graf des vermeenden Heiligen. Dan hoe verklaart de gezonde Rede dit geval? deze plaats aan de Zee gelegen, welker bewooners, gelyk thands nog, meest allen Vischers zyn, hebben zommigen uit liefdaadigheyd een Lyk, dat ze voor heilig hebben aangenomen, plegtig met een zoort van Godsdienstigheid ter aarde besteld; de aanzienlykste of mildaadigste uit den hoop, of eenigen te zamen hebben voor de menigte,

die

en door zyne Crediteuren in Regten tot de Executie zyner goederen vervolgd zynde, uit mismoedigheid de ſchande heeft zoeken te ontvlugten, en tegen den avond op de hoogte van dat Graf gekomen zynde, zyne ruſt 's nagts genomen heeft in eenen grooten (*i*) *Catapangboom*, daar hy droomde, dat hy zyne vlugt niet verder moeſt voortzetten, maar weder na huis keeren, en den grond onder zyne combuis uitdelven, daar hy geld genoeg zoude vinden om zyne Crediteuren te voldoen, en zyne zaaken verder voord te zetten, welken bemoedigende droom hy by het ontwaaken

---

die deze plegtigheid bywoonde en de behulpzaame hand leende, een' maaltyd laaten bereiden, gelyk zulks doorgaands onder hun op alle begraavenisſen geſchiedt; de eenvoudige wys van toebereiding der ſpyzen onder het gemeen volk, en voor al onder de Viſſchers zal hun dezelve ter plaats der begraaving hebben doen vervaardigen; de weinig koſtende, en ter toebereiding weinig vereiſchende *Loligo*, en geelagtige Zee-makreelen, ook de *Iekan Trie*, een zoort van kleine Anſjovis, zullen daar zyn ſchoon gemaakt, en derzelver ſlymen, en ſchubben, hier of daar naby het Graf in een hoop weg geſmeeten, zullen 's nagts geglinſterd hebben, en zie daar, het Graf des Heiligen verſpreidt licht van zig; het veronderſteld Wonder, is nu beveſtigd; zeker, zegt dan het onkundig Bygeloof, wy hebben niet gedwaald, het is een Heilige, wy zullen hem offeranden brengen, wy zullen hem geloften doen, en by de vervulling onzer wenſchen hem onze geloften betaalen. Jammer is het, dat de onkunde hen in het voorwerp van vereering doet miſtasten.

(*i*) *Catapangboom* by Linneus beſchreeven onder den naam van *Terminolia* of *hoedboom*, zie Natuurl. Hiſtorie. II. Deel. 3 ſtuk: pag: 574.

ken in alleryl zogt na te komen; dan, hy bevondt zulks dien dag maar een' droom te zyn geweeſt, en vertrok naa vergeefſchen arbeid van het uitgraaven van den grond onder zyne combuis weder tot de voorige plaats om zyne vlugt te vervolgen, en de ſchande te ontgaan; dog hy droomde, zegt de overlevering, andermaal het zelfde, met byvoeging, dat hy nog wat dieper moeſt graaven; de herhaaling en nader verklaarde aandrang verſterkte zyn geloof, hy keerde terug, vervolgde de graaving, vondt het geld, betaalde zyne vervolgers, zette zynen handel voord, werdt ryk, en ſligtte uit erkennis een' grooten Chineeſchen Tempel ter dezer plaats, en plaatſte zyne afgoden over het Heilig Graf. Deze geſchiedenis mogt in onkundiger eeuw dan de teegenswoordige, voor goede munt opgenomen zyn, doch thands heeft dezelve weinige waarde. Die beide Natien Mahomedaanen en Chineezen offeren ten huidigen dage nog in denzelfden Tempel, naamlyk (*k*) de Chineezen met de Mahomedaanen aan het Mahomedaanſch Graf; doch de Mahomedaanen offeren niet aan de Chineeſche afgoden,

(*k*) Het is in de boven'anden zeer gemeen, dat de Chineezen aan de Mahomedaanſche Graven offeren, waar by ze dikwils ook kleine Collet,es ſligten, daar ze hunne afgodery plaatzen.

terwyl de Chineezen in dat Heiligdom geen varkensvleesch offeren, gelyk zulks anders in alle hunne andere Tempelen geſchiedt; de Chineezen houden dezen Tempel ook voor hun orakel, zynde dit het eenigſte alhier; de wys van den wil hunner afgoden te verſtaan, beſtaat in het ſterk ſchudden en ſchommelen van een' met honderd genommerde ſtokjes gevulden koker; wanneer een der ſtokjes door het ſterk ſchudden uit den koker ſpringt, wordt de daar op ſtaande Nommer in het Raadzelboek opgeſlagen, welk altoos een dubbelzinnige verklaaring behelſt, zo dat de uitkomſt der zaak de waare en eigenlyke verklaaring des Boeks is.

De Boetoeners hebben op eenen afſtand van vyftig Roeden beooſten den Chineeſchen Tempel hunne Moskee of Mosdjid by het gemeen *Maſigit* genoemd, eenvoudig van hout opgeſlagen.

Bezuiden voormelde Herberg de *Oeſterbank* is aan de over-zyde der Rivier *Angiol* het Landgoed *Kliphof* van den Burger JACOBUS VAN AYTSMA, waar een ſierlyk ſteenen Gebouw aan der Rivierkant ſtaat, welk thands door ouderdom zeer vervallen is; dit Landgoed heeft verſcheiden viſch-vyvers, bewaterde Ryſtvelden, weide voor Rundvee, en houtgewas tat brandſtofven.

Aan

Aan de Noord-zyde van dezelfde Rivier, voorby, en verder beoosten de Moskee, liggen aan den Heeren-weg, welke langs het Zeestrand loopt, op omtrend anderhalf tot twee uuren gaans van de Stad eenige kleine Tuinen met steenen Gebouwen, die enkel tot vermaak en uitspanning dienen.

De Oostlyke uithoek van de Reede van Batavia *Tanjong Priok* genoemd, praalt met een schoon steenen Gebouw, dat digt aan Zee staat, van waar men een fraai ruim uitzicht heeft zo op de Stad, als op de Schepen, en Eilanden, zynde een eigendom van den hier vooren genoemden Heer VAN RIEMSDYK, terwyl langs het gantsche strand in een bestek van meer dan eene uur gaans bezuiden het zelve nog verscheiden aanzienlyke Landgoederen liggen, gelyk daar zyn de Landen *Panjonkoran* van de Heer RICHOLD TER SCHEGGET, en LAGOA van eene Inlandsche Christen Vrouw, die alle wel beplant zyn met de uitmuntendste en beste zoorten van Mangasboomen, waar van de vrugten ook meer geacht zyn, dan die in anderen oorden vallen; de Clappusboomen die alhier ook in menigte staan, draagen beter dan elders. Onder die Landgoederen zyn alle, welke het digtst aan Zeestrand liggen, met visschvyvers vervuld, waar uit de visch-

markt

markt van de Stad in den kwaaden mousſon met zeer goede zoorten van visſchen, gelyk de kaalkoppen, iekan bantam, harders, en verſcheiden anderen voorzien wordt.

Uit een dier Landen *Bangieu* genoemd van den oud Burger Heemraad den Heer PAUL BERGMAN komen zeer goede Oeſters. De zandige oever aan dezelve, en die van het daar aan grenzende Land *Pajonkoran* worden door eene menigte Chineezen bewoond, die zig erneeren met viſch en garnaalen ten verkoop na de Stad te draagen; evengemelde Land *Bangleu* is voorzien met een middelmaatig ſteenen huis.

Verder bezuiden het zelve is het vermaarde Landgoed *Tjiliintjing*, van den Heer Eerſten Vendumeeſter dezer Stad Mr: JOHANNES CHRISTOFFEL SCHULTZ, alwaar zeer logeabele ſteenen Gebouwen ſtaan; dit Landgoed is bevoorregt met eene markt, dit alle weeken eens op Dingsdag gehouden word.

Omtrend een half uur gaans van het Heeren-huis, welk kort by de Markplaats ſtaat, is een van ſteen opgebouwd klein Kerkje te *Toegoe*, in vroeger tyd, zo wel als het Huis van *Tjiliintjing* geſtigt door den Droſſaard der ſtads ommelanden alhier den Heer ANDRIES VINCK, voor eene kleine Gemeente van Inlandsche Chriſtenen, die zich met de Pady- of Ryſt-teeld

ee

en de jagt erneeren; in gemelde Kerk wordt jaarlyks tweemaal door een' Predikant van de Portugeetche Gemeente dezer ſtad gepredikt, en het H: Avondmaal bediend, terwyl een Inlandſch Schoolmeeſter, die tevens Koſter en Voorleezer is, de jeugd in het leezen en ſchryven dagelyks onderwyst, en des Zondags in de Kerk uit den Bybel, en andere tot Godſdienstig gebruik geſchikte boeken voorleest.

De Landen van en by *Toegoe* zyn laag en moeraſzig, en meest tot bewaterde Rystakkers aangelegd, waarom de wegen aldaar, naamlyk van *Tjilintjing* na *Toegoe*, voor het grootst gedeelte des jaars voor Ryd-tuigen onbruikbaar zyn, en niet anders, dan in den droogen of Ooſt Mouſſon daar toe kunnen dienen.

De Landen, die beoosten *Tjilintjing* liggen hebben geene Heeren-huizen, en worden ook weinig door Europeezen bezogt; en ſchoon er tuſſchen *Toegoe* en de Landen langs de *Sonthaarze* Rivier, en de gegraaven *Sonthaar* tot aan de ſtad door een' grooten Heeren-weg communicatie is, zo zal ik de beſchryving van die Landen liever beginnen van de zyde der ſtad, of van het Fortresje *Wilgeburg*, of anders *Dwars in den Weg* genoemd, dewyl gemelde Heeren-weg van *Toegoe* na de vermelde Landen thands geheel onbruikbaar geworden

is

is, en niet anders dan door Voetganger betreeden wordt; dat in het Regen faisoen zelfs nog moeilyk kan geschieden, vermits die voor het grootst gedeelte door bewaterde Ryst-velden loopt.

Wilgenburg anders *Dwars in den Weg* is een klein steenen Fortje in het middelpunt van twee door elkanderen kruisende Heeren wegen, omtrend drie quart uur gaans beoosten de stad gelegen, geplaatst aan de gegraaven *Sonthaar*, of op den zogenoemden *Gelderschen Weg*, welken naam die Weg ontleend heeft van den Zuid-oostelyken punt der stad, langs welken die Weg loopt, en ook beschooten kan worden. Aan weers-zyden deszelven zag men tot het Jaar 1765. fraaie tuinen met schoone sierlyke Gebouwen, en zulks van de stad af tot ruim twee uuren gaans beoosten; doch het drabbig en ongezond waater, welk door het Canaal langs voorschreeven *Sonthaar* of *Gelderschen Weg* afvloeit, benevens de Sauwas of bewaterde Ryst-akkers waarmede die ganssche streek vervult is en de slegte gesteldheid van den Heerenweg hebben die streek in verval en verlating gebragt, zo dat dezelve thands weinig door Europeezen bewoond, en bezocht wordt; ja zelfs is dit oord minder dan andere met Inlanders bevolkt uit gebrek van genoegzaame hooge gronden ter bewoning.

O

Op eenen afstand van ruim twee uuren gaans van de ſtad, is op het Land-goed *Poelo Gadong* aan dit oord liggende, een Marktvlek, daar alle Vrydagen markt gehouden wordt; het ſteenen Huis, welk op dit Land geſtaan heeft, is voor omtrend vier jaaren wegens ouderdom en verval afgebrooken, en geen ander daar voor in de plaats geſteld, vermits de tegenwoordige Eigenaar, de Heer MARTINUS JACOBUS BALJE, Burger en Schepen dezer ſtad, ook Meeſter is van de in de nabyheid van hetzelve liggende Land-goederen *Tjiakon*, en *Sockapoera*, waar van elk met eene ſteenen Wooning voorzien is.

De oudſte door Europeezen alhier bezogte en bewoonde ſtreek is het zuidlyk gedeelte, beginnende van het Land goed *Weltevrede*, welk genoegzaam bekend is. Twee Gouverneurs Generaal, te weeten MOSSEL en VAN DER PARRA hebben daar hun vast verblyf gehad, die het zelve ook met zulke Gebouwen verrykt, en verbeterd hebben, als met hunnen hoogen ſtand en vermogens geëvenredigd ware. Een klein Kerkje ſtaat buiten den omtrek der Hofſtede, waar om de drie maanden eens door een' Leeraar van de Gereformeerde Gemeente in de Maleidſche taal gepredikt, en het H: Avondmaal bediend wordt voor een klein aantal van

van de daar omſtreeks woonende inlandſche Chriſtenen, en voor die, welke op het Land *Depok*, welk omtrend zes uuren gaans van daar ligt, woonen. Nevens het Kerkje is een marktvlek, dat ſterk bewoond en wel bebouwd is, alwaar Maandags en Vrydags markt gehouden wordt; het Huis van dit Land Goed, zo wel als het vermelde Kerkje, is aangelegd door wylen den Heer Raad van Nederlands India CASTELEIN.

Het daar aan grenzende *Struiſwyk* thands een eigendom der weduw van den Heer Opperkoopman en Gecommitteerden tot en over de zaaken van den Inlander HENDRIK ISAAC GUITARD, is mede een aanzienlyk ſtuk Land-goed, dat met veele ſchoone Gebouwen praalt, die door den Wel Edelen Geſtrengen Heer DAVID JOAN SMITH Raad Ordinair van Nederlands India-aangelegd zyn. Dit Land-goed heeft uitgeſtrekte bewaterde Ryst-velden, menigte van vrugt-boomen, en Sirie-gaarden, aan welkers overzyde het oude Landgoed *Materman* ligt, toebehoorende aan den Heer Opperkoopman en Drosſaard STEVEN POELMAN, welk voorzien is met een ſchoon en ruim Woonhuis, dat ſteevig gebouwd is, en de deugd en hegtheid der bouworde van vroeger jaaren aanduidt, terwyl een groote Tuin en breede Wandeldreeven

ven, die alle uit laanen van vrugtboomen beſtaan, mitsgaders kostelyke boomgaarden den ſmaak der oudheid en het vermogen van den aanlegger wylen den Heer JAN VAN 'T HOF in leven Kapitein der Burgerei te kennen geeven.

Op ruim twee en een quart uur gaans van de Stad ſtaat in dit oord eene veldſchans *Meeſter Cornelis* genoemd, digt aan de groote Rivier *Tjiliwong*, welke midden door de Stad ſtroomt; het Gouvernement heeft zederd eenige jaaren alhier de Militaire Recruten gehouden, die men door de toenemende ongezondheid van de Stad en haare nabyheid na derwaards heeft moeten verplaatzen; aldaar is mede een marktvlek dat zeer bevolkt is, en waar alle Donderdagen markt gehouden wordt.

Iets meer als een half uur gaans van het zelve is het groot Land-goed *Campong Malayo*, dat wel aan de Weſt-zyde van de groote Rivier ligt, doch van deze zyde over eene brug den toegang heeft, waarop pas voor vyf jaaren een der pragtigſte Landhuizen gebouwd is, door den tegenwoordigen Hoog Edelen Groot Agtbaaren Heer Gouverneur Generaal van Nederlands Indië Mr. WILLEM ARNOLD ALTING.

Een half uur boven hetzelve is een klein ſtrookje Lands, *Ruſtenburg* geheeten, van den Heer Oud-Heeſten Opperkoopman

ARNOLDUS CONSTANTYN MOM, hetzelve heeft eertyds tot een uitvlugt en ruſtplaats gediend van den Gouverneur Generaal VAN DER PARRA, waartoe de Gebouwen genoegzaam geſchikt zyn.

Alle de Landen langs dit oord zyn tot op deze hoogte aan weerszyden der groote Rivier vol met vrugtboomen beplant, terwyl de Sierie-of Betel-gaarden geen klein beſtek gronds beſlaan, nademaal ganſch *Batavia* met de bladeren dier Ranken voorzien wordt, en de Inlanders van andere ſtreeken dezelve niet kweeken, uitgezonderd kleine plantagien aan de Weſt-zyde der Stad, langs de *Bacherachts* en *Amanus* Gragt, die in de wandeling *Sierie-Ankee* genoemd wordt, en meeſt dient voor de vrouwen der Europeezen, die dezelve uit kieſchheid van ſmaak gebruiken, om dat de bladeren van die laage en zanderige Gronden zagter, en malzer zyn, dan die der hooge en roode Gronden; welke bladeren uit die laage ſtreek by de Inlanders nogthands niet getrokken zyn, zo wel om derzelver hooger prys, als minder vaſtigheid. Deze bladeren, die aan ranken groeien en tegen ſtekken van *Keloor* en *Cadondong* opklimmen, worden in reien van 6 tot 8 voeten afſtand geplant, ſtaande ieder derzelven in de reien op vier â vyf voeten van den anderen, terwyl 'er beddings aan

de

de reien gemaakt worden met groeven of gleuven aan de voeten der planten, om het water waar mede dezelve in den droogen Mousſon dagelyks begooten moet worden, tot elke plant te leiden.

Tot het aanleggen eener Sieriegaarde neemt men de uitſchotten uit de voeten der Ranken, die wanneer ze wel onderhouden worden, in het volgende jaar geplukt kunnen worden; dezelven vereiſchen vette gronden, en een vlytig toezicht, zo ter uitwieding van het gras, als het geduurig begieten en beſtendig afplukken; nademaal het verzuim van de plukkingen de bladeren doet veranderen, en een verloop der Ranken na zig ſleept, waarom die bladeren in het begin van het Regen ſaiſoen zeer goed koop zyn, doordien de in de droogte gereipte, en met groeivermogen ſterk bezwangerde gronden, en de geſteldheid der planten zelve, welkers zout, olie, en vogten, in haare vaten en buizen tot meerder conſiſtentie gebragt zynde als uit zo veel ſterker ſpringveeren werken, ſpoediger en veele bladeren geeven, die nogthands, al was het, dat men dezelve nutloos moet verwerpen, evenwel geplukt dienen te worden. De Sierie-ranken die aan Keloor-ſtekken oploopen, zyn malzer en geuriger dan anderen, hoewel die, welke zommigen aan de Pinang-boo-

men doen oploopen, geeler bladeren hebben. De voortreflykheid der aan Keloor boven anderen ſtekken of ſtaaken klimmende Sierie ranken is zeker aan de eigenſchappen dier ſtekken toe te ſchryven, die ſchoon zeer voos, nogthands hard en fyn van hout zyn, en een zoet en ſpecerygeurig vogt bevatten, hebbende eenen fynen en gladden witten baſt, terwyl de takken in de hoogte opſchieten, weinige, en kleine bladeren omtrend gelyk die der *Niela* of *Indigo* draagen; deze hoedanigheid maakt, dat de Sierie-ranken niet te zeer beluwd worden, gelyk ze zulks van anderen ſtekken ondergaan, en dus, ſchoon voor de verſchroeiende middag-hitte genoegzaam bedekt, nogthands van de morgen- en ondergaande Zon beſcheenen worden; terwyl de volheid der geurige vogten, welke die ſtekken bevatten, haare koelte en ſmaak aan de Ranken mededeelen. De bladeren, bloemen, en vrugten dier ſtekken worden door de Inlanders als een aangenaam en gezond moes gebruikt, de vrugten zyn omtrend als erten, en zeer mals, wanneer ze jong zyn; de wortels hebben den geur en ſmaak van de Peperwortels, ſchoon niet zo zagt, als dezelve.

De Kadondong-ſtekken, waar aan men ook de Sierie-ranken doet oploopen, zyn in het tweede deel der verhandelingen van

het

het Bataviaſch Genootſchap, pag: 188. in de tweede Nota beſchreeven, waarby ik deze byzonderheid daarvan nog heb voor te draagen, dat dezelve digt by elkanderen geplant zynde, gelyk men zulks gemeenlyk doet, in de omtuiningen der gronden naa verloop van 15. of 20. jaaren eerſt van onderen op aan een groeien, zo dat ik ſtukken gezien heb, die vyf voeten ruim breed waren.

Bezuiden *Ruſtenburg* vindt men groote en uitgeſtrekte Land-goederen, welke meeſt dienen tot weide voor Rundvee, terwyl behalven de Pady-teeld, die in bewaterde of onbewaterde akkers daar geoeffend wordt, en eenige Catjang-tuinen, weinige velden voor andere Gewaszen bewerkt worden.

Even boven *Ruſtenburg* loopt een Weg ooſtwaards na het Land-goed *Pondok Gedee*, welk bevoorens door den Edelw. Heer JAN HOOYMAN bezeeten is, die het zelve door aankoop van verſcheiden anderere byliggende ſtukken Lands tot een der grootſte Land-goederen gemaakt en met veele Gebouwen voorzien heeft; dit Land is bevoorregt met eene Markt, die alle Dingsdagen gehouden wordt.

Beneden het Heeren-huis van gemeld Land-goed is het Land *Pondok Bamboe*,

dat met een goed Woonhuis voorzien is; nevens het zelve ſtaat een fraai Jatie-boſch.

Van *Ruſtenburg* zuidwaards opgaande is het Land-goed *Tjililitang* of *Lebak-ſirie*, van Mejufvrouw de Weduw VAN DER CRAP, en daar nevens *Land-luſt*, voorzien met een goed Land-huis; dit ſtuk is voor korten tyd vereenigd aan het uitgeſtrekt Land *Tanjong ooſt*, welk eene ruime en koſtbaare wooning heeft, ſtaande op omtrend vier en een half uur gaans van de Stad. Eene Markt die alle Woensdagen gehouden wordt, eenige Ryſt- en Catjang velden, en wat huur van Vrugtboomen zyn de geringe inkomſten dezer Landen, terwyl haar hoofd beſtaan is in velden tot weide voor een getal van eenige duizend ſtuks Rundvee, by welker aanwas haar vermogende Eigenaar de Heer WILLEM VINCENT HELVETIUS VAN RIEMSDYK van tyd tot tyd door aankoop der nabuurige Landen deszelfs Eigendom tot die uitgeſtrektheid gebragt heeft, dat niemand albier in ruimte van Landen en aantal van Runderen dien Bezitter evenaart. Onder dezelve is het Landhuis van *Tjiemangis*, welk voor weinige jaaren door den Wel Edelen Geſtrengen Heer Raad Ordinair van Nederlands Indiä DAVID JOAN SMITH

voor

voor rekening van wylen Vrouwe Douairiere van der Heer Gouverneur Generaal PETRUS ALBERTUS VAN DER PARRA met veele koſten gebouwd is; het zelve ſtaat op zeven uuren gaans van de Stad, waarnevens een klein beſtek gronds ligt, genoemd *Schoonzicht*, dat in gebruik is van deszelfs hoog aanzienlyken Bezitter, evengemelden Heer SMITH, wiens luſt, vlyt, en uitmuntende ſmaak tot den aanleg en onderhoud van eene Luſtplaats, in hetzelve genoegzaam kan gekend worden, ſchoon de Gebouwen enkel van riet of bamboezen en hout opgetrokken zyn, en alles in de uiterſte eenvoudigheid aangelegd is; het dool-hof van eene Citroenheg gemaakt, is het eenig, welk alhier gevonden wordt; by het Land-goed *Tjienangis* is ook een Marktvlek *Tjiebinong* geheeten, alwaar ook eens ter week Marktdag is.

Beooſten dit Land-goed vindt men de Landen *Tjietrap* van Mejufvrouw de Weduw van den Heer Oud Water Fiscaal Mr. PIERRE POELMAN, *Tjilingſie* en *Clappa Nonga* van de Weduw van den Burger Hoofd-Ingeland JONATHAN MICHIELS. *Tjiepamink* en *Tjiemappar* zyn van een' der zoons van gemelden Burger MICHIELS. Genoemde Landen zyn van eene groote uitgeſtrektheid, en zeer bergagtig, tot welke men niet dan met veele moeite

komen kan, waarom dezelve ook buiten haaren Bezitter niet veel bezogt worden. De Gezichten, die men op die Landen vindt, zyn allerverrukkendſt by een ruim aantal van verſchillende voorwerpen. De voordbrengzels derzelve beſtaan voornaamlyk in Ryſt en Javaanſchen zuiker, die uit de getyferde vogt van de Areeng of Wynpalmboomen gekookt worden. Het Land *Clappa Nonga* alleen geeft Vogelneſten, doch niet van de beſte zoort. De Landhuizen, welke op de vermelde Landen gevonden worden, zyn of van hout en bamboezen, of van ſteen, doch alle op de eenvoudigſte en min koſtbaarſte wys aangelegd. Wylen de Heer Oud Water-Fiscaal Mr. PIERRE POELMAN heeft aan het Land *Tjietrap*, wiens eigendom het zelve was, de ſchoone Gezichten, die de Natuur daar oplevert, zeer veel door de kunſt verfraaid.

Agter of beweſten het Land-goed *Tjiemangis* is het Land *Noeſa Cambangan* van den Heer WYCKERT welk mede met een goed ſteenen Woonhuis voorzien is, behalven een houten Huis, dat in een uitgeſtrekte kom of vallei aan de Groote Rivier ſtaat, welke kom eenen fraaien boomgaard bevat van Mangiſtangis-boomen.

Be-

Bezuiden het Land *Tjiemangis* vindt men geene Landhuizen meer, dan op het Land-goed *Buitenzorg*, welk aan de Weſtzyde van de groote of *Tjiliwung* Rivier ligt op eenen afſtand van ruim twaalf en eene half uur gaans van de Stad. Dit uitgeſtrekt bergagtig beſtek gronds, welk door Wylen Zyne Excellentie VAN IMHOFF tot eene Luſtplaats is aangelegd, is voorzien met twee reien pragtige gebouwen, die tot vleugels zouden dienen van het Hoofd-gebouw, welk 'er nogthands niet gekomen is. Een klein Fortresje genoemd *Philippina* beveiligt deze plaats voor Strooperéien. Een ryk bevolkt Marktvlek, daar alle Dingsdag-en Vrydagen markt gehouden wordt, verlevendigt het zelve.

Dit Land-goed, dat door de Compagnie aan Wylen Zyne Excellentie VAN IMHOFF is afgeſtaan, is tot hier toe van den eenen tot den anderen GOUVERNEUR GENERAAL overgegaan, en is tegenwoordig het eigendom van den preſenten Heer Gouverneur Generaal Mr. WILLEM ARNOLD ALTING. De Gouverneur Generaal VAN DER PARRA pleegde jaarlyks in de Maand Auguſtus eenige dagen tot uitſpanning aldaar verblyf te houden in een der hoofdſtukken van de vleugels; terwyl het andere tot eene Kerk dient. De overige

deelen van die Gebouwen worden door het Gezelſchap betrokken. Op drie groote afſtanden van vermelde Luſtplaats ſtaan naar den verſchillende ſtand en plaats ook verſchillende zoorten van eenvoudige en onkoſtbaare Landhuizen; het eerſte derzelve op drie uuren afſtands van *Buitenzorg* geleegen, en genoemd *Pondok Gedee* of het *Groot gehugt*, praalt by den ingang met twee reien ſierlyke zeer fleurige en regt ſtaande boomen, of palmen van welriekende Pienang, en de zogenoemde Ambonſche Pienang, die eene afſcheiding maaken tuſſchen eenige Koffy-plantagies, en met een eene laan formeert na het Huis, dat van hout op laage ſteenen pilaartjes gebouwd is. De Tuinen alhier geeven de meeſte bloemen, terwyl de uitzichten, die deze plaats oplevert, zeer ſchoon en bekoorlyk zyn, en die der andere ver overtrefven. De ligging dezer plaats, die geheel vry is, en door geene bosſchen bepaald wordt, is buitengemeen vermaaklyk en gezond, zo dat het daar omtrend de voorkeur boven de andere heeft.

Cicero door de Inlanders *Paſſangrahan* geheeten, is de tweede plaats, die zes uuren gaans van *Buitenzorg* onmiddelyk beneden eenen zeer hoogen heuvel ligt, ter-

terwyl dezelve van agteren en aan de noordzyde met hooge Bergen omringd is, waardoor deze plaats met menige Waterbronnen en loopen vervuld is, die de Moes- en Bloemtuinen geduurig vogtig houden; terwyl het gezicht boven dien vermaakt wordt door verſchillende zoorten van Waterſprongen, die hier en daar op eene zeer eenvoudige en niets koſtende wys van bamboezen of riet aangelegd zyn. De weg die de Reizigers na die plaats leidt, is met veele moeite en koſten voor Rydtuigen bekwaam gemaakt. De Huizingen ter dezer plaats zyn van hout, en de meeſte van bamboezen; de Lucht is hier te fyn, en wegens haare felle koude, die door de winden van de toppen der bergen vallende veroorzaakt wordt, voor Lighaamen die binnen een korten tyd van de Hoofdſtad zig derwaards begeeven, zeer ongunſtig en ſchadelyk; het water daarvan doordrongen veroorzaakt by dezelve mede ſchadelyke gevolgen van pyn, krimpingen der ingewanden en den loop; doch Menſchen, die trapswys en langzaamer hand dit oord naderen, en 'er allengskens aan gewend worden, krygen een gezond en ſterk Lighaam, en behouden eenen graagen maag.

De derde Plaats, die van *Buitenzorg* op eenen

eenen afſtand van twaalf uuren ligt, het *Warmbad* en door den Inlander *Tjiepannas* of de *Heete Rivier* genoemd, ligt agter den Ooſtlyken hoogen Berg van Batavia, by veelen bepaalder met den naam van *Blaauwen Berg* beſtempeld. Deze plaats, welke eertyds om het Bad aangelegd en van veelen bezogt is, wordt thands tot dat einde niet meer bezogt, noch gebruikt; denkelyk, om dat men in het begrip is, dat hetzelve die nuttigheid voor de zieken niet aanbrengt, die men eertyds 'er van veronderſteld heeft, en ook om de moeilykheid en gevaarlykheid van den weg, die over klippen, rotzen, diepe valleien, ſtroomen en bergen na derwaards leidt, en niet dan te voet, en naauwlyks te paard kan bezogt worden. Twee op zeer geringen afſtand van den ander vloeiende heete en kil koude Wateren worden door een gering behulp in eenen bak geleid, waarin men naar begeerte de trappen der hitte kan bepaalen; het warm Water is zeer ſterk met zwaveldeelen bezet; en wanneer men hetzelve eenige weinige dagen in eene fles beſloten bewaart, wordt het ſtinkende, en geeft de lucht van een bedorven ei. Deze Plaats is met zeer hooge bergen omſlooten, hebbende den Blaauwen berg en de vuur of

roo-

rookende berg genoemd *Goenoeng apie* voor zig. Men vindt in de nabyheid dezer plaats, als te halver wegs *Buitenzorg* en *Pondok Gedee*, zekere lompe figuuren van Kei- en Wadas of Yzerſteenen, waarvan eenige door bebulp van eene ſterke verbeeldings kragt de gedaante van Menſchen vertoonen, dewyl dezelve oudtyds door Menſchen handen met bikken, kappen of wryven tot den vorm geholpen zyn; waarby eenige onverſtaanbaare Caracters in daarby ſtaande ſteenen gegraveerd voor de bygeloovige Inlanders derzelver heiligheid nog meer beveſtigt, waarom ze hun geloof door eerbied, reuk- en bloem-offeren daar aan bewyzen; aan welke heiligheid in het byzonder de kragt van Vrugtbaarheid toegeſchreeven wordt.

Omſtreeks het warme Bad en dat van *Cicero* worden op de hellingen en vlaktens der bergen en heuvelen zeer veele Aardappelen gekweekt, die naar de geſteldheid of mulheid der gronden van verſchillende grootte vallen, waar van de uitmuntendſte grootte aan die van een geſloten vuist evenaart. Ook worden hier omſtreeks eene menigte van een zoort van Savooikool op nieuw ontgonnen gronden geplant. Het pooten en planten van die

aard-

aardvrugt en moes verrigten de Inlanders voor het geld, welk hun op aanſtaande leverantie van de op die plaatzen en op *Pondok Gedee* liggende drie Europeeſche opzichters wordt voorgeſchooten. Het vragtloon tot den afvoer dier Levensmiddelen, welke alle gedraagen of per as moeten vervoerd worden, maakt dezelve alhier eenigzins koſtbaar.

Op de Bergen by *Cicero* tot aan *Tjiepannas* ſtaan nog eenige zwaare boomen. De menigvuldige Bronnen en Wateren in dezen Oord, als mede te *Sampea* een Land goed grenzende aan *Buitenzorg*, verſchaffven derzelver bewooners gelegenheid om de Ryſt-culture niet alleen zeer gemaklyk, maar ook het ganſche jaar door voord te zetten; met dit onderſcheid nogthands, dat dezelve door de koude van de eene plaats boven de andere langer rype. De alle andere ſtreeken overtrefven de koude van *Cicero*, welk maakt, dat de Graan-oogſt aldaar altoos een of anderhalf Maand laater valt dan elders, en deſzelfs nabuurſchap; welke koude mede oorzaak is, dat aldaar de Piſang, Pienang noch Clappus willen voordkomen, terwyl daar tegen verſcheiden planten en gewaſzen, die aan koude Climaaten eigen zyn, hier beter dan elders tieren; als daar zyn de Peeren, Perzi-

ziken, Aardbeien, Aalbeſzen en andere zoorten meer, ſchoon ze den geur en ſmaak niet hebben der Caabſche en Eupeeſche wegens de ſterke lucht en groote hitte van den middag; doch de Waterkers groeit hier in het wild, en is zeer mals.

Sampea, dat beweſten *Buitenzorg* ligt, is een ſmal doch in de lengte zeer uitgeſtrekt Land-goed van den meerwerf genoemden Heer VAN RIEMSDYK, Deſzelfs zuidlyke ſcheiding is de top van het hooge gebergte *Salak*. Op dit Land is mede een Berg, die Vogel-neſten geeft, hoewel niet in zo groote menigte als die van *Clappa Noengal*, doch die van een beter en witzer alloy zyn; gemelde Berg, die niet zeer hoog noch groot, maar van eene langwerpige gedaante is, ligt digt by de Rivier *Tſiedanie*. Een zoort van vogels, welk veele gelykenis met de zwaluwen heeft, en waar van, zo ik meen in eene der Verhandelingen van dit Genootſchap geſchreeven is, maakt in de diepe holen tegen de wanden der rotzen en klippen in gemelden Berg uit eenige lymige ſtofven hunne Neſten, welke in het algemeen onder den naam van *Vogel-neſten* bekend zyn, en die zederd dertig jaaren een voornaam ſtuk van luxe voor China geworden zyn, waar van jaarlyks een groot gedeelte

na

na dat Ryk vervoerd worden. De holen in de bergen, daar genoemde Zwaluwen hunne neſten maaken, zyn zeer diep; het water, welk ik er uit geproefd heb, was kil koud, doch niet aangenaam van ſmaak. om de ongemaklykheid en naarheid dier holen durfde ik my niet tot geheel beneden begeeven. Dit Land *Sampea* heeft behalven de Vogel-neſten nog een groot inkomen van de Ryſtvelden, die daar in menigte zyn en alle uit bewaterde akkers beſtaan. Omtrend een paar Uuren gaans naar den top van het Gebergte groeit de zwarte Bamboes zeer groot, zynde een zoort van glad en ongetakt of ongedoornd Riet, welk het meest alhier gebruikt wordt, waar onder ik ſtoelen gezien heb, die elk over de drie honderd ſtuks bevatten, terwyl er ſtukken onder waren van 7. duim holte in haar diameter en ruim 120. voeten lengte. Dit Land is zeer bergagtig en niet geſchikt tot het gebruik van Rydtuigen; voor omtrend vyftien jaaren is 'er met zeer veele koſten een groot ſteenen Woonhuis gebouwd, dat thands geheel vervallen is.

Naaſt *Sampea* ligt het uitgeſtrekt Land *Sadeng*, dat weinig bevolkt en bebouwd is, en nog veele Wilderniszen bevat; hetzelve hoort met *Sampea* onder eenen Eigenaar.

De-

Deze bergagtige ſtreeken verlaatende, en Noord-of Stadwaards keerende, vindt men beweſten de *Groote Rivier* of de *Tjieloar* de Landen *Tjielitboet* van den Majoor der Coſter Javaanen PARIEAN, *Pondok Poetjong* van den Heer GEORGIUS EVERHARDUS MUNNIK Oud-Onderkoopman in 's E: Comps: Dienſt en Burger alhier, en *Sauwangan* van den Heer JAN FREDERIK HEIM Onderkoopman en Suppooſt van het Comptoir van den Heer Directeur Generaal. Op de drie vermelde Landen ſtaan kleine ſteenen Landhuizen. De voordbrengzelen derzelve beſtaan in Ryſtvelden, waarvan de meeſte onbewaterde Akkers zyn, en een klein getal Rundvee.

Het Land *Pondok Teron* van den Boekhouder in 's E: Compagnies dienſt DEKKER, dat tuſſchen *Pondok Poetjong* en *Sauwangan* ligt, heeft geen ſteenen Landhuis; deszelfs voordbrengzelen zyn mede uit de Ryſtvelden en Runderbeeſten.

Verder Noordwaards is het Land *Depok*, liggende op ruim zeven en eene halve uur gaans van de Stad; het zelve is een overgaande eigendom van den Vader tot de Kinderen en volgende Geſlagten van eenige vrygegeeven gedoopte ſlaaven van wylen den Raad van Indië CASTELEIN, die op hetzelve woonen, en zig met de

Ryſtteeld erneeren. Tot ſtigting en onderhouding dier Leden der Chriſten Gemeente is ter dezer plaats een Schoolmeeſter, die de jeugd in de Maleidſche Taal onderwyſt in een van hout opgebouwd Kerkje, alwaar nogthands door geen' Predikant dienſt gedaan wordt, vermits tot de bediening des H: Avondmaals voor dezelve om de drie Maanden ééns Kerk op *Weltevrede* gehouden wordt, en de H: Doop in de Buiten-kerk der Stad aan hunne Kinderen toegediend wordt.

Op zes en een quart uur gaans van de Stad ſtaat in deze ſtreek een groote nieuw Huis op het Land *Tjengeere*, dat thands van weinig gebruik is, vermits deszelfs Eigenaar de Heer JEAN DAT Burger en Oud Schepen in de Bezitting is geraakt van het beneden hetzelve grenzende Land *Lebak Boeloes* of *Simplicitas* welk met koſtbaare ſteenen Gebouwen voorzien is, en met een' pragtigen Tuin, ruime wandeldreeven, nuttige plantagien, boomgaarden, en eene Harten of Wild-baan verſierd, gebouwd en aangelegd door den Wel Ed: Geſtr: Heer DAVID JOAN SMITH, Raad Ordinair van Nederlands Indië. De Gezichten van het boven-huis dezer Plaats zyn zeer fraai; de Koe-ſtallen op dezelve, die een getal van twaalf honderd Runder bees-

beesten bevatten, maaken de uitgestrekte velden nuttig en voordeelig tot weide; terwyl eene Land-markt, die Vrydags gehouden wordt, de eenzaamheid des oords een weinig verlevendigt.

Beoosten dat Land-goed vindt men op het Land *Pondok Tjiona* van den Heer Carel Frederik von Dyke Burger en Lid van het Eerwaarde Collegie van Heemraaden mede een goed steenen Huis.

Iets beneden hetzelve, op omtrend vier uuren gaans van de Stad, staat een oud Gebouw van hout op het Land *Dregterland*, toebehoorende den Heer Oud Majoor der Infanterie Jan Andries Duurkoop, en in het jaar 1699 door den Heer Raad van Indië Castelein gebouwd. Uit het opschrift, welk 'er voor gevonden wordt, is te besluiten, dat het zelve, schoon maar enkel van hout, in dien tyd als een ganschgroote onderneeming is aangezien, luidende gemeld Opschrift aldus:

Denken zonder doen:

Wie altyd denkt en peinst,
en nimmer durft beginnen,

Wie altyd overlegt,
de zwaarigheid van 't werk,

Wie altyd ligt en maalt,
en rammelt met de zinnen,

Bouwt nimmermeer een Huis,
veel minder eene Kerk.

Slaat Handen aan de ploeg,
en ligt hier niet te wroeten,

Te ſpeelen met Uw brein,
maar grypt de ſteenen aan,

En metzelt met de daad,
de kunſt zal U ontmoeten;

Hy heeft genoeg gewild,
die ſlegts heeft onderſtaan.

De zombere en bekoorlyke eenzaamheid dier plaats geleegen aan de *Groote Rivier*, heeft Wylen Zyne Excellentie Mossel wiens eigendom het was, tot het beſluit gebragt om 'er een pragtig ſteenen Gebouw te zetten, dat ook in 1759 ondernomen werdt, doch door Hoogſtdeſzelfs Overlyden in 1760 onvoltooid is gebleeven. By verkoop is het gekomen aan deſzelfs tegenwoordigen Bezitter den Heer Duurkoop, die mede zederd het jaar 1755 in het bezit is van het Land goed Tanjong West, dat omtrend drie quart Uur gaans beneden *Dregterland* ligt. Zulke twee by el-

elkanderen liggende Land-goederen in eigendom te hebben heeft den Heer DUURKOOP, doen beſluiten om het onvolkoomd Gebouw van *Dregterland* af te breeken, en op *Tanjong* te plaatzen, zo dat het zelve thands met een Landhuis voorzien is, welk in gemak en ruimte alle andere overtreft: Een Toren van vyf verdiepingen ter hoogte van 94 voeten, benevens eenen uitgeſtrekten Tuin in eenen grootſchen ſmaak aangelegd, èn eene Clappus plantagie van byna honderd en vyftig duizend ſtuks, zyn de Vrugten van een werkzaam en beſtendig verblyf van den Eigenaar, in een ruim beſtek van zes en dertig jaaren tyds op vermeld Land-goed; waartoe eene bezitting van meer dan vyf honderd Slaaven, ſchoon voor een groot gedeelte gebezigd tot het bewerken eener Zuikerplantagie, veel toegebragt heeft om onderneemingen van dien aart uittevoeren, en een boſch van Jatie-boomen aan te leggen, waarvan hier geen weerga is. Van de drie Zuiker-molens, welke hier geſtaan hebben, is thands nog maar een overig. Eene welbebouwde Markt, welke Zondags gehouden wordt, maakt een gedeelte der Inkomſten van dit Land uit; terwyl een getal van boven de drie duizend Runderen en vyf honderd Schaapen de weide der Velden van de beide Land-

goederen afscheert, en den Eigenaar met winsten voorziet.

Langs deze streek stadwaards vindt men nog verscheiden aanmerkelyke Landgoederen aan de West zyde van de *groote Rivier* of de *Tjiloar*, doch geene steenen Land-huizen, als op de hier vooren beschreeven Land goederen *Campong Malayo*, en *Materman*.

Beneden *Materman*, op omtrend eene en drie quart uur gaans van de stad, is het Land *Menting* of *Ontong Java*, zynde een eigendom van drie Erfgenaamen van wylen den Heer PIETER JOSEPH DE VIENNE in leven Opperkoopman en oud Binnen-Regent van het Buiten-Hospitaal alhier. Dit Land, schoon niet groot, is nogthands het rykst beboomde van alle andere Landen naar evenredigheid van deszelfs grootte, het zelve is met een klein steenen Huis voorzien. Een ryk Moorsch-Koopman ASSAN NINA DAUT, heeft van A° 1755. tot 1762. alle zyne schatten en vermogen tot het aanleggen van zeer fraaie Boomgaarden en Wandeldreeven op dat Land zodanig uitgeput, dat hy ten laatsten tot het bedelen gebragt is.

Beneden *Menting* leidt de weg, die Oostwaards afgaat, na het reeds genoemd Land-goed *Weltevrede* en die, welke Westwaards loopt, na het Land *Tanabang*.

Ta-

Tanabang, ten regte *Tana abang* dat in het Maleidich *Roode aarde* betekent, ligt op de hoogte van eene uur gaans van de ſtad, aan de Rivier *Crocot*. Wylen de Gouverneur Generaal VAN IMHOFF, heeft er een groot ſteenen Huis gebouwd met genoegzaamen ſieraad en ruimte, doch van een' zonderlingen ſmaak: verſcheiden groote Zaalen en andere Vertrekken hebben alle communicatie met den ander, waar door een onbekende in het zelve verdoold raakt, en niet dan met moeite of door een Wegwyzer er uit geraaken kan. Het zelve is thands een Eigendom van den meermaalen genoemden Heer VAN RIEMSDYK. Dit Land-goed heeft eenige bewaterde Ryſtvelden, en eene kleine Wei, doch een groot inkomen van eene Markt, die Woensdags en Zaturdags gehouden wordt.

Van *Tanabang* loopt een groote landweg regt Zuidwaards, waar onder anderen ook de zeer ſterk beteelde en met Vrugt-boomen in menigte beplante Landen *Pella* en *Ganderia Crap* van den Capitain der Moorſche natie MAHOMET ALIA liggen; de Rivier *Grogol*, die de Weſtlyke ſcheiding maakt van deze landen, bevogtigt de laage Velden tot den Ryſt-teeld.

Onder andere goede Landwegen, welke met wagens ten allen tyde kunnen bereeden worden, is de weg welke van *Tanabang* weſtwaards loopt, en voor den zuider Heeren-weg geenſzins behoeft te wyken; waarom dezelve even zo lief verkooren wordt om na *Buitenzorg* te ryden, als de vermelde groote Zuider weg Langs dezen weg vindt men mede verſcheiden Land-goederen, met Heeren-huizen voorzien.

Even voorby *Tanabang* ſtaat eene ſteenen wooning op het Land *Daalzicht* van de weduw van den Burger RYSBIETER, en een weinig boven het zelve een klein ſteenen Huis op het Land van Juffrouw à BESTEN.

Het Land *Laanhof*, geleegen anderhalve uur gaans van de ſtad, prykt met een groot Woonhuis van den Wel Ed. Geſtr. Heer Raad van India JAN HENDRIK WIEGERMAN; eenige bewaterde akkers tot Ryſtvelden omzoomen de hooge en met zwaare Vrugtboomen bedekte gronden, welk een ſchoon gezicht op levert; terwyl de wei eene Kudde van een paar hondrd Runderen voedt.

De Heer ANDRIES HARTSINCK, Opperkoopman en gewezen Opperhoofd van Souracarta, heeft op deſzelfs Land-goed

Japan, geleegen twee uuren gaans van de ſtad, een goed ſteenen Woonhuis, en op het uitgeſtrekt Land *Grogol* geleegen $2\frac{1}{4}$ uur gaans van de ſtad, eertyds een eigendom van wylen den Heer Gouverneur Generaal DE KLERK, een groot ſteenen Huis en verſcheiden ruime Gebouwen. Van deze beide Landhuizen heeft men een ſchoon uitzicht over bewaterde dalen op de Bergen, inzonderheid wanneer de Vlakte met Ryſt beteeld is. Een nieuw aanleg van eene Kudde Runderen, ten getale van omtrend honderd ſtuks zal in tyds vervolg de leege Velden van dit uitgeſtrekt ſtuk Gronds nuttig maaken.

Beweſten *Grogol* is het Land *Kobon Jorok* of *Vredeluſt* van den Burger GUILLIAUME ELIE TEISSEIRE, voorzien met eene goede ſteenen Wooning aan de Rivier de *Paſſangrahan*; Twee ſchoone Boomgaarden van Mangiſtangis-boomen digt by het Huis verſieren het zelve uitermaaten; Eene menigte van bewaterde Akkers tot kweeking der Ryſt, en eene Kudde van agt honderd Runderen maaken een groot deel der inkomſten van dit Land-goed uit

Benoorden het zelve is het Land *Aſſan* van de Heer JAN JACOB VOGELAAR, Onderkoopman en Kaſſier der Koſtpenningen. Een klein ſteenen huis, en een aan het

zel-

zelve geevenredigd net Tuintje maakt deze plaats zeer aangenaam voor eene korte uitvlugt; het Land hier aan behoorende is uitgeſtrekt, en beſtaat uit Gras-landen tot voeder voor paarden, bewaterde Ryſtgronden, en Weide, die door vierhonderd Runderen beſlagen wordt. Eene Markt, Donderdags gehouden, maakt een deel der inkomſten van dit Land-goed.

Langs voornoemden Heeren-of Landweg komt men ook aan de volgende Landgoederen, waarvan de Gebouwen aan de Weſtlyke boorden der Rivier *Paſſangrahan* ſtaan.

Bezuiden *Kobon Jorok* of *Vredeluſt* is het Land *Panombeeng* of *Zorg-wyk* geleegen twee en drie quart uur gaans van de ſtad. De in het jaar 1788. gerepatrieerde Heer DANIEL ADRIAAN BEEKMAN gewezen Koopman en Eerſte Adminiſtrateur in 's E: Compag.: Weſtzydſche pakhuizen heeft op het zelve, in het Jaar 1786. eene burgerlyke Luſt-plaats aangelegd, waar aan deszelfs tegenwoordige Eigenaar de Heer FREDRIK SCHOUWMAN Opperkoopman, Eerſte Adminiſtrateur in den Medicinaalen Winkel en Schepen der Stad zodanige verbetering gemaakt heeft, door andere bygeleegen kleine ſtrooken lands aan te koopen, Gebouwen er by te voegen, Tuinen

nen uit te leggen en verſieren, dat het zelve, ſchoon alles in het klein, voor eene der netſte en fraaiſte uitvlugten alhier kan gehouden worden. Eenige weinige bewaterde Ryſtvelden, huur van Vrugt-boomen, benevens die van Catjang en Ananas tuinen, en een Koeſtal bevattende omtrend vier honderd Runderen, maaken de inkomſten van dit Land-goed uit.

De Wel Ed: Geſtr. Heer GYSBERT JACOB WELGEVARE, Raad Extra-ordinair van Nederlands India heeft omtrend drie quart uur gaans boven het Land van den Heer SCHOUWMAN een aanzienlyk Landgoed, genoemd *Panombeeng Lo Jamie* en *Panigaran*, of in het geheel *Ruſt en Werk*. Op het zelve ſtaat een ruim Woonhuis met eene verdieping er boven, die zyn Wel Ed: zelf voor agttien jaaren heeft laaten zetten; goede rydwegen tot de in het Land liggende dorpen der Javaanſche Opgezetenen maaken het zelve zeer vermaaklyk. Eenige door het land loopende laage bewaterde ryſtvelden, en hooge akkers met Catjang en Ananas beteeld bekooren het gezicht, inzonderheid, wanneer zestien honderd Runderen uit den ſtal gelaaten de wei bedekken.

Naaſt dat Land-goed ligt aan de boven of zuidkant het Land *Pondok Petong* van den

den Heer ERKELENS, Burger en gewezen Rooi-meester; een middelmaatig steenen Huis verschaft aan den Eigenaar een genoegzaam verblyf. Eene Kudde van boven de drie honderd Runderen, eenige hooge en laage Rystvelden, als mede Catjang-tuinen en huur van Vrugt-boomen maaken de takken der Inkomsten van dit Land uit.

Boven vermeld Land vindt men aan de Weststyde van de Rivier *Passangrahan* geen Landhuizen meer, en die, welke beoost en dezelve staan, gelyk die der Landen *Simplicitas* en andere, zyn hier vooren reeds beschreeven.

De Landhuizen, welke in de Omme- en Bovenlanden *beoosten* en *bezuiden* deze stad staan, dus kortlyk opgenoemd hebbende, zal ik wat wydloopiger handelen over die der *Westlyke* en *Zuidwestlyke*, en met eens de Landen aldaar wat breeder beschryven.

Ik begin met het Land-goed *Bergzicht* dat beweesten den Post *Ankee* aan de *Mookervaart* ligt, zynde omtrend eene en een quart uur gaans van de Stad, thands een eigendom van den Heer JAN JACOB VOGELAAR. Wylen de Ritmeester der Burger-Cavalery de Heer MOL heeft voor het jaar 1750. aan dit waterryk oord een

schoon

ſchoon ſteenen Huis met eene verdieping op het zelve laaten zetten; de netheid van het Gebouw en dies ſterkte, benevens de zwaare houtwerken, welke alle nog goed en gaaf zyn, duiden genoegzaam aan dat het een werk van de voorige halve Eeuw is; terwyl de met ſlooten omringde vierkante Tuin en vierkante perken in denzelven mede de regt- en ſlegtheid van den ſmaak van dien tyd aftekenen. Het land aan weerſzyden van den Tuin is laag, en beſtaat grootendeels uit gras-land tot paarden voeder; terwyl aan dit Eigendom mede nog een deel Lands behoort, dat bezuiden de *Mookervaart* ligt op zeven quart uur gaans van de ſtad, bekend onder den naam van *Papotongau*, *Tjantiga*, en het hier vooren beſchreeven Land-goed *Aſſam* daar een marktvlek is, welke markt in het jaar 1788. nog op *Tjantiga* geſtaan heeft, doch door den preſenten Eigenaar den Heer VOGELAAR, met approbatie van de Hooge Regeering dezer Landen op *Aſſam* is verplaatſt.

Voorby het Land Goed *Bergzicht* vindt men op het Land *Pieſang* van den Oud-Burger Capitain den Heer JOHANNES CONINCK, een ſteenen Land-huis, ſtaande aan de Zuid-zyde van de *Mookervaart*. Een houte Speel-huis aan de Rivier geplaat-

plaatst geeft een fraai ver uitzicht over en langs dezelve, op bovengenoemden Tuin van den Heer VOGELAAR en het Fort *Ankee*. Dit Land *Piesseng* is voor het grootst gedeelte een Moeras, waar uit de Eigenaar een goed inkomen heeft van het daar in beteeld paarden gras by den Inlander bekend onder den naam van *Rompot Padie Padie* (*l*)

Langs den Heeren-weg van de *Mookervaart* die omtrend een quart uur gaans beneden het beschreeven Land-goed *Piesseng* door middel van eene Tolbrug overgaat tot de noord zyde van de *Mookervaart*, waar langs de zelve tot aan de Sluis van *Tangerang* loopt, vindt men op zeven quart uur gaans van de stad het Land-goed *Mingo DJawa* of *Zwaanenzang* van den Heer HENDRIK PIETER BANGEMAN, Koopman en gewezen Eersten Administrateur van de Pakhuizen ten Eilande *Onrust*, waarop een steenen Huis staat; Een Koestal van

ruim

(*l*) *Rompot* is in het Maleidsch *Gras*. *Padie* zegt *Ryst*, zie Noot op blad. 3. Dit zoort van Gras is een gewas, dat zeer veel overeenkomst heeft met het Ryst-gewas, behalven dat het geene vrucht aan de Ryst gelyk voordbrengt; het groeit niet in alle moeraszen, maar moet daar in geplant en zorgvuldig onderhouden worden, door het geduurig met water te voorzien, van onkruid te zuiveren, en 'er needs van te snyden, op dat het mals en jong blyve.

ruim drie honderd Beeſten, een Clappus boſch, en Graſland maaken de takken van deszelfs Inkomſten uit.

Ruim een halve uur boven hetzelve is het vermaaklyk Land-goed *Tjenkaring*, toebehoorende aan eenige der Kinderen van den Wel Ed: Geſtr: Heer SMITH, Raad Ordinair van Nederlands India; die zelfde hand, welke zo veele andere Buiten-plaatzen met ſmaak aangelegd heeft, onderhoudt en verfaait ook deze voor zyne Kinderen. Een genoegzaam ruim en gemaklyk Huis met eene verdieping op het zelve, nevens verſcheiden bygebouwen ſtaan op de hoogſte plaats dezer laage en moeraszige ſtreek. De grond voor, en rondom het Huis is met fraaie laanen doorſneeden; eenige van die, welke voor het Huis zyn, leiden het gezicht op eenige tot vyvers uitgediepte moeraszen, en over dezelve door gewitte boogen op den Heeren-weg en de *Mookervaart*: die altoos levendig zyn van voetgangers, van rydtuig, en zeilende of getrokken vaartuigen. Aan de eene zyde van het Huis ſtaan eenige oude en lommerryke Ganderia boomen, waar onder men in de zwaarſte middag hitte genoegzaame koelte vindt, en van waar men in 't verſchiet eene zeer groote Koekraal ziet, die omtrend de agt honderd

derd Runderen bevat. Aan de andere zyde van het Huis is eene wel aangelegde plantagie van Clappus en andere zoorten van Vrugt-boomen, terwyl een door het moeras opgehaalde dyk en wel onderhouden weg agter het Huis, het verblyf alhier zeer aangenaam maakt; vermits men daar door eenen gemaklyken toegang heeft tot een der grootſte Binnen-waters omſtreeks deze hoofdplaats, welk met viſch vervuld is, de Zuiker-molens *Capok* en *Camal*, en van daar tot de Zee.

Vlak tegen over dit Land-goed vindt men aan de Zuid-zyde der *Mookervaart* het Land van der Wel Ed: Groot Agtb: Heer HENDRIK VAN STOCKUM Eerſten Raad en Directeur Generaal van Nederlands Indiä, mede *Tjenkaring* genoemd. en beſtaat voor het grootſte gedeelte uit graslanden; een genoegzaam ruim Heeren huis geſchikt naar den ſtand dezes oords, en den van tyd tot tyd aangehoogden en met Clappus en andere vrugtboomen beplanten grond rond om het zelve, maakt het tot eene aangenaame uitvlugt; langs een groot gedeelte der vaart aan dit Land-goed is het bezet met wooningen der Opgezetenen, die elk een zoort van Tuin hebben, zeer wel met vrugtboomen beplant. De levendige vaart en Heeren-weg, welke kor-

ter

ter by dit Huis is, dan aan het tegen over liggende Land-goed, verſchaft ook aan het zelve een onderſcheidener gezicht, terwyl dat, welk men aan den Zuidkant van het Boven-huis heeft, zeer ſchoon is, als ſtrekkende over eene ruime vlakte, die altyd met het bekoorlykſt Graan bedekt is, op verſcheiden in het verſchiet liggende wel beplante dorpen, wildeniszen, en by helder weder ook op de twee hooge bergen *Mangamandong*, en *Salak*, en de ketens der Weſtlyke of *Kendangze* Gebergtens, en die der Ooſtlyke, gelyk de *Goenong Poetrie*, de *Ambalang*, en anderen. Een Koeſtal geplaatſt op een ſtuk gronds, welk met Clappusboomen beplant is aan de overzyde der *Mookervaart*, dat tot dit zelve Land-goed behoort, bevat omtrend drie honderd Runderen, welke daar eene genoegzaame weide vinden.

Op byna drie uuren gaans van de Stad aan de noordzyde der *Mookervaart* is het Land-goed *Kalidras*, dat in het Maleidſch de *Sterke Rivier* zegt; dit Land-goed heeft in de wandeling by de Europeezen den naam van *Weſtervrede* gehad, en gehouden tot het jaar 1780, toen het zelve een eigendom geworden is van Wylen den Heer Raad Extra-Ordinair van Nederlands Indiä VAN DER BURG, die het zelve den

naam gegeeven heeft van *Burgvliet*, zynde thands bezeeten by den Heer Eerſten Secretaris der Hooge Indiaſche Regeering PIETER VAN DE WEERT. Een proper huis, ſtaande kort by den Heeren-weg, en de daar langs ſtroomende vaart, maakt deze plaats zeer levendig, en het verblyf op dezelve aangenaam. Eene kudde van omtrend elf honderd Runderen bedekt de wei van het noordlyk gedeelte van dit Landgoed, en maakt den voornaamſten tak der Inkomſten uit; terwyl het hout-bosch, en het loof der Gebang of wilde palmboomen, benevens de viſſchery in het binnen-water *Tjenkaring* mede iets geeven, doch het ander gedeelte van dit Land goed aan de Zuidzyde van de *Mookervaart* levert Padie en Gras voor de paarden.

Nevens *Burgvliet* vindt men aan de noorzyde der *Mookervaart*, op drie en eene halve uur gaans van de Stad, een ſteenen Huis met veel anderen bygebouwen op het Land *Pacojang* of *Concordia* van den Heer Oud Fabryk CORNELIS DE KEISER. Een getal van drie honderd Runderen, en de tienden der jaarlyks met Ryſt beteelde gronden maaken behalven de vrugten en bloemen van den Tuin om het Huis de Inkomſten van dit Land uit.

Tegen over *Concordia* ligt aan de Zuid-

zyde

zyde der *Mookervaart* het Land *Poris* van den Heer ABRAHAM BETTINK Burger en Oud Ouderling der Gereformeerde Gemeente; deze uitgeſtrekte en boſchagtige ſtreek Lands geeft aan den Eigenaar een inkomen uit brandhout, loof der Gebang of wilde palmen, Padie, en eene kudde van by de vier honderd Runderen. Een klein ſteenen huis geeft aan deszelfs Bezitter alhier een genoegzaam verblyf.

Een quart uur gaans beweſten *Concordia* aan de noordzyde van de *Mookervaart* is het van ouds vermaard Land-goed *Kadauong*, waar de Gouverneur Generaal ZWAARDECROON eenen ruimen Tuin omringd met eene diep gegraaven ſloot met zeer veele kunſt heeft laaten aanleggen, en een Huis zetten naar de bouworde van dien tyd, beandwoordende deszelfs ruimte, gemak, en ſieraad aan den hoogen ſtand, en het vermogen des Aanleggers, die der plaats den naam gegeeven heeft van *Leenhofs Weergade*, als zynde het zelve gebouwd, en aangelegd omtrend in den ſmaak van hoogſt deszelfs Tuin, geleegen aan den *Gelderſchen weg*, naaſt of aan de Ooſtzyde van de Buiten Portugeeſche Kerk, welke Tuin enkel *Leenhof* genoemd werdt. Dit Land-goed *Leenhofs Weergade* behoort tegenwoordig aan den Heer JEAN DAT

Burger en Oud Schepen. Uit eenige der nog ſtaande oude Mangiſtangis-boomen, kan men op maaken, dat de Tuin in groote vierkante perken verdeeld was, bevattende ieder perk eenen boomgaard, die in de droogte bevogtigd werdt van het water uit eene put, die door de kunſt zodanig geconſtrueerd is, dat ze met weinig moeite en arbeid genoegzaam water aan den ganſchen Tuin kan geeven; wordende het water uit die put door ſteene en loode buizen den geheelen Tuin door geleid; vermelde put ſtaat aan den Heeren-weg digt by de Rivier, waar uit dezelve door middel van een onder den grond gewelfde breede goot geduurig met water uit de Rivier voorzien wordt; het water wordt uit de put opgehaald door middel van eenige vierkante emmers, die elk omtrend 8. ponden vogt kunnen bevatten; deze hangen digt by den anderen aan een' yzeren ketting, die over een rad loopt, dat vlak boven de put ſtaat, welk rad aan een lang as zit, dat aan deszelfs agtereinde mede een ander kleiner rad heeft, welk gevat wordt door een horizontaal kamrad, ſtaande aan het boven einde van een perpendiculair houten ſpil, waar aan een boom geſtooken, en door een bufvel gedraaid wordt, die alzo het ganſch werk in beweeging brengt,

en

en de vierkante emmers, die aan den yzeren ketting vaſt zitten, aan de eene zyde na beneden in de put brengt, dezelve met water vult, en aan de ander zyde weder doet boven komen; wanneer de emmers dus gevuld, over het rad, dat boven de put is komen te liggen, en al zagtjes na beneden gedraaid worden, ſtorten ze alle hun water uit in eenen nevens de put gemetzelden bak, waar uit het weder door eene pyp in de daarby zynde, en door den ganſchen Tuin loopende goot komt, en alzo den geheelen Tuin met weinig moeite bevogtigt. Ruim vyf honderd Runderen weiden op dit Land-goed, welk ook deszelfs grootſte inkomſten uitmaakt.

Het naaſte na het Weſten liggende Land-goed genoemd *Battoe Jepper* heeft bevoorens onder het hier beſchreeven *Cadaoong* behoort, doch is van van hetzelve door Wylen den Heer DAVID DU FAU DE LA LONGUE wiens eigendom het nevens verſcheiden andere en hier na te beſchryven Land-goederen was, in het jaar 1779. afgeſcheiden; de Heer HENDRIK PIETER BANGEMAN Koopman en gewezen Eerſte Adminiſtrateur in 's E: Compagnies Negotie pakhuizen ten Eilande *Onruſt* heeft in het jaar 1788. op een' vermaaklyken ſtand, digt aan de *Mookervaart*, vier uuren gaans

van de Stad, een ſteenen huis met de noodige bygebouwen laaten zetten, het ganſch Land van onkruid en kreupelgewas laaten zuiveren, en tot bouwlanden verhuurd, zo dat het gene te vooren aldaar wild en woeſt was, thands eene heerlyke vertooning van eene welbebouwde uitgeſtrekte vlakte aan het oog oplevert.

Beweſten het Land-goed *Battoe Jepper* vindt men op de daar nevens liggende landen *Tana Saratoes* en *Parangkoeda* geen Land- of Heeren-huizen langs de Noordzyde van de *Mookervaart* meer; doch op het tegen over het zelve liggende Land *Tana Tiengie* of *Amſtelveen* aan de Zuidzyde van gemelde vaart, vier en eene halve uur gaans van de Stad, is door den Heer JOSEPH DAT Burger en Lid van het Eerw: Collegie van Heemraaden der Stads Ommelanden, wiens Eigendom het nog is, in het jaar 1786. een fraai Land-huis met eene verdieping 'er op gebouwd, van waar men na het zuiden het ſchoonſt gezicht heeft over uitgeſtrekte en met allerlei gewaszen beplante velden, op de Bergen, en na het Weſten op de Sluis en Veldſchans *Tangerang*; aan de Noordzyde van het Huis, welk met een grooten tuin omringd is, ziet men zeer veele en ruime Gebouwen van twee dubbelde Olieperszen, met

de

de daar by behoorende molens, ovens, en fornuizen, door gemelden Eigenaar met zeer veele koſten van ſteen gebouwd, en met pannen gedekt.

Tot dus ver ſtrekken de met Land- of Heeren-huizen bezette Land-goederen langs de *Mookervaart*, waar van ik hier nader zal ſpreeken, benevens de boven de zelve liggende Landereien, terwyl ik nu weder terug zal treeden tot agter het Land *Bergzicht* van den Heer VOGELAAR, en eene beſchryving geeven van de Landen, die aldaar langs het Zeeſtrand liggen, benevens die, welke aan de Ooſtzyde van het beneden-gedeelte der *Tangeranſche Rivier* gevonden worden.

Agter het Land *Bergzicht* ligt aan de uitmonding van de *Ankeeze* Rivier een klein ſtukje Lands van de kinderen van OOST SLINGELAND, bebouwd met een planken huis; in dit Land en het naaſte aan Zeeſtrand liggende Compagnies Land *Paſſier Poetie*, worden de beſte zoorten van kleine Garnaaltjes gevangen, die de Inlanders met den naam van *Oedang apie apie*, dat is *vuurige Garnaalen* benoemen, en zeer veel ten Eilande *Onruſt* en op de markt alhier vertierd worden; ook worden uit dezelve zeer veele Krabben en Paalings gevangen, hoe wel de laatſte

niet zo goed vallen, als die uit de poelen en ſpruiten van *Bantam* komen; het voornaamſte inkomen dier beide Landen is brandhout.

By gemelde Landjes liggen aan den dooden loop van de *Ankeeze* Rivier de Landen *Ankee* en *Kapok*, van Mejufvrouw de Weduw van den Heer SIRARDUS BARTLO, in leven Bailliu dezer Stad; op elk derzelve ſtaat een Zuiker-molen, en de wel bebouwdſte dier beide op *Ankee*, alwaar ook een genoegzaam ruim en goed ſteenen Huis ſtaat voor iemand, die tot den ſtand dier koſtwinning zig begeeft, van waar een fraai uitzicht op het Tolhek van *Pieſeng* en den weg langs de *Mookervaart* is.

Beweſten *Kapok* agter het Land *Burgvliet* van den Heer VAN DE WEERT vindt men het Land *Camal* van den Heer JOHANNES GREEVING Burger en gewezen Lid van het Eerw: Collegie van Heemraaden; hier op ſtaan twee wel gebouwde Zuiker-molens, met een genoegzaam Woonhuis; de producten die deze molens opleveren, worden tot aan Zeeſtrand per as vervoerd, en van daar met vaartuigen na de Stad.

Nog verder beweſten vindt men het Land *Dadap* van Mejufvrouw de Weduw van den Heer COENRAAD BOODE, in leven

Oud

Oud Capitain Titulair der Burgerei. De gerepatrieerde Capitain Ingenieur de Heer FRANS JACOB BERG heeft in 1761. op hetzelve een der fraaiſte ſteenen wooningen voor een' Beſtierer van Zuikerplantagien laaten zetten, en twee Zuiker-molens met hunne Lootzen en Kraalen aangelegd, waar van thands nog een aanwezig is

De weg, welke door dit en de hier boven vermelde Landen *Ankee*, *Kapok* en *Camal* loopt, is goed, en in den droogen Mousſon zelfs voor Rydtuigen bruikbaar, zo 'er maar van den Stadsweg tot denzelven eene algemeene communicatie was, het zy door eene brug aan het einde van de *Amanus* gragt, over de Rivier *Ankee*, of aan den Heeren-weg langs de *Mookervaart* by het Land *Zwaanenzang*, doch zulks ontbreekende, zo wordt dezelve niet anders dan te paard bezogt.

Agter of beweſten het hier voor beſchreeven Land *Dadap*, ſtrekken de Landen *Campong Malaye*, en *Campong Lemon*, langs den Ooſtlyken Oever van de *Tangerangſche* Rivier, of ten regte de *Tſiedanie*, tot aan Zeeſtrand, zynde beide mede een Eigendom van voormelde Mejufvrouw de Weduw BOODE,

Het Land *Campong Lemon* ligt aan de Ooſtlyke uitmonding van de *Tangerangſche*

Rivier, en heeft ten noorden het Zeestrand; op hetzelve groeit zeer veel houtgewas, dat tot brandstof verstrekt, voor de Zuiker molens van gemelde Eigenaares, welke aan dit oord liggen. Een weirig boven de uitmonding van de Rivier vindt men een klein bestek tot een' Tuin afgescheiden, waarop door den boven reeds genoemden Heer BERG een fraai steenen Woonhuis met eene verdieping op hetzelve, zo ik meen, in het jaar 1757. gebouwd is. Deze plaats zo digt aan Zee, en eene water- en visschryke Rivier gelegen, wordt daar door tot eene der aangenaamste korte uitvlugten. Boven het Heeren-huis staat een Zuiker-molen genoemd *Campong Lemon*, en eene uur verder Zuidwaards nog twee andere molens genoemd *Campong Malayo*.

Ruim eene halve uur boven *Campong Malayo* vindt men eene Zuikerplantagie voor een'en een' halven molen op het Land *Tolk Naga* van de Erfgenaamen van den onlangs Overleeden Lieutenant Chineesch TAN HOULO.

Mede ruim eene halve uur bezuiden *Tolk Naga* staan op het Land *Boedjoeng Rieugiet* van den Chinees TAN SOENKO twee Zuiker-molens met hunne plantagies.

De Huizen op de vier laatstgenoemde plan-

plantagien *Campong Lemon*, *Campong Maleyo*, *Tolk Naga*, en *Boedjoeng Riengiet* zyn gering, ſchoon genoegzaam voor Chineeſche Potias, of Directeurs van Zuikerplantagien.

Aan het laaſtgenoemde Land-goed *Boedjoeng Riengiet* grenſt ten zuiden het Land *Salapatjang*, welk eertyds met het boven hetzelve liggende Land *Kadauong*, benevens het tegen over geleegen Land aan de Weſtzyde der *Tangerangſche* Rivier, mede *Kadauong* genoemd, een Eigendom was van Wylen Zyne Excellentie Mossel, en agtervolgends van Hoogſt deszelfs Kinderen, die alle die Landen met de toen op dezelve ſtaande zeven gedevalizeerde Zuiker-molens aan den Heer David du Fau de la Longue verkogt hebben. Deze Heer heeft daar omtrend verſcheiden veranderingen, en verbeteringen gemaakt, beſtaande in het demolieren van de drie Zuiker-molens op *Salapatjang*, in het plaatzen van twee Zuikermolens aan de overzyde der Rivier, tegen over de gedemolierde molens, en den verkoop van het Land *Kadauong*, aan de Weſtzyde der *Tangerangſche* Rivier, in het jaar 1783, met de vier op hetzelve ſtaande Zuikermolens, aan eene Chineeſche Vrouw genoemd Lim Soensia. Van deze vier mo-

lens-

lens en het daarby gehoorende Land zal ik nader by het beſchryven der Landen en Zuiker-molers langſt den Weſtlyken Oever der *Tſiedanie* of *Tangerangſche* Rivier melding maaken, en thands alleen ſpreeken van het Land *Salapatjang* en het Ooſtlyke *Kadauong*, zynde tegenwoordig een Eigendom van den Heer HENDRIK PIETER BANGEMAN. Op het Land *Salapatjang* vindt men een zeer goed Heeren-huis, met een' ruimen welbeplanten Tuin rond om hetzelve, benevens een (*m*) Eiland, dat voor omtrend de helft met vrugtboomen beplant is; welk Huis benevens den Tuin en plantagien, door de Heer DE LA LONGUE met zeer veel arbeids en koſten aangelegd zyn, en tot eene loflyke nagedagtenis van zynen goeden ſmaak, en yver voor den Landbouw verſtrekken. Schoon het Huis, welk door de hand des preſenten Eigenaars merkelyk verbeterd is, zo afgeleegen van den Heeren-weg en *Mookervaart* ſtaat, welk omtrend een paar uuren gaans kan gerekend worden, heeft het verblyf op hetzelve nogthands verſchei-

(*m*) Dit Eiland is een groot uitſteekende ſtuk Lands, door een' zwaaren bogt des Rivier geformeerd, welke in het jaar 1752. is doorgeſneeden, om den afloop van het Water te verſnellen, en de vaart te verkorten.

ſcheiden aangenaamheden, dewyl het aan eene breede waterryke Rivier geplaatſt is, met het gezicht 'er over op twee levendige of werkende Zuiker-molens, en op eenen grooten omtrek van met laanen en wandeldreeven doorſneeden Boomgaarden van allerlei zoorten van Vrugtboomen, die alle aan dit weelig oord buitengemeen wel tieren; terwyl het genoemd Eiland, op geenen verren afſtand daar van een groot Boſch van Clappus en andere boomen vertoont, en men buiten den omtrek van den Tuin een groot vlak veld ziet, dat tot weide voor omtrend zes honderd Runderen en eenige ſchaapen dient. Een met veele koſten tuſſchen de Zuikervelden opgehoogde breede weg verleent eenen gemaklyken en vermaaklyken toegang tot by het Land *Kadauong*, geleegen aan de Ooſtzyde der Rivier *Tjiedanie*, aan welkers oever op een' afſtand van omtrend ééne uurgaans van het Heeren-huis van *Salapatjang*, twee der fraaiſte Zuiker-molens met de daar toe behoorende Loots, en wooning voor den Potia of Directeur van de plantagie ſtaan. Bezuiden gemelde Molens, op de grensſcheiding tuſſchen dit Land en het Land *Parang-koeda*, is een Mahomedaanſch Graf, welk kentekens draagt van eene hooge oudheid, en by-

ge-

geloovigen eerbied der Chineezen en Inlanders.

Het Land *Parang koeda* van de Weduw van den Chinees TAN TEENGKO is het Weſtlykſte ſtuk der aan de *Mookervaart* geleegen Landen, en wordt aan den weſtkant door de Rivier *Tſiedanie* beſpoeld; op dat Land ſtaan drie Zuiker-molens met een Chineeſch Huis van planken en bamboezen.

Aan de Zuidweſtlyke ſcheiding van 't Land *Parang koeda* op ruim vier en eene halve uur gaans van de Stad begint de uitgraaving van de *Mookervaart* na de Stad, welke Vaart eerſt in 1681 onder de Regeering van den Gouverneur Generaal JOHANNES MAATSUIKER door den toenmaaligen Droſt ten platten lande VINCENT VAN MOOK is geopend, welk hem naderhand, naa de dood van dien Oppergebieder, tot naderen laſt is verbooden te vervolgen; doch hem nogthands, op zyn nader verzoek, en vertooning van het groot voordeel, dat de Compagnie en deze Colonie daar uit ſtonden te erlangen, in 1682 onder de Regeering van den Gouverneur Generaal RYKLOF VAN GOENS ter voltooiing is geaccordeerd geworden met beneficie, voor de door hem daar omtrend te maaken koſten, van een octrooi van 20 jaaren, ter hefving van den geſtelden Tol

op

op die vaart, en den vollen Eigendom van zo veele landen, als daar langs liggen, ten diepte van 300 roeden benoorden, en 300 roeden bezuiden dezelve, en zo verre, als zulks nog door de Ed: Compagnie aan niemand in Eigendom gegeeven, of ter schoonmaaking vergund was. Door deze Vaart en den langs dezelve loopende weg heeft de Compagnie en deze Colonie merkelyke voordeelen behaald; en tegenwoordig is zy het voornaamst middel van de gemeenschap des binnenlandschen handels, vermits de Landen aan dit oord het sterkste en met de meest geldende producten bebouwd, en de meeste handelwaaren er spoediger en beter, dan elders, vertierd worden. Om welke reden dit Gouvernement Generaal ten allen tyde voor het behoud van dezelve gezorgd heeft, nadien de waterryke *Tangerangsche* Rivier haar meeste water in gemelde Vaart uitstort, en de snelle stroom derzelver breedte, welke oorspronglyk maar 18 voeten was, binnen korte jaaren tot 50 voeten verwyderd heeft, en thands op veele plaatzen eene breedte beslaat van meer dan 100 voeten. Welke toeneemende breedte altoos ten nadeel, en verydeling van den aan dezelve grenzende weg heeft gestrekt, en de Benedenlanden, bene-

nevens de Stad van tyd tot tyd aan de allenadeeligſte overſtroomingen bloot geſteld, waarom het Eerwaarde Collegie van Heeren Heemraaden genoodzaakt is geweeſt om gemelde Vaart te behouden, de herhaalde vermeling van eenen koſtbaaren weg voortekomen, en de ſchadelyke overſtroomingen tegen te gaan, van tyd tot tyd middelen te beraamen ter ontlaſting van het te overvloedig water, welk in het regen ſaiſoen in voormelde Vaart afvloeit; waar toe in den jaar 1748 verſcheiden ontwerpen gemaakt zyn: naamlyk, om eene afleiding van het water der *Tangerangſche* Rivier een weinig boven den aanvang der *Mookervaart* te maaken; dan wel twee of drie ſteenen overtoomen in de Vaart zelve te leggen; of drie dan wel vier affnydingen van het beneden-einde der *Tangerangſche* Rivier te doen graaven; of om drie of vier Schut-ſluizen in de Vaart te leggen; van welke ontwerpen men eindelyk in October van dat zelve jaar op laſt van de Hooge Regeering het plan van den toenmaaligen gezwooren Landmeeter MATTHIAS DIDERIK VAN HAAK heeft doen uitvoeren, te weeten, om agt doorſnydingen van het beneden-einde der *Tangerangſche* Rivier te maaken, om den omloop van het water van een beſtek van 3100 roeden tot dat

van

van 669 roeden te brengen, en desze's afloop na Zee daar door te verſnellen, welke doorſnydingen in 1749 voltooid zyn met de koſten van boven de 6000 Ryksd; dan daar dezelve niet genoegzaam aan het oogmerk beandwoord hebben, zo is in 1751 een ander Canaal tegen over den Zuiker-molen *Tolk Naga* in het Land van *Pacajangan* geopend om meer water uit de *Tangerangſche* Rivier na Zee te ontlaſten; doch welk men vervolgends bevonden heeft dat te veel uitwerkte, en den natuurlyken loop geheel zoude verlaaten hebben, waarom daar omtrend in het jaar 1780 voorzien is. Dewyl nu alle die uitgevoerde plans de menigvuldige overſtrooming der Stad en Beneden-landen niet hebben kunnen voorkomen, zo is in 1753 eene doorgraaving omtrend 380 roeden boven den aanvang der *Mookervaart* aan den Weſtlyken oever der *Tangerangſche* Rivier aanbeſteed, die het bovenwater voor een gedeelte in het *Bantamſche* diſtrict zoude afwerpen, en by den *Campong Mabok* beweſten den Zuiker-molen *Catapang* in Zee uitſtorten; aan welke doorgraaving wel begonnen, doch niet voltooid is. Eindelyk is men in 1762 getreeden in het Concept, om een ſteenen Sluis in den mond of den aanvang der *Mookervaart* te

leggen met drie openingen, zynde de wederzydſche, die met Schut-deuren voorzien zyn, elk 8 voeten breed, en de middelſte, die altoos open en zonder Schut-deur is, 16 voeten, door dewelke alleen de vaartuigen paſſeeren, wordende de wederzydſche Schut-deuren by hoog water neergelaaten, om de overſtroomiug der Stad en Beneden-landen voortekomen, en by laag water opengezet om de Stad met water te voorzien; welke Schut-deuren niet afgelaaten worden, ten zy het Water in de Sluis boven den peil van 8 voeten komt te ryzen, dat zoms by zwaare afwateringen tot 23 voeten kan zwellen, doch by heel laag water ook tot 5 voeten daalen. Aan deze Sluis is men naa het afdoen der tot dezelve vereiſchte nieuwe graavingen en afdammingen eerſt in 1771 begonnen, waar toe, ten bywezen van het ganſch Collegie van Heeren Heemraaden, de Eerſte ſteen plegtig gelegd is op den 14 October door den Klein-zoon van den toenmaaligen Præſident van dat Collegie den Wel Ed: Geſtr: Heer MICHIEL ROMP Raad Ordinair van Nederlands Indië en zoon van den tegenwoordigen Heer Præſident en mede Raad Ordinair van Nederlands Indië DAVID JOAN SMITH genoemd ALBERTUS GERARDUS SMITH, oud

vyf

vyf jaaren. Dit werk heeft men onder het opzicht van den Koopman in 's E. Compagnies dienſt en Eerſten Gezwooren Land-meeter OTTO FRANS NICOLAAS MARCE met ernſt voordgezet, en op den 27e Mai 1773 voltooid. Tot hetzelve met de daar toe vereiſchte voorwerken en tuſſchen gekomen tegenheden door verſcheiden hooge vloeden veroorzaakt, is eene aanmerkelyke ſom van omtrend één honderd veertig duizend Rds. bekoſtigd: waar van een gedeelte opgebragt is door de Eigenaaren der Perceelen, Erven, en Landen, welke in het Weſterveld van dede Stad liggen, die vyf procto van de inkoops waarde hunner vaſte goederen daar voor hebben gegeeven, terwyl vervolgends een Tol op de vaarten door de Sluis, en paſſagien op de over dezelve liggende Brug, benevens die van *Pieſing*, digt by den Poſt *Ankee* gelegd zyn, en wyders nog eene belaſting by verkoop der vaſte goederen, telkens van 2½ procto onder de benoeming van *Regten voor het Land*, als mede ½ procto van de per Vendutie verkogt wordende losze goederen, welke belaſtingen tegenwoordig alle nog ſtand houden, doch met dit onderſcheid, dat, daar dezelve bevoorens alle gediend hebben, om de Kas van het Collegie van Heemraaden,

den, die door de aan gemelde Sluis gemaakte koſten in ſchulden geraakt was, te herſtellen, thands een gedeelte van die ten voordeele van de Kas der Stad, of die der Schepenen is overgegaan.

Ruim een quart uur gaans bezuiden de Sluis, op omtrend vyf uuren van de Stad, ligt eene fraaie Veld-ſchans aan de Rivier *Tſiedanie*, waar over een Capitain of ook wel een Lieutenant Militair Commandant is.

Een weinig van de Schans af is de wooning van den ARIA van *Tangerang*, zynde een laag Huis van planken met pannen gedekt; gemelde ARIA voert het gebied over alle de Compagnies Landen die aan weerzyden der Rivier *Tſiedanie* liggen, en te zamen ver boven de twee duizend Huisgeztnnen bevatten.

Nevens de aan het huis van den ARIA van *Tangerang* gehoorende Negerei, of bewoord vlek, is de grootſte Markplaats, welke 'er in de Ommelanden van deze Hoofdſtad gevonden wordt: op dezelve ſtaan omtrend honderd en vyftig Huizen alle door Chineezen bewoond, die in twee breede ſtraaten afgedeeld, aan elkander gebouwd zyn, van hout en bamboezen, en met bladen van poelpalmen gedekt. 's Maandags komen 'er eene menigte van groo-

groote vaartuigen, die twee en een' halven Laſt houden, van de Stad, met koopmanſchappen belaaden, beſtaande voor het grootſte gedeelte in lynwaaten, porcelein, tabak, gengber, en twee vaartuigen met ſirie-bladen; terwyl 'er van de Landzyde ten zelven dage een groot getal Bufvels-karren, zelfs van het Land-goed *Buitenzorg*, *Sampea* en andere Boven-landen afkomen, die ik zoms tot 120 ſtuks geteld heb met ryſt, vrugten, en pluimvee belaaden; gelyk ook tegen den avond verſcheiden vlotten van Bamboezen aankomen met hout, ryſt, pieſang, pluimvee en veelerlei Aard- Veld- en Boom- vrugten. Den volgende dag, zynde Dingsdag, is 'er markt, wanneer 'er eene groote menigte van Menſchen van de daar omliggende Zuiker- molens, Chineeſche Boerereien, en Javaanſche Negereien of Campongs toevloeit, en het marktvlek zodanig vervult, dat ze op elkander dringen. De eenigſte tyden dat men deze markt minder volkryk ziet, zyn die, wanneer de Chineezen en Javaanen hunne Tipars [ryſtvelden op hooge gronden] planten, en oogſten; naamlyk de Maanden November, December, Maart en April.

Men vindt op die Markt zelfs buiten de Markt-dagen alle gerieflykheden voor

Chineezen, en Javaanen; de Bewooners zyn alle Handelaars; 'er zyn eene menigte van Lynwatiers, Verwers, Porcelein-verkoopers, en Kraamers, die allerlei ſnuistereien, zo van Europaſche als Indiſche waaren verhandelen, Chineeſche Apotheekers, en Docters, Schilders, Goudſmids, verſcheide Yzerſmeeders, Slotenmaakers, Koperſlagers, Baardſcheerers, *Arak*-en (*n*) *Tjeuw*-verkoopers, Varkens en Buffels ſlagtereien, en alles, wat tot gerief van een volkryk vlek, en omkreits vereiſcht wordt. Bezuiden en beooſten dit Marktvlek woonen veele Inlanders, die zig met den koophandel erneeren, waar van de meeſte Vrouwen de Doeken ſchilderen, welke onder hun *Batik* genoemd worden, tot hoofd-doeken voor Mans, en ſluiers voor de Vrouwen.

Groote twee honderd ſchreden van dit Marktvlek, op vyf en een quart uur gaans van de Stad begint myn Land *Babakan*, of *Zorg en Wagt*, waar op een ſteenen Huis ſtaat, dat my ter wooning dient, van waar ik het gezicht heb op de Markt, en de voor het zelve ſtaande twee Zuiker- molens met hun Pakhuis, en den omſlag der Huis-

(*n*) *Tjeuw* is een zoort van ſlappen *Arak*, dien de Chineezen drinken.

Huishouding van gemelde Molens. Daar nevens is het Huis van den Directeur der Plantagie, en daar agter de Plantagie zelve: De Rivier *Tsiianie* omringt het beſtek myner wooning, en Molens voor een groot gedeelte.

Omtrend eene halve uur bezuiden *Babakan* ligt een ander Land van my, genoemd *Tjikokol*, of *Zorg en Hoop* waar op ook twee Suiker-molens ſtaan, met een klein ſteenen Woonhuis.

Weder eene halve uur gaans bezuiden het zelve is een ander Land-goed my toebehoorende, *Panoengangan* of *Stroom en Weelzicht* geheeten, voorzien met eene geringe wooning van hout en bamboezen; eenige Chineeſche Boerereien, bewaterde Ryſtvelden, en Clappus plantagien maaken de inkomſten daar van uit.

Agter of beooſten het ſtuk *Panoengangan* ligt langs de Weſtzyde der *Ankeeze* Rivier, een groot Land-goed van de Heer CORSTIAN BONTEN, Oud-Baas van de Timmerlieden op 's E: Compagnies Equipage-werf alhier, genoemd *Gondrong*, welk zeer veele bewaterde Ryſtvelden heeft, en eenig Boſch, ook wat hoog Land, dat door Chineezen bebouwd is, doch heeft geene wooning voor den Landheer.

Aan de Zuidzyde van het zelve, en aan

het hier vooren genoemde ſtuk *Panoengan-gan*, grenſt het Land *Kaio Patteing*, of *Bergzicht* van meergem: Jufvrouw GERTRUIDA CORNELIA DE LOPES, Weduwe BOODE, eenige Clappus boomen, en eene kudde van twaalf honderd Runderen maaken de inkomſten van dit Land uit; Een klein ſteenen gebouw ſtrekt ten Buitenverblyf der Eigenaresze.

Nevens het zelve ligt aan de Zuidzyde langs de Rivier *Ankee* 's E. Compagnies Land *Pondok Jagon*, welk voormelde Weduw BOODE in huur heeft, tot wei voor haare genoemde Runderen.

Vlak over 's E: Compagnies Land *Pondok Jagon*, liggen aan de Ooſt-zyde van de *Ankeeze* Rivier weder drie myner Landen, nevens elkanderen, genoemd *Pondok Seroet*, *Tjiliedok*, en *Tagal Rotting*, of in het geheel *Mamré*; dezelve zyn alle vervuld met Boſſchen, waar uit Brand-en Bouw-ſtofven voor myne hier vooren genoemde vier Zuiker-molens gehaald worden; terwyl zeer veele bewaterde Ryſt-velden, en Vrugt-boomen derzelver overige inkomſten uitmaaken; op het middelſte van die Landen *Tjiliedoek*, ſtaat een ſteenen Huis aan de Rivier *Ankee* op agt uuren afſtands van de Stad.

Verder opwaards vindt men geene ſtee-

ſteene Gebouwen meer langs de Rivier *Ankee*, gelyk mede niet langs de Rivier *Tjiedanie*, of *Tangerang*, doch omtrend eene uur boven het hier vooren beſchreeven Land van de Weduw BOODE ſtaan twee Zuiker-molens op 'sE: Compagnies Land *Lenkong*, behoorende een dier Molens aan Mejufvrouw SCHULP, en de ander aan eene Chineeſche Weduw ONG INGSAY. Verder opwaards liggen nog elf Compagnies Landen, die onder het beſtier van den ARIA van *Tangerang* ſtaan, genoemd *Babakan*, *Kaloerahan*, *Salabenda*, *Jampang*, *Jeleir*, *Couripan*, *Jampang oediek*, en *Penjabrangan*.

Aan de Weſtzyde der Rivier *Tſiedanie*, liggen de Landen, die de Compagnie, onder de Regeering van Wylen Zyne Excellentie VAN IMHOFF, van den Koning van BANTAM verkreegen heeft, ter diepte van zes honderd roeden; dezelve ſtaan mede onder het gebied van meermelden ARIA van *Tangerang*, van het gebergte af tot de hier vooren gewaagde Sluis van *Tangerang*; van waar de overige Landen langs de Weſtzyde der *Tangeranſche* Rivier aan particuliere Eigenaaren behooren. De ganſche ſtreek, welke nog aan de Compagnie verblyft, is vervuld met wel beplante Dorpen, die alle meeſt aan de ver-

maaklyke *Tangerangſche* Rivier liggen; terwyl deszelfs binnenſte gedeelte met Chineeſche Boerereien bezet is, waar onder zulke zyn, die met tagtig en honderd Boeren-knegts werken. Dit bebouwd oord levert de fierlykſte Land-Berg- en Veld-gezichten uit, en zulks inzonderheid van den *ſteenen Heuvel*, by de Chineezen en Inlanders *Goenoeng Batoe* (*o*) genoemd, wegens de menigte van groote witte kalkſteenen die 'er op liggen; van dezen Heuvel overziet men de ganſche beplante vlakte met alle de daar omſtreeks liggende Dorpen en Chineeſche Boerereien benevens het Weſtlyk voorgebergte met den geheelen ſchakel der *Kendanze* Bergen.

Alle die verſchillende voorwerpen vertoonen door de verſchillende ligging der Gronden en verſcheidenheid der gewaszen het ſchoonſt ſchakeerzel, inzonderheid van de Maand November tot Maart en April, wanneer alle de velden beplant zyn; de meeſte hooge en bultige roode gronden zyn als dan bezet met de Catjang Ta-

(*o*) *Goenoeng* betekent een' *Berg*; de Inlanders en Chineezen noemen de *Heuvels* ook *Goenoeng*, en onderſcheiden dezelve alleen van de Bergen door de byvoeging van het woord *kitjiel klein*, of *renda laag*. *Batoe* betekent *ſteen*.

Tana (*p*) die als zo veele donker groene Tapyten met goud-geele bloemen bezaaid op een' rooden vloer uitgepreid liggen. Andere uitgeſtrekte beſtekken roode gronden zyn volgeſchaart met de zo ſierlyk kroondraagende roode, geele en groene Ananaszen, en weder andere met de goudgeel airende Padie; terwyl de hellende vlaktens en dalen ter gelykertyd mede met Ryſt en verſcheiden zoorten van gewaszen gelyk de Jagon (*q*) Jalil (*r*) Risjes, Komkommers, roode en witte Pompoenen Patatters, Tiempoel, en nog veele andere, welker naamen my nu niet te binnen ſchieten, beplant en vervuld zyn: Daarboven zo worden de Moeraszen en Poelen zelve niet onbebouwd of ledig gelaaten, maar bezet met de *Padie genja* (*s*) en de roode en

---

(*p*) Dit gewas is door den Heer *Hooyman* in het II Deel der Verhandelingen van dit Genootſchap Bladz. 185 beſchreeven.

(*q*) Turkſche Tarw.

(*r*) Een gewas omtrend gelyk aan de Turkſche Tarw; dan het draagt zyne Vruchten in airen, en heeft een graan, dat zeer na by de Gort komt, en is van denzelfden maak.

(*s*) *Padie genja* is een ryſt-gewas, dat in bewaterde gronden geplant wordt, en in vier maanden kan gewogt worden.

en witte *Padie jeree* (*t*) zo dat deze geheele ſtreek, tot aan het *Grendengze* (*u*) toe, eene pragtige vertooning geeft van de weelde en rykdom der Natuur onder de handen der nyvere arbeiders.

Aller byzonderſt wordt dit gezicht verheeven, wanneer met het zelve van den Berg *Manara* beſchouwt, wanneer het door de grooter ruimte met meer andere verſchillende voorwerpen vereenigd, de vertooning zo veel te bekoorlyker maakt.

De Berg *Manara* is de Noordlykſte der hooge voorgebergtens in het weſten, en ligt naar myne giszing op omtrend 17 a 18 uuren gaans van *Batavia;* de Toppen dezer voorgebergtens, die de Inlanders *Goenoeng Serieboe* dat is de *Duizend Bergen* noemen, zyn de de grensſcheiding tuſſchen JACCATRA en BANTAM. De byzonderheid van den

(*t*) *Padie jeree* een ryſt-gewas, dat van China overgebragt is, onderſcheiden van de *Padie jeree*, die wy hier hebben, waar van ik nader de beſchryving zal geeven; doch deze *Padie jeree*, waar van ik nu ſpreek, is een gewas, dat meeſt in poelen geplant wordt, en weinig arbeid en toezicht noodig heeft, welkers graan klein is, en eenen groven en droogen ſmaak heeft.

(*u*) *Grendeng* wordt de geheele ſtreek genoemd, die de E. Compagnie van den Koning van BANTAM beweſten de Tangerangſche Riviet verkreegen heeft, doch aller byzonderſt betekent het een groot Dorp, welk tegen over de Veldſchans *Tangerang* ligt, in welken laatſten zin het hier voorkomt.

den Berg *Manara* beſtaat in twee Rotzen, die een zoort van verwulfde vertrekken maaken, en een' hoogen uitſtek van rots aan de Ooſtzyde des uiterſten Tops: de eerſte Rots ſtaat op 670 ſchreden boven den voet des Bergs, en heeft in 1750 tot eene voorwagt gediend van eene groote Bende Inlandſche Stroopers die eenen Kee Tappa zynde een' gemeenen Javaanſchen bedrieger, die zig voor eenen Heiligen uitgaf, aan hun hoofd hadden.

Deze voorwagt beſtaat uit een' gladden vloer van rots en digt verwulfzel in drie onderſcheiden vertrekken, waar in men van het een tot het ander gaat, hebbende ten weſten eenen ingang van drie voeten breed; het laatſte vertrek is 17 voeten breed, en 11 voeten hoog, met een fraai uitzicht door eene naauwe opening na het zuiden. De tweede Rots ſtaat 220 ſchreden boven de eerſte, heeft mede een' gladden vloer en ondoordringbaar verwulfzel, is 27 voeten diep en 11 voeten breed met eene ruime hoogte, zynde de ingang, op eene kleine opening na, die een' menſch kan doorlaaten, geheel als betralied met de zwaare wortels van eenen bezyden het verwulfzel ouden en hoog opgeſchooten

Ca-

Caret-boom (*v*) Deze tweede Rots ſtaat meer verborgen dan de eerſte, en is door gemelden Aanvoerer der Roof-bende met zyne Huis-genooten zelven betrokken. Van daar heeft men nog tagtig ſchreden te beklimmen, eer men aan de uiterſte Rots komt, die als een zoort van eene Borſtweering op den Ooſtlyken rand van den Top des Bergs ſtaat, van waar men de reeds beſchreeven voorwerpen, en de geheele ruimte der Omme-landen met de Stad *Batavia*, de Reede en Eilanden zelve met het bloot oog kan aanſchouwen; een verrekyker van DOLLAND, dien ik mede genomen had, heeft my alles zeer onderſcheidenlyk doen zien. Aan den voet van dezen Berg bepaalen de Rivieren *Tjiepienang* en *Tjiebadas* eene zeer uitgeſtrekte bewaterde zaauwa; (*w*) beooſten dezelve ligt een welbeboomde en bevolkte Campang, *Pana-ongan* geheeten, waar voor een ruim veld van Catjang Tana is. Omtrend drie honderd roeden van dezen Berg

(*v*) De *Caret-boom* is de boom, die de Flaſſieke gom geeft, en hier in menigte op de Bergen gevonden wordt; de Inlanders gebruiken die gom tot een zoort van flamboewen, waar mede ze in de holen der rotzen gaan om de Vogelneſtjes te haalen.

(*w*) *Zaauwa* zyn Ryſt-velden, daar het water op gedreeven wordt.

Berg ſtaat in het Ooſten een Berg op zig zelven, van eene kegelvormige gedaante, die omtrend 130 voeten hoog is. Verder Ooſt- en Noord-Ooſtwaards verdeelen de met geboomtens en ruigtens bewaszen oevers der Rivieren *Tjitoempain*, *Tſiedanie*, *Tjielatrang*, *Ankee* en eene menigte van andere ſpruiten de velden in verſchillende vakken; terwyl alle de voorgebergtens, die meeſt bebouwd en beplant zyn, met den *Salak* en *Megemandong* ten zuiden en Zuid-Ooſten, het gezicht bekoorlyk inneemen.

Dezen Berg met het ganſch diſtrikt, dat nog aan de Compagnie behoort, welk zig tot aan de *Grendeng* uitſtrekt, zynde de hier vooren opgenoemde Campong, die tegen over de veldſchans van *Tangerang* ligt, verlaatende, vindt men de Landen die de Ed: Compagnie aan Particulieren verkogt heeft, en aan de Weſt-zyde der *Tangerangſche* Rivier liggen.

Het eerſte derzelve ligt naaſt de *Grendeng* tegen over de Sluis van *Tangerang*, en wordt *Sabie* of *Vredenburg* genoemd, thands een Eigendom van den Heer JOHANNES GREEVING; op het zelve ſtaat een zeer goed ſteenen Land-huis met een' ruimen Tuin voorzien; dit Land heeft ook het voorregt van eene Steen-Potten- en Pannen-

nen-Bakkerei, alles door wylen den rustende Predikant der Portugeesche Gemeente WASMUTH aangelegd. Naa de dood van den Heer WASMUTH in het Jaar 1784 is dat Land per vendutie verkogt met het privilegie van eene Passer of Landmarkt; en door den in 1789 gerepatrieerden Heer HENDRIK NICOLAAS LA CLE gekogt, die ook de Passer aldaar aangelegd heeft, hebbende zeer veele kosten besteed tot het bouwen van een steenen Pagters huis, benevens omtrend honderd vyftig kleine huizen, voor de Bewooners, en de lootzen tot Kraamtjes; welke gebouwen alle regelmaatig afgedeeld staan, en de meeste met pannen gedekt zyn; de steenen Trap voor de Markt is een zeer kostbaar stuk.

Dit Land heeft behalven de voordeelen der Plantagie, der Markt, en Steen-bakkerei, ook een aantal van boven de veertien honderd Runderen.

Benoorden het zelve ligt het Land *Kadauong Weſt*, hier vooren reeds genoemd, van LIM SOENSIA, Weduw van den Chinees TAN TEENKO; op het zelve staan vier Zuiker-molens, te weeten twee op *Kadauong Weſt*, en twee andere verder benedenwaards, vlak tegen over het Huis van *Salapatjang*; de wooningen der Potias, of Directeurs van de plantagien, zyn van hout,

hout, en bamboezen, naar de Chineeſche Bouw-orde.

Beneden gemelde Land, ligt het Land *Pacajangan*, of *Daalvliet* van de hier vooren meermaalen gonoemde Weduw BOODE; op het zelve ſtaat een vervallen Zuiker-molen, en ook een oud ſteenen Huis, welk benevens den Tuin nog eenigzins het kenmerk draagt van eenen koſtbaaren aanleg.

Verder na beneden ligt het Land van den Chinees TAN SOENKO, welk agter om de Fortres *de Kwal* tot aan Zee ſtrekt, zynde de eerſte Weſtlyke uithoek van de *Bataviaſche* Reede. Op gemeld Land ſtaan vier Zuiker-molens, naamlyk twee op *Pancallang*, en de twee andere op *Tagallangus*; by de Molens van *Tagallangus* is een zeer goed en ruim ſteenen Landhuis, naar den ſmaak der Europeezen gebouwd, benevens een' Tuin om het zelve, beide zeer zinlyk bewoond, en wel onderhouden. Behalven deze vier Zuiker-molens, hunne Plantagie, en Boſch, heeft dit Land ook eene groote Oeſterbank, waar van de markt van de Stad daaglyks voorzien wordt.

Het Fortresje de *Kwal* ſtaat op een klein plekje gronds aan de Weſtzyde der Rivier *Tangerang* digt by de uitmonding;

het Land om het zelve liggende, tot aan Zee, raakt meeſt by vloed onder water, en is niet anders dan eene moeraszige ſtreek.

Tot dus ver de voornaamſte Land-goederen in het JACCATRASCHE Ryk opgenoemd hebbende zal ik enkel nog eenige door my bezogte ſtreeken op de Weſtlyke Grenzen van hetzelve in het Ryk van BANTAM opgeeven.

Onmiddelyk agter of beweſten het Landgoed *Tangalliangus* van den Chinees TAN SOENKO, liggen langs een ſchoon Zandſtrand aan Zee, de volgende plaatzen:

Cramat, waar op drie Zuiker-molens ſtaan, en alle nog in werking zyn, is een buitengemeen ſterk bevolkte plaats, die ryk in Vrugt-boomen is; 'er ſtaan verſcheiden kleine ſteenen huizen, welke den Bewooners toebehooren; het grootſte aantal der opgezeetenen zyn Parnakans, of hier geboren Chineeſche kinderen, die meerendeels zig erneeren met het houden van Teko, voor de Zuiker-molens. (x) De

Ban-

(x) *Teko honden voor een' Zuiker-molen*, zegt, een planter van Zuiker-riet te zyn voor eigen rekening, terwyl hetzelve door den Molenaar op de helft der daar uit komende Zuiker afgemaalen wordt, behoudende de Molenaar daar boven ook het Syroop voor zig, en nog twee potten Zuiker van de honderd, die de Teko-Boer krygt,

Bantamſche Javaanen, die daar woonen, zyn meeſt viſſchers; ter dezer plaats wordt *Traſſie* (*y*) gemaakt.

Omtrend eene uur gaans beweſten *Cramat* ſtaan twee Zuiker-molens op *Carang Ceram*, mede aan ſtrand. Op eenen gelyken afſtand verder beweſten langs het ſtrand vindt men nog een gering overblyfzel van drie geſlegte Zuiker-molens te *Tanjong Kait*. Een klein aantal arme Chineezen planten aldaar de beſte zoorten van Water-limoenen. 'Er is ook een Chineeſche Tempel, die naar de afgeleegenheid van ſtand nog al aanzienlyk is, en wel onderhouden wordt; de Chineezen offeren aldaar jaarlyks tegen het laatſt van November of het begin van December; het getal der offeraaren beloopt op dien tyd tot ver over de honderd perſoonen.

(*y*) *Traſſie* wordt van kleine Garnaaltjes gemaakt, welke met zout beſprengd, gedroogd, en fyn geſtampt zynde, in groote of kleine ronde koeken, gelyk de Edammer of ſcheeps kaazen, gevormd worden; waar naa dezelve weder in de zon worden gelegd, en telkens met zout water beſprengd, tot dat de korſt hard is, wanneer ze op de markten verkogt worden; de Inlanders gebruikenze ſterk tot het maaken van eene voor hun aangenaame Saus in alle hunne ſpyzen; het vertier van dat goed is alhier zeer groot; het word ook by de Zuiker-molens *Camal* aan Zee ſtrand om de weſt van *Batavia*, en aan de *Maronde*, en *Becaſſie* om de Ooſt gemaakt, de Inlanders hebben doorgaands aan dat goed alleen met wat risjes genoegzaame toeſpys,

Catapang mede aan ſtrand, ligt verre boven het uur beweſten *Tanjong Kait*; ik vond 'er nog eenige ſtaaken, die tot ſtutten voor twee Zuiker-molens aldaar gediend hebben; hier ſtaat mede een Chineeſche Tempel, van geringer aanzien, en minder geacht als de voorige.

Het ſtrand alhier maakt eene zeer groote inbogt, welker oever modderig is; dezelve wordt zeer ſterk door viſſchers bezogt; ik heb 'er by tyden tot over de zestig kleine, en groote viſſchers Zeil-vaartuigen gezien; deze plaats is thands eene der viſchrykſte, waar toe ook natuurlyk geſchikt is; 'er zyn eene menigte van zeer groote, en uitgeſtrekte Viſch-vyvers, waar in de Ikan Bantam, en Kaalkoppen ſterk voordteelen; en van waar de kweek-zaaden derzelve na de Viſch-vyvers, die langs de *Bataviaſche* ſtranden liggen, vervoerd worden; buiten dien vallen 'er ook veele andere zoorten van Viſch, Garnaalen, en verſcheiden Schelpviſch; de Viſchmaakt dezer Stad, benevens de Land-markten van *Tangerang*, en *Vredenburg* worden van hier met de meeſte gezouten, en gedroogde viſch voorzien; deze wordt na de laaſtgenoemde plaats gedraagen, of per as vervoerd, en gaat na de Stad met Vaartuigen over Zee; ook wordt 'er dikwyls verſche

Zee-

Zee-viſch van hier na de genoemde Landmarkten gebragt.

Wyders is het Zuidlyke gedeelte agter gemelde werkende en geſloopte Zuikermolens, tot op de hoogte van *Tangerang*, thands geheel woeſt, en meeſt met biezen bezet, waar tuſſchen eenige Gebang-(wilde palm-) boomen ſtaan; de ſtoelen bamboezen, die 'er nog zyn, en tot brandſtof voor gemelde en andere Zuiker-molens dienen, zyn zeer gering in getal, en niet toereikende, zo dat dit artikel verſcheiden molens binnen kort zal begeeven; hoe jammer is het, dat de verwoeſtende hand, eene ſtreek van omtrend vier en eene halve uur (z) gaans lengte, die ik in 't jaar 1759 wegens het menigvuldig Hout-gewas en Bamboezen byna ondoorkomelyk heb gevonden, zodanig bedorven heeft, dat daar door een gedeelte van de Hoofd-zenuw van *Batavias* welvaart thands verloren gaat! want by aldien de Belanghebbers die ſtreek enkel gehouden, en bewaard hadden tot gebruik der Zuiker molens, en het gaga (a) maaken in dezelve belet hadden, zo zou dat

(z) Een uur gaans is hier doorgaands op 1200 Rhynl roe en berekend.

(a) *Gaga maaken* is Boſſchen omhakken, de wortels 'er van uit roeien, en padie daar in planten.

Boſch voor alle de vermelde molens, en die, welke 'er thands gebruik van maaken, genoegzaam op den duur beſtand zyn; vermits 'er buiten die ſtreek andere genoeg waren, welke voor de Zuiker-molens niet dienſtig zyn, die tot Padie-landen hadden kunnen aanlegd worden, en op den duur kunnen dienen, waartoe deze ſtreek niet geſchikt, noch genoegzaam bevolkt is. In gemelde wildernis liggen eenige kleine Gehugten, elk bezet van vier of vyf ſtulpen, welker Bewooners een weinig padie planten, en Bufvels kweeken, zynde die Bufvels van een grooter zoort, dan de JACCATRASCHE, en nogtands minder getrokken, wegens hunne zwakheid tot het zwaar werk van den Land-bouw, of in de fabrieken van Ryſt, Olie of Zuiker, welke zwakke geſteldheid voordkomt van het wateragtig gras der weide aldaar.

Verder Zuidwaards van de hoogte van *Tangerang* tot omtrend het *Kendangze* gebergte, en Weſtwaards, tot over de ſpruit *Mentjerrie*, zyn de Boſſchen geheel weggekapt, en door Chineezen bebouwd.

In die ſtreek liggen groote Campongs, waar onder *Parrong panjang*, wegens de volkrykheid, en den handel der Javaanſche zuiker aanmerkelyk is.

By *Parrong panjang* ſtaan eene menigte van

van Zempoer-boomen, zynde een boom, die omtrend tot vyftig voeten hoogte opſchiet, met een' kleinen kruin, hebbende een' donker bruinen, en niet zeer ruwen baſt, dikke, groote, ovaale, en donker groene bladen, byna aan die van den *Catapang*, of hoedboom gelyk, welke bladen zeer ſtroef zyn; het hout beſtaat uit laagen op elkander, die jong zynde van een kunnen geſcheiden worden, en oud zynde verſteent het geheel en al, wanneer het op laage landen ſtaat, die dikwyls overſtroomd worden.

Dit zoort van boomen heb ik in de Boven-landen allerwegen gevonden; het groeit ook op hooge roode gronden, doch gaat daar niet tot verſteening over.

De verſteening waar toe die Boomen overgaan, geſchiedt traps gewyze, en neemt eerſt aan het onderſte gedeelte der ſtam, dat boven den grond is, haar begin, waar door de afſcheiding derzelve van de wortels volgt, wanneer de boom uitſterft, omvalt, en geheel verſteent, naar maate het Land zelve min of meer overſtroomd wordt.

De verſteening geſchiedt door eenen wezenlyken overgang of verandering van het hout tot ſteen, en niet door uitrotting van het hout, en aanvulling der ledige plaat-

zen, met de ſtofven, daar het water, welke het bedekte, mede bezet is. Deze ſteen in buiten gemeen zwaar, en zo hard, dat men met ſtaal 'er vuur uit kan ſtaan.

De Inlanders gebruiken de aſch van dezen Boom tot het maaken van ſornuizen; zy mengenze met verrot ſtroo, en de ſtammen der Piſang Batoe; benevens eenige ſlymerige planten, welke Compoſitie tegen het hevigſt vuur beſtand is.

Tuſſchen het *Kendangze* gebergte ligt een buitengemeen fraai Dorp, genoemd *Jaſienga*, alwaar een Tommongong (*b*) Regent is; deszelfs volkrykheid, de regelmaatigheid der huizen, alle met haare Lombongs langs eene breede Rivier genoemd *Tjimauar* of ook *Tjikaniki* geſchaard, benevens eene menigte van uitgeſtrekte Zauwa-velden, die aan de voeten en in de afhellingen der bergen liggen, maakt het zelve zeer bekoorlyk.

Behalven dit Dorp heb ik alhier geene gezien, die zo regelmaatig aangelegd zyn.

In het gemeen beſlaan de Dorpen of Campongs der Javaanen een zeer groot beſtek, vermits elk Huis met de byhuizingen van Ba-

(*b*) Een hooge Adel onder de Inlanders.

Bale-balé, (*c*) Lombong, (*d*) Loots om de padie te ſtampen, (*e*) Bufvel-kraal, en Veehok afzonderlyk van den anderen ſtaan; en rond om dezelve eene menigte van vrugtboomen, en Bamboezen, zo dat een Dorp van twaalf of vyftien Huizen, gelyk dezelve gemeenlyk zyn, een groot Boſch van verre vertoont. De Campongs of Dorpen zyn meerendeels langs Rivieren en ſpruiten geplaatſt. Zelden vint men alhier Campongs van dertig of veertig Huisgezinnen, maar verſcheiden, die minder dan twaalf, of vyftien Huizen bevatten.

Zy, die nooit alhier geweeſt zyn, zullen miſſchien verwonderd ſtaan over het groot getal runderen die in deze Beſchryving op de Land-goederen voorkomen; aan dezelve oordeel ik my verpligt ter kennis voor te draagen, dat die Beeſten alhier voordtgekweekt zyn uit de in vroeger jaaren van tyd tot tyd, uit *Suratte*, en *Bengalen* aangebragte Koeën, en Stieren, waar tuſ-

(*c*) *Balé-balé* is een zitplaats der Javaanen, die ze op een' afſtand van omtrend twaalf of agtien voeten vlak voor hunne huizen hebben.

(*d*) *Lombong* is eene plaats, daar de Javaanen hunne padie of de nog in de bolſter en aan de halmen zynde ryſt bergen.

(*e*) De Javaanen dorſchen hunne ryſt niet, maar ſtampen die in lange houte blokken uit de bolſter, en de Chineezen malen dezelve.

ſchen ook Javaſche Koeën zyn geſtooken, uit welke mengeling, van groote *Surat/che*, met kleine *Bengaa'ſche*, en hooge doch ranke Javaſche Beeſten een verbaſterd zoort is voordgekomen, dat met weinige of byna zonder eenige zorg voor hunne weide wordt gehouden; daar men omtrend dezelve niets anders doet, dan ze aan het opzicht van eenige Slaaven te vertrouwen, wanneer men over een' troep van vier of vyf honderd Beeſten ſlegts drie of vier Slaaven ſtelt, welker natuurlyke zucht tot gemak, en werkeloosheid, hen onverſchillig maakt om hunne zorg en hoede tot verandering van wei, en het dryven der kudden aan het water, in het werk te ſtellen, waar dan ook de ſchraalheid der veronachzaamde weide bykomende, die Beeſten in het gemeen, klein, rank en mager vallen, en doorgaands elk tot tien Rds: of vier en twintig Guldens Hollandſch verkogt worden. De Koeën geeven hier geene melk, ten zy men alvoorens de Kalven 'er by brengt, en die eerſt een weinig laat zuigen, als wanneer men dagelyks maar ééne bottel of eene halve kan melk van een koe, door elkander gerekend, kan bekomne; terwyl men van omtrend zes kannen melk een pond Boter karnt.

De kortheid des tyds, en gebrek aan genoeg-

noegzaame Kaarten van de Omme- en Boven-Landen, heeft my buiten ſtaat geſteld om de grootte van ieder Land-goed by vierkante Morgens in deze Beſchryving op te geeven; zo ik in het vervolg eenige my nog mankeerende Kaarten kan bekomen, zal ik dezelve als eene Bydrage tot het eerſte gedeelte dezer Beſchryving in een volgende Deel der verhandelingen van dit Genootſchap gemeen maaken. En vermits de tyd tot het afdrukken van dit zesde Deel op handen is, zo vinde ik my verpligt om de volgende ſtukken dezer Beſchryving, naamlyk de bebouwing der Gronden, de levens-wyze en oefveningen der Opgezeetenen van de Boven-landen, mitsgaders de Fabrieken en Handel in dezelve al mede tot het volgende Deel uit te ſtellen.

REDENEERINGEN
OVER NUTTIGE
MUZIKAALE
ONDERWERPEN

TOT ONDERZOEK VAN KENNERS, TOT VERLUSTIGING VAN GEOEFFENDE, EN TOT ONDERRICHTING VAN WEETGIERIGE MUZIEK-LIEFHEBBERS.

OPGESTELD

DOOR

JOHANNES VRANCISCUS GRATIEN.

VOORREEDEN.

Het is bekend dat Italiën, Vrankryk en Duitsland pronken met verſcheide fraaie ontwerpen over de Muziek, en dat by ons in Nederland ook Muziekaale geſchriften gevonden worden, maar dat het ons tot noch toe manqueert aan een grondig uitvoerig en bruykbaar Muziekaal Sisthema, en in 't gemeen, aan zoodanige theoretiſche werken, die het weezentlyke klaar open leggen, die van duiſtere zaaken en kunstwoorden bondige beſchryvingen geeven, die niets zonder bewys voordraagen, die niet ſlechts regelen voorſchryven, maar ſelfs haare bronaders ontdekken, die werkingen uit haare oorzaaken verklaaren, die, volgens de order der natuur, het navolgend' uit het voorgaande afleiden, en, verre van alles dat naar verwaandheid gelykt daar en tegen in een vloeijende ſchryf wyze, tot verlichting des leezers, niets ter neerſtellen dan het geene wat naar deugd-liefde en waarheid ſmaakt. —

Men

Men zegt niet ten onrecht, dat de boekeryen gemeenlyk meer Muziekaale Geſchriften bevatten, dan menig geleerd bezitter zich wel verbeeld; want de meeſte vermaarde Wysgeeren van den ouden tyd hebben iets over de Muziek geſchreeven; het nieuw en volledigſte Muziekaal woordenboek, in het Jaar 1732. *door eenen* Walther te Weymar *uitgegeeven, wyst ons een getal van* 3000 *Muziekaale Auteurs aan, van allerhande zoort; doch genoomen iemand had alle die werken by malkander, en 's Menſchen leven waare toereikende tot het leezen, onderzoeken en ſchiften van zulk een menigte tegenſtrydige gevoelens, ieder geſchrift het welk den titel De Muſica voert, koomt op verre na niet tot aan de Muziekaale compoſitie, als het voornaamſte praktikaale gedeelte, maar de meeſte verhandelen ſlechts zommige, op een wiskunſtigen leest geſchoeide, voorleeringen, eenige eigenſchappen der Muziekaale toonen betreffende, en het is ook maar al te wel bekend, dat men nopens den oorſprong, voortplanting en werking der Muziek, zelfs by de geleerdſte Griekſche en Latynſche Muziek-ſchryvers, hoe deftig hunne pooging, om anderen te verlichten ook geweest is, een bondig onderricht te vergeefs zoekt. —*

Ze-

Zedert de Natuurkunde, na de uitvinding van de Lucht-pomp, in een ongelyk fraaier gedaante verſchoen, kreegen de geleerden de handen zoo vol werk, dat zy om de Muziek weinig dachten, en het nader onderzoek daar omtrent aan de Muziekanten van profeſſie overlieten; terwyl deeze, van het ſpoor hunner voorgangers, die zich op treffelyke weetenſchappen neerſtig plachten toe te leggen, by trappen verder begonnen aftewyken: hoe wel men, volgens billykheid, ook niet kan ontkennen, dat 'er tot een wydloopige ſtudie meer tyd overſchoot, toen de Muziek-kunst noch als in de wieg lag. — Zy bereikte vervolgens, als een kind van weelde, van tyd tot tyd rykelyker gekoeſterd en prachtiger uitgedost, haare mannelyke Jaaren; doch de opvoeding was juist de beſchaafſte niet; de komponisten verborgen zich achter wolken van nooten-tuigen, en gaven wel geſtadig meer gelegenheid tot nadenken aan de hand, maar zy beriepen zich op de geleerden, zelfs in zaaken omtrent d welke ze waarlyk niet onkundig behoorden te weezen. — De eene ſchoof de Theorie de andere op den hals; de Wysgeeren verlieten de Muziek, en de Muziekanten de Wysgeerte. geen wonder dan, dat de Muziek-kunde eindelyk

een verwarden boedel wierd, die by na alleen door ſchoolvoſſen behandeld zynde, weinig oplettentheid van galante liefhebbers en ſchrandere onderzoekers ſcheen te verdienen. ——

Om iets op te ſpeuren dat tot nut van de Muziek en Muziek-kunde konde ſtrekken, deed de blaakende weetlust my in de daagen der Jongelingſchap, te Brugge in Vlaanderen, myne Geboorte Stad, en naderhand te Parys, onder het geſtadig genot van fraie Kerk-, Toneel- en Kamer-muziek, niet alleen verſcheide oude en nieuwe Muziekaale geſchriften door zoeken, maar zelfs by den beroemden Heer Le Clair, *wel eer diſcipel van den grooten* Somis *aan het Hoff van Sardiniën, een privaat Collegie over de Muziek-kunde of Scientia Melodica houden; doch nergens volkoomen zekerheid ontmoetende, vond ik my hier in India na veele Jaaren krachtig aangenoopt buiten het gewoel der groote Wereld uit enkelde liefhebberye de geheele zaak eens bezadigd, en der wyze, als of ze nooit onderzocht waare geweest, te overweegen; yverzuchtig wordende voor de glorie der Nederlanders, zoo in Europa als hier in Oost-indiën, begon het my gevoelig te ſmarten, dat de geleerde* Broſſard, *opſtel-*

der

der van zeker bekend Dictionaire de Musique, *te Amsterdam gedrukt, na* 900. *Muziekaale Auteurs, van allerhande natiën, te hebben opgeteld, pag.* 361. *rondborstig durfde verklaaren, noch nooit eenige Muziekaale verhandeling in de Nederduitsche taal, alzoo weinig als in de Deensche, Zweedsche, Poolsche en Hongaarsche te hebben kunnen ontdekken; aangemoedigt zynde door zeker hoog Geëerdpersoon, een waare liefhber en beschermer van kunsten en Weetenschappen, welkers aanmoediging ik als eene gezegende wenk des Hemels aanmerke, en die my ook innig heeft doen wenschen in staat te moogen geraaken, om alle reden tot diergelyk verwyt voortaan naar uitterste vermoogen te helpen benemen, en zoo het moogelyk waare de Nederlanders iets mede te deelen, wat praalzuchtige buitenlanders tot een voorwerp van verwondering konde verstrekken, of ten minsten in deeze zwaare en wydloopige materie, nader te koomen dan alle voorgangers: zoo scheen my dierhalven nodigst en raadzaamst te trachten van den aart, de werking, en het rechte gebruik der muziek een naauwkeurig en duidelyk begrip te geeven, zoo wel aan geletterde leezers, die oordeel kundige aan-*

merkingen, als aan galante, die iets dat naar geeſtigheid smaakt, en aan geoeffenden, die het licht bevattelyke, voor anderen beminnen, en dus levere ik deeze Redeneeringen over nuttige Muziekaale onderwerpen, *in zoodanige order, die na vertoogen vry wat gelyken, doch echter zonder demonſtreer-zucht, en zonder het verheven woord te gebruiken: eensdeels, om desſefls majeſtyt niet te ontwyden, en anderdeels, om dat menig leezer by het hooren noemen van het woord vertoog een zoort van vreeze en trilling moogelyk over het lyf zoude krygen: — immers, wyl wy hier in Indiën van kerk en Toneel muziek niets, en zelfs, van eigentlyke fraaie concerten en Zangmuziek, weinig te zeggen weeten, en dus als by gebrek van prompte wiſſels eenige moden ten achteren zyn: zoo dient men de boog niet al te hoog te ſpannen, wyl daar aan den voorſtand en opbouw der muziek grootelyks geleegen legt.*

Een Geſchrift over de Muziek zonder nooten, zal mogelyk zommigen toeſchynen, als een rekenboek zonder getallen, en een lanttaarn zonder licht: doch het kan echter van een algemeener gebruik weezen voor allerhande ſlag van Leezers.

Ieder

Ieder ziet, dat Redeneeringen over de Muziek, notoir moeten insluiten en kennelyk maaken, wat de Muziek is, wat ër al toe behoort, wat middelen tot de samenstelling en uitvoering in gereedheid zyn, en tot wat einde dit alles moet dienen; zulke redeneeringen verbeelden een Atlas met landkaarten, alwaar de voornaamste deelen, ryken, provintien en steden des aarbodems, in het kleine zich, afgeschetst vertoonen. Dikwyls zyn aldaar, by een onveranderden stand, inwendig, merkwaardige omwentelingen voorgevallen, en nopens de Muziekaale geweſten kunnen bejaarden, teffens vatbaar voor een onzydig oordeel, hier van best getuigen; menigmaal zagen zy het zelfde schouwtooneel bezet met nieuwe speelders, en dat kunstenaars, die, na hunne voorzaaten en tyd genoeten te hebben voorbygestreefd, jaarlyks ouder wordende, op hun beurt, door jongelingen worden overtroffen. —

Veele reegels van de meeste schryvers over de muziek zyn tans over lang niet meer bruikbaar, en de vraag is of ër ook niet veele, tot de praktyk opzichtelyk, ja, zelfs de harmonische, door den Roomsch Keyserlyken kapelmeester

Fux uitgegeven in zyn keurlyk werk, genaamd gradus ad parnaſſum, tegenwoordig reets menigvuldige uitzonderingen vereiſſchen? — De redenen hier van, zullen eenigzins bevattelyk worden, zoo dra men overweegt, deels dat de Muziekaale ſtoffe, meer moogelykheid tot oneindig verſchillende ſamenvoegingen, dan die van andere kunſten inſluit: wyl nooit iemand met zekerheid zal weeten te bepaalen, hoe veelerhande zingbaare aaneenſchakelingen zelfs drie of twee eenvoudige toonen reets kunnen opleveren, en deels dat fraaie regels, niet door een diepzinnig overleg uitgevonden, maar van achteren uit de werken der komponiſten getrokken worden, en dat men van deeze, by Muziekaale naatien, doorgaans drieërly ſlach ontmoet. — Eerſtelyk regelmaatige, die zich ſtiptelyk houden by het geene wat zy anderen hebben afgezogen, die daar uit zoo veel verſcheidenheid als zy doenlyk vinden afleiden, en zich laaten voorſtaan, als of de waare ſchoonheid van kunſtwerken, alleenlyk daar in gelegen is, dat men de oude paalen niet verzet; ten tweeden buitenſpoorige, die den ſpot dryven met regelen, die ſteu-

nende

nende op hunne vruchtbaare inbeelding, van alle kanten ſamenraapen wat ooit kan dienen om verwende ooren te bedriegen, verunderſtellende, dat het hun nooit ontbreeken zal aan toehoorders, welke het ongewoone en vreemde, hoe onnatuurlyk ook zynde, voor overheerlyk ſchatten; ten derden verhevene geeſten, met een onuitputtelyken voorraad van edele vindingen begaaft, die de muur weeten af te klimmen zonder ladder, die de natuur, welke hun tot de muziek krachtig aandryft, voor het eenig navolgens waardig richtſnoer houden, het zelve nooit uit het oog verliezen, aldus geduurig ongebaande wegen inſlaan en zomtyds eene verwonderlyke hoogte bereiken. — De eerſtgemelde, verre van ketzery aan te rechten, zouden het liefſt geſtadig laaten beruſten by den gewoonen ſlenter, maar de beide overige zyn het, die den Grond leggen tot nieuwigheden. — Het buitenſpoorige kan dienſtig weezen om het verhevene, door tegenſtelling, op te helderen, en Geoeffende onpartydige onderzoekers kunnen, door middel van de partituuren dier gelukkige komponiſten, hun als in het hart zien, hunne Grondſtellingen ontdekken, en Gevolgelyk, ten behoeve van vatbaare leer-

lingen, altoos nieuwe en bruikboare deftige regels te berde brengen; Hier uit blykt, waarom zelfs de beſte theoretiſche nooten werken niet zeer lang achter een den tyd kunnen verduuren. Moest men, volgens het zeggen der kunſtſchilders, zich billyk alle vyf jaar van nieuws laaten portraiteeren, wat wonder dan dat de Muziek ten minſten na verloop van vyftig jaaren telkens van nieuws moest worden beſchreeven, door bekwaame pennen, en het merkwaardigſte binnen dien tyd voorgevallen, verdiende te worde geboekt, het zy ter naavolging of tot waarſchouwing van anderen. —

Ik zeg pennen, want dit is op verre na geen eenmenſch werk; Schoon iemand het aardryk omreiſde, zouden echter verſcheide dingen reets van gedaante veranderd zyn al eer hy rond kwam.

Tot een braaf auteur behooren meer Goede hoedaanigheeden, dan ooit een mensch bezit: menigeen ſchryft te veel zonder een ryp beraad, te vinnig, te lang, in den Gryzen ouderdom, en eindelyk doet de verwaandheid hem gelooven, als of alle wereld zyn uitſpraak blindelings moeſt omhelzen, winſt is by dien zuuren arbeid niet op te jaagen, in teegenaeel kan men verzeekerd weezen, dat de tyd moet rich-

richter weezen over zyne daaden; dat hy omzichtig moet te werk gaan, op dat niet iets zyne penne ontglipt, het welk niet naar waarheid en deugd liefde ſmaakt. Zyn hoofdwerk dient geenzins te beſtaan, in het voldoen van de nieuwsgierigheid der leezers, maar in het vertoonen van de wonderen, die zich alhier in menigte opdoen, en in het voorhouden van eene Theorie, bekwaam ter geruſtſtelling des verſtands van ſchrandere liefhebbers. By het onderzoek van de Gronden der regelen, zal hy beſpeuren, dat Zyne bevatting, ten aanzien van de natuur en geeſtkunde, dikwyls te kort ſchiet en dat, hoe langer en ernſtiger zyne beſpiegeling word voort gezet, hy des te meer hoogten en diepten ondekt, by welke de trek tot grondige kennis onvoldaan moet blyven, en des te meer vind hy de waarheid bevestigd van het gezeg der Zedige Philoſoofen, dat men veel moet weeten, om te weeten, dat men weinig weet, *dat is, dat men weinig zaaken kent uit haare oorzaaken: zomwylen ontdekken wy een daar van, maar deeze heeft wederom haare oorzaak, en aldus moesten wy geduurig verder kunnen te rugge keeren, voor ons bewys in der daad den eernaam kon draagen van eene Betooging.*

Moeten wy ons niet bedroeven over die be-

bepaaldheid van het menſchelyk verſtand? neen, Geenzints: want van dingen, tot noch toe boven ons bereik geſteld, leeren wy eindelyk afzien; en waar wy niet verder voort kunnen, daar begint onze innige verwondering over den aanbiddelyken vinger Gods, in de werken der natnure al om doorſtraalende: daar worden wy telkens indagtig gemaakt dat het verſtand van het Allerhoogſte weezen, oneindig te booven gaat het begrip der menſchen kinderen. Aldus kan de eigentlyk zoo genaamde geleerde onkunde, ons dagelyks nieuwe ſtoffe beſchikken ter verheffing des gemoeds: de eere blyft in deeze gevallen, niet aan ons, maar aan hem, welken zy alleen betaamt. —— De dorstende weet luſt kan, zelfs ten opzichte van ongelyk verhevener voorwerpen dan de voornoemde, eens gedrenkt en verzaadigt worden in de onvergankelyke Stad Gods, en daarom moogen wy na die Zalige verblyfplaats reikhalzen. ——

Ondertuſſchen blyſt het toch veel over-eenkomſtiger met de redelykheid, dat wy by alle uitwerkzelen van ons en anderen, het redeneerend vermoogen geſtadig trachten aan te kweeken, en ons onvermoogen hoe langer hoe meer leeren inzien, dan dat wy of redeloos werkten, of op eene reets bezittende gewaande grondige kennis pochten.

Shoen

Schoon ik hier, niet om eenige belezenheid te kennen te geeven, maar uit een zoort van afkeer om met vreemde veeren te pronken, en teffens om fraaie gedachten van uitheemſchen tot de kunde van Nederlanders, die in vreemde taalen onbedreeven zyn overtebrengen, verſcheide auteuren, Ja, alle die my tans niet zyn ontvallen, getrouwelyk aanhaale. Zoo vertrouw ik echter, dat de bedreevenſte leezer hier meer oplosſing van allerhande Muziekaale Zaaken, dan elders zal aantreffen, en al is het dat ik zekerlyk hier geen Muzikaale kinderlesſen, maar zaaken van het uitterſte Gewicht voordraage, en elke waarheid aan ieder niet bevattelyk gemaakt kan worden; ik denke nochtans, dat ook de ongeoeffenſte, zonder de Muziekaale ſtoffe, de intervallen, de tempering der intervallen, de harmonie, enz: echter hier wel iets weetens waardigs naar zyne vatbaarheid Geſchikt, ontmoeten en dus de Muziekaale kennis algemeener worden zal. vermits een duidelyk begrip van de geſchapenheid der welluidende en wanluidende toonen, en van de reedenen waarom wy, volgens beſtendige natuur wetten, de eerſte voortrekkelyk achten boven de andere, het bekwaamſte middel ſchynt, om een iegelyk, die eenig nadenken wil gebruyken, levendig in te druk-

ken

ken, dat de neiging tot de Muziek haaren grondslag heeft in de Redelykheid zelve, en gevolgelyk, dat die kunst, by alle redelyke menschen, eene byzondere Hoogachting verdient: zoo heb ik dit gewichtig stuk hier eenvoudiger en blykbaarder, dan zulks myns wetens elders ooit geschied is, getracht te verklaaren.

Keur ik zommige, my ongegrond schynende, stellingen van mynen gemelden eertyds geachten Leermeester Le Clair *en van andere vermaarde Muziekaale auteurs, redig af, ik bedien my, volgens desselfs raad en voorbeeld, behoudens alle schuldige hoog-achting en onderwerping van zoodanige vryheid als in de Republiek der geletterden altyd mag en moet stand grypen. - verre van myne poogingen aan te zien voor helden-daaden heb ik in het gevoelen van den wyzen Huisleeraar Sirach, Kap:* 18. *vers* 6 *behelzende in substantie, naar de overzetting van de Synode nationaal. te Dortrecht*: Wanneer de Mensche zal hebben voleindigt, als dan begint hy: ende wanneer hy zal opgehouden hebben, als dan zal hem noch ontbreeken. *En naar de hoogduitsche vertaling van* LUTHERUS: al heeft een Mensch zyn best gedaan, zoo is het werk toch naauwlyks begonnen, en als hy het zelve meent te hebben voleind, dan hapert het noch aan alle kanten. —

HOOFD

HOOFD DEELEN
IN DIT WERK VERVAT.

Namelyk:

1. Het rechte gebruik der Zangmuziek.
2. Den oorſprong der Muziek.
3. De werking en nuttigheid der Muziek in 't gemeen.
4. De waarde der Muziek.
5. Het oogmerk der Muziek.
6. Het weezen der Muziekkunst.
7. De Geestelyke of Kerk-Muziek.
8. Het Muziekaal behaagen den mishagen.
9. De Muziek in 't gemeen,
10. De Muziek-kunde of Theorie.

11. De Toon-kunde.

12. De Muziekaale ſtoffe.

13. De eigenſchappen der gebruikelykſte Intervallen.

14. De tempering der Muziekaale Intervallen

15. Den Muziekaalen Geeſt.

16. De Muziekaale Harmonie in 't gemeen.

17. Het vormelyke der Muziek

18. De Muziekaale geſchied kunde.

19. Den geheelen omtrek der Muziek en Muziek-kunde, en

20. De nuttigheid der Muziekkunde.

REDENEERINGEN
OVER NUTTIGE
MUZIKAALE
ONDERWERPEN

TOT ONDERZOEK VAN KENNERS, TOT VERLUSTIGING VAN GEOEFFENDE, EN TOT ONDERRICHTING VAN WEETGIERIGE MUZIEK-LIEFHEBBERS.

I.

Het rechte Gebruik der Zangmuziek.

Het is onloochenbaar, dat de order en evenreedigheid, waar wy ze ook ontmoeten, het gemoed bekoord en tot verwondering aannoopt, dat de liefde omtrent deeze dingen, de zeden verbetert, de zaameleving voordeelig en de deugd behulpzaam is; Ja, dat men in geen kunst zoo veel order en evenreedigheid aantreft,

dan in de Muziek; alwaar by ieder noot van gelyke waarde, by ieder Zangmaat van een zelfde ſtuk, ſtiptelyk door ons in gedachten afgemeeten, juiſt even veel tyd verloopt; en dus hoor ik de ſtem der reden my vriendelyk toeroepen: *Laat U dat tot voorbeelden verſtrekken; zoo ordentelyk moeſt Uwen geheelen wandel zyn.* —

Edele gedachten waarlyk! echter weet men dat zelfs onder Menſchen, die anders veel verſtand en vernuft hebben, zommigen door alle verzinnelyke harmonye, zoo weinig aangedaan worden, dat de Muziek enkel geraas, en de Dicht-kunſt ſlechts eene kunſtig verzonne dwaasheid ſchynt. insgelyks, dat onze toeſtemming 'er toe vereiſcht word, als iets op ons eenen indruk zal te weege brengen: aangezien de bekwaamſte, vuurigſte redenaar, wanneer onze gedachten verſtrooid zyn, ons geenzins beweegd; als mede, dat het geene, wat ons aandoen zal, nooit zoo verheven weezen moet, dat onze zinnen en verſtands krachten het niet kunnen bereiken. —

By de ouden was de Muziek zeer hoog geacht en ze kon by ons insgelyks des te onſchuldiger vermaak beſchikken, na maate dat men het Maat-gezang natuurlyk en tot ſtichting van de toehoorders trachte in-

te

terichten; waaren zy, die zich daagelyks zonder maat en regel met kaarten ſpeelen, dobbelſteenen, enz: ophouden, meer ingenoomen voor de verlustiging van fraaie Muziekſtukken, zoo zoude dezelve, in haare drift voor het ſpel, ten minſten wel wat diverſie maaken, doch ik moet in der daad bekennen, dat onze hedendaagſche Zangmuziek zekerlyk vry wat reformatie vereiſcht. ——

By de Grieken en Romeinen, alwaar zelfs zonder voor afgaande onderzoeking en goedkeuring van de Ephori of opzienders, geen Schouwſpel aan 't volk durfde worden vertoond, zoude men niet gedoogd hebben, dat zulk een heerlyke kunst, gelyk die der Boekdrukkeryen, tot het verbreiden van leerzaame dingen by uitneementheid bekwaam, zodanig wierde misbruikt. — Hadden wy op hooge ſchoolen, ook in de Nederlanden, profeſſoren in de Muziek, zulks konde onder anderen daar toe dienen, dat niemand zonder hunne approbatie, zich voor muziek onderwyzer uitgeeven kon, veel min iets ter drukpers brengen durfde. ——

De Zangſtoffen der ouden zyn door den tyd voor het grootſte gedeelte vernield, doch de geſchied-kunde levert ons echter

noch de zogenaamde vergulde verſen van Pythagoras, voor zyn vertrek uit Griekenland naar Italien, ten behoeve zyner leerlingen opgeſteld, en die naderhand, wegens hunne voortreffelykheid, al om over tafel, na den maaltyd, Ja, in de ſchouwſpellen van alle griekſche ſteden, gezongen wierden. Men treft die aan volgens vertaaling van Dacier, in de *Hiſtoire de la Muſique*, *tom*: 1. *pag.* 100. *enz*: Deeze eigenſte lesſen waaren het, welke men in de chooren der Griekſche treurſpellen, by wyze van toepaſſing zong; welke het volk van buiten leerde, tot gedenk-ſpreuken en tot een regelmaat zyner bedryven gebruikte, Ja, door middel van de welke men het tooneel nuttiger voor 't gemeen wist te maaken, dan alle in dien tyd zogenaamde Godsdienſtige oeffeningen. ——

Wie ſtaat 'er niet verwonderd en verbaast over, als hy dusdanige zangſtoffen vergelykt met de eindelooze min- en drinkliederen welke men ons hedendaags, tot walgens toe opdiſcht: dat heidenen ons in wysheid en deugd zoo verre te boven gingen, trachtende, door behulp der Dicht- en Toonkunſt, zich allerhande goede leeringen geſtadig dieper in 't gemoed te drukken; en dat in tegendeel veele naam Chris-

te-

tenen, alle hunne krachten ſchynen in te ſpannen, de goede Zeden 'er door te bederven! —

Het waare te wenſchen, dat menig een de waarheid van dit gezeg beter behartigde, en het kwaad, uit zulk een misbruik ontſtaande, hielp verhoeden! het ſcheeld maar al te veel: eertyds by welgemanierde heidenen bragt men het geene dat men de Jeugd liefſt wilde inſcherpen, in verſen, om het haar des te beter te doen onthouden; op zulke verſen wierden melodyen gemaakt, en zulke zangwoorden liet men haar zingen, van buiten leeren en dikwyls herhaalen. — Hier mede wierd by de Grieken de onderwyzing der Jeugd begonnen; men begreep duidelyk, hoe veel 'er aan 't verſchil der Zangſtoffe, en aan eerſte indrukzelen, regelrecht tot deugd leidende, en echter op eene aanminnige wyze verwekt, gelegen was. —

Allerhande aardige voorwerpen behoefd men echter niet te verwerpen; by voorbeeld: liederen van het Klavier, van de Koffy, van ider Jaar getyde, van het landleven, van aanminnige wouden, onſchuldige herder Zangen, en wat het voornaamſte is, Zede liederen, van de Grootmoedigheid, gelaatenheid, vriendſchap, enz: — Maar

hedendaags heeft de vorst der duisternis zeer veele, en misschien de meeste Zangmeesters zodanig verblind, dat ze zich verbeelden, als of het op den inhoud van 't gezongene ganschen niet aankoomt, maar genoeg zy, dat de Jongelieden zingen.

Men hoort Gemeenlyk: *Jeune beautez cedes ala tendresse profitez bien de printems de vos jours* enz: of, *triste raison, j'abjure ton empire*, enz: zyn dat geen Zedemeesters uit de eerste hand. —

Gelykt dat wel naar de wyze leere van Prediker 12. vs. 1. *Gedenk aan uwen Schepper in de dagen uwer Jongelingschap.* — Wat zyn dusdanige dingen, die men tans over al in meenigte ontmoet, anders, dan eene verkeerde Moral; Ja, zegt men in dit opzicht niet te recht, dat 'er in de hedendaagsche Muziek een heimelyk vergift steekt? Doch het steekt 'er echter niet in, maar het word 'er ingelegd, eerst door de dichters, die het zy uit dertelheid, het zy om vuil gewin of volgens andere motiven, zulke heillooze versen ter wereld brengen, dan door de Komponisten, die der zelver zin, door vlyend maat-gezang zoeken te versterken: dikwyls ook door Drukkers, welken het genoeg is, dat vodderyen meest getrokken worden. — onnoozele Zangmees-

meesters denken, het voldoê, als een gezang nieuw en ten aanzien van de hoogte en van den zang-trant voor een leerling applikabel is, zonder te overweegen, dat den zin der zangwoorden op de verbeelding ingedrukt word; dat het geene, wat men in de jeugd leert, ons langer aan iets anders by blyft en gevolgelyk dat lichtvaardige zang woorden zeer nadeelig zyn.—

Het waare de plicht der Ouderen, op zaaken van zo veel belang een waakend oog te houden, en volgens den wyzen raad van Ariſtoteles, in zyne ſtaat-kunde gegeeven, de Muziekaale leſſen hunner kinderen by te woonen; ten minſten de Zangboeken zomwylen door te zien, en het ondeugende 'er uit te weeren. —— Men heeft juist geen zwaarigheid te vinden, den trek der Jonge lieden naar ander ſlag van vrolyke zangſtukjes intevolgen, mits dat ze zich bepaalen by geoorloofde dingen; zoete kwinkſlagen, aardige minnen zangen kunnen by eerlyke vryagien, bruiloften en andere gelegenheden plaats hebben; verſcheide drink liederen insgelyks, om 'er zuipers mede ten toon te ſtellen, en des moogelyk langs deezen weg tot beterſchap te brengen: doch men moet alle liederen die eenigvergif helpen *inſweigen*, hoe Mu-

ziekaal en Melodieus ook zynde, houden voor onverdraaglyk, verfoeyelyk, voor ſchandvlekken en pesten der Edele Dicht- en Muziekkunſt.

Het is ook eene groote dwaaling die verſcheide Menſchen onder ons hebben, dat ze liever Italiaans of Fransch hooren zingen dan hunne moedertaal de Nederduidſche, ſchoon ze daar van niets verſtaan; deeze beantwoorden in deezen volkoomen aan den raad, welken de geſleepene *Schuppius*, boertende zynen redenaar geeft: „ wat gy doet, ziet niet zoo zeer daar „ op, dat de toehoorders U verſtaan kun„ nen, als wel, dat ze zich over U ver„ wonderen: niemand let hedendaags, „ hoe ordentelyk en bondig, maar hoe „ vreemd en zeldzaam gy ſpreekt. Men moet zich verwonderen, dat verſtandige toehoorders en ſchrandere leerlingen niet eens vragen: verſtaat gy ook wat gy zingt? acht gy dat onze attentie waardig: wat is den zin dier woorden? Ja, het is ook wonderlyk als iemand voor een vergadering van eerwaardige hooggeleerde Mannen, neem eens, by het inſtalleeren van een Rector Magnificus, eene Italiaanſche Aria gezongen heeft, die aldaar te pas komt als een haspel op een olykruik; dat als dan verſtan-

ſtandigen evenwel noch zeggen moogen: onze Zanger heeft heden mooy gezongen, ſchoon zy 'er geen word van verſtaan hebben, daar men overtuigd is dat zulke Muziekaale byeenkomſten, niet om de muziekanten, maar om de wille der toehoorderen aangeſteld worden.

By zulke plechtigheeden was niets gevoeglyker, dan een text van een of twee Arien, welke men wyze Menſchen dorſt onder d'oogen brengen, ten minſten aan den Preſident van de vergadering, om kennis van de Zangſtoffe te hebben, ter hand te ſtellen: een text, die het gezongene naderhand weder doet te binnen koomen, en van welken men zeggen konde: het papier ſpreekt noch, nu de Zanger reeds zwygt. Maar genomen, men konde dit zoo volmaakt niet hebben, waarom ontfermen zich verſtandige toehoorders niet veel eer over den deerlyken ſtaat der Muziek door de zang en ſpeelkunſtenaars, dewelke van anderen, hunnes gelyken, nooit Correctie willen veelen en tot het leezen van goede boeken tyd noch lust hebben by voorvallende gelegenheden, beter te onderrichten en zelfs de Komponisten by continuatie aan te maanen, om toch voor al by de Zangmuziek niet alleen op fraaye toonmen-

gelingen te zien, maar ook meer blyken van verſtand aan den dag te leggen.

De Komponisten vergaapen zich veelmaal aan de woorden, voor al aan zulke, die men door maat gezang, op allerhande wyze, kan afſchetſen, dat ze de zaaken 'er over vergeeten, ja dikwyls het teegendeel uitdrukken van het geene dat de zangwoorden eigentlyk inſluiten.

Ik zal hier van ſlegts, in onrym, eenige eenvoudige voorbeelden geeven, op groote Zangſlukken ligt toepaſſelyk. — Menig, die uit de woorden van Paulus: *Ik ſchaame my het Evangelium van Christus niet*, een Arietta met Inſtrumenten maaken wil, zoekt in het voorſpel, in plaats van eene zedige vrymoedigheid, vloeyende uit de bewuſtheid van zyne goede zaak, uit te beelden, door het woord *ſchaame* verleyd, allerhande kruipende en bedeesde paſſaſien voortbrengt. Daar op laat hy den Zanger aldus beginnen; *Ik ſchaa ..... me my*; nu volgt een pauſe en een tusſchen ſpel; de Zanger vervolgt; *Ik ſchaa ... me my het Evangelium* (pauſe) *het Evange ..... lium* (pauſe) *het Evange ..... lium van Christus* (pauſe) *van Chri .... ſtus* (pauſe) dan in het laaste, *Ik ſchaa ... me my het Evangelium van Christus niet.* Hier op

op gaat het naſpel, uit het voorſpel afgeleid, zich Schaamende eindigende. Zyn dusdanige dingen, al was het maat gezang op zich zelve noch zoo fraai, geen zinneloos werk? een Komponist die niet verder ziet, dan op de woorden, zal by die: *tot het lachen zeid ik, gy zyt onzinnig*, alle ſtemmen en Inſtrumenten van lachen doen ſchateren; in tegendeel by deeze: *ween niet, de leeuw heeft overwonnen*, eerst lang beginnen te kermen, en vervolgens de natuurlyke wreedheid des leeuws, zyn kampen en zyn overwinnen trachten afteſchilderen; doch hoe belachelyk zulke woorden ſpeeling aan lieden, van een gezond oordeel voorkomt, en hoe nadeelig de zelve voor een Komponist kunnen uitvallen, daar van levert *de Histoire de la Muſique, tom.* 4. *pag.* 122. een aardig ſtaaltje.

In 't Jaar 1680. of 82. toen *Dumont* ſtierf, en *Robert* vertrok, wilde de Koning van Frankryk in ſtede van twee, vier Kapelmeesters hebben; des liet hy, om deeze ampten met waardige perſoonen te bekleeden, door eene uitſchryving in de provintien, alle Muziekmeesters van hoofdkerken, naar Verſailles nodigen, ten einde hunne gaven in 't komponeeren te vertoonen. — Volgens dien kwamen 'er ver-

ſcheiden en onder anderen zeker *Le Sueur*, Muziekmeester van onze lieve vrouw te Rouën; een man, van een gelukkig, vruchtbaar Genie, in 't Latyn wel ervaaren, en zulk een post wel waardig. Deeze, van magtige beſchermers onvoorzien, meende zich noch voor den proeftyd te moeten bekend maaken, om eenen goeden indruk van zyne bekwaamheid te geven. — Hy liet dan eens in de Kerkmuziek des Konings, een ſtuk van zyne compoſitie hooren. — Het was de 91. Pſalm: *qui habitat in adjutorio* (of die onder de Schuilplaats des Allerhoogſten is gezeten:) over deezen heerlyken Pſalm had hy een Motet gemaakt, met den text, zyns oordeels, over een koomende, en wel in een Muziek, die waarlyk uitneemende mogte heeten. De Koning en 't geheele Hof, hoorden dit met de uitterſte opmerking aan. In het ſevende vers: *Cadent a latere tuo:* (aan uwe zyde zullen duizend vallen) hadde *Le Sueur* het woord *vallen*, door het choor eener Fuge, welkers Thema ſeven, agt nooten nederwaards ging, uitgebeeld; toen nu de grove Basſtemmen haare octaaf bruiſchende doorliepen en op den laatſten toon ſtaan bleeven, moeſt billyk ieder toehoorder; volgens die vinding,

den

den opſteller zoo bekoorlyk voorkoomen, als eenen Menſch, die van den top van een berg naar beneden buitelt, en eindelyk doet gelyk iemand, die zwaar gevallen heeft, zich verbeelden. — Die ſchildery trof eenen van de tegenwoordig zynde Hovelingen zoodanig, dat hy, by een *Caaaa-Adent* zeide: *wel daar legt 'er een, die niet weder opſtaan zal.* Deeze klucht ſtoorde den ernſt en het ſtilſwygen van de geheele vergadering. — De Koning lachte 'er over, en het ſcheen, als of men ſlechts op verlof wachte, van Hem te mogen opvolgen. — Men lachte langen tyd helder op, tot de Koning eindelyk met de hand een teken gaf, zich ſtil te houden. — Vervolgens by het tiende vers: *& flagellum non appropinquabit*, (geen plage; of volgens 't Latyn, geesſel zal uwe tente naderen) hadde de goede *Leſueur* een nieuwe Fuge op 't woord geesſel gemaakt, en ſtelde door een langduurig vinnig geraas, het gerinkel der geesſelbroederen voor; ja, het ſcheen niet anders dan of men midden onder vyftig zich dapper geesſelende Kapucinerswas geraakt. — Och zeide een ander hoveling, welke dit gerammel verveelde, *zy zullen van al dat geesſelen reeds ſterk bloeden.* De Koning kreeg wederom eenen on-

be-

bedwingelyken trek tot lachen; die naast hem ſtonden, lachten om dat ze deeze ſchersſery mede hadden gehoord, en die verder afſtonden, lachten om dat ze de Koning lachen zagen. — Toen liep het Motet ten einde, zonder dat men 'er verder naar luisterde, en de hovelingen noemden *Le Sueur* naderhand niet anders, dan *Càà. Aaent* en *Flagellum.*

Men wees de Komponisten een woonplaats aan alwaar ze geduurende eenigen tyd op kosten des Konings onderhouden, en zonder met iemant geſprek tehouden ieder om ſtryd arbeiden aan de Compoſitie eens opgegeven Pſalms, namelyk, Ps: 32. *Beati quorum remisſæ ſunt*, (welgelukzalig is hy enz:) doch, zoo dra men in de Kapel, het Zangſtuk van *Le Sueur* begost op te heffen, en toen het tyd was van het oor te leenen aan de fraaye toonmengelingen in dit ſtuk vervangen, kwamen de beide plaatzen van zyn voorig meester ſtuk, en de boertery daar over gedreeven, allen Hovelingen weder te binnen — Zy zeiden tegen elkander: dat is de *Càà-Adent*, en ieder dreef 'er den ſpot mede. *Colaſſe*, *La Lande*, *Minoret*, *Coupillet* wierden verkooren; de drie eerſte waren het waard, de laaste niet. — *Le Sueur*, droe-

droevig weder te rug keerende, liet daar na in zyne hoofd Kerk een voortreffelyk *Beati quorum* uitvoeren, 't welk ſchoon te verſailles niet met attentie geſmaakt, te Rouën duizenderlei onnutte toejuichingen verwoif. Dit geval heeft in *Le Sueur* eenen tegen zin, omtrent zulke muziekaale poppekrameryen en flikker goud, verwekt, verbrandende alle zyn voorige Muziek en deed hem naderhand by ieder plechtigheid een nieuw ſtuk toeſtellen, vol verſtand en bekoorlykheid.

De rechte middelmaat te treffen, is het geene, waar op het eigentlyk aankomt: maar zommige Komponisten denken, de toehoorders zien voornamelyk op iets nieuws en brillants; men heeft Arien gehoord, de welke eerſt een verkeerd begrip in de toehoorders verwekken, en hun naderhand doen beſpeuren, dat zy in hunne meening bedroogen waaren; by voorbeeld, wanneer de Zanger aldus zingt: *Niets kan myn gemoed vermaa . . . . . ken* (pauſe) *niets kan myn . . . . . gemoed vermaaken* (pauſe) *niets, niets, niets.* (pauſe) *niets kan myn gemoed . . . . . vermaa . . . . ken;* en 'er eindelyk by voegt, *dan 's canasters ed' le geur.*

Voorts moet men, by zommige zangſtuk-

ſtukken, lang wachten, eer men een zin bemerken kan, neem eens; een Minnaar zal op het Tooneel zingen: *winden door wervelen, gedreeven. leent my uwe vleugels, dat ik my naar myne beminde vervoege*; hier koomt eerſt een wydloopig voorſpel, het welk de ſuisſende winden zal verbeelden; daar op zegt de Zanger *win.....den*; hy roept de tweedemaal: *win.....den*; dan komt het aan 't dryven, telkens met pauſen en toenemende kracht der winden; vervolgenszegt hy; *leent my, leent my, uwe vleugelen. winden! winden!* enz: nu is de Aria by kans ten einde, zonder dat men noch begrypen kan, waar het heenen zal. — en de taal des Zangers gelykt niet zoo zeer naar een Minnaar, dan naar een windmaaker: dus worden de goede Zangers deerlyk door de Komponisten geſlingerd en ten toon geſteld!

In myn Jeugd heb ik eens, in de Opera te Brusſel, eenen Zanger verbeeldende Socrates, verliefd wordende op Xantippe, aldus hooren Confesſie doen: *Ik kan niet meer* (pauſe en tusſchen ſpel) noch eens: *Ik kan niet meer* (weder een tamelyke lange pauſe) daar op zong hy eindelyk: *Ik kan niet meer de heete drift der liefde tegenſtaan*; maar hy had het toen al weg, en wierd,

wierd, buiten zyne ſchuld, een voorwerp van de algemeene beſpotting; te meer, om dat hy, ten dien tyde van de eerſte vertooning deezer Opera, naeuwlyks veertien dagen getrouwd was geweest.

Ik zal hier mede van deeze delikaate Materie afſcheiden; onder verklaaringe, dat myne aanmerkingen, verre van eenige bedilzugt, niets anders beoogen, dan de waare en rechte liefhebbers van de Muziek den vereiſchten aart en het rechte gebruik van Zangſtukken klaar te beduiden, en de Komponisten voor misbruiken, die tans maar al te veel begaan worden, getrouwelyk te waarſchouwen. ——

Intusſchen tracht de bondige Crityk, of oordeelkunde, allerhande ſtellingen van weetenſchappen en kunsten te onderzoeken en op te helderen, het waare van het valſche te ſchiften, en by het ontdekken van misvattingen teffens duidelyk aan te wyzen, hoe ze te verbeteren zyn. — Hier door beledigt ze niemand: Want, iemand kan zelfs een prul en nochtans een eerlyk man weezen. Ze houd zich liefſt beezig met zaakelykheden, zelden met perſoneele gebreeken. Doch, voor zoo verre zy zich ook over kunſt-woorden, die of van den aart eener zaak nader opening kun-

nen geeven, of die kwaalyk gebruikt worden, uitſtrekt, blyft ze echter van eigentlyk zoogenaamde woorden vitterye grootelyks onderſcheiden.— Critiſeeren is derhalven geheel iets anders. dan chicaneeren; gelyk ook een Paſquillant, die ſlechts zoekt te laſteren, van eenen Satyr-ſchryver, die de beterſchap van anderen beoogt, als een moordenaar van eenen Richter verſchilt. Kortelyk, de waare crityk is iets, zonder het welk geen weetenſcap beſchaafd en tot volmaaktheid gebragt kan worden; iets, het welk uit haar vruchtbaar aardryk het geſtadig opwaſſende onkruid uitwiedt, en in allerhande opzigt tot der zelver bloei dapper kan mede werken.

Een goed criticus moet al zoo wel over zich kunnen critiſeeren laaten, dan critiſeeren, van ieder correctie aanneemen, die met reden iets tegen hem inbrengt; begaane miſſlagen rondborſtig erkennen; de wangunſt van onverſtandigen en kwaadaardigen voor een zonderlinge eere achten: tot vriendelyke zin-twiſtingen altoos gereed weezen; nooit toeſtemming eiſſchen op zyne bloote woorden, zonder bewys; voor de zuivere waarheid, als een kopere muur; paal ſtaan, zonder, volgens eenig

ge-

gewaand point d' honneur, den koſtelyken tyd met twiſtſchriften over beuzelingen te verſpillen.— Ja, van het vooroordeel des gezags ontheft, mag en moet hy zelfs, by voorvallende gelegenheden, over onvaſte ſtellingen van vermaarde lieden zyn gevoelen vrymoedig uiten, aangezien dezelve de waarheid naadeelig zouden kunnen weezen; alles uit oprechte liefde voor de waarheid; ruſtig, en met ſchuldige onderwerping aan het oordeel van verder gevorderden.

Op dien voet zal ik maar getrooſt voortvaaren, het aangenaame met het nuttige te vermengen, en zorge draagen, als het te pas koomt, wel te critiſeeren; en wil dit zonder Horatius zyn: *Nonum prematur in annum*, namelyk, het opſtel eerst in 't negende Jaar uit te geeven niet gelukken, laat een ander het verbeteren.—

2.

Den Oorſprong der Muziek.

Men weet, dat de meeſte hedendagſche ſchryvers, die by geval de Muziek een kroontje willen op zetten, door eene cierlyke redenvoering over haare nuttigheid en haaren invloed in den openbaaren Gods-dienſt, zich daar mede voldaan houden, dat ze verſcheide lofſpreuken der oude by brengen, tot ze eindelyk op Jubal koomen; hier ſchynen zy, verder te rug keerende, den moed op te geven; hoewel zommigen eenen ſprong waagen, van Jubals muziek op die der Engelen, voor de ſchepping en bevolking deezes aardkloots gehouden. Maar ik kan niet begrypen, hoe ze mogen voorgeeven, als of Jubal, naar 't verhaal van Gods tolk Moſes, die kunſt, namelyk, de zang en ſpeelmuziek, uitgevonden zoude hebben. Men vind daar van in den bybel immers geen Jota, zy moeten of kwalyk leezen, of verkeerde beſluiten maaken.

Dit is echter in 't geheel niet te vermoeden: Zylieden begrypen beter dan ik, dat die Grond woorden van Gen: 4. vs: 21.

Ju-

Jubal was de Vader van alle, die harpen en orgelen handelen enkelyk hunne opzigt hebben tot de ſpeel, en niet tot de zangmuziek; maar het geene, dat hun miſleid, zal mogelyk deeze ongegronde redekaveling weezen: *de ſpeelkunſt is de gebeele Muziek.*

Het voorſtel van Bonnet, auteur van de bekende *Hiſtoire de La Muſicque*, waar mede hy het vyfde Kapittel begint, is in 't Nederduitſch als volgt:

„ Moſes, de groote wetgeever der He-
„ breen, leert ons, in zyn eerſte boek,
„ dat Jubal, Lamechs zoon, zo wel de
„ zang als de werktuigelyke Muziek uit-
„ vond, of omtrent het Jaar 230. na de
„ Scheppinge der wereld, eerſt in zwang
„ bragt, en dat Enos de eerſte lofzanger
„ des Heeren was; maar Hy zegt niet,
„ hoe Jubal tot die vinding kwam, en of
„ hy 'er een kunſt, dan een Weetenſchap
„ van maakte Gen: cap: 4.

Hier ontmoet men nochtans, in weinige regels, verſcheide mifflagen.

1. De heilige ſchrift zegt nergens, dat Jubal de vokaal-Muziek uitvond; het is derhalven ganſch onverdraaglyk, dat men Moſes, die daar van in 't minſte geen gewag maakt, voor eenen leeraar dier onwaarheeden te boek ſtelt, dewelke intus-

ſchen in de harſſenen van een Fransman uitgebroeid zyn.

2. De ſtelling, als of Jubal reets omtrent het Jaar 230. naa de Schepping der wereld de Muziek in zwang bragt hier zonder bewys by gebragt, en met de tydreekening der vermaardſte Chronologiſten geenzinds overeenkoomende, verdient geen toeſtemming.

3. Was Enos de eerſte, die Goddelyke lofliederen zong, zoo vervalt immers van zelve, dat Jubal, veel Jonger zynde dan Enos, de geheele Muziek uitvond; men beſluit 'er veel eer te recht uit, dat 'er lang voor Jubals tyden Zang-muziek gebruikt wierde.

De meeſte uitleggers der heilige ſchriften zyn, benevens de kerkvaders, by naa eenpaarig van gevoelen, dat volgens Gen: 4. vs: 26. Enos het eerſt den uitterlyken Gods-dienſt inſtelde, zoo dat het volk van dien tyd, naar zyn voorſchrift, op zekere plaats vergaderde, ten einde Gode hunne offeren te brengen, en Hem opentlyk aan te roepen.

De geleerde oudheids kenners beweeren, dat de geſchiedeniſſen der aloude tyden, voor de uitvinding van letters, en noch lang daar naa, alleen bewaard bleeven door de gezangen der eerſte dichteren en

Mu-

Muziek oeffenaaren, wordende langs deezen weg, van tyd tot tyd, mondeling voort geplant, en door de naakomelingen altoos met nieuwe zangen vermeerderd.— en wat treffelyker middel was 'er toen verzinnelyk, om de waarheid te verbreiden, en deugd en order onder de menſchen beminnelyk te maaken? Men beſpeurde wel haaſt het groot voorrecht van gezongene woorden, boven geſprokene, en dus gaf het zingen gelegenheid tot het dichten; de Poëzy wierd als een gedeelte der zang kunſt, of als haare Jongere zuſter, aangemerkt; ten minſten beide deeze fraaie kunſten wierden ter zelver tyd geoeffend, verbeterd en uitgebreid: nadien de een zonder de andere niet beſtaan kon. — Want geen melody bleef zonder woorden; en geen gedicht zonder melody; Ja, zelfs het woord, het welk in de oudſte taalen eenen zang uitdrukt, betekend zoo wel de zangwys, als de zangwoorden.

De eerſte taal beſtond waarſchynelyk in bloote accenten; daarna, in eenige ledige ſyllaben, tot vervolgens, door toedoen van beide gemelde kunſten, en toen het getal der menſchen aangroeide, uit een ledige, ſamen geſtelde, en uit die weder nieuwe letter greepen en woorden, gevolgelyk altoos meer hulp middelen tot de

uitdrukking van gedachten, inzonderheid na dat men letters en een ſoort van ſchryf kunſt uitgevonden had, voortſprooten.—

De eerſte Muziekſtukken waren buiten twyfel zeer eenvoudige zangen; de eerſte gedichten liederen of oden; de eerſte Muzlek oeffenaars, teffens zangers, wys vinders en dichters.— De poëzy, verre van iets, dat naar rymen geleek, onderſcheide zich van proſa ſlechts door wat verhevener, zinryker inhoud en door beter order; hoewel men, zoo veel de armoede der eerſte taal toeliet, de liederen zekerlyk geduurig netter en welluidender zocht te maaken. Dusdanige liederen waren niet alleen het aanminnigſte tydverdryf, het welk de onſchuld ooit konde verzinnen, maar ook het voornaamſte offer, het welk men den Schepper der natuur bragt; gevolgelyk is het ten hoogſten waarſchynelyk, dat ze ook by den plechtigen Godsdienst, door Enos ingeſteld, van groot gebruik en zonderlinge nuttigheid gevonden wierden.

De oude geſchiedenis Schryvers leeren ons van de Egyptenaaren en Grieken; dat de Muziek en Poëzy, zoo dra men haare lieflykheid en groot vermoogen op 't gemoed der menſchen, eenigzins had leeren kennen, door Wysgeerige wetgever eerst

en

en voornamelyk tot plegtigheeden, die men onder haar als de Godsdienſtigſte en heiligſte aanmerkte, opentlyk beſtemd, en zelfs door deeze oeffeningen altoos verder aangekweekt wierden; ja, door deeze ſchikking, by 't volk in de hoogſte achting geraakten en bleeven. — inmiddels, het wangebruik, het welk de dertelheid 'er zekerlyk by allerhande geleegenheeden van maakte; hield de zedigſte en beſchaafſte Heidenen van het goede gebruik niet af. — Dit bleef altoos in weezen; het misbruik verkreeg de overhand eerst onder de Romeinen, en het goede, deftige gebruik eener zaak, verdient alleen tot een exempel van navolging te worden voorgeſteld en aangedrongen: De Egyptenaaren, de zedigſte en beſchaafſte, kenden geene andere Muziek, dan de zulke, die men tot den Godsdienst, en tot bevordering van goede Zeden bekwaam oordeelde en gebruikte. Het kan ook waar weezen, dat men van die aller eerſte tyden af, niet alleen tot Gods Eere, maar op het veld en elders, tot het uitdrukken van veelerhande hartstochten, gebruik maakte van de Zang- en Dicht-kunst; genoeg dat men ze insgelyks en voornamelyk tot den lof des Hoogſten aanwende, en dat ook de zoogenaamde Wereldſche liederen, tot haaren geſtadigen aanwas krachtig mede werkten.

Men vind in de Heilige Schrift, dat, omtrent het Jaar 395. naar de Schepping, ongevaar 300. jaar voor Jubal, Mahaleël gebooren wierd; welks naam, volgens de grondtaal: (als beſtaande uit wortelwoorden, die men in 't Latyn door Cantavit en Deus moet overzetten:) eenen *Lofzanger des Heeren*, of *iemand die God looft*, beteekent: waarſchynelyk, om dat hy, de Zangmuziek toen reets ſterk in gebruik zynde, door zynen vader Kenan zonderling 'er toe beſtemd was, Gods lof zingende te verbreiden, of by plechtelyke Gods-dienſtige oeffeningen heilige loſliederen te uiten. Immers, de naamen der oudvaderen waren meeſtendeels allegoriſch, Zinſpeelende op zekere ontmoetingen en oogmerken: en al volgt hier juist niet uit, dat het Muziekale, in de benaaming opgeſlooten, en ook de perſoonen zelve betreffe; zoo mag men doch vast ſtellen, dat de uitdrukking, *lofzanger des Heeren*, in de taal niet konde voorkomen, by aldien zulk lof zingen, in dien tyd noch geheel onbekend waare geweest: Figuurlyke termen in de eerſte taal, hadden buiten twyfel hunnen oorſprong van 't gebruik dier zaak, uit dewelke zy wierden afgeleid; en niet de zaak uit de ſpreekwyzen. — Zommige uitleggers merken de naamen der Aards-vaderen ſlechts aan als

ſpree-

ſpreekende of herinnerings-naamen, hun, om het geheugenis van zekere voorvallen 'er door te bewaaren, eerst door Mozes toegelegt; doch ſchoon wy hier door Kenan, als eenen voorſtander van de verder uitbreiding der gewyde Zangmuziek, mogten verliezen, zoo zal nochtans volgen, dat Mahaleël waarlyk een lofzanger des Heeren was: dewyl Moſes de gedachtenis daar van, door deeze benaaming vereeuwigen en dus den nakomelingen leeren wilde, dat die lofzingende aardsvader een onſterfelyk geheugenis verdiend. Men mag derhalven met de grootſte waarſchynelykheid beſluiten, dat de Zangkunst ten tyde van Enos en Mahaleël niet alleen uitgevonden, maar ook reets vry wat gevorderd geweest is; ja, ten tyde als Jubal, door het uitvinden en toeſtellen van Muziekaale ſpeeltuigen, het geluk des Menschdoms volmaakte, zoodanig gevorderd was, dat ze hem tot een model en de geheele ſpeelkunst tot een richtſnoer van nabootzing verſtrekken konde. —

Het kunſtige moet noodzaakelyk op iets natuurlyks ſteunen en daar uit voorſpruiten; dus volgt van zelve; dat de Vokaal muziek ouder moet zyn, dan de werktuiglyke, als welker voornaamſte practikaale regels uit de Zangmuziek worden afgeleid. — En wyl de ondervinding en de reden ons duidelyk lee-

leeren; dat en hoe de Zangmuziek haaren grondſlag heeft in de natuur van de menſchen zelve, namelyk, in de aangebooren vermoogens tot het ſpreeken, zingen en uitvinden; in de ingeſchapen neiging tot order en evenredigheid, nieuwigheeden; geſtadige veranderingen en nabootzing; ja, in de hartstochten; Zoo volgd insgelyks, dat de natuurlyke, of zonder behulp van kunstregels geoeffende Zangkunst, by naa even oud als de menſchelyke Keelen, de delikaatſte, zuiverſte, beweeglykſte, verwonderenswaardigſte Muziek-inſtrumenten, die de natuur ooit voortbragt, verre te boven gaat; en by nader onderzoek zal blyken, dat men met groote waarſchynelykheid mag vaſtſtellen, dat de eerſte bewooner des Aardryks ook de eerſte Zanger is geweest.

Het zal altoos waarſchynelyk blyven, dat Adam geſchapen is, met de vereischte vermoogens tot de uitvinding der Zangkunst; wat behoeven wy, door de ondervinding geleerd hebbende, dat alle menſchelyke kunſten uit zeer geringe beginzelen ontſproo-ten en met 'er tyd eerst verder beſchaaft zyn, ons tot de Chooren der onſterffelyke geeſten te zwenken, om de uitvinding onzer Muziek in een verhevener gedaante te vertoonen? wat behoeven Wy meer te beves-

ti-

tigen dan wy weeten? genoeg, als wy duidelyk begrypen, dat en hoe de Zangmuziek, ſchoon de eerſte mensch nooit Engel noch vogel gehoord had, reets uit de natuur heeft kunnen voortkoomen, en naar alle waarſchynelykheid, alleenlyk 'er uit voort geſprooten is: aangezien ze, als gezegt, in de natuur der menſchen zelve haare Grondſlag heeft, en dit is hier het ſtuk het welk nader bewys vereischt. —

Adam, op 't toneel des aardryks treedende, was begaaft met vermogens en krachten tot het voortbrengen van Spraak- en Zanggeluid: met oogtuigen, gehoor, vinding en ſmaak. Dus kon hy verſchillende geluiden verwekken, en over de aandoeningen, die hy daar door ontfing, oordeelen.

Al eer hy noch andere Klanken gehoord hadde, kwam hy zich vermoedelyk in galmen, die hy van blydſchap, verwondering en opgetogenheid ſloeg te uiten. — Het geluid, het welk hy aldus gewaar wierd, vermeerderde buiten twyffel t'elkens zyne verwondering. — Hy deed zynen Schepper de eerſte hulde in Lof- en Dankzegging uitdrukkende gebaarden en accenten. — De toonen, die hy naderhand voortbragt, deeden hem zekerlyk vergenoegen ſcheppen, eensdeels, in hunne welluidendheid, anderdeels, in hunne menigvuldigheid, of

zeer

zeer verſchillende graaden van hoogte en laagte, zachtheid en ſterkte, en dit vergenoegen moest hem zekerlyk aannoopen tot nader beproeving zyner Zangſtem.

Toen hy nu aanving eene taal uit te vinden, of zekere begrippen met zekere klanken te verbinden, beſpeurde hy ten eerſten fraaiheid en verſtand in 't geluid. —— De taal zelve, uit verſchillend gebrookene luchtdeelen, door toonryke veranderingen der ſtemme verwekt; ja, uit enkel zingbaare en ledige lettergreepen beſtaande, was reets een ſoort van melody. —— Hier by kwamen allerhande geneuglyke en vierige hartstochten, die alleen genoegzaam vermogend zyn, tot het zingen aan te dryven.

Wat verbaazende verſcheidenheid van klanken ontmoeten wy dagelyks immers, wy uiten onze gedachten, lydingen, gemoeds beweegingen en alles, wat wy ons kunnen voorſtellen, als door muziekaale toonen. — De natuur leert ons, by ieder bedryf, by elk verſchillend voorval, naar vereisch der byzondere omſtandigheeden, niet alleen de woorden in andere order te ſtellen, maar hun ook andere toonen te geven, die nu flaauw, dan ſterk; nu hoog, dan laag, en dan weder middelmaatig; nu hevig, wild, hol en ſchor, dan eens vermetel, dreigende, nu weder verdrietig, droevig,

vig, klaagend, weenend, en dan een lachend, ſchertzend enz: tot het gehoor koomen; zoo dat men, zonder den zin der woorden te bevatten, de hartstocht van een ſpreeker uit den toon zyner ſtem doorgaans kan afneemen. — Wat meer is: hoe ſterker onze hartstochten toeneemen des te zingender word de toon onzer ſtemme; gelyk wy dikwyls bemerken, dat iemand, die zich by hevige lydingen ſpreekende uitdrukt, by naa ten eenemaal zingt.

Wat blydſchap en verukking konde ooit vieriger weezen, dan die des eerſten Mensch, die volwasſen en met heilige ziels begeerten uit de hand zyns Scheppers komende, zich eens klaps tot een letter in- en tot een leezer van het wonder boek der natuur beſtemd vond. — Wat wonder dan, dat hy aanſtonds van de zangſtem gebruik maakte; zich in de eerſte eenzaamheid, en wel in overeen komst met zyne aandoeningen, daar mede verlustigde; geſtadig meer toon vallen uitvond, en dus binnen korten ordentelyker zingen leerde; voor al, zedert hem eene hulpe toegevoegd was: want toen ging vermoedelyk zyn muziekaal genoegen eerst recht aan. — Haar aanblik gaf hem buiten twyffel nieuwe ſtoffe tot vierige blydſchap en verwondering; gevolgelyk ook tot vreugde toonen. — En zy, zich zelve gewaar wordende,

de, Adam ziende, zyne Melodiſche galmen hoorende, en dus terſtond met meer bekoorlykheeden, dan haar Ega by zyne eerſte aankomst ontmoet had, zich overſtelpt vindende, moest zekerlyk ruim zoo hevige gemoeds beweegingen in zich verwekt gevoelen, en eindelyk, toen zy by derzelver los breeken. het zy zuchtende, het zy juichende, geluid ſloeg, insgelyks haar eigene ſtem hooren. —

Naa deeze eerſte plechtigheid, vierde Adam ongetwyffeld met hartevreugd en innigſte dankbaarheid omtrent den Almachtigen Schepper de geboorte dag zyner wederhelft; verſchillende zingbaare toonen van 't ſpraak geluid, over de betekenis van de welke zy, echtgenooten, het vermoedelyk ſchielyk met elkander eens wierden, waren de eerſte middelen tot onderlinge bekendmaking der gedachten en hartstochten. — Doch hoe minder de weetgierige Heva eenige geleegenheeden, om van haaren beminden voorzanger te profiteeren, liet voor by gaan, des te eerder ondekte zich het aanminnige onderſcheid tusſchen de vrouwe en de mans ſtemme; iets het welk hun beide ongemeen genoeglyk moest voorkoomen. — De deugden zelve konden tot het zingen aannoopen; de neiging om elkander te verlustigen, te evenaaren en te overtreffen, noch

noch meer; en de verrukte gemoedsgeſteldheeden, allermeest. - Ja, de ingeſchapen neiging tot order en even-redigheid moest hun noodzaakelyk maatzang, voortrekkelyk doen achten boven wildzang, als een uitwerkzel van de redelykheid, en de aangebooren trek tot nieuwsgierigheid deed hun geſtadig op meer aardige toonzwieren bedacht weezen. --- Hier toe waaren verder geene regels noodig, behalven die, welke de goede ſmaak, door het weezentlyk goede te laaten goed keuren en het kwaade te doen verwerpen, van zelve aan de hand geeft. - Hunne zangen konden melodisch en ordentelyk weezen, zonder dat zy het wisten, en zonder dat zy behoefden te weeten om 'er reeden van te geeven. — De natuurlyke Zangkunst deed zeker aanſtonds naar een zoort van Poëzy uitzien; des beſluit men niet onbillyk, dat de eerſte Zangers teffens de eerſte dichters waaren. — Hier was nu ten minſten kans tot Solos en tot Duetten; tot Duetten, die ſlechts octavenwyze, den zin der zangwoorden verſterken, en tot eigentlyk zoogenaamde Dialogen, alwaar de een vraagd en de ander antwoord geeft; zelfs tot een zoort van harmony, uit dubbelde tertſen en ſexten, met quinten en octaven vermengd, beſtaande. —

Adams hulpe konde hem ook in het muziekaale behulpzaam weezen; en vermits alle daar toe vereischte middelen 'er ongetwyffeld in gereedheid waaren, zoo kunnen wy niet anders vermoeden, of de Groote Schepper heeft hun, bewooneren van 't Paradys, ook dit treffelyk middel tot den lof zyner Majeſteit en tot hun eige verlustiging, van hoe langen of korten duur die vreugd ook mag geweest zyn, beſchooren en genadelyk verleend.

Het aangebooren Muziek-inſtrument en de reets verkreegen hebbelykheid in de Zangkunst, wierden hun echter niet ontnoomen, na den beklaagelyken zonden val, ja, tot verder aankweeking, konden zelfs de ongenoegelyke hartstochten, die 'er zedert dien rampzaligen tyd zich meer en meer ontdekten, tot krachtige hulpmiddelen verſtrekken. — Zongenze te vooren enkel Allegro en vivace, de nood leerde hun nu het Adagio en Lamentabile. — wilde het in de dampige luchtſtreeken, buiten Eden, op verre na zoo lieflyk niet klinken, dan zy het voor deezen gewoon waaren; genoeg, dat de Liefderyke Schepper hun het geſchenk der Zangſtemme liet behouden, tot laaffenis, tot verzachting van haaren bekommerlyken ſtaat; zy leerden nu ook by hunne jonge ſpruiten bemerken, hoe-

da-

danig de Zanglust der menſchelyke natuur ingeſchapen legt.

Een eerstgebooren kind laat aanſtonds, zekere pynlyke aandoeningen te kennen geevende, diergelyke Zingbaare toonen hooren, door welke kermende en klaagende volwasſen Lieden zich in 't gemeen pleegen te uiten; ten blyke, dat ieder verandering van klanken, uit een byzondere gemoeds beweeging ontſtaande, een duidelyk kenmerk is, van een natuurlyken Zang, door welken de natuur van den mensch zich telkens zoo eigenaardig uitdrukt, dat men de meening, zelfs zonder woorden, verſtaan kan. — Wy beſpeuren verders, dat 'er geen nader en beter middel is, om zulk een kind eene zachte rust te beſchikken, dan de gewoone vokaliſeerende toonen der minne; zoo haast die haar melodisch Trallala begint, worden de tedere, door uitterlyk geraas noch ongeroerde, oortuigen des kinds de eerſtemaal geſtreeld en gekitteld; het kind bevat die taal der hartstochten; de natuurlyke drift tot zingen word 'er zachtjes door opgewekt: daarom vergeet het, over die nieuwigheid, aan dewelke het ſmaak vind, alle andere aandoeningen, word oplettende en allengskens ſtil. — Verſtaanbare woorden zouden hier de werking der melody niet bevorderen, door dien het kind zich van Iderzelver betekenis toch niets kan voor-

ſtellen; het gevoeld eenelyk de toonen, en deezen zyn uit den aart bekwaam tot het verwekken van dusdanig een indrukzel, voor 't welk de natuur, of veel eer de ziel van het kind noch maar alleenlyk vatbaar is.

De menſchen-ſtem voegt hier beter, dan de toon van een Muziek-inſtrument, om dat de toon van een ſpeeltuig met de natuur van een kind minder overeenkomst heeft, dan de menſchelyke ſtem, zelfs onder een ſpeeltuig, voor zulke tedere gehoorbeentjes al te gevoelig, te ſcherp en te doordringend, gevolgelyk veel eer ſmertelyk en onaangenaam, dan verkwikkend weezen. Dus is ten opzichte van Inſtrument toonen waar, dat wy ze eerst uit gewoonte en wanneer de oortuigen ſterker en vaſter worden, verdraagen leeren, tot dat ze ons met 'er tyd bevallig klinken; het is ook in 't algemeen waar, dat de Zangſtemmen van Vrouwen, zelfs by gebrek van beſchaafdheid, alleen wegens de ſchelle en hooge toonen, haare ſexe eigen, ja, zonder op de woorden acht te geeven, iets beweeglyks inſluiten; daarom hooren wy, by toeneemende jaaren, liever eene Zangeresſe dan eenen Zanger.

Hier uit ſchynt men te moogen beſluiten, dat Adam door Hevas Zangſtem meer vermaak genoot, dan hy haar door de zyne kon beſchikken: men mag ook geerzins twyffelen, of Adam, ten minſten zyne zoons

en

en zoons zooneer, zullen na dikwyls aangeſtelde proeven eindelyk, uit den aard der ſtemme en zangwoorden, zekere kunſt regels hebben uitgevonden, om hunne gezangen altoos meer aanminnigheid en order by te zetten en hunne gedichten bekoorlyker te maaken.

Eindelyk, het Spraak- en Zang-geluid beſtaat uit een en de zelfde ſtoffe, ſlechts op verſchillende manieren bedwongen wordende, zoo dat ſpreeken en zingen alleen in het vormelyke of in de wyze der voorbrenging verſchillen; de menſchelyke ſtem kan alle innerlyke aandoeningen, genoegelyke, en ongenoegelyke, alle neigingen, die men ſelfs gevoelt en in andere verwekken wil, ſpreekende en zingende te kennen geeven; hoewel in het eerſte geval, gemakkelyker en ſchielyker. — maar de Zangſtem is zulk eene taal der ziele, door dewelke zy het geene ontdekt, wat ze bevalliger en raadzaamkelyker wil voorſtellen. — De Ziel van den menſch is reets by de geboorte voor de Zangmuziek vatbaar gemaakt of anders gezegt, de neiging tot de muziek is eene natuurlyke eigenſchap van de ziele, haar, door den grooten Schepper der natuur, in der beginne mede gegeven, dus zoekt men haare oorſprong ook billyk by de eerſte bewooners des aardryks, en ik twyffele geenzins, of men vind hem hier ontdekt en klaarlyk aangeweezen.

3

De werking en de nuttigheid der Muziek in het gemeen,

By de aandoening van toonen ontvangen onze zenuwen eene zekere trillende beweeging, die aan de dierlyke geesten ingedrukt en voortgeplant word; langzamer beweeging, naar dat de toonen laager en zwakker, doch sneller beweeging, naar dat ze hooger en sterker zyn, — Hoe levendiger, onderscheidentlyker, sneller en meermaalen herhaalde beweeging 'er nu by zekere toonen in de zenuwen en dierlyke geesten geschied, des te levendiger en klaarder is de bevatting, die 'er in ons word verwekt. — Spant men eene snaar slapper daar word een laager, spant men ze sterker, een hooger toon gehooren; ja, een zelfde toon luid ons eeveneens, en zommige intervallen worden doorgaans welluidende en andere in tegendeel wanluidende bevonden. — In alle deeze voorvallen legt de reeden van de verwekte veranderingen, in de eigenschappen der toonen, gevolgelyk zynze *werkende oorzaaken.*

Ten anderen, Toonen kunnen al zoo wel als woorden tekens van onze gedachten zyn; niet voor zoo verre ze geluiden zyn,

zyn, of uit luchtdeelen beſtaan, maar om dat zekere toonen ook zekere begrippen in ons kunnen verwekken, en deeze weer herleven ter gelegenheid dat wy zulke toonen hooren. De verſtandige begrippen zelve, leggen niet in de toonen noch in woorden, maar in ons: echter, zekere toonen en woorden, kunnen een zeker zin influiten, door welken, als door een middel band, menſchelyke geeſten zich aan elkander ontdekken, zoo dat een toehoorder, de betekens kundig of eenig nadenken gebruikende, door behulp dier tekenen juiſt zodanige begrippen kan verkrygen, als men door hun toedoen in hem poogt te verwekken. — Ten deezen opzichte zyn de toonen *gelegenheid geevende oorzaaken*, en de uitwerkzelen kunnen grootelyks verſchillen naar maate der verſchillende omſtandigheeden, in dewelke een muzikaal toehoorder zich eertyds heeft bevonden of tegenwoordig bevind, en naar maate dat zyne verbeelding levendiger werkt, en hy meer of minder oplettentheid en nadenken gebruikt. ----

De ondervinding leert, dat men allerhande hoor en zichtbaare beweegingen, by voorbeeld ryzen, daalen, trillen, loopen, ruſten, ſtaan, vallen, zwerven en ontelbaare andere dingen, ieder op oncin-

dig verſchillende wyze, door maat-gezang eigenaardig afſchetzen en opmerkenden, welker vlugge inbeelding de begrippen dier zaaken weer doet herleven, zelfs zonder behulp van zangwoorden, bevattelyk maaken kan.

De luidruchtige natuur heeft ons tot uitdrukking van ieder hartſtocht byzondere klanken aangeweezen; want wat is het gekerm der kinderen anders, als een klaglied, door ongenoegelyke aandoeningen verwekt? wat is lachen en juichen, als een zoort van blyzangen? ſmeeken, vleyen, kyven, ſpotten, dreigen enz: komt alles op verſchillende wyze tot het gehoor, gelyk het door zekere veranderingen van ſtemmen geſchied, *vide Godtſched, critiſche dichtkunſt paſ:* 63. --- Zelfs in geluid geevende Dieren ontmoeten wy tekens van zekere hartſtochten, by voorbeeld, een Haan ſlaat telkens een ander zoort van geluid, wanneer hy het dageraad aankondigt, verandering van weêr voorſpeld, of eene Hen lokt en van haar afſcheid, ſchoon wy den zin van iemands woorden niet verſtaan, de gemoeds geſtalte der menſchen kan ons gemeenlyk door het geluid kennelyk worden, om dat ieder hartſtocht als haare eigene taal ſpreekt.

Maat gezang kan de taal van eene harts-

tocht

tocht ſpreeken, by aldien het, door het vuur der verbeelding geteelt, als in ſprankelen van zulk eene hartſtocht beſtaat —

Dusdanige aan-een-geſchakelde toonen, door de natuur zelve ingegeven, en naar vereiſch aangeduid en uitgevoerd, kunnen alzoo weinig nalaaten hunne kracht te verſpreiden op hen, die 'er naar geſteld zyn, om dezelve te kunnen aanneemen, als diergelyke voortbrengzels van dichteren, redenaaren en kunſtſchilders; een woord, een trek, een muziekaal interval, een paſſage, ontſteekt zomtyds zekere beoogde hartſtocht, wanneer men het geene, dat men in anderen wil verwekken, zelfs levendig gevoelt; men moet de kiok van den geeſt eens anderen nadrukkelyk treffen, en verborgen neigingen des harten door ſtoffelyke middelen naar 't leven uitdrukken, aangezien alles wat van harten gaat, in dat van anderen lichtelyk weer ingang vind. — Wat wonder dan, dat maatgezang, het welk eene ſpreekende ſchildery verbeeld, vatbaare toehoorderen ontvonkt, de gemoederen vermeeſterd, en na menigvuldige overdenkingen, eindelyk tot eene vierige begeerte en ſtandvastige liefde der voorgeſtelde zaaken zelve overhaald.

Men noemt de muziek te recht klinken-

de welſpreekendheid, eene zinryke geeſtige taal, met een woord, Toonſpraak. —

Men ontmoet 'er niet alleen muziekaale letters en lettergreepen die zich op oneindig verſchillende wyze laaten ſamenvoegen, maar ook aan-een-geſchakelde toonen, die in zekere zinſcheidingen en perioden, 't zy overluid of zacht geleezen, iets bepaalds kunnen uitdrukken.

De toonſpraak kan, in verſchillende graaden, blydſchap en droefheid verwekken, de blydſchap gaat gepaard met uitſpreiding, de droefheid met ſamentrekking der dierlyke geeſten, en daar word zeker graad van blydſchap of droefheid geboren; wanneer en naar maate dezelve uitgeſpreid of zamen getrokken worden.

Daar hooge en ſterke toonen, in ſchielyke beweeging en in ſprongen voortkoomende klaarder begrippen verwekken, zoo worden laage en zwakke toonen in langzaame beweeging en in naauwe trapswyze gaande intervallen voortgebragt, weegens ſlaauwer werking op de dierlyke geeſten, langzaamer en met minder klaarheid op de gewaarwording, veroorzaakende dus deeze in 't gemeen droefheid en de andere blydſchap, Ja, dit is de reden, waarom zekere muziekſtukken langzaam en andere in teegendeel ſchielyk moeten gaan, ſchoon

ieder

ieder zoo verre niet ziet, maar ſlechts denkt, het is een adagio, een allegro enz: ---

De grond-toonen over de groote derde, worden tot vrolyke en hevige, gelyk die over de kleene derde, tot droevige en tedere gemoeds beweegingen, in 't gemeen iets bekwaamer gevonden; hoe gering het verſchil tuſſchen de redematen 4 — 5. en 5 — 6. ook zy; de groote terts ſpreid de dierlyke geeſten, uit hoofde van meerder trillingen in eenen zelfden tyd verwekt, meer uit, en veroorzaakt, wegens meerder gelyke invallingen; levendiger en klaarder, maar de kleene terts, uit tegen geſtelde reden, flaauwer indrukzelen. —

Deeze verſcheidenheid word grooter, wanneer men de groote en de kleene terts achter elkander of daadelyk hoort, of wanneer men zich leevendig verbeeld, hoe *naar* de kleene, maar hoe *levendig* de groote terts luid.

Men kan door middel van toonſpraak alle verzinnelyke zoorten van hartſtochten, in allerhande vereiſchte graden, verwekken, onderhouden, verſterken, verzwakken en dempen; verwekken, voor zoo verre het maat gezang de taal van zulk een hartſtocht ſpreekt, onderhouden door gelykzoortige, verſterken door levendiger,

en

en verzwakken door flaauwer afbeeldzelen, zynde in dit laafte geval de grondtoonen over de kleene d.rde en langzamer beweegingen als grave, largo, adagio, zeer gevoeglyk. — men kan ze dempen door tegen overſtaande hartſtochten, verdryvende droefheid door blydſchap; haat door liefde; vreeze door hoop, nyd door mede lyden; en dus ook omgekeerd in tegendeel; aangezien alle gemoeds bewegingen uit zekere graden van blydſchap en droefheid beſtaan, en men onmoogelyk twee tegen geſtelde hartſtochten ter zelver tyd kan hebben. —

En wie zich klaar kan voorſtellen, hoe een Dichter, een Redenaar en een kunſtſchilder tot dit alles bekwaam is; en dan eenigzins de middelen en wyzen kent, welke de natuur ons hier tot dien einde aan de hand geeft, die zal gemakkelyk kunnen begrypen, hoe een muziek-oeffenaar dit vermag, en eens lachen met de ſchoolvoſſen, die zelfs in deezen de wiskunſt voor een treffelyk hulp-middel aanpryzen, als of men de toonen, tot bereiking van zeker oogmerk gevoeglykſt, telkens door de Algebra uit cyfferen moeſt en ontdekken kon. —

De muzieknale taal berust niet, gelyk anderen, op menſchelyke willekeur, maar

op

op onveranderlyke natuur-wetten; want het denkbeeld van droefheid had immers alzoo wel door het woord blydſchap kunnen verwekt worden, by aldien het gebruik die woorden zoodanig had ingevoerd, en als wy met het begrip van droefheid het woord blydſchap hadden leeren verbinden, doch daar teegen ſtaat in de muziek vaſt, dat toonen die het kenmerk dragen van lachen, huppelen en juichen, op zich zelve nooit geen ander denkbeeld behalven dat van blydſchap kunnen verwekken.

Niet alleen de vokaal, maar zelfs de Inſtrumentaal muziek, kan en zal toonſpraak verbeelden; kan men, wanneer lieden in een onbekende taal, by voorbeeld, kyven, aanſtonds bemerken, dat het kyven is, maar geen vlyen, wat wonder dan, dat men de taal van zekere hartstochten ook tot ſpeeltuigen overbrengen en bemerken kan, van wat harſttochten zy het kenmerk dragen.

De Inſtrumentaal muziek kan tot Dapperheid aanmoedigen; dit wiſt men reeds ten tyde van *Mozes* toen men ze by den oorlog invoerde; de verſcheidenheid der krygs Inſtrumenten heeft mede haaren grond in de meerder of minder aandoeningen, welke de krygslieden behoefden.

De

De dierlyke geeſten worden hier uitgeſpreid, eensdeels door de hevig bewoogen trillende lucht-deelen, uit welke het geluid beſtaat, en anderdeels door de moedige trant der toonen zelve; dus word het bloed verhit en by deeze gelegenheid doed de verbeelding in die geene, die 'er na geſteld zyn, zoodanige denkbeelden herleven en opmaaken, volgens welke men de aanſtaande zwaarigheeden voor dwergen, en zich voor een reus aamerkt.

Schoon de muziek aan vreesagtigen de dapperheid niet kan geeven, zoo helpt ze doch den ſchrik verbannen, en in helden de yver ontſteeken, gelyk *David* en millioenen ſoldaten kunnen beveſtigen.

De Inſtrumentaal-muziek kan opletten-de, volgens den regel der verbeelding, allerhande eertyds gevoelde hartſtochten in haare volle kracht weer doen herleven. De muziek, zeid een volgeeſtig naamloos ſchryver, *Dans les Discours ſur l' harmonie. paris* 1737, trekt den Goddeloozen tot den Tempel zyn oor, by andere leeringen geſlooten, opent zich voor de doordringende toonen; nu treffen eens enkeld donderende ſamenſtemmingen, welke de lucht trillende ſcheuren en zulk een onheilig menſch, met vreeze en ontſteltenis bevangen. De ſtrenge harmony brengt

brengt hem in gedachten de levendigen, fchrikkelyken en onvermydelyken God, die met een vlammende hand op de vleugelen eenes onweërs galmende afdaalt, doodelyke blixemen fchiet, en door den worg-engel op de hielen gevolgd word.

De dreigende toonen verbeelden dien goddeloozen, de gevreesde nadering zynes richters; het geraas der vuurige wagenen; den ftort-val der fmeulende pikftroomen; de afgryzelykheid des bangen afgronds, en het onherroepelyk vonnis zyner verdoeming. — Dan koomt in tegendeel een zachte verkwikkende harmony hem van de fiddering weer te ontheffen, en een herlevend vertrouwen te verwekken; hem word, als in een bloemen wolk, de vader aller goedheid verbeeld, gereed tot vergiffenis, indien hy zondaar flechts van harten zucht, en met aflche op het hoofd, door boet-traanen het vuur der anders eewig duurende wraak tracht te bluffchen-wie ooit treffelyke kerk muziek met oplettendheid heeft by gewoond, die zal de moogelykheid van dit gezegde geenzins in twyffel trekken. —

De regel van verbeelding veroorzaakt, dat een zelfde muziek ftuk zomtyds verfchillende, ja tegen geftelde hartftochten verwekt. — want een ftuk daar geen aardig-

digheid aan is, maar het welk eertyds in zekere vrolyke omſtandigheden genoegelyk wierd gemaakt, kan door de herlevende indrukzels van eertyds genooten vermaakelykheden, naderhand noch als verrukkende voorkoomen. — een aria, die men naauwlyks konde veelen, toen een muziekant of een ander pauver cavalier 'er mede voor den dag kwam, luid menig een overſieflyk, zedert hy het zelve van zyne zielvoogdesſe hoorde, om dat het nu telkens haare behoudlykheden weer levendig re binnen brengt; en een ſtukje, het welk men eertyds pasſabel noemde, toen de naam van de komponiſt onbekent was, heet nu magnifiek, naar dat men verzeekert, of ſlechts in de verbeelding is, dat deeze of geene hoog geachte vorstelyke perſoon daar van de opſteller zy. —

Hier uit is klaarlyk afteneemen, waarom het wel komponeeren, zingen en ſpeelen altoos niet voldoe; waarom een komponiſt, al zoo weinig als een predikant en hoog leeraar, nooit volſtrekt kan bepaalen, wat werking zyne opſtellen in alle toehoorde en zullen veroorzaaken: want kan men de afzwerving van de gedachten der toehoorderen niet beletten en koomt de verbeelding zich 'er in mengen, alle denkbeelden, die iemand reets heeft, en die

'er

er onder het hooren van een muziekſtuk in hem weer herleven, maatigen zich ieder eene ſtem aan in 't vonnis van goed of afkeuring.

Saul hoorde David, toen hy hem zeer beminde met vermaak, en ſchepte door zyne Muziek eene ver-ademing. 1. Sam: 16. Vs: 21.--23. maar toen hy deezen deugdzaamen ſpeelman als zyn troons opvolger aanmerkte, was 'er alles by elkander wat de denkbeelden in de uitterſte verwarring konde brengen, en dus wierd hy, door de werking eenes boozen geeſt raazend, vide 1. Sam: 18. Vs: 10. 22.---boven dien, met hoe fyner muziekaale ſmaak een krank hoofdige is begaaft, des te eerder kan men hem door muziekaale uitwerpzelen en gedrochten, die men gemeenlyk dollemans, zoldaten en dronke boeren muziek noemt, baloorig, ja, als dol maaken, te meer wanner zulk desperaat gekrioel heviger en onverwachter voortkoomd en lange duurt.

De Inſtrumentaal muziek kan tot een artſeny des gemoeds verſtrekken, voor zoo verre zy nadeelige hartſtochten dempen, en dus het gemoed van kwade begeerlykheeden bevryden helpt; zulks geſchied, wanneer de bekoorelyke harmony, volgens den regel der verbeelding zoodanige denk-

beelden verwekt, die tot ernſtige heilzaame overweegingen en tot buiging van ſchadelyke wils-neigingen gelegenheid geven, gelyk zommige galachtige of oploopende de prysſelyke gewoonte hebben, zich by 't gevoelen van onſtuimige driften, zoo lang in eenen ſpiegel te beſchouwen, tot de lineamenten met zulke laage en ſchadelyke hartſtochten verzeld gaande, weer vetrokken zyn; even eens kan men nagaan, dat deftig maat gezang aan opmerkenden noch meer gelegenheid kan geven tot overdenkingen, door welker toedoen de woedende golven der gemoeds driften ingetoomt en geſtuit worden, wanneer 'er na den geleeden ſtorm, des te aangenamer kamte moet ontſtaan. — op deeze wyze diende het ſnaarenſpel ook den vertoorenden Propheet Eliza, en dit weegne, men van hinderpaalen is zeker eene natuurlyke werking der muziek, als zynde in de kracht der toonen, en in de gelukkige geſteldheid van zinryke toehoorderen gegrond.

Het oogmerk om door maat gezang het gemoed te beweegen, laat zich door zangmuziek des te gewisſer, en op eene gemakkelyker wyze bereiken, de ſpeel-tuigen zyn hunne geboorte verſchuldigd aan de

zang-

zangſtemmen, en de ſpeel kunſt moet haare voornaamſte regulen uit de zangkunſt afleiden. Muziek van een zangſtem, door hoe veel ſpeeltuigen ook ondersteund, noemt men, naar het edelſte gedeelte, zangmuziek, en 't werk der Inſtrumenten word hier ſlechts als de trein, verzelling of accompagnement aangemerkt. --- voorts wil men door redeneering eene hartſtocht verwekken, men moet zekere zaak kort achter een, zonder veel tyd tot nadenken overig te laaten; als goed voorſtellen; eene hartſtocht dempen, men dient een van de beide ſtellingen, die iemand verwardelyk in 't hoofd heeft, en zonder welke de hartſtocht niet had kunnen ontſtaan, namelyk, die zaak is dus of zoo, en wat dus of zoo is, is goed of kwaad, aan te taſten en om verre te werpen, als wanneer de hartſtocht zich ten eerſten zal leggen. wyl zulks alzoo wel in rym als in onrym kan geſchieden, ſchoon de eigentlyke Muziekaale Poëzy een byzondere ſchikking vereiſcht, zoo kan den inhoud van zinryke zangwoorden, iets bepaalds voordragende aan 't verſtand, door desſelfs toedoen den wil tot vierige begeerte der voorgeſtelde zaak neigen; dus word de geheele muziek als bezielt, en hier uit volgt reets genoeg.

zaam dat de zangmuziek op verre naa het voornaamſte gedeelte is, en te recht met den prys gaat ſtryken. —— De ſpeelmannen door zommigen eertyds tot verkwikking en verbeetering des gemoeds vereischt, deden zekerlyk iets, waar toe geen zoogenaamd Geeſtelyk ſpeelman, of eenig ander perſoon, bekwaam wierde geacht, doch misſchien heeft men toen juiſt geene deftige zangers hy der hand gehad, die anders het werk alzoo wel, en beter hadden kunnen klaaren. —— ten anderen, ſchoon de ſpeelmuziek tot de uitbeelding van allerhande beweegingen vry wel bekwaam is, wil men echter jaar getyden en geheele geſchiedenisſen klinkende afſchetzen, men moet of eenigzins tot de methode der eerſte ſchilderen te rug keeren, die 'er telkens plagten by te voegen, *dit ſchal een boom weezen*, *dit een vogel*, *een huis*, *enz* of zangwoorden tot verklaaring hebben. —— boven dien is het in 't algemeen onwederſpreekelyk, dat wyslyk vereende vokaal en Inſtrumentaal muziek ongelyk meer op het gemoed vermag, dan deeze laaſte alleen, vermits in 't eerſte geval de verbeelding niet alleen door meerder fraaiheid bekoord, maar ook de eigentlyke zin klaarder uitgedrukt word. — intusſchen om een dui-

duidelyk begrip te maaken van de voornoemde uitwerkzelen der muziek, men diend niet alleen het maat gezang, maar alles wat eeniger wyze op het gemoed kan werken in aanmerking te neemen, by voorbeeld, in de hiſtorie van Clytemneſtra en Demodocus, komt het niet eens aan op den grondtoon, Dorius, maar op den ſtyl en de uitvoeringen op de Achtbaare Perſoon des Goeverneurs, en inzonderheid, op de deftigheid der zangwoorden, en de overdenkingen van der zelver zin, gelyk het immers krachtig verſchilt, wat zoort van zang-woorden men gebruikt, en hoe men hunnen inhoud behartigt. ——

De Muziek kan na voleinden arbeid tot herſtelling van gemoeds en lichaams krachten verſtrekken; wie 'er vermaak in weet te ſcheppen, en als dan. wanneer hy, na langduurige overdenkingen en werkzaamheid der lichaamelyke leeden, verlies van geeſten bemerkt, muziek naar zynen ſmaak hoord, die zal doorgaans mits de gedachten van de gewoone bezigheeden aftrekkende, en op het geene dat 'er in hem voorvalt naauwkeurig acht geevende, eene wonder aangenaame ververſching en herſtelling van krachten beſpeuren, hoedanige aan lediggangers, die 'er eeniglyk

den koſtelyken tyd mede zoeken te verdryven, nooit mag gebeuren, gelyk al te dikwyls gebruikte genees middelen op den duur hunne kracht verliezen. — De trillende lucht deelen verſchaffen hier, aan de zamen getrokken zenuwen opening, zoo dat de dierlyke geeſten verzameld, verdunt, vermeerderd en uitgeſpreid worden, en iets dat op zich zelve het verſtand en het hart kan raaken, word met dubbele genoegen geſmaakt, wanneer men de zoetigheid der rust met het geleden ongemak vergelykt en verzekerd is, eene uitſpanning te hebben verdiend, althans de muziek verkwikt op deeze wyze Keiſeren, Koningen en vorſten, ſtudeerende perſoonen, door nadenken afgeſlooft, en alle die den last der arbeid Getrouwelyk hebben gedragen —

De Muziek kan op allerhande wyze den menſchelyken geeſt verluſtigen, als

1 voor zo verre men de *levende indrukzelen* der toonen, mits geenzins tot nadeel onzer lichaamlyke geſteldheid vallende, aanminnig vind, en boven flaauwe, voortrekkelyk acht; in deezen beantwoord men zekerlyk aan 't oogmerk, met

met opzicht van het welk onze gehoortuigen zoo wonderbaar zyn geſteld, aangezien levendiger indrukzelen klaarder begrippen verwekken, en deeze grooter volmaaktheid der ziel te kennen geven; ja, deeze zoort van verluſtiging, of beſchouwing van volmaaktheid kan des te levendiger weezen, als onze ooren door de toonſtraalen gemeenlyk ſterker, dan de oogen door de lichtſtraalen, worden aangedaan.

2 voor zoo verre 'er door het nabootzen van allerhande hoor en zichtbaare beweegingen, in de muziek als eene kleene wereld afgeſchets worden, dingen die in der daad zeer bekoorlyk zyn by aldien men 'er geen apenſpel uit maakt, maar zich matig en te rechter tyd 'er van bediend.

3. wanneer de toon mengelingen ganſch ongewoone vallen, holbollige ſpeelwyzen, ſprongen die aanminnig verraſſen, en over welker nette en ſchielyke uitvoering men als verbaaſt ſtaat, opdiſſen. — ook hier moeten de goede ſmaak en de reden ons de behoorlyke paalen

sanwyzen, wyl onze handen en vingeren alzoo weinig tot kattelprongen of muziekaale Goochelary, als onze voeten tot het koorde dansſen, zyn geſchapen.

4. wanneer de Muziek, gelyk in fraaie concerten doorgaans, allerhande g'evenreedigde verſcheidenheid tot de gewaarwording overbrengende, als in eene print van moogelyke en oneindelyke veranderingen der wereldſche zaaken aan 't verſtand voorſteld.

5. voor zoo verre men de Muziek als een geoorlofd tyd verdryf gebruikt, eenige ledige uurtjes 'er genoegelyk mede ſlyt en 'er een zonderling vermaak inſchept, dat men zelfs eene parthy kan mede maaken. — Men verkieſt in dit geval de werkzaamheid boven de ledig gang; eene oeffening, die ten opzicht van ſnaar en ſlachtingen, voor de gezontheid dienstig weezen, en niet alleen door de beweeging des lichaams, maar ook door die, in de omringende lucht deelen veroorzaakt, en door het genoegen het welk de ziel door de muziek geniet het lichaam dikwils van kwade humeuren ontlaſten kan; eene uitſpanning, die haar zelve genoeg is, of na welker

ker eindiging men geene verdere uitſpanning behoeft, gelyk by voorbeeld dan gebeurd, wanneer men zich verſcheiden uuren by een ſchakbord heeft afgeſloofd; eene uitſpanning die veele ongeregeltheeden kan verhoeden, zoo dat het te wenſchen waare, dat menig een 'er meer trek toe vond, kort eene vermaakelykheid, die in alle ſaisoenen, in voorſpoed en tegenſpoed, in vrede en oorlog, op allerhande plaatzen kan ſtand grypen, die perſoonen van allerhande rang, Jaare en Sexe betaamelyk is; ja, een delicaat plaiſir, het welk niet lichaamlyk kan heeten. —

De Muziek kan in allerhande gevallen tot ſtichting en verkwikking des gemoeds dienen: verſtandige Godgeleerden bekennen eenpaarig, dat een deftig gezang de hartſtochten bedaaren, goede gemoeds bewegingen dieper in het hart drukken, de aandacht levendig houden, en afzwervingen verhinderen helpt; hangende dus hun zegel aan de woorden van Auguſtinus, " dat onze gemoederen ſterker en vieriger „ tot Godsdienſtigheid worden ontſtooken, „ wanneer heilige ſpreuken worden ge„ zongen, dan wanneerze niet gezongen

den. — Dit is het geene dat de ouden „ noemden, " De dankzeggingen tot God „ te ondersteunen de gebeden verhoorlyker te helpen maaken; ja, het geene, „ waar op Lutherus zinspeelt, door te „ zeggen, " wie van harte zingt, die bid „ dubbeld. — Leggen 'er in de heilige „ Psalmen, volgens de uitdrukking van „ Augustinus, " veilige hulpmiddelen tegen alle gemoeds krankheeden opgeflooten, het maat gezang kan deeze „ dierbaare middelen op allerhande wyze nadrukkelyk helpen toepassen; als geneezende, volgens de woorden van Plato, niet de ziel door het lichaam maar het lichaam door de ziel. — zeker, menig deugdzaam Nederlander zouden de traanen in de oogen staan. indien hy eens hoorde en zag, hoe stichtelyk de handwerks en landlieden elders, zich door gestadig zingen van geestelyk liederen den last van den arbeid weeten te verzoeten.

4.

De waarde der Muziek.

De Muziek is eene vryekunſt; ze kan niet alleen tot verluſtiging, maar ook tot bevryding van kwaade begeerlykheeden, ja, tot ſtichting des gemoeds mede werken; dus is ze eene vryekunſt, al was zy 'er zelfs eertyds in 't geheel niet onder begreepen geweeſt. — billyk hebben wy dan ook het groot voorregt onzer tyden te erkennen, dat ieder vryelyk mag leeren en oeffenen het geene waar toe zyne genegenheid en gelegenheid ſtrekt; en billyk ſtaat het ieder vry, van alle kunſtregelen *op* eene beſcheiden manier reden te eisſchen, ten einde alles, wat naar dwang en ſlaverny gelykt, meer worde uitgeroeid.

De Muzieh is eene oneindige kunſt; dit kan men niet alleen uit het geene, dat reets is by gebragt, gemakkelyk afneemen, maar zelfs de dagelykſche ondervinding beveſtigt het hoe langer hoe meer. — Midden onder zulke verbaazende verſcheidenheid kan echter het muziekaal gehoor niet verdwaalen, om dat men de gedachten altoos bepaald houd by intervallen. —

De Muziek is een ſpiegel van order, ieder conſoneerend interval ſluit bevatteIyke order in; in ieder zangmaat van een zelfde muziek ſtuk, nit tegenſtaande het ver-

verſchil van lange en korte toonen, moet juiſt even veel tyd verloopen; ja, ieder ſtuk hoe kleen het ook zy, verplichr den komponiſt, op het einde te denken, namelyk op den grondtoon, naar welke hy eindelyk weer heen moet. — is het dus geſtelt met een ſimpel Menuet hoe veel te meer met het geheele menſchelyk leven! Deeze luidruchtige ſpiegel, is het, dien men overlange tot het helven bedaaren van verwoede driften by uitneemendheid dienstig heeft bevonden; gelyk er dan nooit in eenige andere taal zulk eene ordentelyke leezing word vereischt, en 'er geen kunſt te verzinnen is, die de order met zulk een nadruk tot de bevatting brengt; wie order bemint, en het genoegen der harmony ooit recht levendig heeft geſmaakt, die kan niet anders beſluiten, of de muziek is 'er toe beſtemt, om ons geſtadig, op eene ſtreelende wyze, order voor te houden, in te prenten en tot der zelver liefde meer en meer te ontvonken. — Men zoude zich derhalven geenzins behoeven te verwonderen by aldien de Muziek oeffenaars de ordentelykſte, zachtmoedigſte en lieftalligſte, deugd en vreedzaamſte lieden der wereld waaren. —

De Muziek is een ken teeken eener bloeiende, en welgepoliceerde Republiek; aangemerkt zynde als eene vrye kunſt en een

ſpie-

ſpiegel van order; boven dien waare het nootzaakelykſte altoos ook het edelſte, men zoude yzer boven goud, ſtraatſteenen boven diamanten en bezemſtokken boven ſcepters moeten waardeeren: genoeg, deeze kunſt behoord onder de bronaderen, die middelyker wyze zonderlinge voordeelen aan de ſamenleving kan beſchikken.

Uit de natuurlyke muziekaale harmony, blykt reets onweerſpreekelyk, Dat een alwyze, almagtige maaker de ſchepper onzes weezens zy. — wie anders had ons met zulke wonderbaare vermoogens kunnen begiftigen, dat een zelfde toon, en een zelfde interval, ons even eens luid; dat wy aanſtonds bemerken, of de intervallen volmaaktheid influiten dan niet: en dat wy juiſt tegen de min onvolmaakte intervallen alzo wel een afkeer gevoelen als tegen de onvolmaakte, en dat wy vermaak ſcheppen in de volmaakte! tot deeze dierbaare zekerheid geraaken wy door middel der Natuur-geeſt en wiskunde. —

De Muziek is een Goddelyk geſchenk; uit het geene hier tot dus verre is by gebragt, kan ieder opmerkende klaar afneemen, dat en hoe de muziek de hartſtochten breidelen, wrange driften uitblusſchen en intoomen, het zaad van twiſt en toorn uitroeyen, de luſten matigen, het gemoed zuiveren, bedaaren en in order ſtellen, den

menſch

menſch vrymoediger, goedaardiger: vrolyker, gezelliger en beminnelyker maaken, de ſmart verlichten, verzachten, en de genoeglykheeden des menſchelyken levens vermeerderen, en gevolgelyk onze volmaaktheid op allerhande wyze bevorderen en nuttig weezen kan. — Daar wy nu alle nuttigheeden, uit geſchapen dingen voortſpruitende, als eindens des grooten Scheppers moeten achten, zoo kan men de muziek met reden niet anders aanmerken dan voor een gift van den geever alles goeds, die uit medelyden voor de booze, twiſt zieke en onſtuimige wereld, haar ook aldus eene heilzaame kalmte heeft aangebooden. —

Dit word beveſtigt door eene ontelbaare menigte getuigenisſen van wyze, geleerde en vermaarde mannen, van dewelke ik nu maar ſlechts eenige weinige zal aantrekken. — *Socrates de benef*: *Lib*: 4. *cap*: 6. — belyd, dat de geheele muziek kunſt van God haaren oorſprong heeft, want hy zegt hier:

Ille Deus eſt . . . qui non calamo tantum cantare et agreſte atque inconditum carmen ad aliquam tantum oblectationem modulari docuit, ſed tot artes tot vocum varietates, tot ſonos, alios ſpiritu nostro, alios externo cantu edituros commentus eſt.

Auguſtinus beſchryft de muziek; als een wee-

weetenſchap om lieflyk maat gezang voor te brengen, tot het errinneren eener groote zaak, namelyk het lof des Heeren, uit Goddelyke mildadigheid aan redelyke ſchepzelen verleend. —

Scientiam bene modulandi, ad admonitionem *magnae* rei, etiam mortalibus rationales habentibus animas Dei largitate concesſam. conf: lib: 9. cap: 6. —.

De Bisſchop Nazianzenus verklaart alle overige kunſten voor ſtomme predikers der heerlykheid Gods, terwyl de muziek alleen Gods woorden en daaden luidruchtig verbreid.

Cæterae artes tantum mutæ præcones ſunt magnificentiæ Dei ſola vero Muſica cantu et voce tum dicta tum facta Dei celebrat.

De muziek is ons, volgens zeker platoniſch wysgeer, door God vergunt, om het lichaam te beteugelen.

Concesſa eſt muſica nobis a Deo ad domandum corpus, temperandum animum, et Deum laudandum. Mars: Ficinus. lib: 1. Epiſt;

Lutherus, een groot kenner zynes tyds, houd de Muziek een eigene lofreden en „ noemt ze, een heerlyk Goddelyk ge„ ſchenk; iets dat naaſt de God-geleerd„ heid den rang en de hoogſte eere ver„ diend, een middel tot demping van twiſt-

zucht

„ zucht onkuisheid, hovaardy, en ande-
„ re kwade neigingen; een edele, treffelyke
„ kunst, nooit na waarde te beschryven,
„ en die men ieder, inzonderhyd de jeugt,
„ niet krachtig genoeg kan aanpryzen. vide
„ Encom: Mus: tom: 8 attenb: —

men kan derhalven met Derham, in zyne Astro — Theology, besluiten.

„ dat de Schepper zich 'er aan heeft
„ laaten gelegen zyn, en dat zyne eeuwige
„ wysheid heeft nodig gevonden, de ster-
„ velingen zodanig een middel te schen-
„ ken, door het welk een droefgeestige
„ verheugd, het gemoed opgewekt, het
„ menschelyk geslacht verkwikt, en Hy
„ zelfs g'eerd konde worden.

De mensch heeft een treffelyk leermeester gehad, wien hy allen eerbiedigen dank verschuldigt is. — Zeid nu iemand, de muziek wierd eertyds meer geacht, dan hedendaags, men mogt 'er wel by voegen, wy moeten zylks met schaamte bekennen; de ondankbaarheid maakt ons ongevoelig, zelfs midden in 't genot der volmaaktheid: echter onze verplichting aan den Geeverdes geschenks is te grooter, naar maate dat de kunst tot een hooger top van volmaaktheid is gereezen. — krachtige beweegreeden waarlyk, om de harmony zoodanig aantewenden, als 't verheven oogmerk van de eeuwige oorzaak aller harmony zulks vereischt. —

5.

Het Oogmerk der Muziek.

Men onderſcheid niet ten onrecht tuſſchen den menſchelyken geest door Muziek te *verlustigen*, en hem 'er door te *beweegen*, of gelyk men zegt het hart te raaken.

Divertir l'eſprit, oú amúſer l'oreille, & toúcher oú émoúvoir le Coeúr. Crouſaz. traité dú beaú, pag. 301. ed. 1715.

Het eerſte levert ſtoffe tot nadenken aan 't verſtand, doch het tweede gaat verder, en tracht zelfs den wil te buigen, of tot zekere begeerte over te haalen; In het eerſte geval voldoet het een muziekaalen redenaar en leezer, dat men hem met vermaak, ten hoogſten met verwondering hoort, maar in het tweede, eiſcht hy boven dien, dat men doe, laate, beminne, verwerpe, vreeze, hoope, zoeke en goedkeure wat hem behaagt. — immers, alzoo de Muziek niet tot enkel vermaak der ooren kan beſtemd weezen, maar zyne werking geſtadig tot de Ziel overbrengt, zoo komt het hier in het ge-

meen aan op gemoeds beweegingen. — Deeze term betekent zoo wel neigingen, als hartstochten, die na dat de begeertens, door meerder ontvangen verſterking, vieriger zyn geworden, er uit voortſpruiten; de eerſte gaan in order altoos voor, zoo dat alle hartstochten gemoeds beweegingen, maar alle gemoeds beweegingen geen hartstochten zyn, en verlustiging des geests van beweeging des gemoeds, even eens als neigingen van hartstochten ſlechts in trappen verſcheelt. — het maat gezang levert de ſtoffe aan het verſtand, ten einde of zekere neiging of zekere hartstocht te verwekken, ſchoon zulk oogmerk, wegens de verſchillende geſteldheid der toehoorders, zomtyds in het geheel niet, en gemeenlyk ſlechts ten deele word bereikt, zoo dat de Komponisten Muziekaale redenaars en Leezers zich dikwils met het verwekken van neigingen, in plaats van hartstochten moeten vergenoegen. —

De Muziek komt hier in aanmerking, voor zoo verre ze tot verwekking van blydſchap en droefheid kan dienen; het is bekend, dat de droefheid zomwylen een treffelyk middel tot het genot van waare, beſtendige blydſchap, Ja, dat de harts-

hartstocht, die wy gemeen liefde noemen, aan dewelke de meeste Komponisten zich als dood werken; in der daad aan de droevige kant is. — op dat nu de Muziek de Medicyn niet ſchynen zoude in 't Ampt te vallen, mag men de zoogenaamde Medicynſche Muziek, gelyk 'er toch dagelyks geene voorbeelden van ontmoet worden, liever voor toevallige, hoewel zeer gewichtige nuttigheid, aanzien, en tot het eigentlyk oogmerk van de voorſchikking der muziek ſlechts het vrolyk en droevig maaken, betrekken. —

De Muziek offenaars kunnen zoorten van Zedemeeſters weezen, door het enkelyk op het verwekken, onderhouden en verſterken van dienſtige en geoorlofde, maar op het verzwakken en dempen van nadeelige gemoeds beweegingen toe te leggen; men kan de hartstochten, gelyk ze natuur-kundig in aangenaame, onaangenaame en gemengelde worden verdeeld, zedekundig, of ten aanzien der gevolgen, als dienſtige, nadeelige en geoorlofde onderſcheiden. — Door de dienſtige of heilzaame, verſta ik zodanige, die uit kragt van vermaak met de deugd, en, van afkeer met de ondeugd gepaard gaande;

tot het geene dat de reden gebied aanzetten, en van het geene dat zy verbied afhouden. — Deeze dryven zomwylen krachtiger tot het goede aan, als de reden zelve, altans het een word hier door het ander verſterkt; en hier uit volgt, ſchoon het moogelyk waare de hartstochten, volgens het voorſtel der ſtoyken, geheel uit te roeyen, dat zulks evenwel ganſch niet raadzaam, en alzoo weinig als de Zeevaart zonder winden, wenſchelyk zoude weezen; in teegendeel, door nadeelige of wraakbaare hartstochten, verſta ik zulke, die uit hoofde van vermaak met de ondeugd — en van afkeer met de deugd verzeld gaande, tot het kwaade aanzetten, en van het goede afhouden, gevolgelyk vlak tegen de reden ſtrydende, den menſch in een ſtaat van geduurige ſlaverny houden, en deſſelfs bederf zekerlyk na zich ſleepen, by voorbeeld razerny, geilheid, wanhoop, wraakzucht, uitgelaatenheid, enz: als welke nooit goed, maar enkel onheil kunnen baaren. — wederom, zodanige hartſtochten, als met de reden genoegzaam overeenſtemmen, in zeker opzicht goed, ten minſten niet verwerpelyk zyn, en na ontvangen verſterking, dienſtige, doch by aldien ze tot het kwaade

de overſlaan, nadelige kunnen worden, noem ik onſchuldige of geoorloofde; verzwakt men dan een nadeelige harts-ocht, daar de drift van pasſieuzen, die geen gehoor verleenen, niet toelaat van ze re gelrecht onder de heerſchappy der reden te ſtellen, zulks is ten minſten van die nuttigheid, dat het kwaad niet uitbarst, maar voor een tyd geſtuit word; en dempt men ze door een tegen geſtelde, dan moet zeker eene dienſtige of eene onſchuldige hartstocht gebooren worden. — wyl men alle zoorten van hartstochten door Muziek gaande maaken, verſterken, onderhouden, temperen en dempen kan, zoo moet nootzaakelyk volgen, dat men ook alleenlyk dienſtige en geoorlofde tot zyn doelwit kan hebben; dat men aan de Zinnen als aangenaam kan voorſtellen, wat de reden aanraad, en als onaangenaam, wat zy afkeurd, en het kwaad als kwaad, en het goed als goed kan afſchilderen, ten einde naar het goede een vierige begeerte, maar tegen het kwaade een innigen afkeer te ontſteeken — immers, de komponisten kunnen alle zodanige zangwoorden, die het vergift der ondeugd in vergulde pillen trachten in te geeven, van de hand wyzen; zwygen by aldien ze ſpree-

kende vóór de ondeugd moeten pleiten, en alles wat van verſtandigen te recht word gelaakt omzichtig vermyden. — Desgelyks de Muziek-oeffenaars in 't gemeen kunnen de beste, betaamelykſte en gevoegelykste middelen in 't werk ſtellen, en tyd en plaats behoorlyk onderſcheiden, nademaal de ondervinding leert dat een zelfde Muziekſtuk een dienſtige hartstocht in een zedig perſoon, een nadeelige in een lichtmis, een geoorlofde op eene Bruiloft, een wraakbaare in de Kerk gemeente kan verwekken; van al het welke de regel der verbeelding de reden influit.— voor het overige, verſtandigen weeten, dat het misbruik, het nootlot der Edelſte, verhevenſte dingen, een goede zaak geen zier van haare innerlyke waardy beneemt, niet de zaak, maar de misbruikers, die er fenyn onder mengen, is te wyten; dat het mede tot een bewys van de waarde der Edele Muziek verſtrekt, door de Propheten de misbruikers in 't geheel te zyn ontzegt, dat toehoorders, die gelyk de byen, uit allerhande bloemen honing weeten te zuigen van iets dat gelyk de Muziek, waarlyk tot ſtichting kan dienen, ſtichting kunnen ontvangen, ſchoon menig zang en ſpeelkunstenaar een Klok

ver-

verbeeld, die anderen na de Kerk luid, en 'er zelve nooit in komt. dat het intusſchen onze plicht vereiſcht, verre van het Kind met het badwater weg te gieten, het misbruik af te ſchaffen, en het rechte gebruik, naar uiterſte vermoogen te helpen herſtellen. —

Het waare oogmerk van de voorſchikking der Muziek beſtaat in dienſtige, geoorlofde verlustiging en beweeging des menſchelyken gemoeds; het zoude onmenſchelyk zyn van zich te verbeelden, dat men een Goddelyk geſchenk misbruiken en alleen of voornamelyk tot den dienſt der ydelheid moest beſteeden; het oogmerk kan ook niet enkelyk in de zoogenaamde verlustiging des gehoors leggen, vermits de vraag blyft, waarom het gehoor moet worden verlustigt? en het hier niet ſlechts op genoegelyke indrukzelen aankomt, wyl zelfs de droefheid eene dienſtige gemoeds beweeging kan weezen. — ten deezen opzichte zegt de vermaarste Griekſche Muziekgeleerde, *Ariſtides Quintilianus*, de Muſica, lib. 2. pag. 69. Ed: *Meibomii.*

Al het vermaak uit de Muziek geſchept, verdient juist geen berisping, doch het is ook ſlechts iets toevalligs,

maar niet haar voornaamſte oogmerk, het welk alleenlyk legt in de bevordering van deugd.

De indrukzelen, die wy door de Zinnen ontvangen, zyn tot geen uiteinde beſtemd, maar tot een ladder, langs welke wy het gemoed tot den geever alles goeds kunnen en moeten verheffen; zelfs de Muziekkundige heidenen wyzen ons Hemelwaards door volmondig te belyden, *het heerlykste en voornaamſte werk der Muziek is dit, dat ze ons tot ernſthaftige, Goddelyke gedachten brengt.*

Clariſimum profecto ac princeps Muſicæ opus eſt graviſima erga Deo penſatio. Plutarchus, de Muſica. —

Zeker, de Muſiek kan op allerhande wyze gelegenheid geeven tot overdenkingen, die uit bekoorlyke inzichten aangeſteld, van groote nuttigheid kunnen weezen, en natuurlyker wyze den geest moeten opleiden tot het verheevenſte der natuurlyke Godgeleerdheid, het gewichtigſte en voornaamſte gedeelte aller menſchelyke kennis. — naast deeze ſtichtelyke verlustiging door de Muziek veroorzaakt, koomen hier voorts in aanmerking allerhande vermaakelykheeden die niet on-

ſtich-

ſtichtelyk zyn, maar tot zoodanige uitſpanningen behooren, als de Zede- kunde en de Religie; genoeg, de Komponisten en de Zang en Speelkunstenaars kunnen teffens tot een verhevener oogmerk mede werken, en nutigheid aan de ſaamenleving beſchikken, wyl hen anderzins ook waarlyk niet veel meer achting, dan ſpeel kaartemakers, en diergelyke onnutte dienstknechten zoude toekoomen, wat tot des Heeren lof, tot ſtichting en tot eene artzeny des gemoeds en dien volgens regel recht tot bevordering van deugd kan verſtrekken, noem ik dienſtige, en wat enkelyk zyn opzicht heeft tot onſchuldige, en onberispelyke vermaakelykheeden, noem ik geoorlofde verlustiging en beweeging des menſchelyken gemoeds; en in het verwekken, onderhouden, en verſterken van dusdanige neigingen en hartstochten, die van zich zelve mede brengen het verzwakken en dempen van alle tegengeſtelde, wyl ieder menſch, ieder Christen, tot een Zede leeraar is gebooren, en de Muziek oeffenaars zoorten van Zedemeesters kunnen weezen, zoo volgt, dat ze zulks weezen moeten; dat ze volſtrekt gehouden zyn, alles wat met reden kan worden berispt, te vermyden; dat ze het waare oogmerk hunner bedryven kennen, en nooit uit het oog verliezen,

zoo mede dat ze tot bereiking van de beste en gevoegelykſte middelen alles moeten aanwenden wat mogelyk is. — zoodanige Muziek, als tot bereiking van dit oogmetk kan verſtrekken, noem ik alleen Muziek. — Dus vervallen van zelve allerhande onnoozele en kwaadaardige tegenwerpingen, dat de Muziek de aandacht verhindert, een heimelyk vergift inſluit, enz. als ſlechts zyn opzicht hebbende tot Muziekaale uitwerpzels en gedrochten, wyl men in tegendeel van het geene dat in der daad Muziek kan genoemt worden, zich met reden alles goeds mag belooven. — voorts, wyl men by voorbeeld, geestelyke Muziek ook in Kameren en elders kan uitvoeren, zoo verdeeld men haar, niet zoo zeer wegens de verſchillende plaatzen, als ten aanzien der verſchillende voorwerpen, in Kerk, Tooneel, en Kamer Muziek.

Het oogmerk van de Kerkmuziek is om de toehoorderen te ſtichten, tot aandacht op te wekken, en de innigſte eerbied omtrent het Opperweezen in hen te ontſteeken, doch dit gedeelte, als het gewichtigſte, zal ik nader apart verhandelen.

Het oogmerk van de Toneel muziek of de Opera, beſtaat hier in, om de oeffening der deugd aangenaam en prys waardig, maar de leelykheid der ondeugd, als vruch-

vruchten der dwaasheid, afschuwelyk en verachtelyk voor te stellen; derhalven moet ze de harten der toehoorderen raaken, zoodanige gemoeds beweegingen als 'er verhandeld worden in hen verwekken, en in 't gemeen een School van goede zeden zyn; zulke Tooneel Muziek is 'er niet alleen moogelyk, by aldien de Poëten Komponisten, uitvoerders en toehoorders ieder hunne plichten kennen en omzichtig in acht neemen; maar ze is 'er ook dadelyk voorhanden, schoon men by gebrek van eigen ondervinding moeite heeft om 'er behoorlyk over te oordeelen. *Vide Crousaz, Logique, tom.* 1. *pag* 75. *edit*: 1720.- *Sensus nostros non Scena depravat.* — *Cicero. lib.* 1. *de Leg.* —

In de Kamermuziek vloeit alles, als in een middelpunt te zaamen; men gebruikt zang en Speelmuziek in vreugde en treurgevallen, zoo wel tot een artzeny des gemoeds, als tot verkwikking en verheuging; tot tydverdryf, eerbaare gasteryen en in 't gemeen tot alle zoodanige Muziekaale byeenkomsten, alwaar aanminigheid en kunst met elkander als om den prys stryden, met een woord tot Concerten. — genoeg, wanneer dit alles tegen het voornaamste oogmerk niet aanloopt, maar in-direkt tot de bevordering van deugd kan verstrekken. —

6.

Het weezen der Muziek kunſt.

Het weezen der Muziek beſtaat in het nabootzen der natuur. — Schoon de natuur in enkelvoudige dingen weinig volmaaktheid voortbrengt; zelden de laaste hand ſlaat aan het geene, dat door de kunst kan worden voltooit, haare ſchoonheeden niet by elkander, maar op oneindig verſchillende plaatzen verdeelt houd, en dus aan onze oplettentheid en neerſtigheid vry wat overlaat; wyl zy echter verſcheiden, gelykvormig, en evenreedigheid, order, volmaaktheid, eindens en treffelykheid vervangt, Ja, met werkende kracht is begaaft, terwyl alle Kunſtwerken ſlechts lydende zyn, zoo volgt, dat men haar als het model, het patroon, als de eenigſte volmaakte regelmaat, als de baarmoeder en de bronader, aller zoodanige ſchoonheeden, die de kunſt ooit kan leveren, moet aanmerken; dat de kunſt de natuur nooit overtreffen, maar enkel fraaie kopye, en enkel nabootzing heeten kan; en dat het weezen aller kunſten, hoe verſchillende de wyze en middelen van nabootzing ook zyn mag, altyd in nabootzing der natuur beſtaat. — De natuur door muziek nabootzen, betekend dan in 't gemeen, dat ieder Muziek-

ziekſtuk, volgens het voorſchrift der natuur, verſcheiden, gelykvormig en evenredigheid, order, volmaaktheid, en een wettig oogmerk inſluit en te kennen geeft; en in het byzonder, voor zoo verre men zekere beweeging klinkende uit te beelden of zekere hartſtocht te verwekken heeft, dat men van alle kanten de beste modellen vergadert, en uit ieder weder de beste kiest, ten einde de Muziek overeenkomſt bevat met het geene dat de natuur ons in zulke gevallen aanwyst. — Wie by voorbeeld toonen voortbrengt, die overeenkomſt hebben met zulke als men by lieden van blydſchap aangedaan doorgaans ontmoet, die bootst de natuur na, en verwekt in vatbaare toehoorders, natuurlyker wyze blydſchap. —

De grondregel der Muziekaale praktyk die men nooit te nadrukkelyk kan inſcherpen, is deeze: Men moet het voorſchrift der natuur volgen. — Het natuurlyke dat volgens dit voorſchrift geſchieden moet, is de bronader aller welgegronde kunſt regelen, Ja, het geene dat alleen de verbeelding welgeregeld kan maaken, gelyk men in een tegengeſteld geval ſpoorelooze driften volgt en enkel harsſenſchimmen voortbrengt.. De natuur houd order in haare werken, en waar order is, daar zyn regelen mogelyk om ze onderſcheidentlyk te bevatten, en 'er over te oordeelen,

goe-

goede Kunſtregels wyzen de order der natuur aan, en wie iets ordentelyk wil voortbrengen, dient zich naar zulke regulen te gedraagen, daarom natuurlyk, ordentelyk en regelmatig, betekend een en het zelfde, te weeten, het natuurlyke is ordentelyk, het ordentelyke, natuurlyk; en het natuurlyke en ordentelyke, regelmatig, ſchoon alles wat men regelmatig noemt juist niet natuur en ordentelyk kan heeten, om dat alle regelen, door het gebruik ingevoerd, niet welgegrond zyn. — het is natuurlyk, dat ieder Muziekſtuk een verſchillend verband van toonen leevert, wyl de natuur nooit twee volmaakt gelyke dingen voortbrengt; het is natuurlyk, dat het gelykmatig en evenredigheid, order, volmaaktheid en een wettig oogmerk bevat, vermits wy zoo iets in de natuur ontmoeten, en de goede ſmaak anderzins onvoldaan blyft; Ja, het tegendeel van dit alles is onnatuurlyk. —

De onderwerpen, die men tot de ſpeelmuziek gebruikt en zelve verkiest, maar die men in Zangſtukken van den Dichter overneemt, kan men verdeelen in al te hooge, al te laage en gevoegelyke; zommige gaan boven het bereik van onze bevatting, ſchoon meenig een onderneemt hemel en hel, of volgens de uitdrukking van Mattheſon *in zyn orcheſtre* 1. *pag.* 160.

307. — dingen die geen oog gezien, en geen oor ooit gehoort heeft, uittebeelden. — andere zyn, op zich zelve, of in zekere tyden en omſtandigheeden, te laf om 'er van te ſpreeken en derhalven de kompoſietſie onwaardig. — ſchoon of wy, by voorbeeld alle geluid geevende dieren in maatgezang kunnen nabootzen, als blaffen, kraayen, bulken, enz: is weinig eere te behaalen, wyl ieder natuurlyke hond, haan en os dit kan overtreffen; daar blyven echter ontelbaare gevoegelyke zaaken over, die men, in betrekking tot het oogmerk, muziekaale onderwerpen mag noemen. —

De komponiſten moeten behoorlyk denken; zy moogen allerhande paſſagen niet zamen voegen, en zich naderhand bezinnen, wat naam het kind moet hebben, maar voor af overweegen, wat ze volgens het onderwerp te zeggen hebben, het komt hier doorgaans aan op het uitdrukken van zekere hartſtochten, en op der zelver verſcheelende graden; het een en ander moet de komponiſt in zich weten te verwekken, of zyne uitdrukkingen, wat deftig muziekaal temperament en gehoor, Ja, hoe fynen muziekaalen ſmaak en hoe aardige invallen hy ook heeft, blyven geeſt-ziel en krachteloos; hy moet zodanige blydſchap, ſmart, vree-

ze,

ze, angst, hoop, droefheid enz. als hy in anderen tracht te ontſteeken, zelfs levendig gevoelen: al behoeft hy by het opſtellen van een treur muziek juist niet te weenen, zal hy echter droefheid uitdrukken, hy moet waarlyk droevig weezen, of de indrukzels van eertyds gevoelde droefheid weer kunnen doen herleven, doch, kan hy niet begrypen, wat droefheid is, hy is ook tot zulk ſlag van Kompoſietſie onbekwaam, alzoo de werking onmogelyk meer kan influiten dan de oorzaak, en ieder toehoorder, met eenen goeden ſmaak begaaft, hier zoo wel als in de Poëzy en elders, dadelyk bemerkt, of het hart ſpreekt, dan de gemaaktheid. — Dienvolgens is het ook, dat niemand in allen deelen van de Kompoſietſie, Ja, nooit in die van eenige vrye kunst, even gelukkig ſlaagt, waar van de voornaamſte reden in het gebrek van eigen ondervinding legt, en in de favoriethartstochten. —

Het oordeel en den vindingryken Geest van een Komponist vertoonen zich inzonderheid in het Thema van een Muziekſtuk, aangezien het zelve ten eerſten een klaar denkbeeld van de uit tebeeldene zaak moet geeven, en de verdere uitvoering alleen tot den ſtyl, of de Schryfwy-

ze behoort. — wie by voorbeeld, den ſtervenden *Simeon* wil voorſtellen, en zulk een geraas van Inſtrumenten laat voor af gaan, als of hy den twist der honden over het lichaam van *Jeſabel* had willen naboot-zen; die doet aanſtonds beſpeuren, waar het hem hapert. — wie in tegendeel, de woorden van *Pilatus*, *ziet*, *de Menſche*, *Johan:* 19. vs. 5. — met zulk een nadruk-kelyk Thema begint, het welk de toehoor-ders gevoelig aandoet, hunne harten ver-meestert, hunne zinnen als betovert, en eindelyk verwondering en overweeging, Ja, diepe eerbied omtrend de oneindige liefde des ſtichters der Zaligheid veroor-zaakt, die toont klaar, dat hy als de ge-heele verhevenheid van zyn geest tot de uitbeelding van zulk eene gewichtige ma-terie heeft beſteed. *Ziet Scheibe*, *Criti: Mus. Tom.* 1. *pag.* 62. — gelyk de uit-drukking zelve best te kennen geeft, of een Komponist behoorlyk heeft gedacht, zoo is men daar van volkoomen verzekerd, by aldien een Muziekſtuk het geene af-ſchetst, wat deszelfs oogmerk en benaa-ming mede brengt, en dus in den geest van geoeffende toehoorders, die de ge-dachten by het voorſtel naauwkeurig wee-ten bepaalt te houden, prikkelen van de voorgeſtelde zaak overlaat. —

Men kan den goeden Muziekaalen ſtyl, naar het voorbeeld der redenaaren en dichteren, als laag, middelmaatig en verheven onderſcheiden; De laage, vereiſcht geene cierlyke opſmukking, weinig harmony, korte pasſagen, matig doorwerkt, echter aanminnige eenvoudigheid, of een zoort van armoede tot beweeging van oplettenden beweeging van oplettende bekwaam — Deezen word tegen geſteld de platte, en laffe, die te langdraadig of te kort is, geenen ſamenhang, flaauwe en ongevoegelyke vindingen vertoont, Ja, tegen de Muziekaale grondregelen aanloopt. — De Middelmaatige ſtyl dient zeer aangenaam en vloeyende te weezen, uit klaare, lieffelyke, levendige melody, ongezochte cieraaden en onderſteunende harmony te beſtaan, als hebbende zyn opzicht meer tot verlustiging, dan tot ſterke gemoeds beweegingen. — De verheven ſtyl eiſcht iets prachtigs en nadrukkelyks, namelyk grootſche Melody en volle doordringende harmony, ten einde in de toehoorders eenen levendigen indruk van de voorgeſtelde zaaken te verwekken. — Tegen deezen ſtaat over den windrigen, al te hoogdravenden ſtyl, die zich als dan vertoont, wanneer men ieder party evenveel vergt, de woorden zoo verre uitrekt, dat den zin geheel

heel te zoek raakt, en zulk een menigte van geduurig als tegen elkander twistende cieraaden, disſonanten, trappen, ſprongen en pasſagen ſamenvlegt, dat de natuur door de kunst word overheerſcht. Noch eens, tegen den middelmaatige ſtyl ſtaat over de ongelyke, of onordentelyke, die het verhevene en het platte misſelyk door elkander mengelende, als een bedelaars mantel van allerhande lappen verbeeld; deezen ſtyl ontmoet men doorgaans by zodanige Muziekaale helden, die alles uit de werken van anderen ontleenen, en 'er zoo weinig een bekwaamen draai aan weeten te geven, dat een geoeffende zomtyds by ieder pasſage de naam van den auteur zoude kunnen ſtellen, by voorbeeld, Tartini, Samos, Loccatelli, Hasſe, Graun, enz: Dusdanige bultige ſchryfwyze is een beul voor geſcherpte Muziekaale ooren, onverdraagelyker zelfs als de winderige, alwaar noch geest en aardigheid, hoewel te ſterk, doorſtraalt. — Ten deezen opzichte word aan goede Komponisten, die zich door vruchten van hun eigen akker van elkander onderſcheiden, een ferme of vaste ſtyl toegeeigent. — wyl de Muziekaale ſmaak zoo wel de gedachten als de uitdrukking der Komponisten beſtiert, en dus niet alleen iets anders is als de Muzie-

kaale Methode, maar ook iets anders als de Muziekaale ſtyl of ſchryfwyze, zoo zeid men min eigentlyk, een Muziekſtuk van een nieuwen ſmaak, dan van een nieuwe ſchryfwyze of trant. —

Ten aanzien van verſchillende natſien, onderſcheid men tusſchen den Italiaanſchen, Franſchen, Duitſchen waar onder den Nederduitſchen begreepen is, en den Poolſchen ſtyl. — De Italiaanſche, is in 't gemeen teder, vloeyende en uitvoerig, gebruikende de harmony voornaam tot onderſteuning en opheldering van uitgeleezen Melody, de Franſche is levendig, aanminnig en kort, zeer bekwaam tot verheuging, een gezwooren vyand van buitenſpoorigheeden, vertoonende in Sonaten, Ouverturen en eenige andere Inſtrumentaal-ſtukken deftige en prachtige harmony; De Duitſche en Nederduitſche is ſtemmig, arbeidzaam en kunſtig; De Poolſche ſtyl, door den vermaarden *Teleman* in een helder licht geſteld, is vrolyk en naauwkeurig, alles moet hier in matige harmony net aan malkander hangen, los van de hand gaan en zoo nadrukkelyk geaccentueert worden, dat het zelfs de ongevoeligſte toehoorders aandoet. — In ieder van deeze natſionaale Muziekaale ſchryfwyzen, vertoont zich het laage, middelmatige en

ver-

verhevene op vry verſchillende manieren, gelyk ieder ook een ander zoort, methode of een byzonder ſlag van agrementen vereiſcht. — Doch geene van allen onderſcheid zich merkelyker van zich zelve, dan de Italiaanſche, tot klaar bewys, dat de Muziek nergens ſterker geoeffent en hooger geſchat word, dan in Italien: by voorbeeld, de Romeinſche ſtyl komt ernſthaftiger en diepzinniger voor; de venetiaanſche vloeyender en bevattelyker; de eerſte ziet meer op doordringende harmony, de tweede op Galante melody; ten anderen, de Neapolitaanſche en Siciliaanſche, levert een gansch byzonder negligente zoort van Muziek, die gulle tederheid en edele eenvoudigheid uitdrukt, gelyk de gewoone bewoording Siciliano alleen te kennen geeft, tederlyk, beweeglyk, op den trant der Siciliaanſche Komponisten. —

De Muziekaale ſchryfwyze moet met de uit te beeldene zaaken, perſoonen en bedryven, overeenkomſtig, en met een woord, natuurlyk zyn; niets is hier verheven, ten zy de gedachten zodanig zyn, en de uitdrukking 'er volkomen mede over eenſtemt, niets behoort tot den middelmatigen ſtyl, wat geen levendigheid van geest en vloeyende uitdrukking vertoont; niets tot den laagen, by aldien de vindig niet

mat en kruipende, de uitdrukking zonder krullen, flecht en recht, en evenwel in een aanminnige laagte voortkoomt. — In dien 'er, by voorbeeld, een zondaar, een bedelaar, een flaaf, een balling, een troosteloose, een lafhartige, een boer, een dommekracht, een plompert, de onnoozelheid, het onverftand, of iets anders, zal worden voorgefteld, men dient zich in den laagen ftyl uittedrukken; doch betreft het blydfchap, welluft, vryheid, vlyt, vrymoedigheid, werkzaamheid, mildadigheid, enz. de middelmatige ftyl komt in aanmerking, handelt men in tegedeel van helden deugden, doorluchtige perfoonen, heerlykheid, Majeftéit en pracht, de natuur der zaak eifcht een verheven ftyl. — Intusfchen kunnen zommige hartstochten tot alle drie de klasfen behooren, naar dat de voorwerpen, en de graden der hartstochten verfcheelen; Ja, in de Kerk, Tooneel en kamer Muziek heeft ieder goede ftyl plaats, hoewel altoos naar maate van het verfchillende oogmerk, onder eenigzins verfchillende gedaante: by voorbeeld, in Opera's, gelyk het tog aldaar meer Jok dan ernst is, vertoont de verheven ftyl zich best door vuurige, nadrukkelyke en prachtige Melody, van harmony flechts verzeld; maar in kamer-Muziek,

door

door melody en harmony met vereende krachten werkende. —

Een Muziekſtuk is fraai, wanneer het maatgezang een Muziekaal onderwerp, naar vereisch van het oogmerk, eigenaardig uitdrukt, en als naar het leven afſchildert; gelyk een portrait fraai is, niet wanneer 'er oogen, neus noch mond ontbreeken, maar wanneer alle trekken met die van 't origineel volkoomen over een ſtemmen. — men ontmoet heroïſche, edele en gemeene tronien, die ieder of fyne, gladde, of ruuwe en bultige trekken kunnen vereisſchen; tot de uitbeelding van deeze laaste, dienen ons de Diſſonanten, uit welker mengeling met Conſonanten allerhande koleuren ſpruiten, en by gebrek van de welke men hier nooit behoorlyk redeneeren noch ſchilderen kon, het komt hier op verre na niet enkelyk aan op het te grabbel gooyen van toonen, maar op toonſpraak of ſpreekende toonen; niet zoo zeer op het ſchilderen, als op het treffen; niet alleen op fraaiheid van 't pinceel, namelyk op even lieflyke melody; en even doorwrochte harmony, maar inzonderheid, op de fraaiheid der uitdrukking. — De fraaiheid, der uitdrukking. — De fraaiheid, of innerlyke volmaaktheid door den goede ſmaak bemerkt, kon 'er zelfs by welgeregelde

melody en nadruk van harmony ten eenemaal ontbreeken, by aldien het onderwerp niet Muziekaal is, of by aldien het maat gezang juicht wanneer het kermen moest, en kermt, in plaats van te juichen, en dus geheel iets anders uitdrukt als de zaak vereischt, gelyk vrolyke toon-zwieren, hoe ſtreelende en lieflyk ook tot het gehoor koomende, op zangwoorden, die van ſmart en angſtvalligheid handelen, geenzins zouden voegen. — ten anderen, de fraaiheid kan 'er ook gedeeltelyk ontbreeken, indien 'er pasſagen onderloopen, die met de overige geenen Samenhang hebben, het origineel te ſterk of te flaauw vertoonen, en dus tot het oogmerk van geen dienſt kunnen zyn; of voor zoo verre de krachten der melody en harmony niet wyslyk zyn vereend, of tyd en plaats niet behoorlyk worden onderſcheiden, vermits een zelfde Muziekſtuk fraai kan weezen op het Tooneel, niet fraai, Ja, voor zoo verre het aan het oogmerk zelfs hinderlyk valt, zeer ſlecht in de Kerk. — voegt het, dat het maat gezang de verbeelding ook bekoort, of ſtreelende voorkoomt, dat het verhevenheid en levendigheid van geeſt, kunſt en pracht doet uitblinken, het is 'er zeker niet te ſlimmer om: daar zelfs een portrait, dat in vergelyking met anderen leelyk

lyk is, uit hoofde van de volmaakte overeen komst met het origineel, fraai kan heeten zoo ook een Muziekſtuk, ſchoon met Disſonanten als doorzaait; het redelyk gehoor of het verſtand, zal het in zulk geval evenwel lieflyk vinden, en voor fraai keuren by aldien het natuurlyk is, en in 't gemeen voor fraaier, wat het natuurlyke krachtiger doet doorſtraalen. — gelyk het oogmerk moet bevattelyk maaken, wat Muziekaale ſtyl, wat grondtoon, wat Thema, wat zoort van melody en harmony, wat rykdom van gedachten, vuur, levendigheid en kunſt 'er te pas koomt: zoo word een Muziekaal onderwerp eigenaardig uitgedrukt, by aldien het maat gezang het af te ſchetzen origineel te ſterk noch te zwak, te krachtig noch te mat, te lieflyk noch te ſtreng, te kunstig noch te eenvoudig vertoont. —

De grondregel van de Komponist moet den ſtyl van den dichter volgen, of in d. szelfs wyze van denken overgaan; de zin der Zangwoorden verbeeld hier het of te ſchetzen portrait; wyl nu de ſmaak nooit onderricht geeft in de taal-kunde, zoo is het al zoo, onmoogelyk, over de fraaiheid van Zangſtukken, zonder naauwkeurige, bevatting van den Zin der Zangwoorden, die hier het oogmerk moet aanwyzen, be-

hoorlyk te oordeelen, als over die van een portrait, zonder kennis van het af te ſchetzen origineel — de eerſte en voornaamſte vraag is hier, of het maatgezang de hartstocht, in de woorden ingeſlooten, en veel in den zelfden graad heeft getroffen? zoo Ja, de Muziek ſtaat tot die hartstocht eveneens als de Poëzy, namelyk beide, in meetkundige proportie. — Dit toppunt van Muziekaale volmaaktheid, van welke men algemeene doch geen byzondere regelen kan geeven, vermoogen alleen verhevene geesten door Weetenſchappen, deftige modellen, onvermoeide beſpiegelingen en oeffening opgewekt, te bereiken. — Waar paſſer noch liniaal meer te pas koomen, daar begint eerst het fyne van de kunſt of het Schilderen naar het leven. — wy weeten intusſchen door ondervinding, dat zulks zoo wel in de Kompoſietie als in het portrait en historie ſchilderen moogelyk is, en moogen vryelyk vast ſtellen, dat die volmaaktheid algemeener weezen, en de Muziek ongelyk meer werking doen zoude, indien de dichters en wysgeeren Komponeerden, of de Komponisten, naar het voorbeeld van den ouden tyd, dichters e wysgeeren waaren, te weeten, behoorlyk hadden leeren denken. Ieder Inſtrumentaal Muziekſtuk moet zelfs, volgens het oogmerk

merk der inſtelleren, zekere gemoeds beweeging verwekken: by voorbeeld, een Menuet, het zy men ze ſpeeld, zingt, of dansſende gebruikt, gemaatigde vrolykheid; een Gavote, Juichende blydſchap; een Bource, bezaadigheid en onbekommerdheid; een March, heldenmoed; een Rondeau, Rigaudon, Pasſepied, courante en Gique, zekere Graden van blydſchap; een Entrée, Pasſacaglia en Ciaconna, verhevendheid; een Polonoiſe, vrymoedigheid; een Sara bande, ernſthaftigheid; een Intrade, verlangen naar iets meerders; een Allemande, vergenoegtheid en ſtandvastigheid; een ouverture, edelmoedigheid; capricen en Fantaiſien, verwondering. — Dus kan de Inſtrumentaal Muziek insgelyks toonſpraak weezen; en zoude te recht zinneloos heeten, by aldien ze niets bepaalds konde uitdrukken. Indien nu dit ſlag van Kompoſietie niet zoo zeer naar het ſchilderen van portraiten gelykt, als naar andere gedeeltens der Schilder kunst, gemerkt de keur hier aan den Komponist ſtaat; zoo roept hem de goede ſmaak evènwel geſtadig toe, volgt het voorſchrift der natuur: te weeten, de keur geſchied zynde, is en blyft hy gehouden, ſamen te voegen wat in betrekking van het vastgeſtelde oogmerk best by elkander past; ieder hartstocht haar eige-

ne taal te laaten Spreeken, en daarom, in ieder geval zodanige gemoeds geſtalte, als men in de toehoorders tracht gaande te maaken, te onderhouden en te verſterken, alvoorens in zich zelfs te verwekken. — De beweeging der Muziekſtukken word wyders, gelyk in Sonaten en Concerten, door zekere bewoordingen, Adagio, Allegro, enz: en zekere byvoegſels, Molto asſai, nontróppo, enz: aangeduid, en dus volgt van zelve, dat deeze altyd hun opzicht hebben tot zekere gemoeds beweeging, en haare verſchillende Graaden. —

Een Muziekſtuk is treffelyk, wanneer het een verheven onderwerp met zulke levendige verwen afmaalt, dat verſtandige toehoorders, als tegen wil en dank 'er door worden ingenoomen; In dit geval ſtraalt 'er des te meerder fraaiheid door, naar maate dat het oogmerk verhevener is, en men nadrukkelyker tracht te beweegen; het maat gezang redeneert en ſchildert wonderlyk fraai, dien volgens, het Muziekſtuk is excellent of treffelyk. —

Eindelyk fraaie en treffelyke Muziekſtukken worden te recht welluidende genaamd; want de term goed of wel zinſpeelt op de innerlyke volmaaktheid eener zaak, uit kracht van dewelke zy tot bereiking van zeker wettig oogmerk bekwaam is, en de re-

reden, als opperrechter, verwerpt alles, wat aan het zelve niet beantwoord, en dus ter zaake niet behoort, hoe zoetluidende en ſtreelende het ook tot het gehoor komt. — Deeze Muziekaale waarheeden zouden ongelyk bekender weezen indien men zich gewende, in fraaie concerten het oogmerk van ieder Muziekſtuk na te ſpeuren, en nooit anders, dan inbetrekking tot het zelve te oordeelen: Ja, noch liever waagde van 'er zomtyds verkeert over te oordeelen, dan de gedachten 'er nooit ter deeg over te laaten gaan, maar het ſlechts te laaten berusten by het gewoone, het is mooi; het gaat niet leelyk; dat hebben wy gehad, het is gedaan. —

7.

de Geestelyke of Kerk-Muziek.

De Muziek is in de Christen Kerk ingevoerd, ten einde den Heere lovende, dankende en biddende eendrachtelyk aan te roepen, door Zielroerend maat gezang de laauwe onmnigheid te ontsteeken en de aandacht levendig te houden; wy leezen, *Math:* 26. *vs:* 30. dat de Heer Jesus zelfs, kort voor zyn bitter lyden, met zyne Discipelen den Lofzang heeft gezongen; misschien een van de Psalmen, die het Hallelu-Jah wierden genaamd, hoedanige de Joden na het eeten van het Paasch lam, terwyl men den beker der dankzegging liet rond gaan, gemeenlyk gebruikten; ook hebben de Apostelen de heilige beezigheid des Psalm zingens, onder anderen, 1 Thessal. 3. vs. 16. Jac: 5. vs. 13. nadrukkelyk aanbevoolen, en dat zulks onder de eerste Christenen is opgevolgt, is uit 1 *cor:* 14. *vs.* 26. genoegzaam afteneemen. — Clemens Alexandrinus *lib.* 2. *Pædagog. cap,* 14. verhaalt, dat ze insgelyks by liefde maalen of gasteryen, geestelyke liederen zongen, en Dionysius Areopagita, *de hierarchia et ecclesiastica*, betuigt dat men omtrent sestig Jaaren na Christus geboorte

te, in alle oosterſche Chriſten Kerken reëts muziek, welverſtaande choraal zang, gehad heeft. — In de derde eeuwe wierden de Pſalmen Davids ook in de Egyptiſche Christelyke Kerkgemeentens door den Biſchop Nepos, die 'er zelfs de voizen toemaakte, ingevoerd. —

Hier zong ſlechts een ter tyd, en op het einde van ieder Pſalm, ſtemde de Gemeente aan: het Gloria Patri, of eere zy den vader &c.; Doch in de oosterſche Kerken greep het eenparig Pſalmzingen ſtand tot in 't midden van de vierde eeuwe, Ja, de Keiſer *Conſtantinus Magnus*, wiens harten lust geestelyke liederen waaren, had zich deftig in 't zingen geoeffent, ten einde ook in deezen de Gemeente door zyn voorbeeld te ſtichten, maar onder de regeering van deszelfs Zoon, *Conſtantius*, raakten de beurt-wisſel of tegen zangen, Antiphonæ, in gebruik, zoo dat de zang Gemeente in twee chooren, die elkander aflosten, wierden verdeeld, welk gebruik terſtond van Antiochia naar andere Gewesten overging en over al goedkeuringe vond; hoewel de Paus *Syricius*, in het jaar 387. bevel gaf, Pſalmen en tegen zangen beurtwyze te gebruiken. — De Biſchoppen *Hilarius*, *Ambroſius*, en anderen, ſtelden, boven dien allerhande Geestely-

ke,

ke, ſchriftmaatige lofzangen, Hymni, in dicht en Zangmaat, en vonden geraden, ook aan de figuraal en Inſtrumentaal Muziek plaats te gunnen; de bekeerde Joden en Heidenen, die in de Muziek ervaren, en haar luister in de tempelen gewent waaren, kwam de Choraal zang al te eenvoudig voor, dus maakte men ganſch geen ſwaarigheid, hen in deezen wat te gemoed, te koomen, aangezien 'er immers in geeſtelyke Muziek, op een verſtaanbaare, deftige wyze geuit, alzoo wel als in diergelyke predikatien, Gods woord verkondigt word.

verbum Dei eſt. ſive manta cogitetur, ſive canatur, ſive pulſu edatur. Juſt. Martyr.

Hoe gezegende vruchten 'er uit de Kerkelyke figuraal Muziek zyn geſprooten, zulks blykt onder anderen uit de betuiging van *Auguſtinus*; Deeze groote Kerkleeraar vermeld, dat hy noch Manicheer zynde, en zich eens uit nieuwsgirigheid onder 't gehoor van *Ambroſius*, begeevende, door de heerlyke liederen en lofzangen, die deeze Biſchop liet zingen en ſpeelen, zodanig in het hart was getroffen, dat hy van blydſchap begon te huilen, en dat zulks de gelegenheid tot zyne bekeering

ring is geweest, gelyk hy kort daar aan door *Ambroſius*, wierde gedoopt. — Heer, zeid hy, ik heb geſchreid onder uwe lofzangen, ſcherpelyk geroerd door de ſtemmen uwer zoetluidende Kerke; deeze drongen in myne ooren; uwe waarheid wierd in myn hart geſtort, en ontſtak het vuur der aandacht; myne traanen vloeiden, en ik bevond er my wel by. —

Flevi, in hymnis et canticis tuis, ſuave ſonantis eccleſiæ tuæ vocibus commotus acriter. voces illæ influebant auribus meis, et eliquabatur veritas tua in cor meum, et currebant lacrymæ, et bene mihi erat cum iis. conf. 9. cap. 6.

Om die reden, vervolgt deeze treffelyke kenner, dien zeer wel bewust was, dat 'er onder de behaagelyke Zang- en Speelſtukken veele vodderyen onderloopen, heeft hy Biſchop te Hippon in africa Geworden zynde, raadzaam geoordeeld, de Kerk-Muziek, ſchoon door *Athanaſius* afgeſchaft, weer in te ſtellen, of ze misſchien meer zondaars tot een inkeer mogt brengen, Ja, hy ſtelt voor vast, dat de Muziek eene Gode behaagelyke kunst is, en merkt het aan als eene wyze inſtellinge onzes recht verwonderlyken meester, dat wy van het geene wat tot het nut van de

ziele ſtrekt, al zingende worden onderweezen.

O vera admirandi, magiſtri ſapiens inſtitutum, ut ſimul et cantare videamur, et quod ad utilitatem animæ pertinet doceamur præf. in pſalmos. —

Teegen het einde van de vierde eeuwe ordonneerde *Hieronimus* zekere Kerkuuren tot Gods eere in de Kerken te houden, genaamd horas canonicas, van welke de Domheeren noch hedendaags den titel voeren van Canonici. ——

In het midden van de vyfde eeuwe kwaamen te Weenen, by geleegenheid van vreesſelyke rampen, met welke by na geheel Frankryk en Duitsland, door in de ſteden lopende wolven, daagelyks voorvallende donderbuyen aardbevingen enz wierd gedreigd, de eerſte bidzangen of Litanien te voorſchyn. — De Kerkmuziek hield redelyk ſtant, en hield het fatzoen der kunſt op, zelfs toen men geduurende twee honderd jaaren in Italien van geen Muziek wist.

Teegen het begin van de ſevende eeuwe voerde de befaamde *Gregorius magnus* een nieuwe zoort van Kerkmuziek in, tot heeden noch onder de naam van Gregoriaansch bekend; deeze verkreeg zodanige goedkeuringe,

ringe, dat zelfs de Koning van Vrankryk, *Pipin*, vader van Keizer *Karel de Groote*, eenige Choorzangers naar Italien zond, om die nieuwe trant te leeren, en ze in zyn gebied alomme bekend te maaken; doch het een noch het ander hun recht ter hand ſtaande, bleef de zaak ſteeken, tot het eindelyk aan Keizer *Karel de Groote* gelukte, door behulp van twee Italiaanſche Zangmeesters hem door Paus *Adriaan* toegezonden, de zelve in het jaar 790, door geheel Vrankryk in te voeren. —

In verſcheiden navolgende duistere eeuwen beſtond het puik der Kerkelyke figuraal Muziek uit zekere graveelige, vry onverſtaanbaare ſtukken, die men mottetten noemde, want de Monniken hadden de Muziek toen als in pacht. —

In het begin van de Sestiende eeuwe kwaamen uit het vernuft van *Lutherus*, *Beza*, en anderen, verſcheiden Geestelyke liederen, als voorboden van de Kerkelyke Reformatie, opdaagen, liederen, die geſchikt naar de vatbaarheid van den gemeenen man, meer zielen hebben geſticht, dan alle diepzinnige twisten der geleerden, gelyk zelfs de Jeſuit *A. Contze*, *lib.* 2. *polit Cap.* 18. *pag.* 99. — Zulks duidelyk genoeg te verſtaan geeft: zeggende

Hymni Lutheri ſive Bezani animas

plures quam ſcripta et declamationes occiderunt. —

In het begin van de voorgaande eeuwe vond *Ludovicus Viadana* geestelyke Concerten uit in plaats van de voornoemde Motetten, die echter naderhand merkelyk verbeterd wierden, en aldus tot heeden in de Roomſche Kerken worden gebruikt. — De Proteſtanten in Duitsland en elders, voerden daar en tegen een byzonder zoort van epiſche en dramatiſche Kerkſtukken in, genaamd cantaten en oratorien, beſtaande uit Arien, Recitativen ondermengde fugen, Chooren enz. Men ontmoet in Duitsland als geheele Muziekaale provintien, by voorbeeld, Thuringen, alwaar zelfs de landlieden, uit zuivere liefhebbery, op Sondagen en Feestdagen, fraaie veelſtemmige Kerkmuziek maaken. — De Heer *Mabillon* een Franschman, zegt 'er van, in de beſchryving zyner reizen door Duitsland pag. 21. —

De Duitſchers houden het cieraad hunner Kerken, de menigvuldige harmony van ſtemmen en Inſtrumenten, voor een Godzalig werk. —

De Tempel Muziek der Hebrëen behoorde niet tot de ceremonieele, maar tot de zedelyke wet, De Engelſche vermaarde Godgeleerde *Durellus*, in zyne *Histor: Ritual. contra Thomas Aquinus*, zal hier het woordvorn.

„ *Mo-*

„ *Moſes* heeft den Volke Israëls nergens
„ een wet of voorſchrift gegeeven, hoe de
„ Muziek by den ceremonieelen Gods
„ dienst zoude worden gebruikt, maar hy
„ en het volk Israël hebben, naar aan-
„ wyzing der onveranderlyke natuur wet,
„ en de gewoonte aller volkeren, zoo wel
„ met eigene ſtemmen, als met luidruch-
„ tig geſchal van Muziekaale Inſtrumen-
„ ten Gode lof en dank geoffert; zoo dat
„ de Inſtrumentaal-Muziek geenzins als
„ een gedeelte of aanhangzel van den ce-
„ remonieien Gods dienst aangemerkt kan
„ worden. *Moſes Miram*, *Debora* en *Ba-*
„ *rak* maakten geestelyke Concerten, voor
„ de Levitiſche wet in de Wereld kwam,
„ hoe kan de Muziek tot die wet behoo-
„ ren? moest men ze onder het Joodſche
„ werk, onder den Levitiſchen dienſt der
„ ſchaduwen rekenen, daar zoude zeker-
„ lyk in Exod. 28. enz. van gemeld zyn;
„ doch nu hebben wyze aan te merken
„ gedeeltelyk als een algemeen gebod in
„ de zedelyke wet vervangen en gedeel-
„ telyk, inzonderheid ten opzicht van laa-
„ ter tyden, wegens de laauwe behartï-
„ ging van Gods lof, als een uitdruk-
„ kelyk gebod van de hand des Heeren
„ door de hand zyner Profeeten. 2 *Chron:*
„ 29. *vs:* 25. —

De Muziek is geene wereldſche maar eene geeſtelyke zaak. Dus noemt men ze billyk ten opzichte van het gemelde edelſte gedeelte, tot des Heeren dienſt geheiligt, gelyk ook de al oude Volkeren haar voornaam aangekweekt en beſchaaft hebben, om er gebruik van te maaken in bedryven die zy als de verhevenſte, gewichtigſte en godsdienſtigſte aanmerkten; zoo beſluit men dierhalven met recht, dat de Muziek in de Kerk eigentlyk te huis hoort, en tot geeſtelyke verrichtingen inzonderheid moet aangewend worden: — wy blyven aan de Kerkmuziek voor altoos gehouden, by aldien de omſtandigheden zulks eenigzins vergunnen; het oogmerk der Joodſche tempelmuziek, beſtond hier in, den Heere op eene plechtige en nadrukkelyke wyze te helpen loven en danken; dit loven en danken, als het weezentlyk gedeelte van den Gods dienſt, ter onderſcheiding van zelfs dienſt aangemerkt, is niet alleen de plicht, maar ook het behoud, en een dierbaar voorrecht van redelyke ſchepzelen, hen door den algenoegzaamen genadelyk toegeſtaan, ten einde langs deezen weg het gemoed te verheffen en te volmaaken. — De Heere eiſcht een lof van ganſcher harte, iets zonder het welk al het uiterlyke ons geenzins kan baaten; Hy eiſcht ook een lof uit alle krachten;

ten: daarom; wie de Heere niet alleen van harte maar insgelyks op de best moogelykſte wyze, met zang en klank looft (zoo als in myn voorreden op de nieuwe Melodyen der Pſalmen is aangemerkt) die doet meer, dan iemand die ſlechts met het harte loofd en er ſtil mede doorgaat, om dat de eerſte alle ontvangen vermoogens te werk ſtelt en dus ook zynen vatbaaren evennaasten tot de eigenſte plicht aanmoedigt en ontvonkt. — De Muziek wierd eertyds zoo hoog vereerd van teſſens de heerlykheid der aanſtaande verbonds goederen te moogen helpen afſchaduwen; Doch het nieuwe lied, het welk den Heere zoude worden gezongen, *Pſalm* 98 *vs.* 1. betekend alleen het heilig Evangelium en gansch geen nieuw Muziek ſtuk: nochtans de reeden, die den Pſalmist van zyne voorgedachte liederen op Inſtrumenten inbrengt, *Pſalm* 92. *vs.* 2. 5. en ook met de allerduidelykſte woorden herhaald, was enkelyk het loven en danken. — Wyl de geeſtelyke Muziek eerder als de Joodſche tempel Muziek in weezen is geweest, behoeft ze geenzins met den zelven een einde te neemen; en wyl ze tot de onveranderlyke plicht, van den Heere uit alle krachten te loven en danken, nadrukkelyk kan aanzetten, en wy hier toe zelfs ongelyk grooter reden hebben, dan onze voor-

vaderen in de dagen des ouden verbonds zoo mag zy en moet in de Kerk geduurig ſtand grypen. — vraagt iemand, waar ſtaat dat geſchreeven? Ik antwoorde, wy hebben er zekerlyk diergelyk Goddelyk bevel, als de Israëliten hadden, niet toe, doch de Kerkelyke Inſtrumentaal-Muziek is ook nergens uitdrukkelyk verbooden, Ja het is bekend, dat ze gezegende vruchten heeft gehad, en noch dagelyks kan hebben, wyl ze zelfs den Goddeloozen tot den tempel trekt. — De Muziekaale Patriot, Mattheſon, zegt pag. 34.

„ Maar is het niet een ſchande, naar
„ een gebod te vragen, om den Heere op
„ een plichtige, nadrukkelyke wyze te
„ loven en te danken? wie gebied aan het
„ pluim gedierte, door lieflyk kwinkeleeren naar uitterste vermoogen den Schepper der natuur te loven (volgens het ſpreukje. Laudat a lauda Deum?) De wet legt in de natuur der zaak, en in onze harten moest ze billyk geſchreeven ſtaan! zegt men, wy verwerpen het gebruik der Inſtrumentaal-Muziek niet buiten het Kerkelyke; men kan evenwel niet bewyzen, dat ze aldaar verwerpelyk is. — wist ieder Komponist uit eigen ondervinding, wat onuitdrukkelyk en Zielroerend vermaak 'er met de Kompoſietie van geeſtelyke Muziek gepaard gaat, wanneer

neer men geheiligde en verhevene hartstochten recht levendig gevoeld en eigenaardig uitdrukt, meenig een zoude walgen tegen de gewoone ſlechtigheeden van *L'amour et du vin.* — Doch men is ook van de voornoemde plicht ontſchuldigt, indien de omſtandigheeden het niet toelaaten; tot een rechtſchapen Muziek in Kerken worden ten minſten twaalf perſoonen vereiſcht. en het onderhoud van eene bende virtuoſen loopt vry hoog aan zonder noch eens te gewaagen, dat het wangedrag der Muziekanten zelve dikwils een van de voornaamſte oorzaaken is, waarom de Muziek haare achting verliest en hedendaags niet behoorlyk word onderſteund. — nochtans in Kerkmuziek mede zingen en ſpeelen, is beneden niemands rang, wyl wy zelfs Keizers en Koningen tot voorgangers hebben, en de reden, hoe de tyden ook moogen veranderen, hier altyd de zelfde blyft. ——

Men verbeeld zich zonder grond, als of de Muziek de aandacht verhindert; het is volſtrekt onmogelyk, dat de Heer zyn volk zoo iets tot bevordering van aandacht zoude hebben voorgeſchreeven: doch het verſcheeld krachtig; wat men Muziek noemt, en hoe men er mede omgaat; wat verſtandigen werkelyk in den aandacht ſtoort, is geen Muziek, maar een Muzie-

kaal gedrocht, of ten besten genoomen Muziekaale dartelheid: want het gemelde wanbegrip ſpruit in 't gemeen uit het vooroordeel, dat de Muziek ſlechts onder de Wereldſche vermaakelykheeden zoude behooren; op dien voet neemen zommigen ergernis aan de vrolyke trant der Kerkmuziek, anderen, aan zekere Inſtrumenten; word er by vrolyke omſtandigheeden op een vrolyke trant gemuſiceert; de zwaarhooſdige onkunde zegt, het gaat als of het in een Herberg waare! daar immers de Muziek zich naar de zang ſtoffe moet richten, en niemand meer reden tot waare blydſchap heeft, dan een oprecht Christen; ten anderen ergeren zich de zulken aan zommige Inſtrumenten, met welke men te mets ook by de ſtraat loopt, neem eens Violen worden krachtig misbruikt, maar daar uit volgt noch niet dat ze ydele Inſtrumenten zyn en dat men reden zoude hebben, zich in de Kerk 'er aan te ergeren, men moest zich billyk daar aan ergeren, dat men aan baldaadige en roekeloose menſchen de Muziek in 't geheel niet ontzegt en verbied. —

8.

Het Muziekaal behaagen en mishaagen.

De ondervindinge leert, dat zommige natuurlyke en kunſtige toonen ons in het gemeen behaagen, terwyl anderen in 't gemeen mishaagen, en dat zommige toonen den eenen meer en den anderen min behaagen of mishaagen; wyl ons zonder reden, duidelyk of verwardelyk begreepen, niets behagen of mishaagen kan, zoo word 'er billyk naar de oorzaaken gevraagt. — zonder overeenkomſt tuſſchen onze geſteldheid, en tuſſchen de voorwerpen die ons koomen aandoen, kan 'er nooit behaagen plaats vinden, ingevolge eene onveranderlyke natuur-wet; de reden der gemelde verſchillende uitwerkzels zyn dierhalven in 't gemeen af te leiden, uit overeenkomſt en gebrek van overeenkomſt tuſſchen de toonen en ons oorgeſtel, gelyk tuſſchen dit en onze begrippen; want hoe grooter deeze overeenkomſt, des te meer, en hoe kleinder, des te minder moeten zekere toonen ons behaagen — van deeze zwaare en wydloopige ſtoffe zal ik hier, eenige byzonderheeden by brengen, die tot verder nadenken gelegenheid kunnen geeven

Het

Het gebrek van Muziekaal temperament vervangt de natuurkundige reden, waarom de toonen in 't gemeen zommigen niet kunnen behaagen.— is het oorvlies te hard, om door de trillende lucht-deelen aangedaan te kunnen worden, daar is ook geen gevoelen, veel min gewaar-wording van toonen moogelyk; is het oorvlies te week- om ſchuddingen te kunnen uitſtaan, wy vinden de toonen onverdraagelyk, om dat ze het oorweefzel eenigzins in gevaar van ſcheuring ſtellende, terſtond een ongenoegelyke aandoening verwekken.

De luidruchtige ſpiegel van order, ſluit de Zede-kundige reden in, waarom iemand, die tot wan-order overhelt, geen Muziek mach noch wil verdraagen; uit kracht van aangebooren neiging tot order, vind men den maatſlag, zelfs in geraas verwekkende lichaamen, eenigzins bevallig; doch wie de denkbeelden van order tracht uit te roeyen, dien is alles in de weg wat naar order gelykt, Ja, des te onverdraagelyker, naar dat men het zelve met meerder nadruk tot de bevatting brengt, en dus zyne kwaade conscientie krachtiger ontruſt, ſchoon hy de order voor altyd, in weerwil van zich zelfs, zekere onuitwisſchelyke geheime achting moet blyven toedraagen. — op dusdanige muziek

ziekhaaters, die den gemelden treffelyken ſpiegel voor bedriegelyk gevaarlyk en heiloos uitkryten; past het gezegde der Italianen:

„ God bemint hem niet, dien hy de
„ muziek niet doet beminnen;

Dat van Lutherus.

„ wie de muziek niet bemind, die moet
„ waarlyk een grove klomp weezen;

Dat van den Heer *St. Evremont*:

„ wy draagen, God dank, zulk teken van
„ verwerping niet aan ons, dat wy de mu-
„ ziekhaaten;

en voorts alle zoortgelyke, van beeſten en ſteenen afgeleid; uitdrukkingen waarlyk, die men, wyl zommigen buiten ſtaat zyn geſteld van de muziek te kunnen beminnen, met groote omzichtigheid dient te gebruiken. —

Waarom behaagen ons de Conſonanten, en waarom mishaagen ons de Disſonanten? om hier te zeggen, wy ſtellen de reden, waarom zommige zamenſtemmende toonen voor 't gehoor aangenaam zyn, in de macht, wil en goedheid van den grooten Schepper, zoude een treffelyk antwoord zyn, wanneer men vraagt, waarom zyn 'er zulke toonen in de natuur te vinden? doch het is in dit geval gansch niet Philoſophiſch geredeneert: wyl men immers het zelfde antwoord op duizenderlei zoortgely-

lyke vraagen kon applicabel maaken, en dus niet alleen tot het onderzoek niet aangemoedigt worden, maar ook van zodanige beweegreden tot innigſte verwonderinge van des grooten Scheppers oneindige volmaaktheeden, als 'er uit grondige kennis kunnen ſpruiten, ten eenemaal verſteeken zoude blyven. — De reden van het voornoemde behaagen en mishaagen kan ook niet enkelyk in ons oorgeſtel leggen, om dat behaagen een zoort van blydſchap en mishaagen een zoort van droefheid influit, en niet het oor, maar de ziel, blydſchap en droefheid gevoelt.-- vraagt men, word 'er niet op die wyze uit een enkelde aandoening een klaar oordeel gemaakt? Ik antwoorde, wy vinden ons geſtadig als genootzaakt tot het oordeelen over onze aandoeningen, en de goede ſmaak kan volgens klaare, doch onduidelyke begrippen recht oordeelen; maar dat de wetten, hem voorgeſchreeven, eenelyk haar opzicht zouden hebben tot het geene, dat voor onze lichaamelyke geſteldheid heilzaam of nadeelig is, daar van ontbreekt het bewys, en zal vermoedelyk wel achter weege blyven: *voyez, Memoire de L' academie Royale, de l' an* 1737. *pag*: 20. —

Zom-

Zommige hebben hier eene onderſtellinge verzonnen, die in den eerſten opſlag zeer aardig ſchynt: om dat wy niet weeten, tot wat einde alle vezeltjes in het klakken hoorn, van verſchillende lengte, ſpanning en veerkracht zyn beſtemd, ſtellen zy dat ze, by wyze van klaviersnaaren geſpannen zyn en ieder tot 't ontvangen van zeker toon moeten dienen; *zie crouſaz, traité du beau pag:* 174 *ed:* 1715. — en dus leiden zy de reden van der zelver wel of wanluidendheid af uit de maatigen afſtand, of de al te groote nabyheid dier verzeltjes, — vraagd men, waarom disſoneert een ſecunde? het antwoord is, om dat 'er dan twee naaſt malkander leggende vezeltjes worden aangedaan, en dus het oorweefzel in gevaar van ſcheuring raakt waarom disſoneert een ſeptima? om dat ieder prime ook het vezeltje van de octaaf aandoet, zynde dus, by voorbeeld, C, B, ten naaſten by van de zelve uitwerking. als, C, B, C. en waarom word de quart niet al te welluidend bevonden? ze zoude zeker behaagen, ten zy ze naaſt de quint waare geplaatſt, tot welker vezeltje de werking der prime ook eenigzins overgaat, invoegen dat door C, F; die van C, F, G, C. in beweeging raaken (*ibidem, pag:* 128, *ſegu:*)

Maar

Maar hoe weeten wy, dat de natuur zich in deezen veel eer naar de willekeurige order onzer Inſtrumenten richt, als naar die volgens welke zy zelve een muziekaal ſyſtema voortbrengt? en genomen, die vezeltjes lagen gelyk geſpannen klavierſnaaren by elkander, wyl wy in orgelen negen octaven ruimtens, en het een honderd ſes en negentigſte gedeelte van een geheelen toon kunnen onderſcheiden, zoo moeſten 'er niet alleen zoo veel verſchillende vezeltjes in ons oor weezen, als begrypelyke toonen, maar ook zoo veele tusſchen twee, die een geheelen toon dienen uittemaaken, waar toe op verre na geen plaats is om naaſt elkander te kunnen leggen.

Myne meening is deeze: het wonderbaar maakzel onder gehoortuigen ſluit de reden in, dat ieder toon ons zodanig luid, als hy luid, maar dat dit alles enkelyk moet dienen om iets voortedraagen aan den geeſt, die alleen tot het bevatten en oordeelen bekwaam gemaakt is.— De goede ſmaak gaat hier, met onbegrypelyke ſnelheid, aan het Numereeren, tellen, wikken en weegen, ondekkende in de intervallen, welke het klaar onderſcheidend Muziekaal gehoor hem ter toets overgeeft, terſtonds zonder duidelyke kennis te be-

behoeven, of 'er order en volmaaktheid, dan gebrek van dezelve in te vinden is; daarom, de conſonanten behaagen ons, om dat wy de order en volmaaktheid die ze inſluiten klaar bemerken, maar de disſonanten mishaagen ons, om dat wy 'er gebrek van volmaaktheid in gewaar worden; in het eerſte geval word 'er behaagen, vermaak of verlustiging, en in het tweede, mishaagen, afkeer en walging gebooren, om dat het eene eigenſchap der geesten is, zich aan alles, wat men als order en volmaaktheid aanmerkt, waar men die ook ontmoet, te moeten verlustigen, en in een tegen geſteld geval afkeer te moeten gevoelen, dus blykt zelfs uit de natuurlyke Harmony middag-klaar, dat wy tot het beminnen van order zyn gebooren.

Wyslyk ondermengde disſonanten behaagen echter, hoe weinig overeenkomst 'er tusſchen de disſonanten en ons oorſtelzel ook is, het verſtand vind ze behaaglyk; wanneer men begrypt, dat ze ter zaak dienen, ſchoon ze onkundigen, en dieren, die achter het geheim nooit koomen, noch aan duidelyke begrippen vatbaar zyn, buiten twyffel altoos ongenoegelyk en ſtrydende zullen voorkoomen. —

Men vind de zingende ſpreek-trant bevalliger, dan de gemeene.

1. Om dat de voortbrenging van moogelyke zangtoonen, te rechter tyd en op een bekoorlyke wyze geuit, aàn het oogmerk van den grooten Schepper, die de werktuigen der zangſtemme met verbaazende wysheid en macht toegeſteld en niets te vergeefs gemaakt heeft, zekerlyk beantwoord, vermits ook de kunſten tot deszelfs verheerlyking moeten verſtrekken, ſchoon ieder toehoorder juist zoo verre niet ziet, en menig keurig zang-oeffenaar 'er misſchien nooit op denkt.

2. Wegens de groote menigte toonen van verſchillende hoogte, duurzaamheid en ſterkte die men ſpreekende niet kan te pas brengen, en welker lieffelyke mengeling, reets zonder behulp van zangwoorden, de verbeelding bekoord.

3, Wegens allerhande kleene en groote zangleidingen, of agrementen, die bekoorlyk te werk geſteld, tot uitrekking van lettergreepen en woorden, die zonderlingen nadruk vereisſchen, zeer bekwaam kunnen weezen.

4. Wegens de aanminnigheid der nabootzing die zich op eene luisteryke wyze van ſpreeken onderſcheid, zonder zich echter van de ſpreektrant geheel te verwyderen,

5. om

5. om dat gevoegelyke zangtoonen de oplettendheid niet alleen onderhouden, maar, door meer tyd te geven tot overweeging der voorgedraagene zaaken, zelfs krachtig bevorderen helpen.

6. Om dat 'er uit hoofde van de Muziekaale maat, verſcheiden perſoonen, zonder afbreuk aan de verſtaanbaarheid, te gelyk ſpreeken, en den zin merkelyk verſterken kunnen.

7. om dat den inhoud van zinryke woorden des te nadrukkelyker kan worden ingeprent; wanneer de dicht en zangkunſt met wyslyk vereende krachten werken.

8. Wanneer 'er zich nette overeenkomst op doet tusſchen de voorgedraagen zaaken, woorden en toonen, de gebaarden zelve niet uitgeſlooten, door dien het maatgezang als dan, den zin der woorden verzegelende, aan de ziel der zaaken meerder verhevenheid, en aan het lichaam der woorden als een plecht gewaad en kroon komt by te zetten.

Ten opzichte van alle deeze onderſcheiden bekoorlykheeden pleegen zommigen, die zich niet duidelyk genoeg weeten uittedrukken, kortelyk te zeggen: De zangmuziek dringt tot het binnenste der Ziel, en doet haar in zekere aanminnige opgetoogenheid als verparadyſt ſtaan. — *Ziet de Brune, Wetſteen, pag.* 16. —

De concerteerende Harmony komt de kenners behaaglyker voor dan de onderſteunende: want de goede ſmaak en de reden ontdekken in de zelve, door meerder overeenſtemming tuſſchen het menigvuldige, ook meerder volmaaktheid en dus meer ſtoffe tot oplettendheid en nadenken, Ja, tot verwondering; het ſchynt als of de partyen met elkander praaten en allerhande tegenwerpingen inbrengen, ten einde het geſprek levendig te houden; als of ze eene welgeregelde Democratie of volks regeering, eene Ariſtocratie of Adelregeering willen verbeelden; terwyl de onderſteunende Harmony ſlechts eene Monarchie of alleen heerſching afſchetst. — Zommige melodyen brengen in twyffel, of ze meer tot het voeren van heerſchappy, dan tot dienſt van de boven of hoofdzang zyn beſtemd, ieder partye Moduleert, waar heen men het oor ook wil wenden; en ieder moduleert op verſchillende wyze, de eene te mets in vier deelen, en de andere in twee en dertig deelen, dat men zeggen zoude, zulke dingen kunnen nooit overeenkoomen: nochtans ze koomen, als tegen verwachting, wonderlyk fraai met elkander te harmonieeren, en verwekken des te dieper indrukken en klaarder begrippen na maate dat ze levendiger tot

de

de bevatting overgebragt worden: dus word de verbeelding door bekoorlykheeden als overſtelpt; en de reden zegt, wat verſchillende ryen van gedachten des uitvinders vertoonen zich hier! —

Het temperament en de ſmaak zyn de oorzaaken van de favoriet-Inſtrumenten, favoriet-grond-toonen en van favoriet ſtukken, zonder eens verder te gewagen van de gewoonte, noch van het geene dat de regel der verbeelding kan te wege brengen; uit kracht van verſchillend temperament is ons zenuw ſtel, hoewel eenerhande deelen bevattende, anders geſchikt, daarom kunnen zekere toonen met den graad van ſpanning van iemands zenuwen, meerder en met dien van anderen minder overeenkomst hebben. — De ſmaak richt zig doorgaans naar het temperament, en daarom toehoorders te willen behaagen, onderſteld, hun temperament kennen, of uitvorſchen, of blindelings treffen, alzoo toch de meeste een recht meenen te hebben, in hun humeur te volharden en voor fraai te keuren, wat daar mede overeenkomst heeft; de dagelykſche ondervinding leert, dat een oploopende of Cholericus, mannelyk, moedig en doordringend moet worden aangetast; Dat een bloedryke of ſanguineus zich nooit aan ernſtige gemelyke

lyke en klaaglyke uitdrukkingen kreunt; en dat een droefgeestige of Melancholicus niet de minſte hardheid kan verdraagen; en hier uit kan men gemakkelyk afneemen, dat en waarom ſterkluidende Inſtrumenten, grondtoonen over de groote derde, en vrolyke toon zwieren, op menſchen van een Choleriſche en ſanguiniſche Complexie, en daar tegen, zachter geluid, grondtoonen over de kleene derde, en langzaam maatgezang op de Melancholiſchen meer vermoogen heeft; ſanguiniſche, het luchtige en ſtreelende; en choleriſche, het hevige en grootſche buiten gemeen behaaglyk vinden. — Ten anderen het is ook in 't gemeen waar, dat men dikwils aan de grondtoonen toeſchryft, wat veel eer aan den goeden Muziekaalen ſtyl is toe te eigenen; genoomen, iemands favoriet toonen waaren C. over de groote derde en C. over de kleene derde, hier uit volgt ganſch niet, dat alles wat uit zulke toonen gaat, daarom reets bevallig gevonden word, anders moest ieder Muziekſtuk, in zulke toonen getransponeert ook altyd behaagen, het welk echter de ondervinding tegenſpreekt, vermits het by favoriet ſtukken voornaam aankomt, op overeenkomſt tusſchen de muziek en de begrippen, Gelyk menig een zich zomwylen als verwondert,

dert, dat zulke toonmengelingen, aan welke hy deel ſchynt te hebben, hem zelve niet zyn ingevallen.— Inſtuſſchen wyl alles, wat droevig of levendig zal werken des re meer behaagd, naar dat het droeviger of levendiger werkt, zoo ſtaat het vaſt, dat behaaglyk maat gezang des te behaaglyker word gevonden, wanneer het teffens in favoriet Inſtrumenten voortkomt.

Een fraai Solo, en concert, een keurlyke ſonate en caprice behaagd.— ieder van hoe verſchillend temperament hy ook zy, vind in de verſchillende bewegingen, Grave, Allegro, Dolce, Preſto, enz: doorgaans iets naar zynen ſmaak.— Doch behalven het reine, doordringende geluid van eene ſteiner of cremoner viool, of van een ſteertſtuk van Rukkers of couchet, word men voornaamentlyk aangedaan, niet door de verſchillende Grootheden, gedaantens en figuuren der toonen, maar door de Gevoegelyke, Geduurig anders verzonnen, onuitputtelyke vindingen, die de Muziek levert, en die op oneindig verſchillende manier, verwiſſeling, verdeeling, ſamenvoeging, menging, hoogte, laagte, vertraaging, verhaaſting, ſterkte, zwakte, trappen, ſprongen, keering, hevigheid, en allerhande Gewoone en buiten Gewoone beweegingen, in zekere order uitbeelden

en op een nadrukkelyke wyze tot de bevatting brengen: dusdanige Geestige uitwerkzels zyn het, die oplettende, scherpzinnige en Geestige toehoorders roeren, als betoveren en zomtyds in verrukking doen uitroepen, *hoe bedenkt men het zoo! hoe geraakt men tot zulke heerlyke invallen?* Men verwonderd zich nu eens over den Komponist, die zoo aardig, zoo vry, zoo verheven gedacht, zich zoo behoorlyk uitgedrukt en anderen tot het vertoonen van hunne eigene gaven gelegenheid gegeven heeft, dan verwondert men zich over den uitvoerder, die de gedachten van den Komponist zoo stiptelyk weet overtenemen en door goede Muziekaale methode in een helder licht weet te stellen, en dus vind men Zielroerende melody en dan prachtige harmony ten hoogsten aangenaam en vermaakelyk, wanneer alles natuurlyk is.

Het natuurlyke behaagt, om dat het natuurlyk, en de goede smaak tot een onveranderlyk richtsnoer voorgeschreeven is, eene grondstelling, die niet nader beweezen kan worden, noch verder bewys vereischt, wyl ze anders geen grondstelling zoude genaamd kunnen worden. — Een fraaie Cadence behaagt, want men brengt de gedachten uit den grondtoon, en leid ze aldaar weer in door allerhande omwe-

gen:

gen: deeze omweegen behaagen, om dat men op een lieffelyke wyzd word verrast: men hoort de verwachting als te leur geſteld, men grypt er na, het word onttrokken, doch eindelyk krygt men het weer, en vind het geene dat verlooren ſcheen.

Zommige lieden vraagen: waarom moet men juist zelfs Komponeeren, fantaiſeeren, zingen en ſpeelen? is het niet genoeg dat de Muziekanten zulks doen, en dat men henlieden gehoor verleent? Dit is de gewoone taal van fymelende Muziekhaaters, die de Muziek-kunst ſchynen te willen verheffen, maar echter, door de oeffening aan Jongelieden en aan perſoonen van rang, volſtrekt te ontraaden, genoegzaam te kennen geven, dat ze haar trachten te ondermynen en de doodſteek te geven; doch de vraag is naar myn gedachten niet wyzer, als deeze: waarom moet een redelyk Schepzel meer vermaak genieten in zyne eigene volmaaktheid, dan in die van anderen zyns gelyken?

9.

De Muziek in 't gemeen.

De Muziek-kunſt beſtaat uit wel en wanluidende toonen van verſchillende hoogte, duurzaamheid en ſterkte, die in maatgezang zodanig aaneengeſchakeld voortkoomen, dat ze tot dienſtige geoorlofde verlustiging en beweging van 's menſchen gemoed kunnen ſtrekken. — Allerhande zoorten van toonen zyn hier het ſtoffelyke; aaneengeſchakelde toonen, op een zingbaare wyze en in net afgemeeten tydſtippen voortgebragt, noem ik maatgezang; deeze term drukt het vormelyke der zaak eigenaardig uit, wyl de bewoording Muziek, waar zang of maat ontbreekt, nooit plaats vind. — Betreffende de wyze der vereiſchte aaneenſchakeling, het oogmerk, tot welkers bereiking de toonen, als middelen, zullen dienen, ſtelt hier de wet, en het waare oogmerk word ons kennelyk door naſpeuring, hoe de toonen tot bevordering onzer volmaaktheid best zyn aantewenden. — Maatgezang tot bereiking van het vereiſchte oogmerk bekwaam, noem ik dan Muziek, in tegenſtelling van alle zodanige toonmengelingen, die tegen het waare oogmerk aanloopen, of gansch niets

niets uitdrukken, of geheel iets anders, dan ze behoorden uittedrukken. — deeze gegevene beſchryving welkers bondigheid en vruchtbaarheid verder zal blyken, ſtel ik tot een grondſlag van alle myne Muziekaale verhandelingen. —

Alles wat tot de Muziek onaffcheidelyk behoort, daar toe aanleid, en 'er uit voortſpruit, draagt de benaaming van Muziekaal. — Dusdanige dingen noemt men zomtyds by verkorting Muziek, ten welken opzicht die bewoording zelfs tot het genoo(ſchap van Muziek-oeffenaars, Muziekaale Inſtrumenten, allerhande zoort van nooten papieren enz: overgaat. —

Stellingen, volgens welke men over Muziekaale dingen oordeelt, en zich in 't voortbrengen van maatgezang gedraagt, heeten muziek regelen. — Deeze worden verdeelt in natuurlyke, die het talent zelve, zonder overleg, aan de hand geeft, en in kunſtregelen, die men door eigen nadenken of; voor zoo verre ze aanmerkingen zyn van ſchrandere onderzoekers, door toedoen van anderen verkrygt. — op dien voet noemt men natuurlyke Muziek, wat volgens natuurlyke, en kunſtmuziek, wat door behulp van kunſtregelen, die men door eigen nadenken of; voor zoo verre ze aanmerkingen zyn van

ſchran-

ſchrandere onderzoekers, door toedoen van anderen verkrygt. —— Op dien voet noemt men natuurlyke Muziek, wat volgens natuurlyke, en kunſtmuziek, wat door behulp van kunſtregels word voortgebragt; eene onderſcheiding, die men hier zoo weinig als in de Redeneerkunde en elders van de hand kan wyzen, vermits de ondervinding duidelyk leert, dat wy, in veelerlei voorvallen, regelen; die wy ſlechts verwardelyk begrypen, naaukeurig kunnen in acht neemen en werkſtellig maaken. ——

De kunde, beſpiegelende kennis, of weetenſchap van de muziek, bekend onder de bewoording van muziekaale Theorie, noem ik Muziekkunde, tot onderſcheiding van de Muziekaale Practyk uit de kennis van het werkſtellig maaken van muziekaale regelen beſtaande, en uit de kundigheid van derzelver uitwerkzels in de muziek.-- De Theorie vormt de begrippen, oordeelt en redeneert, zonder iets in het werk te ſtellen; de Practyk ſlaat hand aan 't werk, brengt maatgezang voort, en ſtelt regelen in oeffening, zelfs zonder den aardt der voortbrengzels, en de regels, op welke de uitvoering ſteunt, voor af te overweegen; ſchoon de muziek-kennis van allerhande dingen, en by aldien men 'er bon-

bondig over tracht te redeneeren, Grondige kennis of weetenſchap vereiſcht, en de muziekkunde ons alleen kan leeren, wat de muziek zy, en wat 'er al toebehoor: zoo volgt hier uit alzoo min, dat de muziek uit theorie en practyk beſtaat, of als een weetenſchap en kunſt aantemerken is, als dat de kennis van een zaak Geenzins zoude verſchillen van de zaak zelve, of dat de ſluitreden, wat weetenſchap vereiſcht, is zelfs een weetenſchap, klem kan hebben — Immers, de uitdrukkingen daar is muziek, en daar zal muziek weezen, hebben enkelyk haar opzicht tot maatgezang het welk luidruchtig tot de Gewaarwording koomt en 'er toe overgebragt kan worden; kort, de muziekkunde beſtaat uit ſtellingen, en de muziek uit maatgezang.

Muziekaale toonen kunnen op tweederlei wyze worden aaneenGeſchakeld, achter elkander, in enkele toonen, van welke men ſlechts een te gelyk hoort, en achter en nevens malkander, des noemt men; een verband van enkele toonen, op een zingbaare, welgeregelde wyze achter elkander volgende, een vois, zangwyze of Melody, en ſamenſtemming van verſchillende toonen, Harmony. — De melody is het geene, dat ons eigentlyk tot de muziek aannoopt; dat den grond legt tot de harmony;

Ja,

Ja, het Geene, waar door de oude grieken de muziekaale wonderen, van welke de Geſchiedeniſſen zoo breet opgeven, by na alleen hebben uitgevoerd; Gelyk zy door edele eenvoudigheid en klaarheid zekerlyk meer op het gemoed vermag, dan wanneer haare ſchoonheid door geſtadig tegen elkander twiſtende harmony word benevelt. — Het is echter in 't gemeen waar, dat enkele toonen te weinig ſtoffe tot nadenken aan het verſtand leveren, dat de nadruk der melody van de harmony afhangt; dat eene fraaie melody een welgeſchapen, bezield, doch ongekleed lichaam verbeeld, het welk, niet tegenſtaande het reets door naturlyke begaaftheeden aan oplettende tot een waardig voorwerp van bekoorlykheid en verwondering verſtrekt, zich in een minnelyk gewaad van harmony met meerder deftigheid kan vertoonen, en dat het oogmerk van de muziek niet door de Melody alleen, maar door wyſlyk vereende Melody en Harmony te bereiken is. —

Maat-gezang, het welk als een byzonder gedeelte der muziek en als op zeker wyze tot bereiking van haar algemeen oogmerk toereikende aangemerkt word; noemt men een Muziekſtuk. — wyl men zeer verſcheiden zaaken, ieder op Ganſch verſchillende manier klinkende kan uitbeelden,

zoo

zoo zyn 'er allerhande ſlag van muziekſtukken ingevoerd, die zich ieder, innerlyk door den ſtyl, de ſchryfwyze, of trant, en uitterlyk, door de ſchikking van anderen onderſcheiden, en uit welke weer verſchillende zoorten voortſpruiten. —

Hoewel ieder maatgezang noch geen muziekſtuk is, maar zelfs ieder gedeelte van dien deeze benaaming draagd, ieder muziekſtuk beſtaat uit maatgezang en de geheele muziek, alzoo wel als haare zusters, de Dicht en rederykkunſt, die met haar eenerlei oogmerk hebben, uit zekere ſtukken, welke als deelen, die een geheel ſtellen, ook ieder in het byzonder muziek worden genaamt; Ja, aangezien de wyzen van uitdrukking grootelyks van elkander verſchillen, uit ſtukken van zeer ongelyke waarde, des men te recht onderſcheid maakt tuſſchen een muziekſtuk, en een fraai en treffelyk muziekſtuk, — Doch wyl alles, wat by een muziekſtuk aanmerking verdient, of tot de melody of tot de harmony behoort, zoo verdeelt men alle hier te pas koomende muziekaale regelen in melodiſche en harmoniſche.—

Het werk der Muziekaale praktyk beſtaat in het uitvinden, opſtellen, en uitvoeren van Muziekſtukken, de beide eerſte dingen noemt men Muziekaale kompoſietie, en

en iemand, die in dusdanige Rederykkunſt, Muſica poëtica, ervaren is, een komponist. — Want het woord wysvinder, by zommigen gebruikelyk, hoe toereikende het ook in Noachs tyd mogte gewest zyn, drukt tans de zaak niet volledig uit. — uitvinden onderſtelt denken, inzonderheid Muziekaale vinding, en het opſtellen brengt mede, dat men zyne gedachten door bekende tekenen weet aan te duiden, ten einde andere, die zulke tekenen kundig en tot de uitvoering bekwaam zyn, des opſtellers meeninge bevatten en zingende en ſpeelende voordraagen kunnen. — Ieder denkt niet behoorlyk, en ieder, die zodanig denkt, weet zich niet naar vereisch uittedrukken, daar van daan komt allerhande ſlag van ſlechte, goede en deftige kompoſietie voort; wie zich behoorlyk uitdrukt, die moet zekerlyk ook zodanig denken. —

De onderwerpen der Muziekaale kompoſietie zyn ten opzicht der verſchillende Muziekaale Inſtrumenten zang of ſpeelmuziek, ieder een byzonder zoort van melodyen vereisſchende; en ten aanzien der verſchillende plaatzen, alwaar men Muziek uitvoert, of veel eer, der verſchillende voorwerpen en bedryven, naar dat dezelve Geestelyk, Wereldlyk, of huislyk zyn

Kerk-

Kerk-Tooneel- en Kamer Muziek, in ieder van dewelke de Komponist zich, naar vereiſch van het oogmerk, in een byzonderen ſtyl moet weeten uittedrukken.

De weezentlyke deelen der Muziek beſtaan in de Kompoſietie, en in de luidruchtige uitvoering, zingende en ſpeelende geſchiedende —— Allerhande dingen tot uitbeelding, aanduiding en verwekking van toonen bekwaam, worden repreſenteerender wyze toonen genaamd, op dien voet bevat ieder geſchreeven en gedrukt Muziek-ſtuk toonen, en maatgezang, Ja, ieder behoorlyk opgeſteld Muziekſtuk maatgezang het welk tot het vereiſchte oogmerk kan ſtrekken, wordende dus, gelyk het van uitvoering ſlechts als woorden van ſtemmen verſcheelt, alzoo wel in een eigentlyken zin Muziek, als geſchreeven en gedrukte woorden, die bondige redeneeringen uitdrukken, oratien en gedichten genaamd. — Terwyl de termen Diatonyke of voltoonige, Cromatyke of bonte Chooraal, figuraal Muziek, en alle diergelyke benaamingen, hoedanige men in menigte kan verzinnen, enkelyk haare opzicht hebben tot de kompoſietie, of tot het zingen en ſpeelen. —

Maatgezang, zonder tyd van nadenken en voorgeſtelde tekens noodig te hebben,

uitgevonden en voortgebragt, draagt de naam van Muziekaale Fantaiſie.— Menig overvlieger, die door aankweeking van Muziekaal talent, als een bron van geſtadig opwellende welluidendheid in zynen Geeſt heeft gegraven, laat aldus allerhande aardige invallen hooren, gelyk menig gebooren Dichter zonder tyd van beraad, zinryke gedachten, en geheele redenvoeringen in vloeyende verſen weette uiten. Diergelyke uitwerkzels dient men volgens de verſchillende geſteldheid der verbeeldings kracht, als werk oorzaak, en naar den verſchillenden graad van de hebbelykheid des voorbrengers, in ongeregelde en welgeregelde te verdeelen, en ten opzicht deezer zoort de termen Fantaiſie en fantaiſeeren in een goeden zin, als kunſtwoorden, zelfs die van een Muziekaal fantaſt, als een eernaam optevatten. — Doch wyl de werking onmoogelyk meer kan inſluiten dan de oorzaak, en dus welgeregeld zingen en ſpeelen, welgeregelde begrippen onderſtelt: zoo is welgeregelde Muziekaale fantaiſie een zoort van kompoſietie voor de vuiſt, vloeyende uit de bekwaamheid in eenige bevatting van de kompſietie, en een hoogen graad van Muziekaale volmaaktheid, gemerkt men hier, als in een zelfde oogenblik kompo-

neert

neert en uitvoert, welſpreekendheid in maatgezang vertoont, en dus een Muziekaalen redenaar verbeeld. ——

Men ontmoet in 't gemeen drie'erly ſlag van Muziek oeffenaars, als:

1. Zommigen, die de beſte regels op den duim weeten, over de geheele zaak bondig oordeelen, en de zoogenaamde Grondtoonen der Muziekſtukken, of het uit A, B, C, D, enz: gaat, van verre kunnen raaden, en nochtans door geen middel zoo verre te brengen zyn, dat ze de Muziekaale maat ſtiptelyk treffen.

2. Anderen, die niet alleen fraai naar nooten zingen en ſpeelen, maar ook aardig fantaiſeeren, doch in 't opſtellen van hunne Muziekaale gedachten als onoverwinnelyke zwaarigheid vinden.

3. Eenige weinigen, die zich zonder veel moeite op alle verzinnelyke wyze behoorlyk weeten uittedrukken.

De eerſte dienen beſt tot toehoorders, de tweede tot zang en ſpeel-oeffenaars, en de derde tot komponiſten.——

De Muziek is een kunſt; want de ondervinding leert, dat op verre na ieder niet naar believen in het ſpeelen en zingen veel min in de Muziekaale fantaiſie en kompoſietie vorderen, en dat menig onvermoeid en ſchrander liefhebber alles, be-

halven de Muziek leeren kan; dat daarom het voortbrengen van maatgezang bekwaamheid in nuttige aanwending van aangebooren begaaftheden, door werkzaamheid van zekere lichaamelyke leden aan den dag gelegt, vereiſcht en te kennen geeft.—— zulke bekwaamheid noemt men gemeenlyk kunſt, om dat ze het geene is dat 'er in ons toe word vereiſcht; echter is ze de kunſt zelve niet, maar de praktyk naar wenſch gelukt zynde, kunnen de uitwerkzels eigentlyk eerſt zodanig genaamt worden: te weeten, niet het komponeeren, zingen en ſpeelen, maar het behoorlyk gekomponeerde, gezongene, en geſpeelde, is Muziek kunſt.— intuſſchen geeft het woord kunſt te kennen

1. Dat de Muziek geen handwerk of een bedryf is, het welk ieder, die met genoegzaame ſterkte des lichaams is voorzien en den arbeid niet ſchuwt, naar believen kan leeren en oeffenen, maar talent vereiſcht of aangebooren begaaftheeden.

2. Dat de hebbelykheid hier niet van natuur voorhanden is, maar een vrucht van naarſtige oeffening, en

3. Dat de lichaamelyke werkzaamheid haar onderſcheid van een Weetenſchap, dewelke insgelyks talent en hebbelykheid vereiſcht, doch alwaar het inzonderheid op gemoeds krachten aankomt,

Die

Die zulk eene hebbelykheid of bekwaamheid in het voortbrengen van maatgezang bezit, die heet Muziek-kunſtenaar, en des te grooter kunſtenaar, naar dat hy in meer deelen der kunſt grooter talent en bekwaamheid vertoont.— Ja, men kan zelfs aan de geene, die ſlechts volgens Muziekaale regels iets aardigs kunnen voortbrengen, den titel van kunſtenaar met reden niet betwiſten, maar heeft hen veel eer voor gebooren kunſtenaars te houden, aangezien het talent, als een gift des Hemels billyk boven alles, wat onze vlyt ooit vermag, verdiend te worden gewaardeert, en het in kunſten niet aankomt op het weeten, hoe het met den aard maar alleenlyk op het kunnen voortbrengen, gelyk ze ook daar van de benaaming ſchynen te draagen.

Het ſingen en ſpeelen naar nooten heeft groote overeenkomſt met leezen; de leezing geſchied niet alleen overluid, voor zoo verre iemand die een onbekend Muziek-ſtuk in 't oog krygt, uit kracht van Muziekaal gehoor, den zin ten eerſten klaar bevat, en dus ook zagt, binnen 's monds als door de oogen hoort.— Dat nu ieders opſtel fraai zoude luiden, by aldien de leezers befleepenheid genoeg hadden en gebruikten, is alzoo weinig

moogelyk, als dat ieder ſteen een diamant en ieder klomp een mercurius kan worden, of dat ieder gedicht zich zoude laaten leezen, dat 'er Geeſt en aardigheid zoude inkoomen en uitblinken.— De opſteller moet wel ter taale weezen, en zich zodanig uitdrukken, dat anderen zyne gedachten vatten, overneemen en leezende voordraagen kunnen: ondertusſchen vereiſcht men in deeze zinryke en Geeſtige taal, tot ieders gebruik juiſt niet beſtemt, niet alles het geene, dat anders tot goede leezing behoort en tot de Muziekaale methode eigen is, als byvoeging van allerhande kleene en groote gevoegelyke Cieraaden Coloratuuren of Agrementen genaamt, op het papier aanteduiden: want deeze ſchryft men aan de Muziekaale leezers zelden ſtiptelyk voor, maar ſteld ze liever in hunne keur, ten einde hen ook tot het vertoonen van hunne eigene gaven des te meer gelegenheid te geeven, en zy leezers doen in deezen niet meer, dan de titel van kunſtenaar mede brengt; want kwam 'er ganſch geen vinding te pas, men zoude hun bedryf van een handwerk niet al te wel kunnen onderſcheiden.— wyl nu de Muziekaale toehoorders niet alleen ooren, maar ook oogen hebben, en ieder Miene als een tonge kan verbeelden, zoo komt

het

het air of de gebaard maaking eenes Muziekaalen redenaars en leezers hier insgelyks in zonderlinge aanmerking. — Komponiſten verſchillen dan in 't geemen van het gros der zang en ſpeel oeffenaars, als auteurs van leezers, en volgens zommigen, als bouwmeeſters van werklieden, als kunſtſchilders van maalers, en zomtyds zelfs als Hoogleeraars in de welſpreekendheid van lëe — aanzeggers. — Menig is ſlechts tot een zaak, en ander tot verſcheiden dingen, doch niemant, tot alles bekwaam. Menig braaf auteur is een onnozel leezer, en menig deftig leezer, een ſober auteur; Doch naar dat de Muziekaale leezers meer talent en handigheid op hun Inſtrument, meer ervarentheid in de Muziekaale theorie, voornaam in de kompoſietie, meer methode en een beter air hebben, munten ze ook boven elkander uit; en het volgt van zelve dat de achting, die een treffelyk leezer verdient, by die van een pruiligen auteur ganſch in geene vergelyking koomt. — Men ontmoet ook zomwylen leezers, die byzonder wel naar Muziekaale redenaars gelyken, by voorbeeld, opera Zangers, die hunne leſſen van buiten, als of het uit den Geeſt voortkwam, op zeggen, en zich met fraaie gebaarden weeten te uiten, en anderen die

vokaale en Inſtrumentaale ſtukken met zulke uitneemende agrementen verryken, dat de komponiſten, zich zelve overtroffen vindende, zomtyds als in verrukking uitroepen: *gelukkige Achilles, die eenen Homerus tot geſchiedſchryver heeft.* —

De kompoſietie is het voornaamſte gedeelte der Muziekkunſt: want daar zoude weinig kans weezen om ooit goede Zangers en Speelkunſtenaars aan te kweeken, ten zy men hun ſmaak door behulp van in voorraad zynde Muziekſtukken in de rechte plooyen kon leggen; en genoomen, het getal van fraaie Muziekaale fantaſten ware zoo groot, als het in der daad kleen is, en ieder Muziekant konde reets van Natuur aardig fantaiſeeren, daar zoude echter geen middel zyn tot overeenſtemming in Concerten, veel min tot Muziekaale verluſtiging van afweezenden, zonder kompoſietie. — zy beſchikt de beide eerſte dingen van drie: te weeten, het uitvinden en opſtellen, op welke het in de Muziekaale praktyk aankomt, des van zelve volgt, dat men haar als het roer van het ſchip, als den grondſlag en de bronader aller welgeregelde ſamenſtemming moet aanmerken. — wyl ze inmiddels in uitvoering van zekere melodiſche en harmoniſche regels beſtaat, zoo reken ik ze,

niet

niet in navolging van zommige hedendaagſche Muziek geleerden, tot de theorie, maar tot de praktyk, en noem ze kunſt, maar geen Weetenſchap; nochtans buiten tegenſpraak het voornaamſte gedeelte dier kunſt zynde. de ſchoonſchynende beſchryving, de Muziek is een kunſt om lieflyk te zingen en te ſpeelen, is geen zier bondiger, dan of men de bouwkunſt beſchreef, als een kunſt om bouwſtoffen, volgens gegevene ſchetſen, behoorlyk ſamen te voegen; en de Dichtkunſt, als een kunſt om gedichten met bevalligen zwier en vereiſchte nadruk te leezen.—

De term Muziek is oorſpronkelyk van het latynſche woord Muſica; dit van 't Griekſche Muſa, en dit weer, van het Hebreeuſche, Moſar, welkers wortel woord, Maaſæ, een volmaakt, treffelyk, en onverbeterlyk werk, voornamentlyk tot Gods eer uitgevonden en beſtemt, te kennen geeft.— *Vide Mich: Prætorius, Syntagma Muſicum. tom.* 1. *pag:* 38. *en Mattheſons Kapel-meeſter pag:* 4, Muſa beteekende kunſt, en onderwyzing in 't gemeen, doch wierd, achtings halve, aan de Muziek toegelegt, als met welke men eertyds, in het onderwyzen der Jeugd, een begin maakte

Muſica haud aliud ſignificat quam artem ſive disciplinam. id enim Hebræis Moſar, unde Doricum Moſa, pro quo alii Muſa maluere . . . . . et ſi vero artes ſint Complures, huic tamen (Muſicæ) id per excellentiam datum, Quia olim ab ea caperent initium disciplinarum. — G: voſſius, de Quat: artib: cap: 4. § 2. —

Men leeſt ook, dat de egyptenaars de Muziek, na den zondvloed door hen te eerſt weer opgedolven, herſteld en beſchaaft, met den titel Moys vereerden. *vida A: Kircherus, in promodo Copto; item, in muſurgia, tom:* 1. *lib:* 2. *pag:* 44. beduidende een vond, het puikje, de bloem, of het pit der Weetenſchappen, van welk woord, volgens zommigen, waar onder *Mattheſon, loc: cit* niet alleen het kunſtig ingelegt moſaiſch of mozaik werk, maar Moſes zelfs, als in den Nyl gevonden en de bloem der Propheeten zynde, de benaaming zoude hebben ontfangen. — Doch wy beruſten billyk by de gemelde Hebreeuſche woorden, zonder dezelve als uit de egyptiſche brabbeltaal afkomſtig aan te merken; genoeg, daar is Geloofwaardig bericht, dat van het Hebreeuſche Moſar, het Griekſche Muſa, van dit het Latynſche Muſica, en hier van weer ons

onduitſch woord Muziek, door zommigen niet onaardig kunſt der geluid-leiding, klank of veel eer toon-kunſt vertaald, oorſpronkelyk, en dien volgens, dat 't woord Muziek van een ganſch verhevene betekenis is. —

Pythagoras, Plato en hunne aanhangers noemden alles, wat goede aaneenſchakeling, order en evenredigheid vertoont, Muziek, verdeelende haar op dien voet in Natuurlyke, en kunſtige (Naturalis et artificialis) de eerſte weer in Wereld en menſch Muziek (Muſica mundana et humana) en de ander in Muziek-kunſt en Muziekaale Weetenſchap (ars et ſcientia Muſica) Wereld-Muziek betekende, de mengeling der Hoofdſtoffen, de ſamen voeging van de deelen der zichtbaare Hemel ligten, en derzelver onderlinge ontmoetinge; deeze verwekten, volgens hunne meening, uit kracht van geſtadige omwenteling, zekere wonder aangenaame zoetluidentheid, die wy zouden gewaar worden, indien niet onze ooren door Wereldſch gedruis reets verwend waaren. — Men zoude byna denken, als of ze hadden willen te kennen geeven, dat de geheime ſpraak aller ons omringende Schepzelen, onze opmerking grootelyks verdienende, tot verheffing des gemoeds be-

behoorde aanteleiden; doch hun gevoelen lydt in der daad geene andere dan letterlyke verklaaring, als zynde zelfs door verſcheiden vermaarde lieden van den laateren tyd, *vide*, *Cicero* ' *lib*: 10. *republ*: overgenoomen, onder welke *Beda venerabilis*, *in Muſica theorica*, de zaak door eene gelykenis van de bewooners van den Ny: ſtroom, die deszelfs vreesſelyk geraas door de langduurige gewoonte niet meer kunnen bemerken, tracht op te helderen. — wyder, menſch-Muziek beduide, de vereeniging van menſchelyke Zielen en lichaamen, de betrekking der lichaamelyke leeden tot elkander, gewenſchte temperamenten of lichaams geſteldheeden, het onderling verband van ryken, Staaten, Weetenſchappen en kunſten, Ja, de deugd zelve, als de zoogenaamde Moraal-Muziek; kunſt, of werk Muziek was het geene, dat wy hedendaags Muziekaale praktyk en theorie noemen; hier onderſcheid'en ze, als het 'er opaankwam, tusſchen de kunſt, die men gedeeltelyk aan kinderen kan *bybrengen*, *Practica illa Muſica Gua et pueri imbuuntur. vosſius*, *ubi ſupra*, en de Weetenſchap, als een gedeelte der wysgeerte; echter de ſpeel en Zangkunſt, benevens de kompoſietie en de Muziekkunde Muziek noemende, gebruikten ze dien term, volgens hunne ſtellin-

lingen, noch ſlechts in een naauwen zin.—

Dit buitenſpoorig gebruik, uit gebrek van onderſcheiding tuſſchen harmony in 't gemeen, en Muziekaale harmony geſprooten, heeft ons zekere geſchriften der ouden vry onverſtaanbaar gemaakt, en allerhande gelegenheid tot misvattingen en ongerymde uitleggingen gegeeven.— Men ontmoet een menigte Lofspraaken, die Muziekaal ſchynen, en echter geenzins het geene betreffen, dat wy tegenwoordig Muziek noemen, maar veel eer de order der Natuur en de Weetenſchap van de order aller dingen, in die tyden in een ruimen volledigen zin Muziek geheeten. *vide Kircherus, Murſurgia. tom:* 2: *in tit: Muſica nihil aliud est, quam omnium ordinem ſcire* en al zegt Plato *ſolum Muſicum eſſe Philoſophum lib:* 3. *de Republ:* of, wie de Muziek verſtaat, die alleen is volmaakt wysgeer, hy geeft echter hier door bedektelyk te kennen, dat de volmaakte wysheid op aarde nooit te vinden is, gelyk Pythagoras in dit opzicht den titel van wyze verwierp, en dien van Philoſoof, of wysheids-beminnaar aannam. — voorts, de termen, de Ziel is een harmony; daar is harmony in de Ziel, Ja, harmony, of Muziek in alles wat wy kennen, betekenen enkelyk, de geſchapene dingen vertoonen evenredigheid en order, onze gedach-

dachten worden uit malkander als voortgeteelt, voor zoo verre een voorgaande de reden influit waarom een volgende ons invalt, geen ding is alleen voor zich zelfs, maar ieder ook tot dienſt van anderen beſtemd. — gelyk nu dit alles zich in de Muziek, als in het kleene, afſchetſen en op een luidruchtige manier onder 't verſtand brengen laat, deeze wysgeeren, in figuurlyke uitdrukkingen meer dan anderen behaagen ſcheppende, noemden de order zelve, de order door maat-gezang afgeſchetſt, en de Weetenſchap van dit alles Muziek; Doch deeze al te ruime betekenis heeft veroorzaakt, voor eerſt, dat de onkunde, om de ouden na verloop van eeuwen niet verdacht te houden van ſnorkeryen, van hunne zoo uitneemend gepreezen ſchynende Zang en Speel oeffeningen zekere naderhand geheel te zoek geraakte en voor ons onbegrypelyke voortreffelykheid, zich heeft beginnen te verbeelden; insgelyks dat zommigen, die beter hadden kunnen weeten, zich niet hebben ontzien, de Muziek, onder voorwendzel van haare groote waardy te kennen te geeven en haar rechten te verdedigen, voor iets uittegeeven dat boven alle zelfs hedendaagſche, opgehelderde en beſchaafde wysgeerte voortekkelyk is: als of de ouden door Muziek in een ruimen

zin

zin niet geheel iets anders, dan Muziekaale praktyk en theorie hadden verſtaan, en dus de woorden van Plato, *Philoſophiam magnam eſſe Muſicam; in phaed:* of de wysgeerte is een groote Muziek, ſlegts betekenden, onze Muziek is de Grootſte wysheid; Ja, als of het iets bewees, al had Plato, of iemand anders zulks gedacht en met ronde woorden geſchreeven. — uitleggingen waarlyk, die nergens toe dienen, dan zich by de geleerden belachelyk te maaken, onkundigen te misleiden, en de beminnens waardige kunſt ten toon te ſtellen: want de woorden van Cicero in Quæſt. tuſc: *Summam eruditionem Græcos ſitam Cenſuiſſe in nervarum vocumque Cantibus*, en ontelbaare andere zoort gelyke, doen niets tot het bewys van de eigentlyke waardye der zaak, die alleen volgens onbetwiſtelyke Gronden kan en moet aangetoond worden. —

De term Muziek-kunde kan tot vermyding van dubbelzinnigheid voor het woord Muziek dienen; want de betekenis vervolgens van de hand en by trappen afgeſchaft zynde, verſtond men door Muſica in een naauwen zin de praktyk alleen, maar in een ruimen, praktyk en theorie; nochtans men kan op dien voet, in uitdrukkingen buiten verband ſtaande, niet altyd klaar ontdekken, op wat gedeelte een auteur het oog heeft, behalven dat kennis

nis van en redereering over de Muziek zekerlyk iets anders is dan Muziek zelve: by voorbeeld, de goude woorden van Auguſtinus, die ons drie boeken over de Muziek heeft nagelaaten: onweetenheid in de Muziek valt aan het rechte verſtand der heilige ſchrift hinderlyk *Muſicæ ignoratio ſcripturæ intellectum impedit. tom.* 3. *lib*: 2. *de docti: Chriſti.* worden deerlyk misbruikt door toepaſſing op komponeeren, zingen en ſpeelen, daar ze alleen tot de theorie haare opzicht kunnen hebben, voor zoo verre eenige ſchriftuur plaatſen zich door behulp van Muziekaale termen laaten ophelderen, als waar van 'er in der daad merkwaardige voorbeelden zyn. *vide Meibomii præfatio ad antiquæ Muſicæ ſcriptores.* ten anderen, zy, die de Muziek voor een Weetenſchap en kunſt uitgeeven, en dus theorie en praktyk in een zelfde beſchryving onder een mengen, kunnen zich niet dan zeer bezwaarlyk uit de verwarring redden, en alle diergelyke onheilen kan men gemakkelyk, verhoeden, door het maat Gezang alleen Muziek te noemen, en ten opzicht van de beſpiegelende kennis de bewoording Muziekkunde in te voeren: onderſcheidende dus de kunſt en Weetenſchap, als verſchillende zaaken, zonder ze evenwel in het minſte van malkander af te ſcheiden. ——

10.

10.

De Muziek kunde.

De moogelykheid der kennis van Muziekaale dingen ſtaat genoegzaam buiten twyffel, wy zyn gewis verzeekerd, eensdeels dat toonen, die wy gewaar worden, die blydſchap en droefheid in ons verwekken, en buiten ons allerhande veranderingen te wege brengen, ons niet ſlechts volgens onze verbeelding, maar in der daad, aandoen en gevolgelyk voorhanden zyn; anderdeels, dat ieder uitwerking evenredige oorzaaken, tot haare voortbrenginge toereikende, vereiſcht, en anders nooit zoude ontſtaan, ja, dat dit alzoo vaſt gaat, als, dat onze voorwerpzels en indrukken 'er niet altoos zyn geweeſt, en niet uit niet hebben kunnen voortſpruitet: wyl alle zaaken in de natuur zynde toereikende oorzaaken hebben, waarom ze veel eer zyn als niet zyn, en veel eer dus zyn als anders, zoo volgt van zelve, dat alle veranderingen en verſchynzelen die ër omtrent Muziekaale dingen ooit kunnen voorvallen, insgelyks zulke oorzaaken hebben, en uit dien hoofde kennelykheid inſluiten. —

Muziekkunde betekend verſtand van Muziekaale dingen; in de kunſt komt het

niet aan op het weeten, maar op het kunnen; de ſmaak, die ons zommige toonen voor bevallig, andere in tegendeel voor ongenoegelyk doet keuren, is de ſpil, op welke het rad der Muziekkunſt draait, vind zich imand door natuurlyke drift ër toe aangenoopt, hy onderſtelt, wat hem behaagt, is goed, wat hem niet behaagt, deugd ook niet; daar op viert hy zynen geeſt den ruimen teugel, en met eenen Muziekaalen ſmaak begaaft zynde, bedriegt hy zich zelden in deeze onderſtelling: Doch vraagt de Edele weetgierigheid, waarom is het goed? waarom moet men dus en niet anders werken? waarom luiden de toonen hoog, laag, ſterk, zwak? waarom zyn zommige wan en andere welluidende? en wat zyn toonen? wat is het oogmerk van dit alles? hy weet zulks zeer wel, maar kan het zoo juiſt niet zeggen: en waarom niet? om dat hy 'er geen verſtand van heeft. — Het verſtand is een vermoogen om zich iets duidelyk voor te ſtellen; onze redeneeringen richten zich naar de oordeelen; de oordeelen, naar de begrippen, en deeze hebben verſchillende graaden van klaarheid — wie, by voorbeeld, van een menuet verder niet te zeggen weet, als dat ze een Muziekſtuk is, die heeft 'er een onduidelyk begrip van, wie,

wie, een menuet is, geen paſſepied, gavotte, of iets anders, diens begrip is klaar; echter verwart of onduidelyk, zoo hy de kentekens, door welke hy een menuet van alle overige Muziekſtukken onderſcheid, niet kan aanwyzen; maar duidelyk, by aldien hy zulke tekenen kan aantoonen; hier uit ſpruit de duidelyke kennis van het ſamengeſtelt geheel uit een klaar begrip der deelen, en konden wy deeze zelfs duidelyk inzien, onze kennis zoude des te hooger graad van duidelykheid inſluiten; ten anderen, wy bedienen ons in het uitvinden, opſtellen, en uitvoeren des maat gezangs van zekere regels; een Muziek regel zegt alleen, doet dus of zoo, het zal welluiden, doch ze zegt niet waarom het dan welluid, waar van 'er toch zeeker een Grond of reden moet zyn, door welke zulks bevattelyk kan worden, alzoo de Muziekaale dingen kennelykheid in zich vervangen; het is dierhalven iets anders, gekomponeerd, gezongen en geſpeeld maatgezang, en iets anders is de kennis van de regels, volgens welke men komponeert, zingt en ſpeelt, doch ook alweer iets anders die van de gronden, op welke de regels ſteunen, en welke de reden inſluiten, waarom men zich juiſt naar deeze en geene andere regels dient te gedraagen:

Dus volgt van zelve, dat verwardelyk begreepen Muziekregels, verre van de geheele Muziekaale theorie te weezen, ſlechts voor zoo verre, als ze den weg zyn, langs welken men eindelyk tot duidelyke bevatting geraakt, onder de verheven bewoording theorie, van zien, beſpiegelen, of beſchouwen afkomſtig, kunnen doorgaan; dus waar omtrent de voorvallende zaaken en woorden geen duiſterheid overblyft, maar bondige beſchryvingen by gebragt, en werkingen uit haare oorzaaken verklaard worden, daar is duidelyke en Grondige kennis; deeze noemt men Weetenſchap, en zodanige kennis omtrent Muziekaale dingen noem ik, met een woord, Muziek-kunde. —

De Muziek-kunde is een Weetenſchap van de Natuur en het rechte gebruik der Muziek; door de Natuur der Muziek verſtaa ik, de middelen hier tot zekere werking in gereedheid zynde, en hunne innerlyke geſchapenheid, uit kracht van dewelke 'er deeze en geene andere werkingen uit voortſpruiten; door het rechte gebruik, dat de voorhanden zynde middelen in deeze en geene voorvallen zoodanig worden aangewend, als het oogmerk vereiſcht. — De middelen zelve beſtaan in Maat-gezangen, die zich op oneindig ver-

verſchillende manier aan een voegen, uitbeelden en luidruchtig voortbrengen laaten: dus om het oogmerk des te Gewisſer te bereiken en teffens van allerhande verſchynzelen omtrent toonen voorvallende des noods bondige reden te kunnen geeven, onderzoekt men zelfs de Natuur dier middelen. —

De Muziekkunde is tweezins als een Weetenſchap aantemerken: voor eerſt, voorwerpelyk voor zoo verre men 'er ingeſchriften en op Hooge ſchoolen van handelt; uit beginzelen die zonder verder bewys klaar zyn, leer-ſtellingen en voorſtellingen trekt, en uit deeze vervolgens regelen, hoe de Muziek is te oeffenen; afleid; ten welken opzichte ze noch hedendaags op zommige vermaarde Academien, te oxford in Engeland en elders, door ordinaire Profeſſors en Lectors word verhandeld: want tot het Doctoraat in de Godgeleerdheid zyn aldaar elf en tot dat in de Geneeskunde, ſeven Jaar vaſtgeſteld; maar wie Baccalaureus in Muſica begeert te worden, die moet 'er ſeven, en wie Doctor Muſices tracht te heeten, twaalf jaar in de Theorie en Praktyk doorbrengen. vide, *Parecbolas é corpore ſtatutorum academiæ oxonienſis*, *pag.* 44. — Ten tweeden, onderwerpelyk, voor zoo verre ie-

mand eene bekwaamheid in het betoogen zyner Muziekaale-ſtellingen bezit, en dus een Muziekkundige word genaamd; in het eerſte geval deelt zy als een ſchakel van waarheeden ons mede, en in het tweede, deelen wy zelfs aan anderen mede, de Muziekaale weetenſchap; daar word verſtand vereiſcht om in de Muziekkunde, voorwerpelyk aangemerkt te vorderen, en onderwerpelyk is de Muziekkunde, verſtand van de Muziek zelfs.-

De Muziekkunde bevat theoretiſche en praktikaale, of beſpiegelende en oeffenende ſtellingen; de eerſte, onderzoeken en verklaaren de natuur der zaak, de tweede, het oogmerk en de aanwending der middelen. — Het theoretiſche gedeelte bevat gronden, het praktikaale gronden en regelen: te weeten, algemeene regels, uit welke een Muziekaale praktizyn naar vereiſch van omſtandigheeden, byzondere regels, die men toch onmoogelyk alle kan aan de hand geeven, dient afteleiden.— een grond maakt bevattelyk, dat zekere zaak dus of zoo is; en een regel, dat men zich in deeze of andere voorvallen dus en niet anders heeft te gedraagen: Dit alles moet verſtrekken tot aanwyzing van de natuurlyke order, hoe behoorlyk te denken en te werken. —

De

De voornaamſte Gronden der Muziek leggen in de Wys-geerte; men kan de geſchapenheid der toonen niet bevatten, zonder Natuur-kunde; tot het onderſcheiden van en tot het oordeelen over toonen aan onzen geeſt verleend, niet leeren kennen, zonder Geeſt-kunde, van den aard der toonen, en van allerhande Muziekaale dingen, geen duidelyk begrip vormen, zonder reeken en maatkunde; de beginzelen aller menſchelyke kennis niet nagaan, zonder Over-natuur-kunde; het rechte gebruik der gemoeds bewegingen niet inzien, zonder Zede-kunde; en van de behoorlyke aanwending der krachten des verſtands in het onderzoek van Muziekaale waarheeden niet genoegzaam verzekerd weezen, zonder redeneer-kunde.— Alle deeze Weetenſchappen, die de order der Natuur aanwyzen, zyn gedeeltens der Wys-geerte, en de gronden, die 'er uit afgeleid worden, zyn hier de voornaamſte, om dat de Natuur der zaak anders onbevattelyk blyft.— zonder nu van andere Weetenſchappen en Vrye-kunſten, die hier insgelyks de behulpzaame hand kunnen bieden, eens te gewaagen, zoo volgt onwederſpreekelyk, dat duidelyke en grondige Muziekaale kennis zonder behulp der Wys-geerte geenzins te verkygen is.—

De Muziek-kunde is een Weetenſchap op haar zelve; men bediend zich, naar het voorbeeld der hooge faculteiten, van alles, wat eenigzins tot opheldering kan ſtrekken; doch alle ſtellingen, uit andere Weetenſchappen ontleend, laaten zich niet voor de vuiſt overneemen, maar vereisſchen zomtyds eenige uitzondering.— De Natuur-kunde leid ons op den weg, echter handeld ze ſlechts van het geluid, maar niet van toonen, veel min van welluidende en wanluidende toonen.— De wiskunde kan ons hier treffelyk te pas koomen, en onze gewoone bewoordingen, primen, ſecunden, tertſen, Quarten, Quinten, enz: hebben 'er de geur van, nochtans volgt niet, dat men zich naar rekenkunſtige order moet gedraagen, wanneer de ondervinding het tegenſpreekt; en alle voornoemde Weetenſchappen ſlaan op verre na de laaſte hand niet aan een bruikbaar Muziekaal-ſyſthema, gelyk deszelfs voortbrenging aan geleerden, in de Muziekaale praktyk onbedreeven, noch nooit heeft willen gelukken.— De Muziek-kunde leid 'er ſtellingen uit af, die hier alleen te huis hooren, en nergens anders te pas koomen; kan men nu, volgens billykheid, aangaande alle Muziekaale dingen van ieder Muziek-kundige geen reden eisſchen,

ſchen, alle reden die 'er van wordengegeeven, en ooit gegeeven kunnen worden, behooren evenwel tot de Muziekkunde, aangemerkt als een eigen zoort van Weetenſchap, aan de Wys-geerige faculteit onderhoorig. —

De Muziek regelen, door het gebruik ingevoert, vereisſchen onderzoek; in alle kunſten pleegen met 'er tyd misvattingen in te ſluipen, en door onkundigen te worden voortgeplant, des ieder ſtelling, volgens welke ieder zich gedraagd, zeekerlyk niet goed kan heeten. — een regel is goed, wanneer ze op ſtellingen beruſt, die waarheid behelzen, en men weet, dat ze zulks is, by aldien men de waarheid dier ſtellingen bevat, gemerkt niet de waarheid zelve, maar de bevatting van haare bewyzen het verſtand eerſt volkoomen geruſt ſteld. — Regelen zyn Concluſien, of laaſte ſtellingen van bewys reden, welker voorſte (præmisſæ) kortheids, maar ook wel onweetendheids halve in de praktyk achter wege blyven; voorbeeld, iemand heeft aldus Geredeneert: *wat het Muziekaal geboor beledigt, moet men in de Muziek vermyden; onmiddelyk achter malkander volgende octaven en Quinten beledigen het Muziekaal-geboor; ergo, men moet de zelve vermyden.* — beide voorſte ſtellin-

gen vereisſchen hier nader opheldering; doch dit ergo, dus uitgeſprooken, men moet onmiddelyk achter malkander volgende octaven en Quinten vermyden, of maakt geen octaven en Quinten, heet een regel.— zulke ſtellingen draagt men malkander, zonder onderzoek en bewys, van hand tot hand over, en menig onderwyzer noemt ze een verbod, hoewel zelfs ſchrandere leerlingen genoegzaam verzekerd zyn, dat het gezag hier van geen waarde is, maar alles op toereikende reden moet beruſten.— Men dient derhalven de beide voorſte ſtellingen, uit welke een regel direkt heeft kunnen volgen, naa te ſpeuren, en der zelver waarheid te toetſen; is een van beide, of zyn ze beide valſch en onzeker, dan deugt ook de regel niet, vermits 'er uit zodanige ſtellingen nooit bondige beſluiten kunnen voortkoomen. of nu de Gronden van een regel klem hebben, en het beſluit 'er wettig uit volgt zulks kan ons de redeneer-kunde alleen aanwyzen. doch kan men den grond van een regel, aan de welke de goede ſmaak in het algemeen zyn zegel hangd, niet ondekken, het voldoet voor eerſt, dat ze haare zekerheid heeft door het gehoor: de edele Weetgierigheid vind echter nooit ruſt, voor dat ze de Gronden der regelen bevat. —

De

De Midden van kennis zyn hier ondervinding en verſtand.— door de oplettendheid op onze aandoeningen bemerken wy allerhande zoorten van toonen, het Muziekaal gehoor en de goede Muziekaale ſmaak doen ons meer toonen, en meer in ieder toon onderſcheiden, en door naaukeurige proef neemingen geraaken wy tot de bevatting van hunne eigenſchappen, Ja de ondervinding brengt zelfs duidelyke begrippen te wege, by aldien men alle deelen van een ſamen geſteld geheel, hunne order hunnen ſamenhang, en de wyze, hoe ze met elkander verknocht zyn ter deeg in aanmerking neemt; waar men echter zoo verre niet komt, maar 't ſlechts by een oordeel volgens zoort gelyke voorvallen laat beruſten, daar word de kennis uit de ondervinding, aan die uit de reden tegen geſteld, die insgelyks het *hoe* aanwyſt; de eerſte gemeene, en de laaſte Grondige kennis genaamt.— Een klaar begrip van de deelen, kan het begrip van het geheel duidelyk maaken; duiſtere begrippen kunnen door oplettentheid klaar, en klaare door nadenken duidelyk worden, zoo dat oplettendheid en nadenken de middelen zyn, door welke wy verſtand krygen.— Dit vermoogen, wiens hoogſte trap, in beſpiegeling van den gehee-

heelen ſamenhang van waarheeden beſtaande onderwerpelyk, of in ons, reden heet, maakt ons vervolgens den grond der zaak bevattelyk, doet ons ieder ding naar zyne waarde ſchatten, in betrekking tot het oogmerk oordeelen, en geſtadig meer nieuwe waarheeden ontdekken; ondertuſſchen legt de ondervinding niet alleen den grondſlag tot alle verdere kennis, aangezien iemand, die niet voor af aanmerkt dat iets voor handen is, nooit tot het onderzoek geraakt, hoe en waarom het is, maar wy hebben ons hier, voor zoo verre het aandoeningen betreft, zelfs geduurig op de ondervinding en op het Muziekaal-gehoor, te beroepen: alzoo Muziekaale vertoogen, die langs deezen weg niet beveſtigt, maar tegen geſprooken worden, van geen waarde zyn.

Men kan in de Muziekkunde van vooren en van achteren beginnen: te weeten, of van de gronden tot de regelen, of van de laaſte tot de eerſte overgaan.— Eene ordentelyke leerwyze vereiſcht, dat men met 't lichte begint, maar het zwaare laat volgen, licht is 't geene, dat zonder behulp van iets anders kan worden bevat; op dien voet zyn de beſte regels niet licht, aangezien haare bevatting van die der gronden, op de welke ze ſteunen, en omtrent

trent welke eenig nadenken word vereiſcht, afhangt; niets kan in tegendeel lichter weezen dan grond ſtellingen en beſchryvingen, die aanſtonds klaar zyn, zoo draa men de woorden hoort, en hunne betekenis verſtaat: daarom, de eerſt gemelde leerwyze is gevoeglykſt in geſchriften, en, om by lieden van oordeel den grond te leggen; doch wil men grondig aanleiden, of iemand, die in de praktyk reeds geverderd is theorie by zetten, men moet van achteren aanvangen, gelyk men zulks in taalen, en andere oeffeningen, alwaar uit misſlagen geen zonderling gevaar, zoo als wel in de zede en geneeskunde, te duchten ſtaat, doorgaans doet, ten einde eerſt wat handigheid in 't werken te verkrygen, en dus de zwaarigheeden der kunſt, op welke 't hier inzonderheid is aangezien, des te eerder te booven te koomen; in zulk geval begint men dan met verklaaring der voorvallende teekenen en kunſt woorden, zoekt omtrent al 't geene, dat bevallig en onbehaaglyk voorkoomt, naar de reden, en ontleent de zelve zoo lang, tot men eindelyk grond ſtellingen, die geen verder bewys vereiſchen, ontmoet, die als dan tot bekrachtiging van 't geene, dat men in de praktyk reets bewaarheid heeft bevonden, verſtrekken;

ken; eene leerwyze, die des te Natuurlyker ſchynt, om dat de kunſt tot de Weetenſchap, en niet de Weetenſchap tot de kunſt, den weg heeft gebaand. —

Muziekaale-kunſt en Weetenſchp dienen onafscheidelyk met malkander gepaart te gaan; het een kan zonder 't ander beſtaan; de theorie, uit hoofde van bondigheid, zonder praktyk; en de zoogenaamde Natuurlyke Muziek, Ja, de gemeene praktyk, wier ſtreelende indrukzelen menig liefhebber aan de vereiſchte oplettendheid omtrend de voorgedraagene regels hinderlyk vallen, zonder theorie. — Nochtans, het een is hier om 't ander; de kunſt onderſteld Weetenſchap, en deeze heeft de praktyk tot haar eigentlyk doelwit. — Men onderzoekt de Muziek, om dat men de kunſt, welluidend maatgezang uittevinden, op te ſtellen en uit te voeren, te baat heeft, en niemand kan in de kunſt den vollen wasdom bereiken, zonder het merg van Weetenſchappen te hebben ingezoogen: want, dat iemand, die zich ſlechts door behulp van Natuurlyke regels in de praktyk verwonderens waardig vertoont, door onderſteuning van theorie noch verder had kunnen koomen daar aan ſtaat immers ganſch niet te twyffelen. — Het is ook moogelyk, teffens Weetenſchap en kunſt

kunſt te bezitten, door dien men alle ontfangen vermoogens opſcherpen, en telkens zodanige, als 'er dan tot een onderwerp worden vereiſcht, te werk ſtellen kan. hoewel men de Weetenſchap ongelyk gemakkelyker ſchynt te kunnen verkrygen, dan de kunſt, wyl menig een de zaak ten eerſten bevat, zoo draa hy 'er onderrichting van ontfangd, maar lang moet werken, voor hy in de uitvoering van regels eene handigheid verkrygt, zoo zal men by nader onderzoek bevinden, dat de Natuurlyke begaaftheeden tot de Muziek-kunde, in haar volle beſlag aangemerkt, vereiſcht, op verre na niet algemeen zyn, gelyk 'er immers onder de Muziekanten van profeſſie niets zeldzaamer, dan Grondige Muziekaale kennis word ontmoet.—

De term Muſicus, of Muziekant, betekend iemand, die teffens Muziekaalekunſt en Weetenſchap bezit; deeze bewoording, die men toch nooit anders dan onderwerpelyk kan aanmerken, wierd eertyds by de Grieken, toen een Muſicus, een Dichter, en een wysgeer het zelfde gezeid was, *ut iidem Muſici et vates et ſapientes judicarentur. Quintil: lib:* 1. *cap:* 17. *inſt: orat.* — *Muſici nomine vir omnium ſcientiarum compos intelligebatur Ariſtoph: ſcol:* —

ſcol:— voor een zonderlinge eernaam gehouden, en wegens de verheven betekenis des woords Muziek, aan niemand toegelegt, die niet teffens in de Muziek-kunde zoo veel ervaarendheid had, dat hy, naa vereiſch zynes Muziekaals karakter, ſterk in de Muziek konde heeten: terwyl zy, die ſlechts iets komponeeren, zingen en ſpeelen koſten, maar 'er verder geen reden van wiſten te geven, als dat het klinkt, zich met de benaaming van Muſicaſtri, betekenende zoorten van Muziekanten, die men op Muziekanten kan toegeeven, moeſten vergenoegen,— De term Muſicus drukt ook in der daad zonder byvoeging meer uit, dan de woorden Muziek-kundige, en Muziekaale-praktizyn, als welke te kennen geeven, dat iemand ſlechts in een gedeelte geoeffend, of ten minſten in beide, niet even ſterk is: echter behoeft men hen, die zonder theorie in de Muziekaale-praktyk eeniger wyze uitmunten, dien eernaam juiſt niet te betwiſten, maar hem ook, voor al in geſchriften, gelyk immers de bewoording een braaf, vermaard ſoldaat niet wel op die maniere zoude voegen voor ſtafs officieren, niet optedringen aan voornaame Muziekaale-amptenaars, dewelke, zederd de naam Muſicus, helaas! verachtelyk is ge-

geworden, en zelfs aan Bier-vedelaars word gegeeven, er ganſch niet begeerig naar zyn, maar liever Muziek meeſters, direkteurs, komponiſten, of met een woord, virtuoſen willen genaamd worden. —

De Muziek-kunde heeft haar voornaamſte opzicht tot de kompoſietie, want deeze is 't voornaamſte gedeelte van de kunſt, en van komponiſten word ongelyk meer verſtand vereiſcht, dan van hen, die ſlechts als uit hunnen mond ſpreeken; zy moeten de middelen aan de hand geeven, om 's menſchen Geeſt door maat-gezang op allerhande vereiſchte wyze te verlustigen en te beweegen, en dus moeten zy de werking der toonen en den aard der menſchelyke gemoederen zekerlyk nader kennen; zy verbeelden in 't ryk der Muziek, Koningen, die anderen wetten voorſchryven; zy moeten echter van alles wat ze opſtellen en beweeren, des noods aan 't parlement der ſchranderheid bondige reden kunnen geeven.

Alle Muziek-kunde moet nuttigheid in de praktyk kunnen hebben; alle theorie is praktyks halven, maar niet de praktyk theorie 's halven: nooit zoude men op theorie hebben gedacht, ten zy de regellooze-praktyk ons als genoodzaakt had,

om naar ſtellingen uittezien, die in allerhande voorvallen tot hulpmiddelen en wegwyzers konden verſtrekken, wat tot dien einde op geener hande wyze kan dienen, mag men vryelyk als nutteloos verwerpen: doch alles wat tot 't verband der zaak behoord, moet men uit dien hoofde, als nuttigheid inſluitende aanmerken, ſchoon het ieder ten allen tyde geen voordeel aanbrengt, noch zich op nooten ſtellen laat. — Doch waar in deeze reeele nuttigheid eigentlyk beſtaat, zal ik hier tans noch niet aanhaalen, maar zulks zal in 't ſlot van deeze Redeneeringen by de ſtukken blyken. —

De Muziek-kunde word hier in geen volſtrekten zin voor eene Weetenſchap uitgegeeven, want dan koomt die eernaam aan de wiskunde toe; wy hebben hier niet alleen met Mathematiſche, maar inzonderheid met Philoſophiſche, en zelfs met Hiſtoriſche kennis te doen; indien 't zoogenaamd zuiver verſtand hier zelden plaats vind, wyl wy ons geduurig op de ondervinding dienen te beroepen, zoo word ook het Muziekaale bloed des te minder in zynen loop geſtremd, en het begrip van de zaak kan des te algemeener worden: koomen hier eenige dingen voor, welker Grondige kennis wy onze nakoome-

melingen moeten overlaaten, het is genoeg, dat wy veele, en de meeſte ſtellingen onwederſpreekelyk kunnen bewyzen.-- Beſchryvingen van Weetenſchappen en vrye kunſten dienen nochtans volgens den raad en het gebruik van groote wysgeeren en redenaaren, naar de hoogſte volmaaktheid, die ze ooit kunnen influiten, te worden opgemaakt, al is het dat niemaand dezelve tot dus verre heeft kunnen bereiken: eensdeels om geene paalen te ſtellen aan neerſtige onderzoekers, maar hen veel eer aantemoedigen altoos verder te gaan, en anderdeels om de verwaandheid van de geenen, die reets over lang meenen te hebben uitgeleerd, te ſtuiten; alzoo toch al ons weeten iets gerings is in vergelyking van het geene, daar van wy onkundig zyn. *vide B: V: Wolf, logic: inleiding* §. 9.—— Boven dien de Muziek-kunde verſcheelt ongelyk meer van Muziek, dan redenryk-kunde van welſpeekendheid, door dien de Muziekaale ſtoffe reets op haar zelfs een vry wydloopig onderzoek vereiſcht.— wie intusſchen het woord toonen oppert, die opent een ruim veld tot redeneering.——

II.

De Toonkunde.

De toonkunde is een Weetenſchap van toonen, niet voor zoo verre zy Muziekaale ſtoffe, veel min wel of wanluidende, maar alleen voor zoo verre ze toonen zyn, die door zekere beweeging van zekere lichaamen verwekt, voortgeplant, en tot onze bevatting gebragt worden, en die men opzichtelyk, als laage, hooge, zwakke, duurzaame enz: onderſcheid, en uit welke men vervolgens de Muziekaale ſtoffe verkieſt.— Dit is dan een zoort van gehoorkunde of *Acouſtyk;* wy weeten van geen geluid, zonder gehoor, en van geen gehoor, zonder geluid; hooren word van de ziel gezeid, klinken, luiden, geluid geeven, verwekken of veroorzaaken, van lichaamen: des is de bewoording Gehoor-kunde van het Edelſte gedeelte afgeleid.— De *acouſtyk*, als een gedeelte van de Natuur-kunde, en de ſuſter van de *Optyk* of gezichtkunde, handeld van het geluid, van gebrooken en weerom gekaatſt geluid, van de werktuigen des gehoors, van de middelen om het geluid voortteplanten, te verdooven, het verzwakt gehoor

hoor te verbeteren, en van verſcheiden andere weetenſwaardige zaaken.— zodanig gedeelte der *acouſtyk*, het welk enkelyk opzicht heeft tot toonen, en ſtellingen bevat, die in de Muziekaale praktyk tot een Grondſlag kunnen verſtrekken, konde men dienvolgens Muziekaale Gehoor-kunde noemen; en van deeze gedenk ik by deeze redeneering, onder de bewoording toonkunde of *Phonurgia*, een ontwerp te maaken, vermits 'er toch van het Muziekaal gehoor noch niet gehandeld word.—

Lichaamen, die naa ontfangen aanſtooting, in een behoorlyken afſtand, onse gehoortuigen koomen aandoen, noemt men geluitverwekkende lichaamen; hunne uitwerkzels tusſchen hen en onze ooren, verſpreid, noemt men geluid, voor zoo verre zy in de zelve zekere veranderingen te wege brengen en geluid kunnen verwekken. —

Daar word nooit geluid verwekt zonder beweeging; want zonder beweeging, of geſtadige verplaatzing van deelen, valt 'er in lichaamen nooit eenige verandering voor: ieder ruſtend lichaam volhard in den ſtaat van ruſt, tot het door een ander word genoodzaakt om dien te verlaaten; en het bied aan de beweeging tegenſtand, en kan, voor de zelve word gebrooken,

niet in beweeging geraaken; wyl nu zulke breeking door aanſtooting van een ander lichaam, reeds in beweeging zynde, geſchied, zoo ontſtaat ieder beweeging uit eene voorgaande, en wat een oorzaak van eene beweeging kan weezen, noemt men een trillend vermoogen, of een beweegende macht.

Daar kan geen geluid tot onze bevattinge koomen zonder lucht; een wekker, of een ander ſlagtuig, met behoorlyke omzichtigheid op de plaat van een luchtpomp gelegd zynde, hoort men geſtadig minder geluid, naar mate de lucht 'er verder uitgepompt, of door verſpreiding in verder ruimte meer verdund word, en eindelyk, wanneer de lucht, zoo verre zulks doenlyk is, 'er geheel is uitgelaaten, hoort men, hoe men ook luiſterd, Ganſch geen geluid meer, ſchoon men de ſlingers even eens als voor heen ziet werken, en naar mate dat de lucht 'er weer toegang verkygd, het geluid weer als vooren hoort. — zonder lucht is 'er geen ſtoffe, aan de welke de beweegende lichaamen hunne werking mede deelen, en door welke ze de uitwerkzelen tot onze Gehoor-tuigen kunnen overbrengen: zoo dat men het water ſlechts voor zoo verre als het lucht in zich bevat, tot dien einde bekwaam kan achten,

en

en in 't gemeen te recht zegt, dat onze ooren by gebrek van lucht te vergeefs zouden geſchapen zyn, en wy als dan het noodlot van doove en ſtomme zouden moeten ondergaan.—

Het geluid is niet dan trillende lucht, die, wanneer wy hooren, in onze ooren dringt; ruſtende Lucht-deelen, die een bewoogen lichaan omringen, ontvangen beweeging, om dat hunne kracht van traagheid word gebrooken; en trillende beweeging, om dat zy de lichaamen, die hen aanvallen, niet eensklaps kunnen plaats maaken maar tegenſtand bieden en zich moeten trachten te herſtellen.— voor dat de zwaarte en de Veer-kracht der lucht ondekt waaren, verbeelde men zich gemeenlyk; als of 'er uit de geluidverwekkende lichaamen, het zy door wryving en perſing, of by wyze van uitwaasſeming, zekere deeltjes kwamen uit te ſchieten, en onze ooren te genaaken, en volgens zommigen beſtonden de klanken en toonen uit een meenigte geeſten, of Doemones, die zich in Muziekaale Inſtrumenten verſchuilden, en 'er uitverdreeven wordende, hunne woonplaatzen ten eerſten weer gingen opzoeken, *vide Porphirus, in vita Pythagoræ. cap:* 41.— eene gemakkelyke methode waarlyk om den aard der wel en

wanluidende toonen volgens manicheefche Gronden te verklaaren of alles, van een goed of kwaad beginzel af te leiden! — Men konde de zaak indien tyd niet wel anders bevatten, en het ontbreekt tans noch niet aan geleerden, fchoon in 't voorfchryven van goede Muziek regels uitmuntende, die zich niet ontzien, het geluid met ronde woorden, voor een hoorbaare fubftantie, die geen lichaam heeft, uittegeeven *Ziet Mathefon, over het weezen des toonklanks. pag* 36. *Gedr. hamb:* 1748. —

De ondervinding doet ons zeker merken, op wat Inftrumenten deeze of geene toonen voorkoomen, zelfs of men op zilver, koper, yzer, glas, ftoen of hout flaat; niet, om dat 'er in ieder geval een byzonder zoort van deeltjes koomen uitteſchieten, maar alleenlyk, om dat 't geluid, wegens de verfchillende oppervlaktens, van welke de luchtdeelen koomen afteſluiten, zeer verfchillende fterkte en zuiverheid ontfangt. — hoe zouden deeltjes van ganfch ongelyke hardigheid met gelyke vaardigheid kunnen na buiten fpringen? Het geklank der trompetten verfpreid zich in de voortgedreeven richting vry verre, en dat van groote klokken somtyds by ieder flag geheele uuren in het rondt;

rondt; waar zouden toch alle die deeltjes van daan koomen? Hoe waare het moogelyk, dat de ſtoffe dier werktuigen, naa menige Jaaren diergelyk verlies te hebben ondergaan, niet merkelyk zoude verminderen? Ja, dat die deeltjes onder weeg hunne kracht niet zouden verlieſen? Men moet derhalven nootzaakelyk toeſtaan, dat een bewoogen lichaam door een ſtoot of ſlag niets kan ontvangen dan een trillende beweeging, dat deeze aan de naaſt aangrenzende luchtdeelen ingedrukt, door luchtdeelen voortgeplant, en tot onze ooren overgevoerd wordt.— ieder beweeging verwekt geen geluid, want geluid onderſteld persſing, of lichaamen, die tegenſtand kunnen bieden: doch wyl weeke lichaamen, welkers deelen aanſtonds uitwyken, tot dien einde onbekwaam zyn, zoo kunnen ze ook geen hoorbaare beweeging in de lucht veroorzaaken.— Men kan niet alleen de werking van harde lichaamen door kunſt verydelen, maar het is zelfs ganſch niet onwaarſchynelyk, dat 'er ontelbaare beweegingen in de Natuur voorvallen, welkers uitwerkzels, wegens gebrek van overeenkomſt met onze geſteldheid, onze bevatting ten eenemaal ontwyken.— Het is dierhalven onbegrypelyk, hoe wysgeeren aldus hebben kunnen

redenkavelen: de hemelklooten zyn in beweeging, daar word geen geluid verwekt zonder beweeging; ergo, ze verwekken niet alleen geluid, maar zelfs een wonder aangenaame harmony! —

Geluid, het welk, eenigen tyd in de eigenſte hoogte voort duurende, klaar te onderſcheiden en uit dien hoofde zingbaar is, noemt men eenen klank, en klanken van verſchillende hoogte, in onmiddelyke achtervolginge op en in ſamenſtemming met malkander aangemerkt, toonen. —

Ieder klank en toon is een geluid, voor zoo verre ieder, op onze gehoortuigen werking oeffent, of vermoogen heeft om 'er op te werken; men kan dierhalven den aard der toonen geenzins bevatten, zonder alvoorens dien van het geluid in 't gemeen te kennen

Waar geen gelud kan voorkoomen, daar heeft nooit toon verwekking plaats: hier diend dan in 't voorbygaan te worden aangemerkt, dat zy, die by misduiding van ſchriftuur plaatſen, den Hemel met Muziek inſtrumenten bezetten, *ziet Matheſons orcheſtre* 1. *pag:* 303. — en over eene aanſtaande Hemel Muziek, geſchriften onderneemen in 't licht te geeven. *idem, van de Hemelſche Muziek. hamb:* 1748. zich niet gebelgd behoeven te houden,

den, als men bewys eiſcht, dat 'er of in den Hemel lucht is, of dat aldaar buiten dat toonen kunnen worden verwekt. —— *Ziet Mitzler Muziekaale biblioteek tom. 3. pag. 582. Leipzig 1749.*

Ieder geluid is geen klank en toon: om dat alle hoorbaare indrukzelen, zelfs gebulder die niet dan verwarde bevatting toelaaten, al mede onder de bewoording van geluid doorgaan. ——

Ieder toon is ook een klank: want deeze termen hebben beiden hun opzicht tot klaar bevattelyk geluid, en de uitdrukking, een verſchillende klank of toon, geeft te kennen, geluid van verſchillende hoogte, gelyk die, de eigenſte klank of toon, geluid het welk hooger noch laager klinkt. ——

Ieder klank is geen toon, om dat ieder, door andere onmiddelyk word gevolgd, noch met anderen ſamenſtemt by voorbeeld, het geluid van een Klok, of van een glas, hoe dikwils ook achter een gehoord, is in een Muziekaalen zin, een klank, geen toon, ten zy 'er zich onmiddelyk daar naa of ter zelfde tyd, ten minſten noch een verſchillende klank opdoet, wiens verſcheidenheid van hoogte tot onderlinge vergelyking genoegzaeme gelegenhyd geefd, als wanneer ieder ten opzicht van de andere, een toon heet, beteekenende

de dus deeze bewoording in 't gemeen overgang van klank tot klank of *progresſio ſoni in ſonum.* —

Het woord toon is afkomſtig van ſpanning of uitrekking — zal een ſnaar geluid geeven, men moet ze ſpannen; zal haar klank eene wyle tyds in de zelve hoogte voortduuren, ze moet op de zelfde wyze geſpannen blyven, en by aldien 'er een ander toon zal opvolgen, ze moet min of meer uitgerekt worden. — Hier komt de grootheid van de ruimte in aanmerking, langs welke zulke uitrekking geſchied; op dien voet beſchreeven de oude Muziekkundige den klank, als een ſtemval van een zelfde ſpanning, en de toonen, als klanken van verſchillende ſpanning.

Sonus eſt vocis caſus in unam extenſionem. *volgens Ariſtoxenus*, in elem: harm: lib: 1. pag: 15. — ſonus eſt vocis caſus, cantui aptus, in unam tenſionem. Euclides, introd: harm: pag: 1. — ſoni non eandem tenſionem habentes, appellantur toni *of uitvoeriger:* tonus eſt ſpatii magnitudo, qui ideo tonus dictus eſt, quia per hoc ſpatium prima vox . . . . extenditur. Martian: capella, de Muſica, pag: 188. ed Meibomii. —

Hier blykt dierhalven, dat zy die het woord toon van donder ..achten afteleiden,

den, de zaak kwalyk hebben begreepen. — ſchoon tono, tonitru of tonerre hier al nader mogten ſchynen, tonus is evenwel afkomſtig van tendo, tenſio en extenſio, in plaats van welk laatſte naderhand, intenſio is ingevoerd.

Het woord toon ziet enkelyk op verſchillende hoogte, en niet op de ſterkte. — Een toon kan even hoog blyven by zeer verſchillende graaden van ſterkte, en niet even ſterk by verſchillende hoogte: daarom is de ſterkte hier een enkelde toevalligheid; maar een verſchillende toon, als een uitwerkzel van verſchillende ſpanning, betekend alleen verſchillende hoogte. —

Werktuigen in achtervolging en in ſamen-ſtemming tot 't veroorzaaken van toonen bekwaam, heeten Muziekaale Inſtrumenten. — Deeze verdeelt men in natuurlyke, door de natuur zonder toedoen voortgebragt, en in kunſtige, aan de welke 't talent en de werkzaamheid der menſchen deel hebben; de eerſte zyn de zangſtemmen, wegens verſchillende laagte en hoogte, als diſcant, Alt Tenoor en Bas, onderſcheiden; de tweede, de ſnaar, ſlag, Blaas en windtuigen, ieder uit verſchillende zoorten beſtaande. —

Dienvolgens, een geraas verwekkend werktuig, neem eens, een trommel, kan

in

in geenen deele Muziekaal heeten; zelfs een eentonig, of klank verwekkend, verdiend deeze benaaming in geen eigentlyken zin, schoon men zekerlyk uit verscheiden eentonige, een Muziekaal Instrument kan toestellen; Doch, een eensnaarig, is volkoomen Muziekaal, om dat ieder snaar, door middel van verschillende spanning en afdeeling, verscheiden toonen, om nu voortaan geen verder gewag te maaken van klanken, kan voortbrengen. —

Veerachtige lichaamen worden alleen tot het verwekken van toonen bekwaam gevonden, door dien ze gemaakkelyk tot 't trillen kunnen worden gebragt, en ook hunne trillingen eenigen tyd voortzetten. — lichaamen, welker deelen, naar dat ze geperst, of by wyze van staale veertjes, geboogen zyn, hunne voorige gedaante weer aanneemen, zoo draa 't drukkkend vermoogen hen vryheid geeft van zich uittezetten, noemt men veerachtige of *Elastique*, en des te volmaakter *Elasticq*, naar dat ze zich volkoomener herstellen, of by de gestadige wryving minder merkelyk verlies ondergaan. — Door trillingen verstaa ik, heen en weer keerende, slingerwyze beweegingen, hoedanige wy in vry bewoogen lange en dikke snaaren door bloote oo-

oogen, en in korte en dunne, door behulp van vergroot glaazen ontdekken, gelyk ook die van luchtdeelen op de oppervlakte van water en kwikzilver zichtbaar, en die van klokken en ſtaaven voelbaar zyn.— Dusdanige lichaamen trillen na ontvangen aanſtooting, om dat hunne deelen, door de hevige ſchudding zekere veranderingen in hunne pooren ondergaande, zich in den voorigen ſtand trachten te herſtellen.— Een ſnaar ontvangt ter plaatze daar men ze beroert, een bogt, en zulks des te eerder, wyl ze nooit volkoomen recht is geweeſt, 'er oneindige krachten zouden vereiſcht worden om ze zodanig te trekken; Deeze bogt veroorzaakt, dat de naaſte deelen, van weerkanten getrokken wordende, weer op de naaſte, werking oeffenen.— ze gemakkelyk tot het trillen gebragt, om dat ze door de ſchudding der deelen in beweeging geraakt, en een deeltje minder tegenſtand bied aan een kleene bogt, dan het geheel aan een grooter zoude bieden.— ſchoon nu een ſnaar naa geeindigde perſing iets langer en dunner word, en een klok by ieder ſlag iets van haare cirkelronde gedaante dreigt te verliezen, de veerkracht beſchikt, dat alle als in wanorder geraakte deelen, al eer ze noch verre koomen uit te wyken, reets we-

weder tot zich zelve worden gebragt. — ze zetten de trillingen voort, om dat ze de verbaazende ſnelheid, in welke ze geſteld zyn, niet aanſtonds kunnen verliezen, en, plotſelyk tot hunne ruſt plaats weerkeerende, maar aldaar geen ruſt vindende, noodzaakelyk 'er buiten ſpringende en de beweeging hervatten moeten. — Houd dan de drukkende magt hen eenigen tyd geduurig ſterker onder bedwang, gelyk de ſtrykſtok eene ſnaar, de veerkracht vermeerdert, zoo lang haar innerlyk vermoogen zulks toelaat; doch krygen ze vryheid van zich uittezetten, de beweeging word by trappen flaauwer, naar maate de bewoogen deelen tot hunne eerſte ſtandplaats koomen, vermits ze geſtadig door anderen worden belemmerd, namelyk, tegen de lucht, en vochtige dampen, met welke dezelve geduurig is bezwangerd, te worſtelen hebben, tot ze eindelyk, wanneer de hinderpaalen even groot zyn als de eerſte kracht, geheel weer ſchynen te ruſten.

Het Muziekaal geluid word, ten aanzien der werktuiglyke oorzaaken, ſlechts op tweederlei wyze gebooren: ten eerſten, wanneer twee harde lichaamen, van dewelke een, tot trillen kan worden gebragt, malkander aanſtooten; en ten tweeden:

den: twee vloeiſtoffen, namelyk tegen malkander werkende lucht-deelen, in trilling worden geſteld.— Tot de eerſte zoort behooren de ſnaar-en ſlag-tuigen, gelyk aldaar ruuw gewreeven paarde hair van ſtrykſtokken, pennen, nagels van vingeren of van zilver, kopere ſtiften, houte bolletjes, raderen enz: op ſnaaren, en klepels van allerhande metaal, yvoor, of hout op klokken, ſtaaven en pauken aanvallen, en 'er trillingen in veroorzaaken.— tot de tweede, de blaas en windtuigen, fluiten, hoboën, trompetten, waldhoornen,, orgel-pypen enz: Ja, de zangſtem zelve, van dewelke, als een der grootſte Natuur-wonderen, vervolgens in het byzonder zal worden gehandeld — alle overige zoorten van geluid verwekking raaken de *acouſtyk* in 't gemeen- en niet de toonkunde.— Dat het in blaas en windtuigen op de trillingen dier geheele lichaamen, noch op die van hunne binnen vlaktens aankoomt, blykt hier uit, voor eerſt, om dat men 'er ook ſtoffen die weinig of geen veerkracht hebben, by voorbeeld, lood, ſteen, leer, bord papier, toe kan gebruiken, ten tweeden dat ieder blaaſtuig van dezelfde zoort en lengte, hoe verſchillende de ſtoffe zyn mag, zich met gelyke kracht laat aanblaazen, het welk, by al-

dien de deelen dier werktuigen zelfs moeſten trillen, volſtrekt onmoogelyk zoude weezen, dit is dan de zaak: wyl de lucht, als een ſubtiel lichaam, alle ruimte die door andere lichaamen verlaaten en niet door kunſt in 't ydel geſteld word, vervuld, zoo zyn de blaas en windtuigen reets vol lucht, en deeze binnenlucht is hier 't toon verwekkend lichaam, maar de lengte en wyd te dier Inſtrumenten dienen eenlyk om zekere Quantiteit lucht van de buiten lucht af te zonderen, en 'er trillingen in te verwekken. — De binnen lucht zoude zich uitzetten, ten zy de perſſende buiten lucht zulks verhinderde: deeze hinderpaal word door de kracht van inblaazing weggenoomen: dus is de veërkracht der buiten lucht de oorzaak, dat de beurtelings voortgeſtooten en te rug gekaatſte binnenlucht, zich trachtende te herſtellen, trillingen voortbrengt, aan die van ſnaaren evenreedig.— de lengte der blaaſtuigen ſtaat gelyk met de lengte van ſnaaren, hunne wydte, met haare dikte; de inblaazende kracht verbeeld het drukkend vermoogen, en de veerkracht der buitenlucht, de ſpanning der ſnaar. Hoe verſchillend dit laaſte ook ſchynt, nademaal de lucht in blaas en windtuigen ſamengeperſt, maar een ſnaar uitgerekt word,

word, ten aanzien der uitwerking ſtaan ze evenwel volkoomen gelyk, vermits de trillingen van beide enkelyk voortſpruiten uit de pooging om weder in hunnen Natuurlyken ſtand te geraaken. — De ſtoffe der blaastuigen moet hard weezen, ten einde de lucht deelen ter deeg van malkander af te ſcheiden; de binnen vlaktens moeten glad weezen, om aan den loop der gins en weer rollende lucht deelen niet hinderlyk te vallen; de hoeken, moeten vaſt geſlooten weezen, op dat de binnen gaande lucht niet zoude koomen uit te wyken; *vide L. Euler, tentamen novæ theoriæ Muſicæ. Petersb:* 1739. *cap:* 1: § 28. — ondertuſchen is het iets anders de inblaazende kracht en weer iets anders, de toon verwekkende ſtoffe; deeze blaaſt men 'er niet eerſt in, maar breekt ſlechts, door het geene dat men 'er toevoegd; en in de buiten lucht gaat verdwynen, haare kracht van traagheid; de binnen lucht moet langs de vlakte zagtjes worden voortgedreeven, des 'er, naar alle waarſchynelykheid, in 't midden, een zoort van een luchtzuil ſtaan blyft. — De binnenlucht, door de kracht van inblaazing verſterkt, werkt als met dubbelde kracht, geen wonder dan, dat ze tegen de hevige persſing der buiten lucht iets verpag, en noch

minder, dat deeze, in envenreedigheid met de werkende oorzaak, tegenſtand bied; ſchoon men nu aan luidbaar gemaakte blaas en windtuigen ook uitterlyk eenige trillingen beſpeurd, deeze zyn alzoo weinig als 't gedreun van nabuurige planken, muuren, en Kerk verwelfzelfs, oorzaaken der toonen, maar alleenlyk iets door 't geluid by toeval veroorzaakt. —

Daar zyn zichtbaare en onzichtbaare toon verwekkende lichaamen: de eerſte, de ſnaar en ſlagtuigen beſtaan uit deelen, die nooit, behalven in onze verbeelding, gantſch volkoomen met malkander gelyk zyn; de tweede, de binnenlucht van blaas en windtuigen, uit gelykſlachtige vloeiſtoffe. — wy beſpeuren echter omtrent deeze laaſte zoort van toonverwekking, alwaar deelen van eenerlei Natuur elkander in beweeging ſtellen, nooit valſch geluid, uit den aard der ſtoffe ontſtaande, des is dezelve, wegens meerder overeenſtemming tuſſchen 't menigvuldige, zekerlyk ook de volmaakſte. —

Gelykſlachtig heeten de toonverwekkende lichaamen, wanneer wy niet anders bemerken, of hunne deelen ſluiten, uit hoofde van eenerlei ſtoffe en geweefzelgelyke kracht in, daar ze in tegengeſteld geval, verre van even wel geregelde bewee-

weeging aan de lucht over te brengen, malkanders loop ſtuiten, door dien zommige deelen zich reets uitzetten, terwyl andere noch geperſt worden of inwaards gaan; zommige reets ruſten, terwyl andere noch beweegen. —

Ieder toon verwekkend lichaam heeft eene bepaalde grootheid. — veronderſteld dat het redelyk geſlachtig is, en niet al te hevig aangeſtooten, of al te verre uit zyn ruſt plaats gedreeven word: want in zulk geval beginnen de deelen, welke de kracht van aanſtooting onmiddelyk ontvangen, ſchielyker te beweegen als de andere volgen kunnen, zoo dat de mede werking van eenigen word verhindert; daar nu alle beweeging in tyd geſchied, van hoe korten duur die ook is, het getal der trillingen moet als in de volgende ſecunde, of 60ſte: gedeelte van een minuut, van dat der voorgaande zekerlyk verſchillen, vermits de masſa, zich in gelyke kringen verdeelende, naderhand, wanneer alle deelen me vereende krachten werken, langzaamer beweegt. — anderzins volgt ten opzichte van veerachtige lichaamen altoos, dat de beweeging, niet tegenſtaande de onmiddelyk aangeſtooten deelen in 't eerſte moment iets feller gboogen raaken, zich door alle dee-

len heen gelykelyk verſpreid; dat de deelen, geſtadig met elkander in en uitwaards gaande, tot dezelfde beweeging ſamen loopen, dat, by voorbeeld, in een ſnaar die vyf voet lengte, en dus 720. of twaalfde deelen van een duim bevat, ieder linie een 720ſte part van de beweeging draagt — Grootheid betekent hier, de menigte van deelen, die een geheel ſtellen, en tot een zelfde beweeging ſamenwerken; deeze word bepaald genaamd, niet alleen om dat ieder lichaam ſlechts een bepaalde kracht heeft, en men door ieder alles, noch evenveel kan uitvoeren, maar ook om dat het getal dier deelen bevatteiyk gemaakt of beſtemd kan worden, gelyk die van ſnaaren, klokken, ſtaaven thans meet en weegbaar zyn. ſchoon nu de lengte, dikte en ſpanning, als driederhande zoorten van grootheeden, zich op zeer verſchillende wyze laaten ſamenvoegen, en elkanders gebrek eenigzins kunnen vergoeden, ze leveren telkens ſlechts een bepaalde grootheid: aangezien een zelfde lichaam ter zelver tyd onmoogelyk een meerder en een minder getal van deelen vervangen, en men niet meer deelen dan 'er voorhanden zyn te werk ſtellen kan, maar alle deeze in een zelfde moment even ſchielyk worden bewoogen.— voorts,

blaaſt

blaaſt men een fluit of pyp over, ſcheid men een gedeelte van een ſnaar zoo onvaſt af, dat de beweeging tot anderen kan overgaan, of ſpant een ſnaar feiler aan, zoo dat 'er minder deelen in beweeging kunnen raaken, als 'er nu meer buiten de kammen worden getrokken, en dus de ſnaar dunder word, men ſteld dadelyk eene andere bepaalde grootheid, uit welke, als uit een verſchillende oorzaak, zekerlyk een verſchillende werking moet voortſpruiten.—

Eene zelfde bepaalde grootheid van een ordentelyk bewoogen toonverwekkend lichaam veroorzaakt, met hoe verſchillende kracht de voorhanden deelen ook worden bewoogen, in gelyke tyden een gelyk getal van trillingen. — ſchoon de eerſte trillingen van ſnaaren ongelyk ruimer geſchieden, als de volgende, by dewelke ze haare kracht by trappen verliezen, haar verder of korter weg neemt in gelyke reden af en toe met de kracht welke ze daar doe beſteeden; ze hebben tot een verder weg niet meer tyd van nooden, om datze des te meer, dan tot een korter, en ze des te minder geboogen en geſpannen zyn. De veërkracht doet hen even eens werken als ſlingers, die, hoe flaauw of ſterk ze moogen gaan, altoos gelyke tyden hou-

den; hebbenze ſlechts de helft van hunne kracht overig, de weg is ook ſlechts half zoo verre; ontwyken de trillingen eindelyk onze gewaarwording, haare kracht verflaauwt by trappen, zonder dat het getal der trillingen, in zekeren tyd verwekt, in 't minſte kan veranderen; zoo lang de toonverwekkende lichaamen trillingen voortbrengen, levert ieder, volgens zyne bepaalde grootheid, uit hoofde van veerkracht, gelykmaatige trillingen, dat is, evenveel in ieder kleenſte tydſtip —

Snaaren zyn de bekwaamſte onderwerpen tot beproeven van trillingen; wanneer men aan koorden van verſchillende lengte, gewigten van gelyke zwaarte hangt, en ze met gelyke kracht beweegt, zoo langzaam echter, dat men de ſlingeringen kan tellen, beſpeurt men reets dat haar getal in een gegeeven tyd des te grooter is, naar dat de koorden minder, en des te kleener naar dat ze meerder lengte hebben. Inmiddels wyl zulke telbaare trillingen juiſt niet veel bewyzen, en men rasſe trillingen niet tellen, maar wel ſnaaren, behoudens de lengte, door kammen en vingeren op allerhande wyze verkorten, en de ruimtens meeten, Ja, ſnaaren op planken ſpannen, en door vergelyking van haare lengte, dikte en de ſpannende krachten, volgens

gens de wetten der beweeging, het getal der trillingen, 't welk de gedeeltens tusſchen de kammen, als op welke het hier alleenlyk aankoomt, in zekeren tyd moeten voortbrengen, uitreekenen kan; zoo ſtaat gemakkelyk te begrypen, dat diergelyke toonverwekkende lichaamen hier inzonderheid tot opheldering kunnen dienen; dat wy by gebrek van ſnaaren, van de innerlyke Geſchaapenheid der toonen weinig of niet zouden weeten, en aangaande het getal van trillingen in een bepaalden tyd verwekt van haar op alle overige, naar evenredigheid moet beſluiten.

De lichtſte en voornaamſte ſtellingen, die zulk een ſpannend werktuig, of *Inſtrumentum Cordoſophicum*, een de hand geeft, zyn de volgende: ſnaaren van gelyke lengte, dikte en ſpanning, leveren in gelyke tyden, volgens de evenredigheid tusſchen oorzaaken en werkingen, evenveel trillingen.— verſchillen ze ſlechts in lengte; het getal dier trillingen ſtaat in omgekeerde reden met de lengtens: by voorbeeld, terwyl A: vier voet lang 50. maal trilt, doet B: van twee voet zulks 100. maal; is C: vyf, en D: drie voet lang, C: maakt drie trillingen, tegen vyf D:— verſchillenze enkelyk in de dikte, de trillingen ſtaan in omgekeerde reden met de middel-

lynen, zynde namelyk in een gegeeven tyd des te minder, naar dat hy kleener is.— verſchillen ze alleen in ſpanning het getal der voornoemde trillingen is als de vierkant wortelen der ſpannende gewichten: te weeten, A: door een pond geſpannen, maakt in eenen zelfden tyd half zoo veel trillingen, als B: aan welke vier pond hangt. voorts; men kan nagaan, hoe veel trillingen deeze of geene ſnaar in zekeren tyd moet afleggen, hoewel ſlechts langs een vry gemakkelyken weg. *vide Euler, ubi ſupra, cap:* 1. § 10. 36.— het volgende voorſtel zal de zaak misſchien bevattelyker maaken.

Snaaren zyn kleene cylinders, of volzuilen; haare lengte ſtaat gelyk met de hoogte, haare zwaarte met de masſe, haare dikte met de middellynen der cylinders. in een cylinder is ieder linie van hoogte, eene regte linie, als men dan de oppervlakte aanſtoot, worden regte linien in kromme verandert: want de oppervlakte raakende, beroert men insgelyks den omtrek dier kringen, welke de oppervlakte ſtellen, en naar maate van welker ruimer vierkant de kracht van aanſtooting tot een grooter menigte van deelen overgaat, en grooter bochten in de kringen verwekt. *voyez, crouſaz, traite du beau, loc. cit. pag:*

pag: 257. *ed* 1715.— gelyker wyze ontvangen ook langer en dikker ſnaaren, wegens het meerder getal van deelen, op welke de beweeging zich verſpreid, en minder geſpannen ſnaaren, die wegens minder veerkracht, minder tegenſtand kunnen bieden, grooter bochten, maar korte, dunne en feller geſpande, uit tegen geſtelde reden, kleener bochten.— Hoe grooter de bochten worden, des te meer, hoe kleener des te minder tyd word 'er tot herſtelling vereiſcht: dienvolgens, des te langzaamer beweegen ze in het eerſte geval, des te ſneller in 't tweede.— Hoe langzaamer ze beweegen, des te minder, hoe ſneller, des te meer trillingen worden 'er in een zelfden tyd geboo-ren; kortelyk, het getal der trillingen, door ſnaaren in zekeren tyd verwekt, is des te kleener, na dat de ſnaaren langer, dikker en ſlapper, des te grooter, na dat ze korter, dunner en ſtyver geſpannen zyn.—

De Muziekaale Inſtrumenten ſchynen beſtemd om de lucht aan de gang te helpen en gelegenheid te geeven tot het vertoonen van haare wonderbaare veerkracht.— ſnaaren moeten geſpannen weezen, zullen ze haare veerkracht te werk ſtellen, wanneer men die echter op ſtoelen, of tegens muu-

muurenſpant, dan blykt genoegzaam, dat zy op zulk een dun lichaam, als de lucht is, weinig vermoogen hebben; dies word de kracht der ſnaaren verſtrekt. deels, door het veerachtig hout der klankboodems, deels, door hunne holligheid en door kleene openingen 'er in gemaakt, op dat de lucht hen van verſcheide kanten te gelyk zoude kunnen omringen. — Dit alles werkt te ſamen tot 't perſen en voortſtooten der aangrenzende luchtdeelen; hoewel deeze beweeging, naar alle waarſchynelykheid, niet voorvalt in de geheele masſa der lucht, gelyk by de wind, alwaar de luchtdeelen ſlechts als voorgeſtuwt worden, maar alleenlyk, in haar kleenſte en veerachtigſte deelen, tot 't aanneemen en voortzetten van trillingen beſt bekwaam. — Dusdanige luchtdeeltje ontvangen gelykmaatige trillende beweegingen; nademaal de lucht, als veerachtige vloeiſtoffe, alle ooit verzinnelyke indrukzels kan overneemen: Ja, krings of golfswyze ingerichte beweegingen: door dien in veerachtige lichaamen, op ieder perſing eene uitſpreiding volgt, en op deeze weder een tweede perſing enz: beweegingen waarlyk, die buiten twyffel eene wonder aangenaame vertooning zouden maaken, als 't moogelyk waare om de-

dezelve door 't oog te ontdekken. — zoo dra men een ſteen, of iets anders in 't water gooyt, beſpeurt men, dat 'er eerſt maar een kring uit ontſtaat, die terſtond zyn beweeging mededeeld aan een tweede; deeze weder, aan een derde enz: Die vergelyking tuſſchen de voortplanting van waterkringen en luchtgolven is aardig genoeg ter opheldering, Ja, de eenigſte, die wy hebben; maar echter op verre naa niet volledig, dus moeſt zy ons billyk niet verleiden tot de onzekere ſtelling, als of in de luchtdeelen telkens ook voor eerſt maar een golf, die aanſtonds andere zoortgelyke voorteelt, konde worden verwekt: wie, by voorbeeld, midden in een ruime kamer eene viool hoord, wier toonen aller weege, te rechter en ter linker zyde des uitvoerders, even klaar tot 't gehoor koomen, die zoude geenzins kunnen bepaalen, waar ter plaatze die gewaande eerſte luchtgolf haare geboorte heeft ontvangen. — Het ſchynt veel eer over eenkomſtiger met den aard der zaake, dat ieder bepaald getal van trillingen, door een toon verwekkend lichaam in zeker tydſtip voortgebragt, teffens aan alle kanten, van waar geen hinderpaal zich opdoet, in de aangrenzende luchtdeelen eene menigte golven veroorzaakt, waar uit terſtond, met een onbegry-

grypelyke ſnelheid, andere ſoortgelyke golven worden verwekt, van dewelke ieder, 't getal van trillingen, de eerſte golven ingedrukt, ſtiptelyk overneemt, behoud en tot onze gehoortuigen overbrengt.—

Laat ons de gemelde vergelyking nader beſchouwen, om te onderzoeken, of en in hoe verre de voorplanting der luchtgolven daar door konde worden opgeheldert.— ieder waterkring ontvangt zyne beweeging van de naaſtvolgende; daar koomen telkens meer deelen aanvlieten, dan 'er noodig zyn tot de vereffening van de oppervlakte, en deeze worden telkens verder achterwaards gedreeven, dan zyn in 't heen gaan voor uit liepen: dus verſpreid de beweeging zich geduurig verder, en daar worden geſtadig meer kringen verwekt, die echter by trappen zwakker worden, naar maate dat de kracht van den eerſten, reets verminderd en by na verdweenen is. gelykerwyze worden 'er ook geduurig meer luchtgolven geteeld, die des te minder kracht influiten, naar dat zy van 't middelpunt namelyk, van 't toonverwekkend lichaam, een verder afſtand hebben.— De volgende waterkringen worden klaarder, dan de eerſte, om dat zy in 't begin zeer veel tegenſtand ontmoeten,

maar

maar naderhand altoos minder: volgens dezelfde reden beſpeurt men ook, dat de toonen in een maatigen afſtaad van 't middelpunt, onderſcheidentlyker tot de bevatting koomen, dan wanneer men 'er allernaaſt ſtaat, of 't oor 'er boven houd. — Het minſte van de beweeging, die 't gezicht in 't water bemerkt, naa dat een ſteen aldaar wierd ingeworpen, is toe te ſchryven aan de ſteen zelve; gelyk men ook 't minſte van 't geene, wat in eenige afgelegenheid tot 't gehoor koomt, kan toeeigenen aan de toon verwekkende lichaamen, door welker behulp de luchtgolven ſlechts wierden aan de gang gebragt. De deelen van bewoogen vloeiſtoffen behoeven niet, gelyk die van ſnaaren en klokken, tot hunne voorige ſtandplaatſen weder te keeren; genoeg, dat ze elders eene ruſtplaats vinden, tot zy wederom van nieuws in beweeging worden geſteld.— verzwakt nu de eerſte kring, door den geſtadigen tegenſtand der persſende lucht, dan begint de tweede insgelyks te verflauwen, en vermindert teffens de kracht van den derden: de eerſte, kunnen reets verdweenen zyn, terwyl een honderdſte, eerſt te voorſchyn koomt: en waar zy niet kunnen heen reiken, daar is van hunbeweeging ook niets te bemerken; doch,

an-

anderzins hebben ſcherpziende en opletende iets voor uit, en blinde kunnen in 't geheel daar van geene bevatting vormen. Dit alles aat zich op de luchtgolven en op 't gehoor gemakkelyk toepaſſen; nu moeten we ook zien, waar aan 't hier hapert,

1. De waterkringen worden ſlechts op de oppervlakte van 't water geteeld: maar 't geluid word als in 't ingewand der lucht verwekt; de golven worden midden in de lucht gemaakt, en loopen door dezelve na booven, na beneden en na alle zyden heenen. *vide Muſſchenbroek, Natuur kunde* §. 1448. *ed:* 1739.—

2. Waterkringen worden enkelyk voortgedreeven door hunne zwaarte; maar de luchtgolven worden voortgeplant door veerkracht; de eerſte verbeelden ſlingers, die getrokken zynde ryzen en daalen; de tweede beſtaan uit krachten, die na ontvangen aanſtooting trillen. *voyez, Hiſt: de l' acad: Royale,* 1737. *pag:* 138 . . . . *Memoire* 1737. *pag:* 7.

3. Waterkringen houden niet lang ſtand; doch omtrent luchtgolven heeft 'er ook duurzaamheid plaats.

4. Aan Waterkringen verſtrekt ieder hard lichaam tot een onverwinnelyk hinderpaal, zoo dat zy 't graf vinden ter plaat-

plaatze van hunne geboorte, daar integendeel 't geluid zich langs deezen weg merkelyk verſterken en zelfs op een bekoorlyke wyze te rug kaatſen laat

5. Men kan ter zelver tyd verſcheide toonen verwekken, die nooit door vermenging tot een worden, maar van dewelke ieder, zich nevens andere zoo klaar laat bevatten, als of het ſlechts een toon waare: dus moeten 'er zekerlyk luchtgolven, die ieder een verſchillend getal van trillingen influiten, zonder verwarring onder malkander loopen, *Miracle ſans être compris!* iets het welk in het water geenzins aangaat.

6. De waterkringen beweegen des te ſneller of langzaamer, naar maate dat 't geene, wat men in 't water werpt, zwaarder of lichter en van meerder of minder hoogte koomt afſtuiten; maar aan de lucht is de onveranderlyke wet voorgeſchreeven, zelfs by een ganſch ongelyk getal van trillingen, altoos gelykmaatige ſnelheid in den loop hunner golven te moeten bewaaren: de veerkracht brengt te wege, dat twe toonen van ganſch verſchillende hoogte, in een zelfde tydſtip verwekt, ter plaatze waar men beide noch onderſcheidentlyk kan verneemen, te gelyk tot 't gehoor koomen. ——

Nopens 't wonderbaar maakzel van onze gehoortuygen, daar omtrent kan men omſtandig bericht ontmoeten in de geſchriften der Natuurkundigen; en uit dezelve laat zich insgelyks afneemen, dat het maatgezang niet kan beſtemt weezen tot een vermaak der ooren; aangezien deeze, even weinig bezef kunnen hebben van geluid, als een pen van letters, als een penceel van kouleuren en als een vel papier van 't geene 'er op geſchreeven ſtaat. Immers vermaak onderſteld bewuſtheid: dus is de waarheid der zaake, dat de ziel hoort, door 't kanaal der ooren. Schoon de gewoone uitdrukkingen, de Muziek moet aangenaam weezen voor de ooren; een misſlag, welke het oor niet bemerkt, is geen misſlag, en alle zoortgelyke, in den burgerlyken omgang, alzoo wel verdraagelyk zyn, als die van 't op en ondergaan der zonne, in den mond van wyze Copernikaanen, moet zulks echter ons niet verhinderen in, des noods, behoorlyk onderſcheid te maaken tuſſchen ooren, als lichaamelyke werktuigen, gehoor, als een vermoogen, en Hooren, als eene daadelykheid der ziele.— Ten anderen, die geſchriften erinneren, dat men de ziel, by het hooren van geluid, niet kan aanmerken als onafhangkelyk van den ſtaat der harſ-

ſenen

ſenen en van dien des zenuw geſtels in 't gemeen; dat wy namelyk ſlaapeloos en met gezonde openſtaande ooren onder 't bereik der werking van geluid geevende lichaamen geraakende, niet alleen geene keur meer hebben, of wy hooren willen dan niet, aangezien 't geluid zyne werking doet, het mag ons lief of leedweezen; maar dat zelfs de wyze van bevatting, hoedanig iets ons zal klinken, geheel buiten onze macht is, wy kunnen geenzins te wege brengen, dat, by voorbeeld, het gekwak van een kikvorſch ons eveneens voorkoomt, als de zang van een Nachtegaal; het gebulder van grof geſchut als een dwars-fluit; een Trompet, als een Viool enz: maar wy zyn volſtrekt gehouden, om alle indrukken zoodanig te ontvangen, als dezelve volgens den aard der bewoogen lichaamen, volgens de manier van beweeging en in overeenkomſt met onze geſteldheid, ons koomen aandoen — voor 't overige, kan iemand uit de gemelde achtbaare geſchriften ook leeren begrypen, op hoedanige wyze onze ziel de gewaarwording van 't geluid ontvangt; hoe uit eene ſtoffelyke afbeelding in de gehoor zenuw, een onſtoffelyk denkbeeld word gevormd; zoo is hem zulks zeer gaarn te gunnen. — My aangaande, ik weet daar

van verder niets, dan dat de gewaarwording van toonen, ter gelegenheid van en in evenredigheid met zekere wisselvalligheeden, in onze gehoortuigen verwekt, opkoomt en veroorzaakt word; dat de toon verwekkende lichaamen werking oeffenen op de lucht, deeze op de gehoortuigen, en deeze wederom op de ziel. Nu kunnen wy in des te volledíger zin van de toonen handelen, en de toon verwekkende beweegingen van de toonen zelfs, als oorzaaken van werkingen onderscheiden; zonder toevlucht te neemen tot de ouderwetsche termen *Sonus primus en secundus*: *men zie Nieuwentyds wereld beschouwing*, *pag*: 240. *Ed*: 1725.—

Een klank of toon ontstaat uit een bepaald getal van trillingen in zeker een tydstip, en verschillende toonen spruiten uit een verschillend getal van trillingen, geduurende een zelfde tydstip in de lucht veroorzaakt en tot onze bevatting overgebragt.— ieder gelyk slachtig en behoorlyk in beweeging gesteld toonverwekkend lichaam, in zeker eenen tyd, een zeker getal van trillingen leverende, ontvangen onze ooren, door middel van luchtdeelen, in zekere order, hun beurtelings trillende aanvallende en ontwykende, klaare indrukken, en uit deeze, word klaare bevatting ge-

gebooren. — 't maatgezang vereiſcht zingbaare toonen, en uit hoofde van de gemelde bevatting, worden de toonen zingbaar voor ons; overzulks leggen gelyk maatige trillingen den Grondſlag tot 't maatgezang. Het zelfde getal van trillingen word door de luchtgolven dikwyls herhaald: dus heeft hier oplettendheid plaats, door dien in een volgend oogenblik zich laat bevatten, wat in een naaſt voorgaande ontglipte; geen wonder dan, dat iemand, die anderzins om zoo te ſpreeken, maar een half gehoor heeft, toonen ſtipter kan onderſcheiden, dan ooit woorden. Het tegendeel van dit alles, beſpeurt men voor eerſt, wanneer de luchtdeelen tot geene golven gebragt, maar voortgeſtuuwt worden; ten anderen, wanneer ſchielyk ontſpannen luchtdeelen de ooren op eenmaal als overſtelpen, gelyk by 't losbranden van grof geſchut, of van een ſnaphaan; ten derden wanneer de voortteeling van luchtgolven door ongelykſlachtige werk oorzaaken word geſtuit, In alle deeze gevallen, zyn 'er trillingen genoeg voorhanden, nochtans word 'er verder niets verwekt, dan een duiſtere en verwarde bevatting, om dat 't aan gelykmaatige trillingen ontbreekt, of 't welk 't zelfde is, dewyl in ieder kleenſte tydſtip niet even-

veel trillingen verloopen: daarom zegt men, ten aanzien van lange ſnaaren en groo e klokken, als welke, om dat haare deelen zelden ten naaſten by gelykſlachtig zyn, lieden van delikaate ooren dikwyls met ſtrydige of zoogenaamde bytoonen quellen; ieder toon ſpruit als uit een mengzel van toontjes, vermits ieder deeltje van 't toonverwekkend lichaam hier 't zyne tot het geluid moet bybrengen, en de lucht onmoogelyk reiner golven vormen, voortplanten, en tot onze ooren overvoeren kan, dan de gemelde lichaamen, als werkende oorzaaken, haar indrukken. — Het weezen van verſchillende toonen, beſtaat derhalven in de verſchillende bepaalde grootheeden, door welke zy worden veroorzaakt; een langer ſnaar heeft een andere grootheid, dan eene korte, dienvolgens, werkt zy ook anders en ſtelt de luchtdeelen op een andere manier in beweeging; andere zoorten van luchtgolven verwekken in onze ooren andere indrukzels, en met deeze gaan wederom andere begrippen gepaard. —

De Natuurkundigen bewyzen ganſch wel, dat de toonen van ſnaaren en klokken niet uit de merkelyke zicht-en-voelbaare trillingen worden gebooren, maar alleenlyk, uit zekere ongevoelige in hunne

ne kleenſte deeltjes verwekt. Doch daar aan behoeven wy ons weinig te kreunen: ſnaaren en klokken zyn op verre na de geheele Muziek niet: deeze ondervindingen betreffen alleenlyk de minſt volmaakſte zoort van toonverwekking, zynde dus geenzins toepaſſelyk op blaas en windtuigen, veel min, op zangtoonen alle ſnaaren en klokken luiden ook juiſt niet valſch, en in valſche klokken voert toch altoos een toon, door andere te overſtemmen, het oppergebied; doch wy moeten onderſcheiden 't geluid, en de bepaalde hoogte of den toon. Schoon de trillingen, door toonverwekkende lichaamen onmiddelyk verwekt, zelden tot onze gewaarwording koomen; genoeg dat wy doorgaans zoortgelyke ontvangen uit de eerſte voortgeteeld; zomwylen ſlechts wederom gekaatſte, die de oorſpronkelyke, geheel verdooven, en te mets ook deeze en geene. Het gaat hier even eens, als met de lichtſtraalen; *vide Engelhard, Phys:* § 251. De Natuur heeft een voordeel, het welk ons van geen dienſt konde weezen, opgeofferd, ten einde ons veel grooter genoegen te beſchikken, en door verſterkte, meerder klaarheid inſluitende luchtgolven, zelfs in een verren afſtand, hoorende te verluſtigen en te beweegen. —

Nadien de menſch vry onbekend blyft aan zich zelven, en de ontleedkundigen geene navraag kunnen houden, tot wat einde een geſtorven perſoon de zenuw veezeltjes van verſchillende lengte, welke zy by manier van klavier ſnaaren geplaatſt, in de holligheeden en pypen van 't zoogenaamd doolhof der ooren ontmoeten, heeft gebruikt, zyn eenige geleerden tot de gedachten gekoomen, als of ieder van die veezeltjes ſlechts tot 't verwekken van een toon, zonder meer, beſtemd was; *voyez crouſaz. ubi ſupra pag:* 37. 174. en dat 'er daarom onder de luchtdeeltjes mede zulk een verbaazend groot onderſcheid weezen moet, dat zekere deeltjes alleenlyk tot de beweeging van zekere oorveezeltjes moeten dienen; invoegen de nabuurige luchtbolletjes, tot verwekking van andere toonen beſtemd, als dan maar oppervlakkig aangedaan, doch niet levendig gaande gemaakt wierden. *voyez, l' Hiſt: de l' acad: royale.* 1737. *pag:* 134. *Mem:* 1737. *pag:* 1 . . — op die manier moeſt niet alleen ieder hoekje, een oneindig gedeelte van alle ooit verzinnelyke zoorten van luchtgolven, ter verwekking van ieder toon vereiſcht, in zich bevatten, gemerkt ieder toon zich allerweegen laat voortbrengen; maar wanneer men eene ſnaar of

eene

eene pyp, allengskens hooger of laager ſtelt, dan moeſten 'er ook, in ieder oogenblik, andere zoorten van luchtdeelen aan de gang zyn; daar 't evenwel, naar myn gedachten, bevattelyker is, dat dezelfde kleenſte luchtdeelen ſlechts op een andere wyze worden aangedaan, en dat ieder van hun, alzoo wel tot de overvoering van ieder toon, als ieder lichtſtraal tot die van elk kouleur kan dienen.

Laage toonen zyn een uitwerkzel van 't minder en hooge toonen van 't meerder getal van trillingen, door toonverwekkende lichaamen, geduurende zeker tydſtip, in de lucht veroorzaakt en tot onze bevatting overgebragt. — ſnaaren leggen in een gegeeven tyd des te minder trillingen af, naar dat zyn langer, dikker en ſlapper, en des te meerder naar dat zy korter, dunner en ſtyver geſpannen zyn; door dien zy in 't eerſte geval langzaamer, maar in 't tweede zich ſneller verroeren; 't welk men op alle overige toonverwekkende lichaamen, naar evenredigheid veilig mag toepaſſen. — vermits van de beweegende oorzaaken niets tot ons koomt, en alle trillingen, die wy gewaar worden, trillende luchtdeelen zyn, zoo moeten wy voornaam letten op 't geene, wat in de lucht en in ons voorvalt; By luchtgolven,

die binnen een zeker tydſtip, een minder getal van trillingen in zich bevatten, ontvangen onze ooren langzaamer, minder en min aan een hangende ſtooten, doch by een meerder getal, ſneller, meer en raſſer op malkander volgende, hun beurtelings ontwykende en van nieuws weder aanvallende ſtooten. — voelen wy ons oorvlies, geduurende zeker tydſtip, door minder ſtooten, dan in een voorgaande aangedaan, zoo noemen wy de toonen laag, maar bemerken wy meerder ſtooten dan noemen wy dezelve hoog; en naar maate dat wy zulk een getal, in betrekking tot anderen kleender of grooter bemerken, noemen wyze ook laager of hooger: daarom zeggen eenige hedendaagſche Philoſophen, ten bewyze dat onze ziel veele dingen, waar van zy geen bewuſtheid heeft, kan werkſtellig maaken: *de ziel telt geduurig, als wy Muziek hooren, zonder te weeten, dat zy telt, ziet kruger zielenleere, pag:* 114. — de vraag is: Raad de ziel het ſtipte getal der trillingen van ieder toon? doch dit zal men niet durven beweeren, want dan was ons begrip duidelyk, by aldien wy de kenmerken van onderſcheiding aan anderen konden beduiden. — wat zal ons dan 't tellen baaten, als wy daar mede niet verder koo-

men

men? Het is dankens-waard, dat grond geleerde mannen de Muziek-kunde verklaaren voor ongemeen dienstig tot opheldering van den aart der aangenaamheid van allen dingen! *ibidem kruger pag.* 118 120.— om myne ziele intusschen niet te veel wonderkracht toe te eigenen, zoo beken ik openhartig; dat ik my, by hooger en laager toonen, noch nooit heb opgehouden met tellen, maar dat ik die evenwel, zonder ooit te misſen, klaar bemerke; eveneens gelyk ik by een concert, een tamelyken afſtand van de Muziekanten, aanſtonds onfeilbaar weet, in wat grondtoon men begint, vervolgt en eindigt, zonder dat ik ooit iemand zoude kunnen beduiden, door wat kenmerk ik, by voorbeeld, E. mol over de groote, van E. over de groote derde en van alle overige gebruikelyke grondtoonen, onderſcheide. kortelyk, wy hebben van laager en hooger toonen een klaar, maar geen duidelyk begrip. —

Muziekaale Inſtrumenten ſtellen, betekent te wege brengen, dat harmonieuze ſpeeltuigen, neem eens klavecimbels, ten aanzien van ieder klanktrap, in zekere tydſtippen een bepaald getal van trillingen leveren.— Toonen die te laag zyn, hebben te weinig trillingen, en die te hoog zyn,

zyn, hebben te veel, in beide gevallen noemen wy ze ontſteld; maar hun getal is bepaald, by aldien 'er geen een merkelyke trilling te min noch te veel is, en wie zulks beſchikt, die ſtelt ze in het vereiſchte accoord. — Het geſcherpt Muziekaal gehoor, doet hier 't werk, en dit vermoogen laat zich door 't behandelen van geſtreeken ſnaartuigen, Ja zelfs door middel van twee eenſnaarige werktuigen, een Monochordum en ſonometre, krachtig op ſcherpen: doch een klavieriſt van den aart der geſtreeken ſnaartuigen ganſch onkundig, is voor 't fyne der Muziekaale Theorie niet ter deeg vatbaar. —

Gelyk nu in de Natuur, volgens alle waarſchynelykheid, ontelbaare beweegingen voorvallen, welker uitwerkzels, wegens gebrek van overeenkomſt met onze geſteldheid, wy niet bemerken: zoo kunnen 'er ook veele toonverwekkende beweegingen moogelyk zyn, die wegens al te langzaame of al te ſchielyke trillingen, ganſch geene werking hebben op onze ooren, maar tot een geheel ander oogmerk moeten ſtrekken; overzulks hebben wy 't Muziekaal geluid aantemerken als een linie, die juiſt niet oneindig is doch alwaar wy van wederzyden geen einde kunnen ontdekken. *vide Mitzler, Muſ: bibli: tom: 1. pars.* 3.

pars. 3. *pag*: 63. — In Orgelen, alwaar ſtemmen van 32 en van 1. voet toonmaat zyn, ontmoet men negen octaven, ruimten van verſchillende hoogte, als:

1. van 32. tot 16. voet,
2. = 16. = 8. —,
3. = 8 = 4. —,
4. = 4. = 2. —,
5. = 2. = 1. —, in de eenvoetige ſtem
6. = C. = C. —,
7. = C. = $\bar{C}$. —,
8. = $\bar{C}$. = $\bar{\bar{C}}$. —,
9. = $\bar{\bar{C}}$. = $\bar{\bar{\bar{C}}}$. —, en dit is alles wat 't geſcherpſte menſchelyk gehoor kan onderſcheiden. uit de *Memorie de l' academie Royale pag*: 408. *gedrukt* 1713. blykt, dat iemand de moeite heeft genoomen, om de trillingen van ieder klanktrap, tot 15. octaven toe, op het papier te ſtellen men kan nochwel 15. Octaven daar by voegen, maar waartoe zal 't dienen? genoeg als wy, ten aanzien van de voornoemde 9. octaven, 9. maal in meetkundige progreſſie aldus voorttellen 1 -- 2, 1 -- 4, 1 -- 8, 1 -- 16, 1 -- 32; 1 -- 64, 1 -- 128, 1 -- 256, 1 -- 512, en zoo de laagſte als hoogſte toonen noch onderſcheidentlyk verneemen, dat wy dan toonen onderſcheiden, die als 1. tegen 512. ſtaan Een wonderbaar vermogen, den menſche verleend, word by 't onderſcheiden van

van zulke ſubtile dingen blykbaar: doch by betoonde waarheeden blyven geene redenen van twyffeling over. —

De bevattelyke toonen in laage, middelbaare en hooge verdeelende, kan men zich, by den ruimen voorraad der in gereedheid zynde toonen nader uitdrukken; ſchoon het van zelfs volgt, dat de woorden laag, en hoog, alzoo wel als die van ſterk en zwak, groot en kleen, zwaar en ligt enz: niet volſtrekt, maar ſlechts, opzichtelyk, of in vergelyking met anderen, zyn aantemerken: wie, by voorbeeld, 't geluid van kleene fluiten meeſt gewoon is, die rekent dat van een Altviool reets voor laag, ſchoon 't zelve aan iemand, die ſlechts Bas inſtrumenten behandeld, als hoog voorkoomt. —

Alles wat veroorzaakt, dat de luchtdeelen, in zeker tydſtip, meer of ſneller trillingen voortbrengen, dient tot verhooging, en wat minder of langzaamer trillingen in hun verwekt, tot verlaaging van toonen. --

Hoe meer men het gedeelte eener ſnaar, 't welk trillingen kan aanneemen, door afperking verkort, des te kleener boog beſchreid zy, des te eerder herſteld zy zich en hervat de beweeging, zoo lang zy daar toe kracht overig heeft; des te ſneller beweegt zy zich, des te meer trillingen verwekt

wekt zy, geduurende zeker een tydſtip in de lucht, des te meer trillingen brengt de lucht tot onze ooren en begrippen over gevolgelyk des te hooger toon; gelyk 't tegendeel van dit alles, de reden aanwyſt van desſelfs meerder laagte. — en wanneer by een harmonieus orgelſpel, gelyk men zegt, de wind uitgaat, dan gaan alle toonen eensſlags naar de kelder, wegens de ſlaauwer beweeging by den laatſten ademtocht; ten anderen hoe langer en wyder eene pyp is, des te meer toonverwekkende ſtoffe vervangt zy, des te verder weg heeft de binnenlucht afteleggen, des te meer tegenſtand ontmoet zy, des te langzaamer beweegt zy zich, behoudens dezelfde kracht van inblaazing, des te minder trillingen veroorzaakt zy in een gegeven tyd, by gevolg is de toon des te laager, en in een tegengeſtelt geval des te hooger — word eene pyp gedekt of boven toegemaakt, dan volbrengt zy in een zelfden tyd maar half zoo veel trillingen: aangezien de binnenlucht boven geen uitgang vindende, te rug keeren en een weg van dubbelde lengte moet afleggen, het welk van dezelfde uitwerking is, als of zulke pypen eens zoo lang waaren, ſchoon de vaardige aenſpraak nu eenigzins word belemmerd. — voorts in klokken

ge-

geſchieden de trillingen volgens geheele andere wetten, dan in ſnaaren, vermits de ronde gedaante hier groote verſcheidendheid veroorzaakt, gelyk men zulks klaar bemerkt aan opgehangen klompen van dezelfde ſtoffe en zwaarte: haar meerder wydte ſtaat gelyk met de meerder dikte, haar meerder dikte eveneens als van ſtaaven en glaazen, met de feller ſpanning van ſnaaren. Maakt men klokken en ſtaaven dunder, dan worden de toonen laager, hoewel zy teffens iets van hunne kracht en eigenſchap verliezen, maakt men dezelve korter, zy worden hooger, om dat in 't eerſte geval, deelen die wegens minder ſpanning, grooter bocht ontvangen, langzaamer, en in 't tweede geval, minder deelen, eveneens geſpannen, ſchielyker beweegen, insgelyks onder glazen, van eenerlei ſtoffe en maakzel, leveren de dikte, hooger toonen, die naar maate men daar in meer en zwaare vochten giet, laager worden, door dien de deelen, hoe minder zy zich kunnen uitzetten, des te langzaamer in beweeging worden geſteld. — in fluiten en zoortgelyke blaaſtuigen, zyn de toonen afhankelyk, eerſtelyk, van meerder of minder ſtopping der gaaten, als waar door de weg welke de binnenlucht heeft afteleggen,

by

by manier van min of meer afgeperkte ſnaaren, verſcheidendlyk word verlengd of verkort; ten anderen, van meerder ingeblaazen kracht, die uit hoofde van ſneller beweeging, hooger toonen veroorzaakt. Dewyl nu de binnenlucht langs de vlakte moet voortloopen, zoo koomt 't by dusdanige blaaſtuigen voornaam aan op de lengte, invoegen de wydte, by wyze van dikker ſnaaren, byzonderlyk dient tot bevordering van meerder ſterkte, ſchoon zy 't gebrek van lengte eenigzins kan vergoeden; hoewel 'er ook telkens zekere evenredigheid van de wydte tegens de lengte word vereiſcht. *vide Mitzler*, *ubi ſupra*, *tom*: I. *pars* 5. *pag*: 84. — & *pars* 6. *pag*: 5.— en by volſlagen gebrek van deeze evenredigheid, een blaaſtuig ganſch geen geluid meer levert. — verder by Blaatuigen die men, gelyk Trompetten en walthoorens, alleenlyk door den adem regeert, worden toonen vereiſcht, die de blaazer als daar in zingt, mits dat hy zich bepaalt by zulke, voor dewelke zyn Inſtrument vatbaar is; die toonen worden als dan wonderbaar verſterkt, 't getal der trillingen, in de naaſte deelen van de luchtcylinder veroorzaakt, gaat terſtond over tot de naaſte, en dus wordde toonverwekkende beweeging langs de binnen-

vlakte voortgedreeven; tot hoe laager grondtoon een nieuwmodiſch waldhooren zal dienen, des te langer of wyder moet 't zeiſtuk weezen. —

De verſchillende trappen van de veerkracht der zichtbaare toonverwekkende lichaamen en die der lucht, baaren groote veranderingen in de laagte en hoogte der toonen; nadien de veerkracht alleen, zekere lichaamen bekwaam maakt tot de verwekking van toonen, zoo is 't ganſch geen wonder, dat zy by verſchillende veerkracht, verſchillende toonen leveren; de ondervinding leerd, dat de veerkracht der lucht, door den dampkring en andere doorvloeyende fyne ſtoffen, grootelyks kan worden vermeerderd en verminderd; dat die van de zichtbaare toonverwekkende lichaamen, ſchoon onveranderd blyvende in de luchtpomp, ten klaaren bewyze, dat zy van die der lucht niet afhangt, echter doorgaans af en toeneemt in evenredigheid met de veerkracht der lucht, welker aandoening en perſing zy moeten ondergaan; dat de digtheid der lucht en haare veerkracht, altoos in gelyke reden ſtaan, dat de gemelde werktuigen, grooter veerkracht hebben in de koude, vermits hunne deelen als dan vaſter ſamengedrongen, de pooren beter geſlooten en van vreem-

vreemde ſtoffen meer bevryd zyn: kort, dat die veerkracht in 't geheen grooter is by digte, koude en drooge, en anders kleender by dunne, warme en vochtige lucht. — Deeze ſtoffe vereiſcht in der daad langduurige en neerſtige proefneemingen; dienvolgens, naauwkeurige Mano, termo en hygrometers: want de Barometer, de zwaarte der lucht aanwyzende, is hier van geen zonderlingen dienſt, vermits heete en koude lucht ook gelyke zwaarte hebben kan, de eerſte door de menigte van toevloeyende dampen, en de tweede door de eigenaardige ſtoffe, minder ruimte beſlaande, waar uit dan alleen volgt, dat blaas en windtuigen in 't eerſte geval minder, maar in 't tweede meer kunkbaare materie inhouden. —

Voorbeelden van eenerhande werkingen, uit tegengeſtelde oorzaaken ontſtaande, beſpeuren wy insgelyks aan 't ſpringen der ſnaaren, welker deelen, voor al die der darmſnaaren, de droogte ontbind en de vochtigheid doet krimpen: wordende dus in 't eerſte geval, als afgetornd, maar in 't tweede, feller dan zy kunnen veelen uitgerekt. — indien de ſnaaren haare veerkracht ter deeg te werk zullen ſtellen, dan moeten ze zoo ſtyf worden geſpannen als zy zulks eenigzins

kunnen dulden; gelyk zy nu deels door de ſpanning, deels door de beweegende macht, Groote wisſelvalligheden in haare pooren moeten ondergaan, zoo volgt van zelve, dat men, inzonderheid by de middelbaare toonen, op klavecimbels, vry wat ſnaaren kan ſpaaren, indien men by felle ſpanning niet teffens geduurig aanſlaat, maar haar alvoorens een weinigje ruſt gund en alleen op eene manier doet lyden.

De toonen van ſnaartuigen zyn by kouder lucht hooger, en by warmer lucht laager; zoo de ſnaaren, als de klankbodems, hebben in kouder lucht grooter veerkracht: dus brengenze in zeker een tydſtip, meer trillingen voort, gevolgelyk hooger toonen, eveneens als of de ſnaaren feller geſpannen waaren; in tegendeel, hoewarmer een Muziekkamer word, des te meer vermindert de veerkracht der klinkbaare lichaamen, het welk veroorzaakt, dat de ſnaaren, als minder uitgerekt, langzaamer beweegen, en dus laager toonen verwekken.

De toonen van blaaſtuigen en van 't pypwerk in orgels (aldus genaamd ter onderſcheiding van de roer of tongwerken) zyn by kouder lucht laager, en by warmer lucht hooger; kouder lucht digter of vaſter

vaſter ſaamen gehoopt zynde, zoo ontmoet de inblaazende kracht als dan meer tegenſtant, dus baart de langzaamer bewoogen binnenlucht laager toonen; daar integendeel dunner lucht, eveneens als een dunne ſnaar, zulk een tegenſtant niet kunnende bieden, maar gemakkelyker en ſneller bewoogen wordende, in gelyke tyden meer trillingen veroorzaakt, dienvolgens hooger toonen. — Dit gaat zoo verre, dat volgens uitreekeningen van wiskunſtenaars, opgemaakt naar den laagſten en hoogſten ſtand van den Mercurius in Baro en Termometers, de fluit en valſtemmen der orgels, met een woord 't pypwerk, in 't koudſte weër een geheelen toon laager zal ſtaan, dan in de heetſte lucht. *vide Euler, tentamen, cap*: 1. 38. altans wie van twee gelyktoonige blaaſtuigen 't een, een wyle tyds in koude, en 't ander in warme lucht ſtelt, die zal met der haaſt eenig verſchil kunnen bemerken, en de ondervinding leert, dat de toonen van fluiten, na dat men eenigen tyd 'er op geblaazen heeft, gelyk ook die van pypen, door warme handen aangeraakt, terſtond hooger worden, zekerlyk om dat de binnenlucht dan verdund word, en dunner lucht ſneller beweegt. Daar en tegen zyn de toonen van tongwerken in orgelen,

namelyk, van Trompetten, Bazuinen, voxhumana enz: evenecns als die van ſnaartuigen, by kouder lucht hooger, en by warmer lucht laager; hier word de lucht niet in beweeging geſteld door zoortgelyke deelen, maar door middel van een koperplaatje, 't tongetje genaamd: dus koomt 't hier niet aan op de lucht, maar op de hoedanigheid dier tongetjes, dewelke harder en veerachtiger zynde dan de lucht, haaren tegenſtand gemakkelyk breeken en overwinnen kunnen; gelyk de ondervinding zelfs de grof-ſmids leert, dat warm metaal iets langer is dan koud, een ziertje krimpen, en in de warmte zich een weinigje verder uitzetten; in 't eerſte geval, iets korter zynde en feller perſſende, is de uitwerking dezelfde, als of men de koperdraad, door welke zy worden beſtierd, iets om laag had geſlaagen, dus veroorzaaken zy, wegens grooter veerkracht en ſneller beweeging, hooger toonen, en zulks te meer, naar maate dat de lucht kouder is; terwyl zy in 't tweede geval, iets langer en ſlapper geſpannen zynde, langzaamer beweegen, gevolgelyk, naar maate van meerder warmte, laager toonen verwekken. — ook is hier de minſte verandering, alzoo wel als in Concerten, alwaar ſnaar en blaaſtuigen by elkan-

elkanderen zyn, des te merkelyker, wegens den tegengeſtelden loop, welken pyp en tongwerken houden; ſtemmen nu deeze met geene, die door toedoen der lucht, nooit anders, dan volgens meetkundige proportie, buiten den toon raaken, te hoog, zoo ſlaat men de koperdraat iets om hoog, als wanneer 't tongetje langer wordende, langzaamer begint te beweegen, maar ſtemmen ze te laag, dan ſtaat men die draad zoo verre om laag, tot 't tongetje, tans verkort, ſneller beweegende, 't getal van trillingen, tot den begeerden toon vereiſcht, naauwkeurig oplevert. —

De ſterkte der toonen is een uitwerkzel van de grooter kracht, waar mede ieders eerſte luchtgolven worden gevormt; een zelfde portie van lucht is buiten twyffel tot 't overneemen van een meerder en van een minder getal trillingen in een zelfden tyd, op zich zelve aangemerkt, even bekwaam, en dus voor 't verwekken van hooge en laage toonen even vatbaar, ook neemt zy alle indrukken zodanig over, als de toonverwekkende lichaamen die opgeeven, maar de veerkracht dier lichaamen en de beweegende macht, grootelyks verſchillend zynde, zoo worden ook de lucht-deelen met zeer verſchillende kracht

aan de gang gebragt: ieder portie lucht laat zich, behoudens 't zelfde getal trillingen, met zeer verſchillende nadruk perſſen en voortſtooten; dubbelde kracht werkt niet op een dubbelde portie van lucht, maar perſt dezelfde masſa eens zoo hevig; deeze kan zich eens zoo fel uitzetten, en houd evenwel noch des te meer kracht overig tot de voortteeling van meer golven — In nabyheid met 't toonverwekkend lichaam worden onze gehoortuigen tans heviger aangedaan, hoewel de toonen, in een matigen afſtand onderſcheidendlyker tot de bevatting koomen. — wanneer wy nu bemerken, dat onze ooren, door gelykmaatige trillingen, levendiger dan anders worden getroffen, en wy zelfs in een verren afſtand van 't middelpunt, dusdanige trillingen gewaar worden, zoo noemen wy de toonen ſterk; wanneer zy noch levendige indrukken verſchaffen, noch verre kunnen reiken, zwak; en naar mate dat zulke indrukken levendiger of flaauwer zyn, en de uitwerkzelen meer of min verre zich kunnen verſpreiden, zwakker of ſterker. — ſterke toonen, die in een verren afſtand tot 't gehoor koomen, noemt men alzoo te recht uitwerkzelen van een grooter menigte bewoogen luchtdeelen; en 't ſpreekt van zelve, dat de ſterk-

ſterkte eens zelfden toons, by ſcherper Natuurlyk gehoor en den ongelyken afſtand, krachtig kan ve ſchillen. — In 't gemeen volgt cok, dat onder twee of meer toonen van ganſch verſchillende ſterkte, welke ter zelve tyd ons oorvlies aandoen, zulk een, die den ſterkſten indruk verwekt, in 't byzonder en voor zoo verre hy 't geluid van anderen geheel verdooft, alleen in aanmerking koomt.— op dezen grond beruſten de vulſtemmen in orgels: by voorbeeld, een ſesquialt levert op de toets van C; G, $\bar{E}$; op E, B, $\bar{G}$ kruis; op G, $\bar{D}$. $\bar{B}$; dienvolgens op C. E. G. teffens B. $\bar{D}$ $\bar{G}$ kruis B. by gebrek van ervarenheid, zoude men durven wedden, dat daar uit nooit geen verdraaglyk geluid konde ontſtaan.— Hoe ſterker nu zekere toonen zyn, des te meer kracht tot verdooving van anderen vervangen zy en in hoe verder afſtand men die hoort, des te meer zy by 't middel punt, doorgaans reets verzwakt: aangezien de luchtgolven des te minder kracht overig hebben, naar dat zy reets meer golven hebben voortgeteelt.— Dat nu de ſterkte en de hoogte der toonen geenzins van elkanderen afhangen, maar dat de toonen alzoo wel ſterk en laag, als ſterk en hoog, alzoo wel zwak en laag, als zwak en hoog kunnen weezen, zulks be-

wyzen, de orgelſtemmen, en ten aanzien van geſtreeken ſnaartuigen, kan de ſterkte van een zelfde toon, volgens zommigen, *voyez l' Hiſtoire de l' academie Royale* 1700. *pag*: 175. in 72. trappen verſchillen, echter blyft hy, behoudens de zelfde grootheid, uit hoofde van de veerkracht der lucht, altoos dezelfde toon; Ja, de ondervinding leert, dat een hevige voor of tegen wind, de toonen iets verhaaſten, verder verſpreiden, of vertraagen, doch aangaande de laagte en hoogte, niets daar aan veranderen kan.

Alles wat tot feller persſing van eerſte luchtgolven, en dus tot voortteeling van meer golven, mede werkt, dient tot bevordering van meerder ſterkte der toonen; hier toe behooren in der daad:

1. De gemelde vulſtemmen in orgels, vermits ſtrydige geluiden, door anderen volkoomen overſtemt, feller doorzetten; hoewel daar mede, voor geſcherpte ooren, altyd noch eenig gieren verzeld gaat, het welk verwarde begrippen verwekt: tot wat einde hier verſcheide ſterke regiſters ter zelve tyd gebruikt, en de koppelingen van de klavieren zullen verſtrekken, zulks is een iegelyk genoeg bekent. — verders koomen in aanmerking;

2. Het veerachtig hout der klankbodems

tot

tot ſnaartuigen; 't welk klinkbaar weezen en echter op zich zelf noch geen eigen toon hebben moet; weshalven glas, koper en andere veerachtige ſtoffen hier geenzins van dienſt kunnen weezen;

3. Hunne hollighedaen en openingen;

4. De meerder dikte van ſnaaren; hoewel 't ten aanzien van de gelykmaatige ſterkte aller toonen eens zelfden ſnaartuig, ook inzonderheid aankoomt op de gelykaardigheid van 't hout, 't welk op zommige plaatzen dunder zynde dan elders, aldaar zekerlyk minder toonſtraalen doet afſtuiten; gelyk by voorbeeld menig Clavicimbel gelykmaatig ſterke toonen levert in de Diſcant en in de Bas, maar niet in de Tenor of in de geſtreepen octaaf; een gebrek, 't welk door dikker ſnaaren eenigzins geholpen, hoewel niet volkoomen weggenoomen wordt; —

5. Zeker lak of gom, op de klankbodems van ſnaartuigen door ſtrykſtokken geregeert: verſtrekkende tot zoodanige ſluiting der pooren, die de luchtdeelen feller te rug kaatſt, zonder nochtans hinderlyk te vallen aan de beweeging; —

6. De zuiverheid der eenſtemmige en gelykluidende toonen van een zelfde zagtluidend Inſtrument: by voorbeeld, een Clavicordium of Clavicimbel, wiens ſnaaren

ren behoorlyk in 't accoord ſtaan, zal beter doordringen, dan een ontſteld, om dat de luchtgolven in 't eerſte geval, elkanderen verſterken, maar anders malkanders loop ſtremmen; by na even eens als ongelykſlachtige toon verwekkende lichaamen; Doch iets anders is 't in orgelen met dë zoogenaamde *unda maris* alwaar men op ieder toets van een præſtant van 8. voet, ten minſten in de Discant, twee pypen plaatſt, die opzettelyk niet zuiver geſteld zynde, kleene, en zoo veel doenlyk is, gelykmaatige zweeving hebben moeten, ten einde de Baaren der zee afteſchetzen;

7. De harde veerachtige ſtoffe der Blaastuigen, als welke door feller persſing te veroorzaaken, de buitenlucht des te geweldiger in beweeging ſtelt;

8. De meeder wydte van Blaas en windtuigen, mits in behoorlyke evenredigheid ſtaande tegens de lengten;

9. De beweegende machten: neem eens, de kopere tangenten op Clavicordiën, de rave pennen, in behoorlyke breedte, op Clavicimbels en ſpinetten, de verſchillende klepels tot klokken en ſtaaven, ſtevigfyn en ruuw gewreeven paardehair op ſtrykſtokken, de kracht van den beſtierder, enz:

10. De wyze van beweeging, dat men

na-

namelyk een Inſtrument behoorlyk aantaſt, alle toonen 'er ter deeg uithaald, en 't zelve echter niet al te fel beroert, vermits de toonen in zulk een geval niet alleen minder zuiverheid verkrygen, maar ook eerder verdwynen, om dat de volgende trillingen langzaamer worden.

11. De ſtandplaatzen, naar dat dezelve tot de verzaameling en bewaaring der luchtgolven bequaamer, en van weeke lichaamen, die 't geluid als verſlinden, meer bevryd zyn: weshalven dan een zelfde Muziek Inſtrument in de vrye lucht, op 't water en in deeze of geene vertrekken, zeer ongelyke werking doet.

12. De verſterking, die de luchtgolven, onderwege, van harde nabuurige lichaamen ontvangen. — zyn 'er eenigen omtrent, die uniſoons of octaven- wyze kunnen mede klinken, dan praatenze ongevraagt mede, wanneer zulke trillingen, als tot hunne Geboorte worden vereiſcht, hun van ter zyde aanvallen: zoo draa men, by voorbeeld, boven een fraai, wel beſnaard Clavicembel, in de ſtiptelyk vereiſchte hoogte, roept, zingt of ſpeeld A, zal de ſnaar A daadelyk geluid geeven; ſnaaren van luiten, aan de wand hangende, koomen ter aanſpraak, zoo draa men haare toonen treft; in een kamer, alwaar ver-

verſcheide eveneens geſtelde vioolen hangen, zullen de losſe ſnaaren eener viool daar men op ſtrykt, veel ſterker luiden dan elders: ja, men kan glazen, inzonderheid wyde en grove, die veel lucht vervangen, en uit orgelykſlagtige deelen beſtaan, door ſchreeuwen, blaazen en ſpeelen, doen berſten, *vide Morhof, diſſert de ſcypho vitreo voce humana fracta. kiel* 1683. te weeten, de ſtipte toon van zulk een glas, in nabyheid, op eene violoncel, eenige maalen aangegeeven zynde, begint 't glas als te zingen, hoe dikwyls men dien toon langzaam, op de maat, ook herhaalt, 't zingt mede, tot men een gantſch forſe ſtreek, vlak tegen de maat doet, dan knikt 't, om dat de deeltjes in hunne werking, met vereende krachten in en buitewaards te gaan, worden geſtuit.— en misſchien is porcelain, ſtuk voor ſtuk ſchuins op losſe plankjes ſtaande, in die gevallen, mede aangevaar onderhevig. zelfs andere harde lichaamen, voor gelykmaatige trillingen niet vatbaar, kunnen te wege brengen, dat de luchtgolven met veel grooter kracht hunnen weg vervolgen, en in beſlooten plaatzen te rug wyken: daarom bediende men zich te Athenen, op 't vermaard Bachus-tooneel van 28. metaale vaaten of tonnen, naaſt de muur

muur op dunne yzere ſtangen ruſtende, *voyez Guilletiere, Athenes ancienne et nouvelle pag*: 328. en by de Romeinen, van rondom gehangen ſchilden, door welke de ſtemmen der Akteurs ongelooflyk wierden verſterkt. Behalven dusdanige gebrooken toonen, koomen mede in aanmerking de te rug gekaatſte door verder afgelegene harde lichaamen veroorzaakt, iets, waar van men in de Natuur-kundige verhandelingen doorgaans uitvoerig bericht ontmoet.—

De verſchillende veerkracht der lucht baart insgelyks groote verandering in de ſterkte der toonen; zy veroorzaakt dat de toonen zomwylen als te zoek raaken, verſlonden en in de Geboorte geſmoord worden, maar ook op andere tyden, ons als onder de hand aanwaſſen, invoegen de zangſtemmen en ſpeeltuigen zich zelven ſchynen te overtreffen; in 't eerſte geval noemen wy de toonen dompig, of dof, in 't tweede doordringende, of helder, 't is gemakkelyk te begrypen, dat de eerſte luchtgolven met grooter kracht worden gevormt en hunne werking ongelyk verder verſpreiden, wanneer de luchtdeelen vaſter ſamengedrongen en van miſt, nevel of andere dampen meer bevryd zyn; zy gaan zelfs verder by nacht, dan

dan over dag; niet, om dat de breeking der zonneſtraalen hinderlyk valt aan de voortplanting van 't geluid, maar dewyl de lucht gemeenlyk digter, kouder en drooger is by nacht. Dit zal vermoedelyk de oorzaak weezen, waarom men op eenzaame plaatzen, wegens haar Echo vermaard, meer Echo's hoort by nacht, dan over dag. *vide Kircherus Phonurgia lib.* 1. wyders, door dien de dunne min veerachtige lucht, volgens geloofwaardig bericht, *ziet Derhams Natuur-kunde, pag: Ed* 1728. veroorzaakt, dat een piſtoolſchoot, die in valleyen een vervaarlyk geraas verwekt, op de toppen van hooge bergen zulk een flaauw geluid geeft, als of 'er ſlechts een ſtokje wierde gebrooken; zoo moogen wy vryelyk beſluiten, dat onze Muziek Inſtrumenten aldaar van geen dienſt zouden weezen, maar dat de fynſte luchtdeelen (Aether) ter overvoering van de lichtſtraalen beſtemd, onze gehoortuigen niet genoegzaam kunnen aandoen.—

Alle ruimte, langs welke bevattelyke toonen zich verſpreiden, moet van alle kanten bezet weezen met zoortgelyke luchtgolven.— Dat ik het zag, zeidde de blinde! immers geen beweegend lichaam kan tot een afgelegen plaats koomen, zonder alle tuſſchen leggende ruimten eerſt door

door te loopen: wanneer wy dan, by voorbeeld, de wal rond wandelen, terwyl een fraai klokſpel midden in de ſtad, neen eens, in den afſtand van een Quartier uurgaans zich hooren laat; dan zyn alle ruimtens tuſſchen 't toon verwekkend lichaam en onze ooren, onder en booven, met diergelyke luchtgolven vervult, zonder dat een 'er van ooit eene andere overdwarſt. Wat een wonder! Wat geneugte! Wereld! hoe vermaakelyk! De Natuur-kundigen weeten ons te verhaalen, hoe verre 't geluid zich kan verſpreiden. *vide Euler, tentamen, Cap:* 14. Dit ziet enkelyk daar op, wanneer by voorbeeld, van twee perſoonen, die volgens naauwkeurig egaalgaande ſecundewyzers, een afſpraak hebben gehouden, de een aan den oever der Zee te ſchevening een groſ geſchut loſt, terwyl de andere op den toren van de groote Kerk in 's Hage de ſecunde gade ſlaat, wanneer 't geluid tot zyne ooren koomt, en daar uit afneemt, hoe veel ſecunden 't zelve onderwege heeft doorgebragt; Doch al konde 't geluid van ſchevening tot Utrecht reiken: zoo hebben deeze waarneemingen echter geene betrekking tot de Toon-kunde, en ieder weet, dat 't geluid van een Clavicordium zich onmoogelyk even verre; als dat van een trompet kan verſpreiden.—

De ſterke toonen kan men verdeelen in volle en ſchelle, en de zwakke in dunne en zagte.— De volle of zwaare toonen verwekken levendiger, maar de ſchelle ſcherper indrukzelen; de eerſte vullen 't oor ten eerſten, en de andere koomen 't zelve als kittelende aanvallen, en worden allengskens beminnelyker: ieder zoort vind zyne liefhebbers, gelyk de Blonde en Bruinetten.— In orgelſtemmen leveren de wyde Menſuuren, of Cylinders, voller, en de naauwe en ſcheunſche pypen, ſchaller toonen; zelfs ieder Clavicimbel van twee en acht voet, levert voorbeelden daar van; te meer als anderen 'er tusſchen leggen: ſnaaren, die de kam nader zyn, een kleender boog beſchryvende, ſpannen de luchtgolven iets naauwer aan: dies luidt de voorſte acht voet ſcheller; de achterſte voller.- Door dunne toonen verſtaa ik zulke, die wegensgebrek van masſa, minder kracht hebben, en door zagte, die ſterker konden weezen, ten waare men zulks opzettelyk verhinderde:— wie meer behaagen heeft in dunne als zwaare toonen, die gebruikt by de Clavicimbels kraye in ſtede van ravepennen; doch in het gemeen noemt men zagt, wat ſterker klinken konde, gelyk by voorbeeld, een luit-regiſter.— ſterke en laage toonen kan men met een

een woord, Grove noemen; ſterke en hooge, fyne; zwakke en laage, ſtompe; zwakke en hooge, tedere. — onze geſtelde heid verſtrekt ook in deezen tot een regelmaat: wyl al te hevige beweegingen, die 't oör-geweefzel eenigzins in gevaar van ſcheuring ſtellen, uit kracht van de ongenoegelyke aandoening, terſtond daar mede verzeld gaande, ons noodwendig mishaagen, en wy, wanneer 't aankoomt op levendige en ſcherpe indrukzels, toonen die van genoegzaame ſterkte ontbloot zyn, weinig rekenen. —

De duurzaamheid der toonen, ontſtaat uit de aanhoudende perſſing van 't drukkend vermoogen; zy vind derhalven geen plaats in vry bewoogen toonverwekkende lichaamen: namelyk in Clavicimbel en harpſnaaren, klok en ſtaafſpellen enz: welke toonen, die eerſt gebooren worden, wanneer de drukkende magt wykt, en onze ooren eerlang weder ontwyken, men in tegenſtelling, afgebrookene, vlugge of kortſtondige kan noemen, mits dezelve behoorlyk onderſcheidende van doffe, die uit ganſch andere oorzaaken van korten duur zyn. — waar zulk eene duurzaamheid moogelyk is, daar kan men ook de ſterkte der toonen by trappen vermeerderen: dit is reets op orgels, by gekoppelde

Clavieren eenigzins doenlyk, hoewel men bekennen moet, dat de zangſtemmen, de geſtreeken ſnaartuigen, en zelfs eenige blaaſtuigen hier in veel voor uit hebben boven de gewoone Clavieren. — Dat nu allerhande zoorten van toonen, grove en fyne, ſtompe en tedere, vatbaar zyn voor duurzaamheid, daar van kunnen de orgelſtemmen insgelyks 't bewys leveren. — Duurzaame toonen verſchillen van andere eigentlyk zoogenaamde ſterke, byzonder hier in, dat zy lang achter een in gelyke ſterkte kunnen worden bevat: de kracht der eerſte luchtgolven blyft dezelfde, zoo lang het drukkend vermoogen haar als onder bedwang houd, dus blyven zy ook bekwaem tot de voortteeling van des te meer golven. —

De zuiverheid der toonen ſpruit voort, uit 't ſtipt getal der vereiſchte trillingen, uit de gelykaardigheid der deelen van toonverwekkende lichaamen, en uit de gladdigheid en droogte van hunne oppervlakten; het eerſte is een uitwerkzel van kunſt, Ja, een zoort van meetkunde, waar toe echter ongeletterden reets bekwaem zyn: ten aanzien van dusdanige zuiverheid zegt men te recht: *rein geſteld, is half geſpeeld*, ten tweeden, de toonen zyn zuiver, wanneer hunne ſtipte hoogte,

door

door geene ſtrydige of zoogenaamde bytoonen, onzeker word gemaakt, en anderzins valſch. hier komt 't aan op innerlyke oorzaaken, van ons niet afhangende: het gaat hier eveneens met 't gehoor, als met andere zinnen: de mindere volmaaktheid der deelen, bevordert zomwylen de meerdere volmaaktheid van 't geheel, wat wy niet bemerken, dat quelt ons niet; hadden we zulk een ſcherp gehoor, als haazen, dan zouden we buiten twyffel meer valſche toonen ontdekken, en misſchien menig ſnaar en ſlagtuig, 't welk ons nu ſtreelende voorkoomt, ongenoegelyk vinden. — De vraag is alleenlyk, of de ſtrydigheid bedekt blyft, en eindelyk overheerſcht en verdooft wordende, ten aanzien van onze bevatting, verdwynt, als wanneer wy gewoon zyn, de toonen zuiver te noemen: gemerk 't minſt onvolmaakte voor volmaakt doorgaat. — ten derden, de toonen worden zuiver, uit hoofde van gladde en drooge oppervlakten, van welke de luchtdeelen als onbelemmerd afſtuiten en met zekere vaardigheid op 't gehoor aanvallen; de ondervinding leert, dat ſpeeltuigen, mits in maatige droogte, als hun element, bewaard, door 't gebruik, of 't zoogenaamde uitſpeelen, niet alleen in ſterkte aanwinnen, voor zoo verre de droogte hunne

deelen vaſter ſamendringt, maar ook in zuiverheid: verkrygende langs deezen weg iets, 't welk de hand des makers hun niet volkoomen konde byzetten: vermoedelyk, om dat eenige ongelykſlachtige deelen aldus vereffent, de pooren tot den vereiſchten doortogt der lucht bequaamer gemaakt ende oppervlakten meer gepolyſt worden; Ja; zy leert, dat vezeltjes van niet ter deeg afgeknipte Clavicimbel pennen, reets hinderlyk vallen aan den vryen loop der luchtdeelen; deeze zoort van onzuivere toonen, door uiterlyke oorzaaken verwekt; kan men, ter onderſcheiding van de beide voornoemde, ruwe of ſchorre noemen: en in 't gemeen ſtaat 't vaſt by keurlyke liefhebbers, dat ontſtelde, valſche en ruwe toonen, van zuivere, verſchillen als kwelling van verluſtiging des geeſts. —

De groote veerkracht der lucht, bevordert insgelyks de meerdere duurzaamheid en zuiverheid der toonen; men kan 't des te langer uithouden by het zingen en blaazen, hoe meer reine lucht in plaats van dampige daar by word ingeademt; de ſnaaren houden beter toon, dan in buyachtig weer; de ſchroeven en trekkers van de Muziekaale Inſtrumenten laaten zich gemakkelyker regeeren: doch overmaatige droog-

droogte doet het hout krimpen, waar tegen, ten aanzien van orgelregiſters, die zich niet ter deeg laaten ſtoppen, en dus veroorzaaken, dat zommige toonen als ongevraagt mede praaten, geen beter middel is, dan geduld, tot 'er wederom vochtigheid in de lucht komt, als wanneer men zulk gebrek aanſtonds van zelve herſteld vind; hier uit volgt, dat de grooter veerkracht der lucht, met matige droogte verzeld, het bekwaamſt Saiſoen is tot 't genot van wonder aangenaam Muziekaal genoegen; en dat zy, welken de Muziek nooit anders genoeglyk klinkt, dan by de kaars, van 't rechte ſlach der liefhebbers noch niet zyn.—

De zangſtem is een wonder der Natuur; De middellyn der glottis kan in de zang oeffening, zelfs ten opzichte van de ruimſte menſchelyke keelen, geen linie, of twaalfde deel van een duim bedraagen; nochtans ſpruit uit 't kleen verſchil tuſſchen zulke middellynen, 't groot onderſcheid van laage middelbaare en hooge zangſtemmen; wat meer is: men kan nagaan, dat die kleene middellyn zich in de zang oeffening op verſcheide duiſend wyzen moet verdeelen.— De voortreffelyke Toon-kundige Heer DODART. *Hiſt: de l' acad: Roy:* 1699. *pag:* 27— 32. *Mem:* 1699.

pag: 308.— 359. ſteld 'er, zonder vergrooting, 9632. te weeten, in een octaaf 301. en dus in twee octaven, die de meeſte zangers kunnen bereiken, 602. toonen van gelyke tusſchen wydte.— wy kunnen, zegt hy, noch veel naauwer toonen voortbrengen, doch laat ons ſlechts 't gemelde getal verdubbelen: 1204. De ſterkte van ieder duurzaame toon kan 72. maal grooter worden, men ſtelle nu enkelyk viermaal, dus 4816. en aan de formeering van ieder toon hebben beide de lipjes der glottis evenveel deel, dus 9632.— Deeze laatſte vermeerdering ſluit verſchillen in, kleender dan een 54ſte gedeelte der middellynen van een zyden draad, ſevenmaal dunder als een hoofdhair; verſchillen nochtans, die een geſcherpt gehoor ſtipt kan onderſcheiden.— alle kunſtige Muziekaale Inſtrumenten moeten hunne behoorlyke lengte en wydte hebben, of daar kan niets mede uitgericht worden, hier in tegendeel kunnen de Baszangers, binnen een omtrek, die nooit boven zes duim kan bedraagen, toonen voortbrengen, die pypen van 8. voet lengte vereisſchen; waar zullen wy hier de proportie vinden? het verſchil is als 1. tegen 16; wie ſtaat niet verbaaſt over zulk een wonderbaare mechanyk. wil men de glottis met tongetjes in or-

orgels, of met roeren van blaaſtuigen vergelyken, daar is geen verder overeenkomſt, als dat 'er in ieders middellyn telkens eenige opening moet blyven; en alhoewel zoodanige orgelpypen, die alleen of voornamelyk tot de verſterking van de toonen der tongetjes dienen, met 't buiten kanaal der zangſtem vry wat overeenkomſt ſchynen te hebben, zulke pypen brengen evenwel niet voort dan teder geluid, en ieder pyp ſlechts een toon, die gemeenlyk vry traag ter ſpraak koomt, en wiens ſterkte zich niet vermeerderen noch verminderen laat; daar en tegen kan de glottis niet alleen vaardige en delikaate toonen leveren, maar zelfs toonen van zoodanige zuiverheid, by welke die van kunſtige Inſtrumenten, hoe naauwkeurig ook in 't accoord gebragt, geſtreeken ſnaartuigen uitgezondert, als valſch luiden. — De voortbrengzelen der zangſtem zyn onder 't gebied van onzen wil geſteld, wy verbeelden ons toonen in zekere hoogte, en treffen ze zoodanig, zonder dat wy de werktuigen, noch zy de bevelhebber kennen of verſtaan kunnen wat hy hun gebied; Ja, al 't voornoemde ziet noch ſlechts op volwaſſen menſchelyke keelen: want poogt men eens naategaan, wat ſubtile beweegingen 'er toch in de keelen van zingende

kinderen en van zangvogeltjes moeten voorvallen, 't verſtand ſtaat geheel ſtil: De kunſt verlaat den meeſter; doch verwondering is hier een vrucht van oplettendheid.-

Nopens de verſchillende hoogte der zangſtemmen, als tot dewelke 't woord toonen alleenlyk zyn opzicht heeft, zoo verdeeld men ze nu, zederd men by groote Muziek Chooren ook zangſtemmen van verſchillende hoogte heeft ingevoerd in vier hoofdſtemmen, als Bas, Tenoor, Alt en Discant; men eigent aan ieder, anderhalf octaven ruimte, naar kamertoons hoogte toe, dus ſtrekt de Bas zich uit van F: tot $\bar{c}$; De Tenor van c, tot $\bar{\bar{G}}$; De Alt van f. tot $\bar{\bar{c}}$, en de Discant van $\bar{C}$, tot $\bar{\bar{g}}$; hoewel die omtrek zich geenzins laat bepaalen, en veele zangers twee octaven ruimten kunnen bereiken. — De Bas en Alt, gelyk de tenoor en Discant verſchillen alleenlyk octaven wyze, en deeze beide laaſtgemelde zyn de gewoonlyke ſtemmen onder 't Kerkzang; maar de beide eerſte, worden zeldzaamer ontmoet; Jongelingen, die in de jeugd de Discant zongen, krygen by aannadering der mannelyke Jaaren de Tenor; en uit de Altſtem van Jongelingen, word naderhand de Bas; terwyl de bekoorlyke vrouwe ſtem in beſtendigheid uitmunt. —

Den

Den laagſten toon, die men ooit by een Baſſiſt ontmoetede, neem eens C naar Choortoon heeft men in zonderlinge aanmerking genoomen, om daar uit, gelyk billyk, een richtſnoer voor de ſpeelkunſt vaſt te ſtellen. — zulk een toon noemde men 8, voet; als 't een octaaf hooger ging, 4 voet; by anderhalf octaaven hooger, 3. voet; twee octaaven hooger, 2. voet, enz: Men kon zich zelven denzelven ſtiptelyk wederom te binnen brengen, door behulp van fluiten, glazen, ſtaafjes van ſtaal, of andere klinkbaare lichaamen, die hoewel in hooger octaaven, juiſt dien toon en geen anderen opleverden; vervolgens kon die regelmaat, door middel van toonfluiten alom worden verſpreid; gelyk zy noch heeden daags op orgelen en Poſitiven, niet ten aanzien van de lengte der pypen, maar als Toonmaat aangemerkt, tot grondſlag van onderſcheiding verſtrekt.- Naderhand wierd by eenige zangers en ſnaarenſpeelders, de Choortoon wat te hoog en dus ongemakkelyk bevonden; doch nu 'er reets eene vaſte regelmaat bekent was, zoo behoefde 't weinig moeite te koſten om 'er iets tot verbeetering by te voegen: men kon den voorigen laagſten toon, ten minſten in de verbeelding, ter diſtantie van een geheelen toon doen afdaa-

daalen, en des noods de kompoſietie hooger inrichten. — Dit was den oorſprong van den beminnelyken kamertoon; een weinigje hout meer ten behoeve der ſpeeltuigen, kon niet hoog aanloopen; de orgels vereiſchten zwaarder baspypen, gevolgelyk grooter koſten, doch zy konden ook voor eerſt, tot nader ordre, in Choortoon blyven: de organiſt moeſt de Kerk Pſalmen, naar maate 't orgel hooger in toon ſtond, des te laager inzetten, dan of 't in kamertoon waare; en ten einde by Kerk-muziek, of by andere voorvallen, met kamertoonige Inſtrumenten overeen te draagen, moeſt hy de violiſten, om te ſtellen en hunne ſnaaren geene al te hooge ſpanning te vergen, in plaats van de gewoone $\bar{a}$, nu $\bar{g}$ aangeeven, of $\bar{g}$ kruis, naar goedvinden der Concertiſten, en vervolgens, een geheelen of halven toon laager tranſponeeren. — Hier uit zal een onkundig liefhebber den aart en 't gebruik van kamer en Choortoon, nu 't hier pas geeft, om 'er van te gewagen, myns bedunkens duidelyk kunnen afneemen. Doch ik moet wederkeeren tot 't wonder der Natuur de zangſtem, en aantoonen, hoe de toonen in de keel van den menſch voortkoomen. —

Zangtoonen worden alleenlyk door de glot-

tis geformeert: want toonen, die wy hooren, zyn reets geformeert; de vraag is dan, hoe zulks omtrent de zangtoonen geſchied? ieder toon is een geluid; 't geluid beſtaat uit trillende lucht, en trilling onderſteld persſing, gevolgelyk een lichaam 't welk tegenſtand kan bieden.— Nu word de lucht, als de ſtoffe van 't ſpraak en zang geluid, niet in maar uitgeademd, of te rug gegeeven, gelyk een ieder zulks gemakkelyk kan bemerken, wanneer hy van ſpreeken tot zingen overgaat.— De long verbeeld hier een zoort van een blaasbalg, dryvende de lucht, met een zachte evenmaatige loop naar booven; op den weg van de long tot aan de ſtrot, alwaar de pasſaſie geduurig ruimer word, ontmoet ze geenen tegenſtand, en noch minder in 't ruime kanaal der luchtpyp zelve, tot dus verre geene persſing voorvallende, kan 'er ook geen geluid worden verwekt. Laage toonen vereisſchen meer en hooger minder lucht, gevolgelyk, meerder of minder ruimte tot hunne formeering; wyl wy oogenſchynelyk beſpeuren, dat de ſtrot, of luchtpyp der keel, by laage toonen krimpt, en zich by hooge uitrekt, zoo volgt van zelve, dat zy de oorzaak van de vorming der toonen niet kan weezen; dus blyft 'er verder niet overig dan de opening boven

aan

aan de ſtrot, 't ſtrotten-hoofd of de glottis genaamd, en de Epiglottis of 't keelklapje, tot de ſluiting der glottis beſtemd: — De beweeging van dit klapje ſtaat, volgens de aanmerking van de naauwkeurigſte ontleders, niet onder 't gebied van onzen wil, maar wy kunnen gemeenlyk zingen, wanneer 't ons behaagd: dus komt 't hier alleen aan op de glottis.— Deeze beſtaat uit een eironde opening, beſloo'en tuſſchen twee lipjes, die zich door middel van ſpier vezelen meer of min openen en ſluiten, of uitrekken en krimpen; hier word de opwellende lucht, door haar zelve tegenſtand biedende, en door de naauwte van den weg lydende, nevens de lippen der glottis tot 't trillen gebragt, en in dusdanige trillingen legt 't weezen der zangtoonen. — ieder toon vereiſcht een bepaald getal van trillingen in zekeren tyd, en de glottis is ſlechts tot verſchillende opening en ſluiting haarer lippen bekwaam; de quantiteit van lucht, by ieder toon door de glottis vloeyende moet derhalven evenredig weezen aan de opening der glottis.— opent men ze zoo verre als doenlyk is, de luchtdeelen als dan den minſten tegenſtand ontmoetende, beweegen langzaam, dienvolgens iemand verwekt den laagſten toon dien hy kan bereiken; ſluiten de lippen der glottis zich

zich vervolgens meer en meer, de lucht moet des te ſneller beweegen, naar dat ze, wegens minder opening, meer tegenſtand vindt: dus gaat men allengskens over tot 't vormen van hooger toonen; hoe hooger de toonen zyn, des te kleender is de opening: evenwel moet 'er altoos, alzoo wel als op roeren van hoboën en basſons, eenige opening blyven, of de weg, langs welken de beweeging alleenlyk kan tot ons koomen, word geſlooten.— Met hoe meerder nadruk de glottis, behoudens dezelfde opening, zekere portie van trillende lucht laat doorvloeyen, des te ſterker, met hoe minder, des te zwakker, hoe langer ze in den eigenſte ſtand blyft, des te duurzaamer, hoe eerder zy tot een andere werking overgaat, des te vlugger, en hoe netter ieder opening geſchied, hoe beter de lippen telkens aan een ſluiten, Ja, hoe gladder en drooger ze zyn, des te zuiverder kunnen de toonen worden.—

De luchtpyp beſchikt aan de gevormde toonen de noodige ruimte tot de overvoering; ze krimpt by laage toonen, ten einde de buis van den mond zich met des te meer gemak verlenge, en rekt uit by hooge, om aan de buis toetelaaten, dat ze zich intrekke en korter worde: ze doet derhalven ongelyk meer dan ooit eenig kanaal

naal van een windtuig, doch de oorzaak van de formeering der toonen kan ze daarom niet weezen, om dat 'er dan of eene tegen geſtelde beweeging zoude vereiſcht worden, of dat men namelyk in 't zingen de lucht niet te rug geeve, maar inademe, en dat zulke ingeademde lucht tegen de ſtroom der geſtadig opwellende luchtdeelen kan te rug deizen, of dat de glottis, by menſchen zoo wel als by zommige watervogels, die eenen fellen galm ſlaan, niet boven maar onder aan de ſtrotpyp waare geplaatſt; dus word de toonverwekkende beweeging door 't beſtier van 't buiten kanaal der luchtpyp, welker krimping en rekking met de laagte en de hoogte der toonen geduurig in omgekeerde reden ſtaat in 't buiten kanaal des monds overgebragt, om aldaar verſterkt en vervolgens geuit te worden.—

Elke portie van lucht vind in 't verhemelte des monds als een bekwaam verwelfzel tot weeromkaatzing, en ieder deel, hoe teder 't ook ſchynt, brengt 't zyne by tot verſterking; inzonderheid koomen hier in aanmerking de neusgaten en de tanden; zingt men met geſlooten mond en open neus, 't geluid is juiſt niet onaangenaam, doch houd men in het zingen de neus toe, zoo dat 't geluid aldaar niet kan doordringen,

gen, maar van die kant zyne verſterking moet miſſen, 't begint naar dat van endvogels te gelyken; dat men dan niet door de neus moet zingen, word ſlechts verkeerd en by misvatting beweerd.— eindelyk de ondervinding leert, dat zelfs 't verlies van een tant de zangſtem zomtyds merkelyk kan verzwakken, en 't is ook waarſchynlyk, dat 't keelklapje de oorzaak van zekere aanminnige beevingen, ſleepen, trembelementen en andere zangcieraaden is, invoegen dat men volgens een byzondere gelukkige geſteldheid 'er vermoogen op krygt, ſchoon 't in 't gemeen onder 't gebied van den wil niet ſtaat.—

De zangſtem is beſtemd tot een uitneemend Melodieus Inſtrument; zy heeft 't voorrecht om alle woorden van allerhande taalen verſtaanbaar uittedrukken, en 't vermoogen, om een zelfden toon, zonder ſchielyke afbreeking, een wyle tyds achter een te kunnen voortbrengen in maatige, by manier van herhaaling, en in verſchillende, in een ſlags vermeerderende en in allengskens of toeneemende of verminderende ſterkte; Het eerſt gemelde, zal ik onderſcheidings halve noemen, Duurzaame, 't tweede, Met licht en ſchaduwe verzelde, 't derde, geaccentueerde, en 't vierde, aanwasſende toonen; eigenſchap-

pen waarlyk, die men nergens zoo delikaat ontmoet.——

De Muziekaale Inſtrumenten, door kunſt nagebootſt en onder ons bekend, laaten zich beſt verdeelen in ſnaar, Blaas, wind; en ſlagtuigen.— Door Blaaſtuigen verſtaa ik hier, Inſtrumenten, die door 's menſchen mond, maar door windtuigen, zulke, die langs een ander kanaal ter aanſpraak koomen.——

De ſnaaren zyn van verſchillende ſtoffe: darmen van dieren, koperdraad (in 't gemeen mesſing, maar de dikſte van roodkoper) ſtaale, met zilverdraad beſponnen, en ook wel eens zyde koorden.— ieder ſnaar zal of alleenlyk dienen ter verwekking van een toon zonder meer, of door middel van afperking teffens tot die van verſcheide; eene fraaye vinding, dat een losſe ſnaar, een ganſche menigte van andere, van zeer verſchillende lengte, affchetst: daarom telt men in de Muziekaale letterkunſt billyk van beneden naa booven, vermits men dit gebruik in de order der Natuur gegrond vind; eene ſnaar door afperking verkortende kan men immers geduurig hooger toonen verwekken, doch den toon der losſe ſnaar, behoudens dezelfde ſpanning, geenzins naar believen verlaagen: overzulks zyn hooge toonen, ge-

gelyk de kinders van de ouders, afkomſtig van de laage, en wy tellen geduurig opwaards, by voorbeeld, de quint van g, is d; niet c, en dus met alle overige klanktrappen. —

By zommige ſnaartuigen worden de ſnaaren door de vinger punten van de ſpeelder onmiddelyk, maar by andere, door behulp van zekere werktuigen aangeraakt. — om hier een draad van redeneering te vinden, zal ik met de eerſtgemelde 't begin maaken.

1. De koninglyke Davids Harp, of Harpe Royale, met darmſnaaren voorzien, heeft gemeenlyk, gelyk, Clavieren, een omtrek van vier octavenruimten, en zomwylen is 'er een pedaal met contra toonen bygevoegd. —

2. De luit, wier krom geboogen lange toets, *La Manche*, door de linkerhand word ondersteund en onder den arm gemakkelyk draagbaar is, heeft elf ook wel twaalf Chooren, of paar van twee en twee uniſons wyze geſtelde darmſnaaren, en achter de kam, een tedere beſponnen ſnaar, genaamd *Chanterelle*; haar omtrek is gemeenlyk van c, tot $\frac{e}{d}$, hoewel de ſnaaren op verſchillende manier kunnen worden geintoneerd. Men gebruikt hier in ſtede van nooten, letters, of een moeyelyke en voor

andere Muziekanten onverſtaanbaare tabulatuur, op welker geheimen zin de Luiteniſten van profesſie machtig pochen. — Het ſtreelend geluid van dit Inſtrument is, volgens zommigen, alles wat de hemel ooit kan geeven; daar en tegen betuigen anderen, dat zy, die meer vermaak ſcheppen in 't ſtellen, dan in 't ſpeelen en toeluiſteren, hier byzonder wel kunnen te recht raaken dat een luiteniſt 80. Jaar oud zynde, ten minſten 60. Jaar met ſtellen heeft moeten doorbrengen, en dat 't onderhoud van een luit, te Parys Jaarlyks even hoog aanloopt, als dat van een paard; daar by komt noch, dat op verre alle luiteniſten geen bekwaamheid genoeg hebben in het ſtellen, en dat hunne ſnaaren, door de geſtadige omwanteling der ſchroeven; lichtelyk onzuiver worden. — De Luite evenaart eenigzins.

3. De Angelique, die meer losſe ſnaaren, zonder Chooren, heeft en zich gemakkelyker laat behandelen: als mede

4. De Theorbe, verrykt met agt bas ſnaaren, eens zoo lang en dik, dan de zes laagſte der luit. Deeze, als tot de generaale bas niet ondienſtig, draagt in Vrankryk zomwylen de benaaming van Aartſluit of *Archiluth*.

5. De Calichon, met vyf enkelde ſnaaren,

ren, by naa geſteld gelyk die van een viola di gamba, is mede een zoort van een kleene luit, niet onaardig tot een vaardig accompagnement. — zonder van krasſende pandoren of van laffe Cithers en Citrinjes eens te gewaagen. —

6. De Guitarre, of *Cithara hispanica*, heeft doorgaans zes Chooren, de beide onderſte van beſponne darmſnaaren, de drie middelſte, ieder uniſoons wyze geſteld, van mesſinge ſnaaren, en booven een tedere ſnaar, van ſtaal of gelyk de *Chantarelle* der luit. — Dit kunſt-werktuig willen wy de ſpanjaarden, by hun lekker knoflook, en de herders in ſiciliën gewillig overlaaten. —

7. De gemeene of Tafel harp, kan, wegens haar gierend geluid, door nagels der vingeren verwekt, ten minſten door nagebootſte zilvere, 't vermaak van delikaate liefhebbers niet weezen: hoewel het haar geenzins ontbreekt aan een ruimen omtrek, namelyk, voor de linkerhand van C, tot $\bar{e}$, en voor de rechter, van b mol tot $\bar{\bar{f}}$. — Hier onderſcheid zich

8, De dubbelde Harp, of *Arpa doppia*, die twee klank bodems heeft: voor de linkerhand darmſnaaren, zich uitſtrekkende van contra B, tot $\bar{\bar{c}}$; voor de rechterhand, van d, tot $\bar{\bar{\bar{c}}}$; en dan, veranderings halven, mesſinge ſnaaren van $\bar{C}$, tot $\bar{\bar{f}}$. —

Thans koomen wy tot de zoogenaamde moeder van alle Muziekaale harmony, namelyk, de Clavieren, door toetſen geregeert: alwaar men de Harmoniſche ſlaagen zekerlyk nader dan elders kan ter hand hebben. hier verſchynen

9. Het Clavicordium, niet zoo zeer dienſtig voor aanvangers, dan tot oeffening in het piano en forte, in fraaye accentuatie, Ja, voor virtuoſen, om zich fantaiſeerende te laaten hooren; hier uit is geſprooten 't dubbeld Clavicordium met een pedaal, als een ſtudeer Inſtrument, voorlieden die op 't orgel ooit denken uittemunten: mits dat 't voortkoomt uit de hand van een bekwaam maaker, die ſterkte en lieflykheid daar in weet te brengen en te paaren. —

10. Het Clavicimbel, wegens de ſchuinze gedaante van 't beneeden einde, een vleugel, of ſtaartſtuk genaamd. — Schoondit Inſtrument in kracht en doordringendheid, 't Clavicordium verre te booven gaat koomt 't echter, wat aanbelangt de mooglyke delikateſſe, met 't zelve in geene vergelyking. — Men vindze ook met darmſnaaren, maar zulk een dof geluid wil weinigen behaagen; ook overeind ſtaande om ruimte uit te winnen, zelfs ſamengeſlagene, met drie byzondere Klankbodems in een kas voor

voor een perſoon gemakkelyk draagbaar.— Mindere zoorten van Clavicimbels zyn de vier en driekantige van agt, en de ſpinetten, van vier voet toonmaat vierkante, van brave meeſters, in lange octaaf en boven ten minſten tot ā, kunnen by gebrek van andere, voor aardig doorgaan; eenige 'er van leveren teffens 't ſpinet, zoo dat men aldaar, by de zoogenaamde moeder met het kind, werk vind voor twee perſoonen, of geleegenheid tot koppeling van beide Clavieren.— De driekantige, in Engeland Harpſicord genaamd, vertoonen uitwendig ter weder zyden, een ſcheunſche hoek en in 't midden eene rechte linie.——

11. Staaf-ſpellen met klavieren kunnen een doordringend, maar by gebrek van demping geen genoegzaam onderſcheidend geluid leveren: doch ten einde men vryheid behoude, om zulk een Inſtrument ook als een ſlagtuig te gebruiken, zoo kunnen de ſtaafjes van onderen worden aangeraakt, 't zy door metale, of houte, of met laaken bekleede kogeltjes, aan balein vaſt gemaakt.——

12. Het Pantalon, alwaar de ſnaaren door middel van houte hamertjes worden bewoogen, is onderhevig aan het zelfde gebrek, om iemand baloorig te maaken; doch geheel anders is 't geſteld met het

13. Piano Forte, 't zy leggende, of overeind ſtaande; hier laat ieder toon zich behoorlyk dempen, en wie genoegzaame bekwaamheid bezit in de rechte behandeling van een Clavicordium, die kan hier ſtoffe vinden tot een byzonder vermaak, als mede tot een deftig accompagnement. Dit zoude men in des te volledíger zin mogen zeggen van het

14. Clavier Di Gamba, vermits desſelfs toonen, zoo lang men 't Groote rad trappende in beweeging houd, duurzaam en zeer lieflyk kunnen weezen, maar de beſponne darmſnaaren, vereiſchen Helaas! Jaarlyks ten minſten zoo veel koſten, als twee luiten te Parys. al zyn die ſnaaren met boomwol bekleed, ter plaatze alwaar zy de zeven kleene radertjes, met Caliphonium beſtreeken, aanroeren, moeten zy echter, door de geſtadige wryving, met der haaſt kapot raaken: en zelve telkens, wanneer men met ſpeelen uitſcheid, te ontſpannen en naderhand weder in het accoord te brengen, beneemt haar ten eerſten alle zuiverheid. — Wydders denk ik my niet optehouden, met dingen, die by kermisſen en tot ſoldaate Muziek worden gebruikt: alzoo blyft de noordſche balk, het hakkebord en diergelyke hier buiten aanmerking. dit laaſt gemelde konde ook

tot

tot de ſlagtuigen worden betrokken, maar wat legt ons daar aan geleegen? genoeg als wy zaaken van eenig belang naauwkeurig kunnen vaſt ſtellen. — De uitvinder van 't Clavier Di Gamba had reets bemerkt, wat men door een nagebootſte ſtrykſtok kon uitvoeren, hoewel deszelfs vermoogen dan eerſt ter deeg kennelyk word, wanneer beide handen haare krachten wyslyk vereenen, gelyk by de volgende merkwaardige Inſtrumenten.

15. De viool is tans tot een hoogen trap van volmaaktheid gereezen. — Men heeft wel eer in Italiën vyfſnaarige violen gehad, geſteld in C, g, d, $\bar{a}$, $\bar{\bar{e}}$: toen was g, de tweede; $\bar{d}$, de derde; enz: die benaamingen hebben naderhand ſtand gehouden; Met vyf ſnaaren was de viool evenwel volmaakter. Maar vier ſnaaren wierden gemakkelyker bevonden tot de behandeling, en het bleef des te verwonderlyker voor het verſtand van opmerkenden, dat vier ſnaaren reets een verandering kon leveren, voor dewelke 1,0. en meer Clavicimbel ſnaaren moeten ſwichten. — Een ende zelfde toon kan hier reets groote verandering opleveren; nu is hy ſterk, dan zacht, noch ſterker, noch zachter: nu valt hy als op eenmaal met de deur in 't huis en doordringt merg en been; nu word

hy zoo teder, dat men 'er naa moet luiſteren; nu neemtt zyne ſterkte allengskens toe; dan gaat 't uit, als een endje kaars. — deeze middelen zyn 't waar door men de hartſtochten zoo vierig kan ontſteeken en dempen.

16. De viool D' Amour, hebbende namelyk vier ſnaaren van ſtaal of mesſing, en boven, een darmſnaar, in de toonen g, c̄, e. (of naar believen, ē, mol) ḡ en c̄. doch zomwylen ook gelyk een andere viool geſteld, kan in der daad een bekoorlyk en zilverachtig geluid opleveren: wonder is 't, dat zy, by Concerteerende partyen, niet van meerder gebruik word bevonden. —

17. De Alt viool word geſteld, in c, g, d̄, ā, en is niet alleen een noodwendig Inſtrument in Concerten, ten einde de hooge en laage toonen te verryken met middelbaare, maar zy kan desgelyks tot allerhande Concerteerende ſtukken zeer aanminnig dienen. —

18. De Suiſſende viola Di Gamba, of Basſo de viole, met zes ſnaaren, geſteld in D, G, C, e, a, d̄, zoude, wegens haar ruimer omtrek en meerder vatbaarheid voor harmony, van de viool den rang kunnen betwiſten, by aldien zy even doordringend waare en even bekwaam tot den bo-

bovenzang. — Roſſeau, zyne gewoone welſpreekenheid, in een byzonder boekje: *Defenſe de la baſſe de viole*, verdedigt haar tegen de voorſtanders der

19. Violoncello met vier ſnaaren, in C, G, d, a, geſtemd; die echter tot het accompagnement in Concerten, billyk voor dienſtiger en teffens tot allerhande Concerteerende partyen ganſch bekwaam geacht word. Nu volgen noch twee Repiëen of onderſteunende werktuigen.

20. De viola di ſpala, kan, als des te minder beletzelen ontmoetende, tot een prompt accompagnement handreiking doen, en

21. De violone, of contra Bas, van 16. voet, tot meerder ſtatigheid; die groot papa vergenoegt zich, deftigheids halven, met louter hoofdtoonen, laatende de optooizels aan de Jonge wereld over. — De gryzaards onder haar, hebben zes ſnaaren, geſteld in contra G, groot C, F, A, d, g. — 't zal miſchien naar men zegt, paardewerk weezen, als iemand, drie, vier uuren achter een, tegen dit ſchrikdier moet kampen. — onder de Blaastuigen ſchynt niets een fraaye menſchen ſtem nader te koomen, dan de al om bekende en door Koninglyke Handen hoog vereerde

22. Dwarsfluit (Flute d' allemagne ou Tra-

Traverſiere) verre boven allen lof verheven.— geheel anders is het geſteld met de

23. Flute douce, of *Flute â bec;* het zy Discant- alt- Tenoor- of Basfluit: 't gaat hier van den bek af: ieder van dezelve koſt den uitvoerder meer wind, dan een Fagot, oboe, of dwarsfluit, en begint echter den toehoorder lichtelyk te verveelen. verder mag de eenigzins huilende *Chalumeaux* of ſchalmei, zich in de hondsdagen, by koele avondſtonden, of in de winter-maanden, by bevroren water, als in 't verſchiet laaten hooren; en de dunne Flageolet, willen wy hun, die lydzaamheid genoeg bezitten tot 't afrechten van kanarievogels, niet ontneemen.— iets nader koomt

24. De harde Cornet, zink, of *Cornet à bouquin*, vervangende in haar gebied de toonen van a, tot $\bar{\bar{c}}$; als mede,

25. De Clarinet, gaande van f, tot $\bar{\bar{a}}$. doch veel nader,

26. De oboë, of *Hautbois*, die binnen den omtrek van $\bar{C}$ tot $\bar{\bar{d}}$, als ſpreekende toonen oppert, en waar van naderhand de *Hautbois d' amour*, van a, tot $\bar{\bar{a}}$, is afgeleid: mits dat zy tederlyk worden aangeblaazen, gemerkt in tegendeel, een deuntje op de mondharp, of op de kam, voor menig delikaat liefhebber bevalliger

mag

mag weezen. — zy worden beſt onderſteunt door de ſtoute

27. Baſſon, Dulciaan, of Fagotto, gaande van C, tot $\bar{g}$. zelfs tot contra A; alle dewelke niet alleen tot vervulling, maar ook tot Concerteerende ſtukken kunnen dienen. —

Tot dus verre zyn de blaaſtuigen voorzien met gaten; maar nu koomt de prachtig klinkende

28. Bazuin, als op dewelke de toonen worden gevormt door middel van uittrekken en inſchuiven, telkens met veſchillende portien van wind. — Hier onderſcheid men tusſchen Bas en Tenoor, Alt en Quintbazuinen: de beide eerſtgemelde gedoogen ieder vier, maar de beide laaſte bepaalen zich tusſchen A, en $\bar{g}$; de laaſte tuſſchen d, en $\bar{c}$. —

29. Het waldhoorn, in den omtrek gelyk ſtaande met Trompetten, dat is in C, e, g, $\bar{c}$, $\bar{e}$, $\bar{g}$, $\bar{\bar{c}}$, $\bar{\bar{d}}$, $\bar{\bar{e}}$, $\bar{\bar{f}}$, ($\bar{\bar{f}}$, kruis) $\bar{\bar{g}}$, $\bar{\bar{a}}$, $\bar{\bar{b}}$, $\bar{\bar{c}}$, verdiend billyk de verwondering van oplettenden, want tans kan men dit Inſtrument door middel van verſcheide zetſtukken, by naa tot alles bekwaam maaken. —

30. De Trompet verdiend insgelyks Grooten lof, en men vind tans virtuoſen, die een zelfden toon, met een zilverachtig ge-

geluid, ongelooflyk lang kunnen uithouden — By windtuigen komt

31. Het Orgel, als het puikjuweel der Muziekaale Inſtrumenten, in zulk een voorname aanmerking, dat men niet eens hoeft te twyffelen, of ieder beſcheiden toehoorder zal aan 't zelve den voorrang gewillig toekennen; zoo ten aanzien van 't krachtig geluid, 't welk een perſoon aldaar kan verwekken, als van de menigvuldige Harmony en de ruime verandering van toonen, by dewelke ganſch verſchillende ſpeeltuigen, ieder naar hun byzonderen aart, ter zelve tyd zich kunnen laaten hooren. — Hier van onderſcheiden zich, als mindere zoorten, de Poſitiefs of huis Orgels; de ſnaarende Regaalen, verbeeldende een Dulciaan, in zingclaſſen ter onderwyzing dienſtig, van dewelke men eenige Bybelregaalen noemt, om dat men dezelve ſamen ſlaan, en in 't formaat van een mediaan Bybel gemakkelyk kan omdraagen; Ja, de nieuw modiſche kunſtige water-orgels, alwaar een of twee kanaalen de blaasbalg en de trom in beweeging ſtellen en houden, door welker behulp ook de klappen in de windladen geopend worden — voorts wil ik de draai-orgels, lieren, zakpypen, Poolſche Bokken en dergelyke fraayigheeden, aan hunne liefhebbers gaarne overlaaten.

van

van ſlagtuigen verdienen hier onze opmerking

32. Het geweldig klokſpel, met vuiſten en voeten geregeerd, als zynde niet alleen vatbaar voor allerhande fraaye Melody maar ook zeer prachtige Harmony, voortloopende, rollende en gebrokene pasſagies, en zelfs voor 't piano forte — men ontmoet hier van verſcheide zweemzels, uit metaal, klinkbaar hout, bierglazen en andere gemaakten toegeſteld. voor 't laatſte

33. De heldenmoed verwekkende ketteltrom, in contra G, en groot C.——

Zie daar eene nominatie van 33. zoorten van toon verwekkende kunſtwerktuigen, die anderen ſtoffe tot nadenken en tot verdere uitbreiding kan ter hand ſtellen; hier blykt echter, hoe deeze Inſtrumenten in zekere Claſſen kunnen worden verdeeld, en tot wat einde die van ieder zoort beſt bekwaam zyn

12.

De Muziekaale ſtoffe.

De Natuur, de werkende kracht aan geſchapene weezens verleend, gaat ons voor in levering van geluid, klanken en toonen. — onbezielde lichaamen verwekken reets geluid, door onderlinge aanſtooting, en zommige by voorbeeld, ſuiſſende winden en ruisſchende beeken, ſchynen te mits tot voortbrenging van eenige zoetluidendheid beſtemd. — onder geluidgeevende Dieren is de verandering van dien verwonderens waardig, gemerkt ieder zich door zynen galm, niet alleen van alle overrige, maar in veelerhande gevallen ook van zich zelf onderſcheid; Ja, 't kwinkeleerend pluimgedierte, inzonderheid de ſtreelende Leeuwerik, de liefkoozende kanarie, en de hoogbegaafde Nachtegaal, verdient niet alleen onze opmerking, maar zelfs onze eerbiedige verwondering, voor zoo verre des grooten ſcheppers oneindige wysheid en macht ook in de ſchelle bekoorlyke keele, aanzulke kleene dieren verleend, middag klaar doorſtraalt. — wyl 't ſpraak geluid echter meerder en onderſcheidener veranderingen toelaat, zoo is de gemel-

melde verſcheidenheid noch onnoemelyk grooter onder de menſchen, en wy vinden ons dus zomwylen aan alle kanten omringt door gelnid. — Men eigend de levering van geluid in 't gemeen toe aan de Natuur, om dat zy de ſtoffe levert, zonder welke de kunſt, die 'er ſlechts zekere vorm, of vereiſchte gedaante aangeeft, niets vermag; en deeze ſtoffe is van zoo verſchillenden aart, dat wy nooit in glas noch porcelain nooit twee toonen, in allen deelen met elkander gelykende aantreffen, aangezien de Natuur nooit twee volmaakt gelyke dingen voortbrengt.

De Natuur levert ongelyk meer toonen, dan onze ſmaak in een zelfde Muziekſtuk behaaglyk vind; wanneer men lange, geſpannen ſnaaren door kammen, die men allengskens verder kan ſchuiven, verdeelt, beſpeurt men, dat een ſcherp gehoor binnen zulke naauwe ruimte, welker uitwerkzel men een halven noemt, meer dan vyftig verſchillende toonen ſtiptelyk kan onderſcheiden, wyl ons echter zulke ſubtile toonen vry onſmaakelyk voorkoomen, zoo kunnen wy daar uit niet anders beſluiten, dat de Natuur hier zulk een ruim veld opent, dan om 'er zoodanige toonen uittekiezen, als beſt met onze geſteldheid over eenkoomen, dezelve tot 't gebruik te

ſchikken, en 'er ons aan te gewennen.— het is dierhalven iets anders, 't gros van bevattelyke toonen, en weer iets anders de Muziekaale ſtoffe, in toebereiding van dewelke hier 't eerſte werk der kunſt beſtaat.

Alle Muziekaale toonen worden door kunſt afgedeeld; de Natuur wyſt ons in zommige Inſtrumenten, als in Trompetten en Waldhoorens, zekere toonen aan, by welke wy ons moeten houden, zonder aldaar naar believen andere tusſchen leggende te kunnen voortbrengen, ſchoon 't zeker van de lengte en wydte dier blaaſtuigen, en gevolgelyk van de hand des maakers afhangkelyk blyft, dat de laagſte toon, tot een grondſlag der overigen verſtrekken, de, juiſt C, geen D, of een ander is; hier krygen wy gelegenheid, de Natuur als in de kaart te zien, en de gronden naateſpeuren, volgens welke zy zelve een Muziekaal Siſtema opmaakt.— voor zoo verre ieder toon door krachten word voortgebragt, aan geſchapene weezens verleend, is ieder, niet alleen Natuurlyk, maar ook even Natuurlyk, zoo dat in dit opzicht geen toon onnatuurlyk, niet Natuurlyk en veel min bovennatuurlyk kan heeten; hoewel men in betrekking tot zekere Inſtrumenten het eigenaardige Natuurlyk, het on-

oneigene onnatuurlyk, en dus zekere toonen Natuurlyk voor vioolen, onnatuurlyk voor Trompetten, Natuurlyker voor de dwarsfluit, dan voor de oboe, enz: benaamt.— nochtans alle Maziekaale toonen zyn kunſtig; voor zoo verre de Natuur aan de afdeeling van dezelve nooit de laatſte hand ſlaat, want de keur ſtaat aan ons, mits dat wy de wetten aan den goeden ſmaak, tot een richtſnoer voorgeſchreeven, niet te buiten gaan.—

De Muziekaale ſtoffe beſtaat uit toonen, die twee en twee zeker bepaalde tusſchen wydte hebben, geduurig in betrekking tot elkander aangemerkt, en dus bepaalde toonen, Muziekaale twee klanken, klinkende tusſchenruimtens, en met een woord Intervallen genaamt worden. — uit toonen, en niet uit afgezonderde klanken: om dat onze ſmaak geſtadig iets vereiſcht, het welk genoegzaame gelegenheid tot onderlinge vergelyking geeft, en de Muziek in der daad eene geeſtige taal verbeeld, tot welken einde dan een klank, zonder achtervolging, van geen dienſt kan weezen; maar ook uit toonen van zekere bepaalde wydte: om nu van deeze een klaar begrip te maaken, dient men zich den toon voor te ſtellen als eene linie, die zeer verſcheidentlyk afgedeeld kan worden, en uit

kracht van verſchillende werk-oorzaaken, telkens verſchillende werking moet uitleveren — ſteit men een kam, of een ander hinderpaal, onder een ſnaar, daar vertoonen zich aanſtonds twee ruimtens, ieder tusſchen twee eindens begreepen; Ja, ten zy de kam juiſt in 't midden onder de ſnaar ſtaat, twee ruimtens van verſchillende grootheid: dusdanige ruimtens heet men eigentlyk Invallen; de welluidendheid 't oogmerk aller onzer naavorſchingen zynde, gebruikt men dien term insgelyks en voornaamlyk ten opzicht van de uitwerkzels, te weeten, van zoodanige luidruchtige toonen, als 'er, met uitſluiting van anderen, overlang tot de Muziekaale praktyk zyn verkooren, betekenende dus 't woord Interval, in een Muziekaalen zin, twee toonen van een bepaalden onderlingen afſtand, in betrekking tot elkander aangemerkt; gelyk men hier nu telkens twee toonen met elkander vergelykt, en ze als halve, geheele, drie, vier, vyftoonen enz: onderſcheid, ten einde de min, of verderen afſtand van twee, door een bewoording beknopt aan te toonen, zoo kunnen ze ook Muziekaale twee klanken heeten; bepaalde toonen worden ze genaamt, voor eerſt om dat men in hunne voortbrenging als bepaald is; te weeten,

een

een ſnaar van een Muziekaal Inſtrument geſteld hebbende, de overige ſnaaren, zullen ze de gewoone intervallen leveren, noodzaakelyk dus en niet anders moet ſpannen- ten anderen, om dat achter elkander volgende enkele toonen, die door hunnen ſtipten afſtand, zekere intervallen ſtellen, door elkander worden bepaaid, en de eerſte nu hooger of laager zynde dan anders, de tweede zulks insgelyks weezeu moet. Ten derden, om dat hun ſtipte afſtand zich beſtemmen of bepaalen laat, wanneer men namelyk de zichtbaare en taſtelyke ruimtens, door welke zy in ſnaaren worden verwekt, meet: en 'er door behulp van getallen en linien afbeeldingen van maakt. Dusdanige vergelykingen, als de beſte en eenigſte middelen om de zaak onder 't verſtand te brengen, noemt men Muziekaale redemaaten en evenredigheeden: tewecten, een enkele toon heeft een grootheid. maar geen redemaat, wyl ze twee grootheeden, gelyk een evenredigheid twee of meer redemaaten vereiſcht. wyl ondertusſchen geen andere toonen van verſchillende hoogte, dan bepaalde, zich zoodanig laaten aan een ſchakelen, dat ze tot 't voornoemde oogmerk kunnen ſtrekken, en wy dus in de Muziekaale praktyk ſlechts toonen van een bepaalde tusſchen

te gebruiken, welker redemaaten juiſt in deeze en geen andere getallen ſtaan, zoo is ieder redemaat geen Muziekaale redemaat, en ſchoon alle intervallen toonen zyn, alle zyn geen intervallen, dus beſtaat de Muziekaale ſtoffe eigentlyk uit intervallen, twee klanken, of bepaalde toonen, hoedanige hier voortaan door de bewoording Toonen, kortheids halven toereikende worden gemeend, en dusdanige ſtoffe is 't tans, op welke de beſchryvingen, De toon is een klank door anderen bepaald, uit anderen afgeleid, of tot anderen betrekkelyk, zinſpeelen, *vide Engelhard. Phys:* § 254. *Tonus eſt Sonus ex alio determinatus, Sonus ad alium Sonum relatus. F: A: widder, diſſert: de affectibus ope Muſices excitandus.* § 11. — immers, geen toon is alleen zynenthalven, maar ieder kan en moet ook teffens tot dienſt van anderen verſtrekken, Ja, luid in een zelfde behoorlyk geſteld Muziekaal Inſtrument, in een zelfde welgeregeld Concert, met opzicht tot anderen zoodanig, als hy behoord te luiden. Men onderſcheid voorts de enkele toonen door zekere letters en bewoordingen, om dat men ze geſtadig in betrekking tot malkander wil gebruiken: onderſtellende te recht, dat een toon zoodanige hoogte heeft, als de betrekking tot anderen

ren mede brengt; eiſcht nu iemand A, aantegeeven om 'er naa te ſtellen, daar word van geen klank gehandeld, ſchoon men voor dien tyd niet dan A, noemt en hoort, maar van een toon, om dat men opzichtelyk tot anderen ſpreekt, of een toon als de regelmaat van anderen aanmerkt. —

Men telt in de Muziekaale letter kunſt geduurig van beneden naar booven, of van laage toonen tot hooge; dit gebruik is in de order der Natuur gegrond, aangezien Bas en Tenoor ſtemmen, Alt en Diskant, maar deeze nooit Tenoor en Bas-toonen kunnen voortbrengen; ten anderen, een ſnaar door afperking verkortende kan men geſtadig hooger toonen verwekken, doch de toon der losſe ſnaar, behoudens de eigenſte ſpanning, kan men geenzins naar believen verlaagen. — De laagſte toon, op welken de hoogere als geveſtigt zyn, en naar welken men dezelve bereekend, draagt dienvolgens de benaaming van grond toon of Prime. — Hier op ziet ook de bewoording generaale Bas, vermits men in deeze oeffening der harmony alle vereiſchte intervallen van den grondtoon afleidt; en misſchien is zelfs ons Nederduitſch woord Baas vader des huisgezins, van den ouden Muziekaalen term Bas oorſprongkelyk. wat

ten opzicht van laagte, met bas ſtemmen overeenkomſt heeft, roemt men acht, wat een octaaf hooger is, vier, noch een octaaf hooger, twee, en wat een octaaf laager gaat, zeſtien voet toon, uit alle welke eindelyk ook een, en twee en dertig voetige toonen zyn voortgeſprooten. De uitdrukkingen, een geluid, klank, toon, ſtem, pyp, of ſnaar van 8. voet, 4. voet, enz: zien derhalven, niet op de lengte van pypen en ſnaaren, maar enkelyk op de laagte, in betrekking tot Bas ſtemmen, aangemerkt als de richtſnoer, met een woord, op toonmaat.—

In de Muziekaale praktyk koomen voornaam in aanmerking, zeven Natuurlyke intervallen, traps wyze uit vyf geheele en twee halve, en dus uit acht enkelde toonen beſtaande, deeze worden Natuurlyk genaamd, om dat ieder, die eenigzins gehoor heeft, zulke klanktrappen zonder moeite als van Natuur, kan nazingen, terwyl 'er tot 't treffen van zoodanige twaalf intervallen, als de Clavieren gemeenlyk binnen den omtrek van ieder octaaf, trapswyze in dertien enkelde toonen vervangen, al vry wat kunſt vëreiſcht wordt.— worden nu de gemelde zeven met de prime, als twee, drie, vier, vyf, zes, zeven en agt toonen vergeleeken, zoo zyn ze insge-

lyks

lyks min gemakkelyk, en dus min Natuurlyk dan de eerſte; 't volgt Intuſſchen in beide gevallen, dat de agtſte toon, of de octaaf met de eerſte toon of prime gelyk luidt: waarom men hier dan ook met 't agttal, gelyk in de rekenkunſt met 't tiental te werk gaat.

Tot de benaaming der agt enkelde toonen, uit welke de gemelde Natuurlykſte intervallen voortſpruiten, zyn de zeven eerſte letters van ons Alphabet toereikende. mits men de letters wat verſchikke, en mits dat men ook die van verſchillende octaven op zekere wyze van malkander onderſcheidt; in deezen kunnen de Clavieren, die gemeenlyk in vier octaven ruimtens alle mooglelyke zangtoonen vervangen, tot een regelmaat verſtrekken. en dus noemt men de Muzieknooten van de laagſte octaaf, groot C, D, E, F, G, A, B, die van de tweede, kleen c, d, e, f, g, a, b. die van de derde, eengeſtreept $\bar{c}$, $\bar{d}$, $\bar{e}$, $\bar{f}$, $\bar{g}$, $\bar{a}$, $\bar{b}$. die van vierde, twee geſtreept $\bar{\bar{c}}$, $\bar{\bar{d}}$, $\bar{\bar{e}}$, $\bar{\bar{f}}$, $\bar{\bar{g}}$, $\bar{\bar{a}}$, $\bar{\bar{b}}$; wat hooger gaat drie, vier, ja vyfgeſtreept, en wat laager is als C; Contra B, en Contra A, men kan en moet deeze benaamingen ot de zangſtem en alle overige Muziekaale Inſtrumenten overbrengen, voor zoo verre tot de ſtipte uitdrukking dus la-

nig eonderſcheiding word vereiſcht: by voorbeeld de laagſte toon van de violoncel is C, de viool di Gamba D, de Altviool C, de viool g, de oboe c, de dwarsfluit d, de fluit â bec $\bar{f}$, enz: doch ik denk hier en elders in 't geeven van voorbeelden, alwaar men 't zonder nooten wel af kan, my 'er geduurig van te bedienen, des iemand die myne meening begeert te vatten, de gemelde verſchillende uitbeelding der letters A, a, $\bar{a}$, $\bar{\bar{a}}$, $\underline{\bar{\bar{a}}}$, enz: naaukeurig gelieve in acht te neemen

De intervallen ontvangen hunne benaaming ook volgens den afſtand, dien ze in nooten op agt traps wyze volgende ruimtens 't zy ſtreepen of ſpaatien vertoonen. – 't hedendaagſch gebruikelyk nooten geſtel, beſtaande in een balk van vyf ſtreepen, wierd eertyds met de bewoording van een Muziekaal Sistema vereerd, en word tans tot behulp der praktyk billyk als iets onverbeeterlyks aangemerkt, om dat vyf, zich gemakkelyk laaten onderſcheiden, zelfs ongelyk lichter als zes, vermits 'er in vyf, een middelſte is, die aan 't oog geduurig tot een leidsman, en men echter op vyf ſtreepen en zes ſpaatſien, niet alleen een octtaaf, by voorbeeld A, a, maar ook twee guiten, neem eens, A, e; en e, b, kan uitdrukken; en dus ontvangen de inter-

tervallen hunne benaaming volgen den afſtand; ſtaat de prime, by voorbeeld, op de benedenſte of eerſte ſtreep, wat in de naaſte of tweede ſpaatſie valt heet toon, of ſecund; wat op de tweede ſtreep komt drie toon of terts; wat de derde ſpaatſie inneemt vier toon, of quart; wat de derde ſtreep vervult vyf toon, of quint in de vierde ſpaatſie verſchynd zes toon, of ſext; wat de vierde ſtreep beſlaat zeven toon, of ſeptima; en wat men in de vyfde ſpaatſie, gevolgelyk in de agſte nooten ruimte, ontmoet agt toon, of octaaf. — Deeze met de prime gelykluidende en teffens de prime der volgende octaaf verbeeldende noemt men, wat zich dan op de vyfde ſtreep vertoond, weer ſecund, en wat tot de zesde of bovenſte ſpaatſie overgaat Terts; ſchoon men in de generaale bas tusſchen ſecunden en Nonen, of negen toonen onderſcheid maakt. — wyl men geduurig van beneden naar boven telt, zoo is de quint van c, g, maar de quint van g, is niet c̄, maar d̄, en dus met alle overige. —

Om binnen den omtrek der vyf gewoone ſtreepen meer, Ja ongelyk naauwer en ruimer intervallen te kunnen aanduiden, bedient men zich van drie teekenen, die men voor de nooten ſtelt, als ♯, b,

en

en ♮ genaamt kruis of verhooging, mol of verlaaging, en quarre herſtelling, dit laaste te weeten, beteekend verhooging by aldien de voorafgaande noot verlaagd, en verlaaging wanneer dezelve verhoogd is geweeſt. — ſtaat nu voor de prime een kruis, of voor bovennoot een ♭, 't interval is naauwer; heeft de prime een kruis, en de bovennoot teffens een ♭, 't zelve is noch naauwer; vertoont zich in tegendeel of voor de prime een ♭, of voor de bovennoot een kruis, daar door word een ruimer, en wanneer 'er voor de prime een ♭, en teffens voor de bovennoot een kruis verſchynd, een noch ruimer interval aangetoond. —

Naar dat de intervallen zich aldus in nooten naauwer of ruimer vertoonen, onderſcheid men ze door de bywoorden *kleenſte* en *kleene*, *groote* en *grootſte*, terwyl de benaaming volgens den afſtant der ruimtens, ſecund, terts, quart, enz: onveranderlyk dezelfde blyft. niet wegens eenige onderlinge overeenkomſt, als of, by voorbeeld, een kleenſte en een kleene terts omtrent van eenerlei aardt en werking waaren; ook niet, om dus hunnen minderen of meerderen afſtand in ſnaaren aantewyzen, als of een kleenſte terts van een prime verder waare afgeleegen, dan groot-

grootſte ſecund, als waar van in der daad 't tegendeel waar is: maar alleenlyk om dus een vaſte regelmaat van onderſcheiding en benaaming aan de hand te geeven. —

De elementen of kleenſte deelen, uit welke onze intervallen worden ſamen geſteld, zyn kleenſte, en groote halve toonen; de Muziekaale gronden hangen Ganſch niet af van onze gewoonte of willekeur, maar alleen, dat elke waarheid aan ieder niet bevattelyk kan gemaakt worden. De goede Muziekaale ſmaak doet ons de gerechte helft van een geheelen toon, en de eertyds gebruikelyke quart toonen. of vierde parten, zelfs tot geen disſonanten goed genoeg achten, des een geheele toon uit deelen van ongelyke groote moet worden ſamen-geſteld. — wyl een geheele toon even ruim kan blyven, ſchoon deszelfs deelen tegen elkander in ongelyke reden ſtaan, zoo hebben de toon-kundigen hier omtrent alle hande verſchillende Sistemen voorgeſlaagen; De groote ſauveur, *voyez Memoires de l' acad: Roy:* 1701. *pag:* 43: bewyſt, met verwonderens waardige ſcherpzinnigheid, dat 'er onder 25, ſlechts drie, voor bruikbaar kunnen doorgaan: teweeten, men dient de ruimte van een geheelen toon of, volgens het Sistima van Huigens, in 5. gelyke deelen te ſcheiden,

den, en voor den kleenſten halven toon 1., voor den kleenen halven 2, en voor den grooten halven 3. te ſtellen; of, volgens Sauveur, in 7. deelen, 1 voor den kleenſten, 3. voor den kleenen, en 4. voor den grooten halven toon. — *voyez*, *Mem: de l' acad: Roy:* 1700. *pag:* 357. of, volgens 't Sisteem, by de Muziek oeffenaars doorgaans gebruikelyk, in 9. deelen, zoo dat den kleenſten 1. deel den kleenen 4. deelen, en den grooten halven toon 5, deelen toekoomen. — In ieder van deeze Sistemen ſtaat vaſt.

1. Dat een geheele toon uit ongelyke deelen moet worden ſamen geſteld,

2. Dat een geheel toon even ruim blyft, niet tegenſtaande deszelfs deelen ongelyke groote hebben,

3. Dat twee kleene halve toonen minder, en twee groote halve meer, dan een geheele toon bedraagen,

4. Dat een geheele toon uit een kleenen en een grooten halven toon word ſamen geſteld, en

5. Dat een kleenſte halve toon 't verſchil is tusſchen een kleenen en grooten halven, en 't is in 't gemeen waar, dat men zonder kennis van kleene en groote halve toonen geen duidelyk begrip van de Muziekaale ſtoffe kan verkrygen

Wyl

Wyl de toon-kundige intuſſchen 't hier in volkoomen eens zyn, dat 't kleenſte bruikbaare gedeelte, een ſnippel of comma genaamt, ten allernaaſten by, een negende part van een geheelen toon is; *Mem:* 1707. *pag:* 270.— 416.— en men de ruimte, binnen welke een kleene en groote halve toon in ſnaaren word verwekt, met een paſſer meetende, 't laaſte Sisteem door de praktyk beſt beantwoord vind, zoo verkies ik van de drie voornoemde, die ieder iets voor en tegen hebben, *ibid: pag*: 270.— 281.— 't laaſte, ten einde de liefhebbers en Curieuſe navorſchers, op een licht bevattelyke wyze, een denkbeeld van de intervallen eener octaaf te geeven; ſtellende dus voor den kleenſten halven toon 1. comma, voor den kleenen 4, en voor den grooten halven 5. Commata.

De Muziekaale tekens kruis en b, hebben enkelyk hun opzicht tot kleene halve toonen.— 't kruis geeft, volgens 't oogmerk der inſtellers, verhooging van 4. Commata te kennen, en 't dubbeld kruis, in plaats van welk, zommigen om verwarring te myden liever 't enkele X. verkiezen, toond een verhooging aan van 8. Commata; ten anderen het b beteekend verlaaging van vier, en twee b b, in welkers plaats men 't Griekſche β konde invoe-

voeren, verlaging van agt Commata. Dus verſchillen, by voorbeeld, c kruis en D♭ als een negende part van een geheelen toon: de eerſte is 4. Commata, hooger als c, en de andere wyſt 4 Commata van D. te rug, en valt dienvolgens in 't vyfde comma boven c; desgelyks, c met twee kruysjes is noch geen d, maar een comma laager en d. met twee ♭♭ is geen c, maar noch een comma hooger, en dus met alle overige

Een kleenſte halve toon word in de naaſte nooten ruimte zoodanig uitgebeeld, dat de nooten den zelfden toon ſchynen aantetoonen neem eens e kruis f. ♭ kruis c̄ g x g Men kan dit interval op de zelfde ruimte niet uitdrukken, om dat 't ſlechts een afſtand van een comma vereiſcht, en een kruisje reets verhooging van vier Commata te kennen geeft dus men zich hier op Clavieren met een en dezelfde toets moet vergenoegen. —

Een kleene halve toon verſchynd in nooten op dezelfde ſtreep of ſpaatſie, onderſcheidede zich de bovennoot door een kruis, of een herſtellings teeken ♮; een interval, 't welk zich gemakkelyker, dan eenig ander laat onderkennen. —

Een groote halve toon, of kleene ſecund, gaat van een ſpaatſie tot de naaſte ſtreep, of van een ſtreep tot de naaſte ſpaatſie, onderſcheidende zich of door een

een b voor de bovennoot, of door een kruis voor de prime, uitgezondert in e, f, en b, c̄, die geene voortekens vereisſchen, by voorbeeld, c. d^b, C kruis, d, uit een kleinſten, en een kleinen halven toon ſamengeſtelt: te weeten, c, C kruis; C kruis, d^b; of C kruis, d^b; d^b d.——

Onze nootenruimtens, ſchoon evenwydig, beelden geen evenwydige intervallen uit, maar op zich zelve zonder voortekens aangemerkt, in twee graden, de beide voornoemde groote halve toonen e, f; b, c̄; en in de vyf overige geheele toonen.— indien ieder graad halve toonen voorſtelde, daar zouden op vyf ſtreepen en zes ſpatien weinig geheele toonen kunnen plaats vinden; ieder, geheele toonen, de vereiſchte tekens kruis en b, zouden de praktyk te moeyelyk maaken, en in beide gevallen zoude 't gemak, de intervallen volgens den afſtand in nooten te rekenen en te benaamen, verlooren gaan; dus is de tegenwoordige ſchikking te recht voortrekkelyk te achten. — Hoe gemakkelyk, en hoe onverbeterlyk ze in dit opzicht ook is, daar ſpruiten evenwel in de omloop der toonen, groote zwaarigheeden uit voort, zoo dat ze ons bykans alzoo zeer in de weg ſtaat, als de lucht de ſtarrekykers:

want de kennis van groote halve en geheele toonen hangt nu volſtrekt af van de kennis der Muziek-ſleutels, en deeze vervangen de beide voornoemde groote halve toonen ieder in verſchillende graden. wil men voorts c, d, e, f, in D verplaatzen of tranſponeeren, daar word vereiſcht, d, e, f kruis, g; in E, zoo word vereiſcht, e, f kruis, g kruis, a; en in F.— f, g, a, b mol.— kortelyk de reden waarom men in zekere grondtoonen deeze en geene andere kruisjes en b tekens aan 't hoofd der nooten ontmoet en dient te plaatzen, is uit voormelde ſtelling alleen bevattelyk.—

Een verdubbelde halve toon beſtaat in nooten der eigerſte ruimte, onderſcheidende zich door een dubbeld kruisje voor de boven noot, of door een b voor de prime en teffens door een kruysje voor de boven noot: neem eens, c, c x. d, d x. e b, e kruis. b mol, b kruis. Dit interval, uit twee kleine halve toonen ſamen geſteld, bevat 8. Commata Nochtans volgt niet, dat ieder dubbeld kruysje een verdubbelden kleinen halven toon aanduid, gemerkt, by voorbeeld, e kruis, f x; b kruis, c̄ x, gelyk ſtaat met f, g; c̄, d̄, maar wel, dat men, tot vermyding van dubbelzinnigheid, voor onmiddelyk achter mal-

kan

kander volgende verhoogde en verlaagde nooten, alleenlyk aan, wanneer ze noch verder verhoogd of verlaagd zullen worden, de eigenlte tekens van verhooging en verlaaging dient te ſtellen. —

Een geheele toon, of groote ſecund, gaat eveneens als een groote halve toon van ſpatie tot de naaſte ſtreep, of van een ſtreep tot de naaſte ſpatie, zynde uit een kleenen en een grooten halven toon, of uit twee kleine en een kleinſten halven ſamengeſteld: by voorbeeld f, g, uit f kruis; f kruis, g b; g b, g. voorts dient hier ook in 't voorby gaan aangemerkt, dat men de boven toetſen van Clavieren ſlechts oneigentlyk halve tooncn noemt, wyl immers e b, f; e, f kruis; f kruis, g kruis; a mol, b mol, enz: alzoo wel geheele toonen leveren als f, g; g, a; a, b; en men een toets, noot en klank, zonder betrekking tot anderen aanmerkende, van malkanderen ſcheidt, wat ſamen hoort, en dus niet Muziekaal handelt. —

Een grootſte ſecund is ſamen geſteld uit een geheelen en een kleinen halven toon: by voorbeeld c, d; d, d kruis; bevattende dus 13. Commata. Hier hebben wy dan zes verſcheide zoorten van ſecunden, namelyk kleinſte, kleine, en groote halve,

verdubbelde kleene halve, geheele toonen, en grootſte ſecunden, deeze, gelyk ze in nooten niet verder gaan, dan tot de naaſte ruimte, noemt men trappen, en alle overige ſprongen. —

Een kleenſte Terts vervangt twee groote halve toonen: by voorbeeld, B, d mol is ſamen geſteld uit B, c; c, d mol, (10. Com:) hier blykt derhalven, dat ze naauwer is dan de grootſte ſecund, het welk zich dan van alle volgende zoortgelyke evenéens verſtaat. — een kleene Terts vervangt een geheelen en een grooten halven toon, als c, e mol; ſpruit uit c, d; d, e mol; (14. Com:) Een groote Terts, twee geheele toonen: c, d; d, e; (18. Com:) en een grootſte Terts vervangt twee geheele en een kleenen halven toon: als c, e kruis; (22. Com:) —

Een kleenſte quart bevat een geheelen en twee groote halve toonen: by voorbeeld c kruis, f; uit c kruis, d; d, e; e, f; (19. Com:) een quart, twee geheele toonen en een groote halve: als c, f; uit c, d; d, e; e, f; (23. Com:) Nota de term quart, zonder bywoord, beteekend dan alroos de kleene quart; een interval van meerder volmaaktheid en dienſt, dan eenig ander van dezelfde benaaming. — Een groo-

groote quart, bevat drie geheele toonen: als c, f kruis; (27. Com:) een interval, het welk de beneden toetſen van Clavieren ſlechts in f, b; uitleveren. — Een grootſte quart bevat drie geheele toonen en een kleenen halven, by voorbeeld B mol, e kruis; uit. B mol, c; c, d; d, e; e, e kruis. — (31. Com:)

Een kleenſte quint is ſamengeſteld uit een geheelen en drie groote halve toonen: by voorbeeld c kruis, g mol; uit c kruis, d; d, e mol; e mol, f; f, g mol; (24. Com:) Een kleene of valſche quint, uit twee geheele en twee groote halve toonen: als c kruis, g; uit c kruis, d; d, e; e, f; f, g; (28. Com:) Een quint, uit drie geheele en een grooten halven toon, als: c, g; (32. Com:) Een grootſte quint beſtaat uit vier geheele toonen als c, g kruis; uit c, d; d, e; e; f kruis; f kruis, g kruis, (36. Com:) —

Een kleenſte ſext vervangt twee geheele en drie groote halve toonen, by voorbeeld c kruis, a mol; uit c kruis, d; d, e; e, f; f, g: g, a mol; (33. Com:) Een kleene ſext drie geheele en twee groote halve toonen: als c, a mol; (37. Com:) Een groote ſext vier geheele en een groote halve toon: als c, a; (41. Com:) Een grootſte ſext ver-

vangt vyf geheele toonen: als c, a kruis. (45. Com:). —

Een kleenſte ſeptima vereiſcht drie geheele en drie groote halve toonen: als c kruis, b mol; uit c kruis, d; d, e; e, f; f, g; g, a; a, b mol; (42. Com:) Een kleene ſeptima, vier geheele en twee groote halve toonen als c, b mol; (46. Com:) een groote ſeptima vyf geheele en een grooten halven toon: als c, b; (50. Com:) Een grootſte ſeptima vereiſcht zes geheele toonen: als c, b kruis; (54. Comm:) —

Een verminkte octaaf beſtaat uit vier geheele en drie groote halve toonen: by voorbeeld c kruis, c; uit c kruis, d; d, e; e, f; f, g; g, a; a, b, b, c; (51. Comm:) en een geheele octaaf, uit vyf geheele en twee groote halve toonen: als c, c̄; (55. Comm:). — Deeze laaſte, als de grenſpaal, en de wegwyzer om van 't middelpunt niet te verdwaalen, vervangt niet zes geheele toonen, maar een comma meer, gelyk 6. maal 9. niet 't zelfde getal levert, als 5. maal 9. en tweemaal vyf. — beſnoeit men dit beminlyk interval, 't uitwerkzel word verminkt genaamt of dificiens, om dat de bewoording kleene hier noch te goed is. — het tegengeſtelde voorts, of de zoogenaamde overmaatige octaaf, octava ſuperflua, vel abundans, by voorbeeld

beeld c, $\bar{c}^{kruis}$; blyft buiten myn beſtek, als gaande de octaven ruimte reets te buiten. —

Binnen den omtrek van een octaaf ontmoet men 28. intervallen: namelyk 6. ſecunden, 4. tertſen, 4. quarten, 4. quinten, 4. ſexten, 4. ſeptima, en 2. octaven. — wie nu op hunnen afſtand in de nooten ruimtens, op de tekens door welke ze ongelyk naauwer en ruimer worden aangeduidt, op de groote halve en geheele toonen naauwkeurig acht geeft, en zich naar een maatſtok omziet, gelyk hier de by gebragte Commata een duidelyk begrip van de zaak geeven, die zal gemakkelyk tot grondige kennis van de Muziekaale ſtoffe kunnen geraaken; iets dat in der daad zelden word ontmoet by Muziekanten van profesſie, als welker geeſt doorgaans veel te galant is tot de beſpiegeling van zulke grandes bagatelles. —

In ieder van de gemelde drie bruikbaare Muziekaale Siſtemen begrypt men de ruimte eener octaaf, ſchoon uit vyf geheele en twee groote halve toonen beſtaande, in verſchillende deelen. — Het Siſtem van Huigens bevat 31. deelen: namelyk 5. maal 5., voor vyf geheele toonen, en tweemaal drie, voor de beide groote hal-

ve.— zeid nu iemand, een kleene en een groote halve toon verſchillen als een vyfde part van een geheelen toon, zulks is niet volſtrekkelyk waar, maar ſlechts in betrekking tot dit Siſteem; ten tweeden 't Siſteem van Sauveur, beſtaat uit 43. merides: te weeten, 5. maal 7. en 2. maal 4; en 't derde of meeſt gebruikelyke Siſteem beſtaat uit 55. Commata, 5 maal 9. en 2. maal 5 —

Ieder onderſcheidendlyk gedeelte eener octaaf kan tot een prime verſtrekken; ſpant men een ſnaar een ziertje hooger of laager, men ſtelt aanſtonds een andere prime; ieder eptamerides kan een prime weezen: dus hebben wy 'er 301. binnen een octaaf.— ten anderen, verdeelt men een comma in 9. deelen, ieder geheele toon (gemakshalven onderſteld, dat ze alle even ruim zyn) levert 81. en dus de ruimte eener octaaf (in 5. maal 81. en 2. maal 45.) 495. primen; Ja, weet men de ruimte van een geheelen toon in 196. deeltjes te ſcheiden, ieder octaaf bevat reete (in 5. maal 196, en 2. maal 112) 1204. primen —

Ieder interval kan van ieder prime begin neemen, en tot andere bevattelyke octaven ruimtens worden overgebragt: want 't

koomt

koomt by de intervallen ganſch niet aan op de meerder of minder hoogte der prime, maar ſlechts op evenredige tusſchen wydte. —

Enkeld noem men de intervallen wanneer ze binnen den omtrek van een octaaf blyven; Dubbeld, en drie, vier, vyfdubbeld, wanneer, en na maate zy 'er verder buiten gaan: by voorbeeld, c, c, is een enkelde octaaf; c, $\bar{c}$, een dubbelde; c, $\bar{\bar{c}}$, een drie dubbelde; c, $\bar{\bar{\bar{c}}}$, een vier bubbelde, C, $\underset{C}{\bar{\bar{\bar{\bar{c}}}}}$, een vyf dubbelde. — voorts, de zoogenaamde overmaatige octaaf, by voorbeeld C, $\bar{c}^{\text{kruis}}$, is niet dan een dubbelde kleene halve toon, dien men echter van den verdubbelden dient te onderſcheiden; C, $\bar{c}^{x}$, is een dubbelde verdubbelde kleene halve toon, en dus met alle overige. —

Eenvoudig heeten de intervallen, wanneerze blootelyk verſchynen, zonder de deelen, uit welke ze voortſpruiten, maar ſamen geſteld, wanneer hunne deelen zich trapswyze vertoonen; by voorbeeld, C, $\bar{c}$, is een eenvoudige octaaf, maar c, d, e, f, g, a, b, $\bar{c}$, een ſamengeſtelde of compoſita, en gaat dit op de ry voort van C, tot $\bar{\bar{c}}$, ze is twee voudig; van c tot $\bar{\bar{c}}$, drievoudig, bis vel ter compoſita. — De

grondige kennis van de intervallen hangt zekerlyk af van die der deelen, uit welke ze ſamengeſteld kunnen worden: aangezien men alleenlyk langs deezen weg reden kan geeven, hoe, by voorbeeld, c, c kruis, van c, e mol; c, f kruis, van c, f; en c, g kruis, van c, a mol, verſchillen.

Wanneer men twe intervallen ſamenſteld, worden de Muziekaale letters verzamelingswyze, of collective aangemerkt, om dat men een, tweemaal telt. — twee ſecunden maaken geen quart, ſchoon tweemaal twee vier is, maar een terts, aldus gerekent, c, d; d, e. — desgelyks, ſecund en terts leveren een quart: c, d; d, e, f. — twee tertſen, een quint: c, d, e; e, f, g. — Terts en quart, een ſext: c, d, e; e, f, g, a. — twee quarten een ſeptima: c, d, e, f; f, g, a, b en quart en quint of quint en quart, een octaaf —

Men verdeelt de intervallen in trappen en ſprongen, in enkelde en dubbelde, eenvoudige en ſamengeſtelde, kleene en groote, gelykluidende en verſchillende, welluidende en wanluidende; door kleene, verſtaa ik, ſecunden, tertſen en quarten, door groote, quinten, ſexten, ſeptimen en octaven; door gelykluidende, de octaven; door verſchillinde, alle overige, hoe ook

ook genaamd; van de welluidende en wanluidende, zal vervolgens in myne redeneering over de harmony worden geſprooken

De kennis van de afdeeling, de eigenſchappen, en de ſchifting der intervallen noemde men eertyds Harmonyk — Deeze harmonica vel Canonica verſcheelt van Harmony, of Hamonia, en van Muziek, als kennis van bouwſtoffen, van 't opmaaken van ſchetſen, werkelyke timmering, en opgetrokken woonings; echter is zy 't geene, op 't welke 't ganſche gebouw beruſt, vermits 't eerſte werk der kunſt in toebereiding van bekwaame ſtoffe beſtaat, en 't in de Muziekaale praktyk doorgaans. op de uitvoering van de regels der harmonyk aankoomt — wie nu alleen in deeze zoort van Muziekaale kennis was geoeffent, dien noemde men, ter onderſcheiding van een Muſicus, Harmonicus, of toonkundige. —

Een eerſte ſchets van afbeelding, volgens welke de intervallen, binnen een octaaf vervangen, verzameld, en zekere overeenkomſtige, als tot een byzondere klaſſe behoorende, aangemerkt worden, draagt de benaaming van klank geſlacht. Dusdanige Theoretiſche voorſchriften zyn 'er drie: teweeten 't Diatonyke, of voltoo-

toonige bevat flechts groote halve en geheele toonen, 't cromatyke, of bunte, kleene halve en groote halve toonen; en 't En Harmonyke, door zommigen 't puik overeenſtemmige genaamd, kleenſte, kleene, en groote halve toonen. — ieder van deeze worden gebruikt of eenvoudig of gemengeld, 't eenvoudige diatonyke; verſtrekt tot een onveranderlyke grondwet aan alle Muziek ſtukken, ſchoon men om zich niet geheel by groote halve en geheele toonen te bepaalen, ook te mets naauber intervallen 'er laat tuſſchen vloeyen, en dus uit de beide overige klankgeſlachten, als uit een echter hoede, of proviſie kameren, zomwylen allerhande keurige materiaalen ophaalt. van deeze en andere dingen kan men in geene redeneeringen een duidelyk begrip geeven, maar ze dienen apart in nooten uitgebeeld te worden: des ik daar van hier alleen welding doe, om zulks in 't geheel niet met ſtilzwygen voor by te gaan:— De kennis der klankgeſlachten dient onder anderen daar toe, dat men op de vraag, hoe veel intervallen men in de Muziek gebruikt? ordentelyk tot beſcheid kan geeven, in 't Diatonyke klank geſlacht 10, in 't cromatyke 17., en in 't Enharmonyke al wat 'er op is,

na-

namelyk, 28. intervallen — Een bepaalde ſamenhang van trapswyze achter malkander volgende vyf geheele en twee groote halve toonen, draagd de naam van een hoofd, of grondtoon; dusdanige grondtoonen gebruikten de oude Grieken, eerſte inſtellers van Muziekaale order, zes oorſprongkelyke of authentici, die ieder de beide halve toonen in verſchillende graden hadden, echter den eenen in de quint, en den anderen in de quart. — van deeze zes, gebruikt men noch heedendaags inzonderheid twee, namelyk c, d, e, f, g, a, b, c̄. die een groote terts, c, e; en a, g, f, e, d, c, B, A, die opwaards, een kleene terts A, c, vervangt. Ik zeg inzonderheid, want in Kerk-muziek zelfs in onze oude gewoone Pſalm voizen, koomen noch dikwils drie van de overige grondtoonen der Grieken ten voorſchyn. — De overdragt van zekere intervallen aan hooger en laager toonen, word tranſpoſitie genaamd, en deeze brengt mede, dat, niet tegenſtaande de verſchillende hoogte, ieder groote halve toon, een groote halve blyft, ieder geheele, een geheele enz: wy onderſcheiden de beide grondtoonen C en A volgens de groote en kleene terts, en tranſponeeren ze: Dus kun-

kunnen 'er, ten aanzien der intervallen van alle drie de klank geſlachten, op Diatonyke wyze gebruikt, 42. grondtoonen uit voortſpruiten, als 21. over de groote, en 21. over de kleene derde of terts, 't welk ook alles is, wat 'er op zit, en van welke zommige reets ſchynen onze bevatting te booven te gaan. men kan ze in nooten voortellen en uitvoerig verklaaren, doch de uivoering van zommigen op inſtrumenten komt tot noch toe voor als ondoenlyk. genoeg, dat wy voor eerſt weeten wat een grondtoon is, en dat de grondtoonen, Ja, alles wat ooit ſcalen, zang of toonladders, kan heeten, uit de klank geſlachten, en vervolgens de harmony uit de grondtoonen afgelyd worden